СКАРЫНІЧ

Літаратурна-навуковы гадавік

Выпуск 8–9

Москва
Советский писатель
2010

ББК 83.3.Бел.7
С 42

Укладальнік Аляксей Каўка

Скарыніч: Літаратурна-навуковы гадавік.
Вып. 8–9. М.: Советский писатель, 2010.—287 с.

Выпуск прысвечаны 1000-м угодкам летапіснае Літвы-Беларусі, а таксама беларускай прысутнасці ў маскоўскай (расійскай) прасторы, малазнаным старонкам з гісторыі нацыянальнага адраджэння.

Каардынатар праекта Віктар Чайчыц

ISNB 978—5—265—06415—8

ЗМЕСТ

У СВОЙСКАЙ ПРАСТОРЫ

SCORINIANA

АРХІЎ. ЛІСТАВАННЕ

Гадоў нам – тысяча і болей

Множацца сведчанні нашае, беларусаў, гістарычнае сталасці. Узрастае зацікаўленне сваёй этна-дзяржаўнай спадчынай. Прыстойна адгукнуліся суродзічы на тысячагоддзе Літвы – ўпамінанне пра памежжа "Русі і Літвы" у Квэдлінбургскай хроніцы. Хаця ўласна беларуская "тысяча" адзначана трыццацю гадамі раней – выданнем ангельскімі беларусамі знакамітае, кромольнае ва ўспрыманні тагачасных наглядчыкаў над БССР, ананімнае паштоўкі Яўгена Куліка "Тысяча год Беларускай гісторыі" (вокладка, унутр.). Не выпадае аднак пышыцца сваім, фактычна падлеткавым узростам у векавечным летапісе пані Гісторыі. Сціпла спадзеючыся: нашае лепшае – яшчэ наперадзе.

Аддамо належнае "літвінскаму" складніку ў многавечным радаводзе, палітычных, духова-культуровых набытках Беларусі. Не памяншайма, аднак, даўнінны "рускі" як і цяперашні "беларускі" пачаткі ў карнявым суплёце нацыянальнага развіцця – пад высокім сымбалем вызвольнае Пагоні. Не выпадае нам у XXI сталецці перайначвацца на "літвінаў" або "рускіх" (нават са "знаком качэства"). Застаемся пры сваім – беларусамі.

Меркаваннем пераемнасці ў дзеях народу абумоўлена падборка матэрыялаў у чарговым выпуску гадавіка, пад вокладкай якога суседнічаюць князі і людзі паспалітыя, каталікі і праваслаўныя, камуністы й нацыяналісты. Словам, уяўнае нацыянальнае адзінства ў асобах Ягайлы і Вітаўта, Скарыны і Сапегі, Луцкевіча Ант. і Булата, Панамарэнкі, Машэрава і Пазьняка. Не выпадае амінуць зварот V з'езду Згуртавання беларусаў свету "Бацькаўшчына", дзеля нашага спаконвечнага "каб не ўмёрлі".

"Скарыніч" доўжыць тэму беларускае пакутнае свабоды – тэкстамі Фр.Аляхновіча ў рускім перакладзе (заахвочваючы расейскіх сяброў да цалкавітага перакладу "Кіпцюроў"), паказаннямі ў справе "Саюза вызвалення Беларусі", вершамі на Свабоду. Прысутнасць нашага чалавека ў маскоўскай прасторы, беларуска-літоўска-расійска-украінскія ўзаеміны ўвасоблены імёнамі В.Дуніна-Марцінкевіча, І.Насовіча, А.Твардоўскага - да сотых угодкаў Паэта, П.Алейнікава, Ул.Сасюры, Г.Кісялёва, А.Вярцінскага, а раней – Д.Дзябольскага. Удзячна зазначаем кранальную руплівасць на старонках нашага выдання – Ніны Дзябольскай, пляменніцы гімназійнага сябра Максіма Багдановіча, перакладчыцы з беларускіх паэтаў на рускую, французскую мовы.

Клопат наш – традыцыйны, скарынаўскі: каб чытач паспаліты не прытамляўся спасцігаць адвечны сэнс духоўнага прасвятлення – свайго асабістага і ўсяе маці-Беларусі.

Дай Божа, не памыліцца.

Укладальнік

Верасень, 2009 г.

КРЫЎЯ – РУСЬ – ЛІТВА – БЕЛАРУСЬ

Максім Багдановіч

Пагоня

Толькі ў сэрцы трывожным пачую
За краіну радзімую жах, -
Ўспомню Вострую Браму святую
І ваякаў на грозных канях.

Ў белай пене праносяцца коні,—
Рвуцца, мкнуцца і цяжка хрыпяць...
Старадаўняй Літоўскай Пагоні
Не разбіць, не спыніць, не стрымаць.

У бязмерную даль вы ляціце,
А за вамі, прад вамі — гады.
Вы за кім у пагоню спяшыце?
Дзе шляхі вашы йдуць і куды?

Мо яны, Беларусь, панясліся
За тваімі дзяцьмі уздагон,
Што забылі цябе, адракліся,
Прадалі і аддалі ў палон?

Біце ў сэрцы іх – біце мячамі,
Не давайце чужынцамі быць!
Хай пачуюць, як сэрца начамі
Аб радзімай старонцы баліць...

Маці родная, Маці-Краіна!
Не усцішыцца гэтакі боль...
Ты прабач, Ты прымі свайго сына,
За Цябе яму ўмерці дазволь!..

Ўсё лятуць і лятуць тыя коні,
Срэбнай збруяй далёка грымяць...
Старадаўняй Літоўскай Пагоні
Не разбіць, не спыніць, не стрымаць.

1916

Vytis

Vos tik nerimas juodas apninka
Dėl tėvynės – ir smelkias širdin –
Atminty Aušros Vartai nušvinta,
Lekia raitelis – veržias pirmyn.

Baltos putos nuo žąslų nutykšta,.--
Vis veržliau, vis trankiau dundesys...
Šio narsaus Lietuvos žemių vyčio
Sustabdyt niekada nepavyks.

Vis pralenkdamas virtinę metų,
Tu veržiesi tolyn ir tolyn.
Ką gi vejasi žirgas patrakęs?
Kas gi šaukia tave, karžygy?

Galbūt jis, Baltarusija, genas
Nedėkingus tavuosius vaikus,
Kurie išdavė motiną savo,
Į vergiją pardavę savus?

Kalavijais byloki į širdis,
Svetimšaliais neleiski pavirst!
Tegu dieną ir naktį jie girdi,
Kaip dėl tėviškės siela nerims!

Motin mano, brangioji tėvyne,
Ši gūdžioji gėla neapleis...
Trokštu tau paaukoti gyvybę,
Savo sūnui kaltybes atleisk!

Lekia žirgas pirmyn sunerimęs,
Tik pakinktų girdėt žvangesys…
Šio senobinio vyčio skriejimo
Sustabdyt niekada nepavyks!

Пераклад на літоўскую мову
*Бірутэ Балтрушайціт*э

Pogoń*

Tylko serce mi, Ziemio Rodzinna,
Z niepokoju o Ciebie łomoce.
Ostrą Bramę** najświętszą wspominam
I rycerzy bojowe wierzchowce.

Ociekają pianą chrapy koni.
Rwą się, gonią i toczą oczyma.
Starodawnej litewskiej Pogoni
Nie osadzić, nie rozbić, nie wstrzymać!

Poza wami, przed wami — stulecia,
W nieśmiertelność mierzycię wysoką.
Za kim pogoń przez czasu zamiecie?
Szlak wasz wiedzie którędy i dokąd?

Możeś Jeźdźców tych, o Rusi Biała,
Za twą dziatwą wypuściła w pościg,
Co zaparła się Cię, zaprzedała
I pcha w pęta, wyzbyta miłości?

Sieczcie serca ich, sieczcie mieczami,
Wzbrońcie odejść między cudzoziemce!
Niech poznają, jak serce nocami
Do ojczystych pól skowyczy w męce.

Matko moja! O, Matko-Kraino,
Nie ucisza się taki ból w łonie!
Nie odtrącaj ich, przebacz Twym synom
I za Ciebie im dozwól śmierć ponieść.

Stale biegną i biegną w dal konie.
Srebrne zbroje chrzęszczą na olbrzymach.
Starodawnej litewskiej Pogoni
Nie osadzić, nie rozbić, nie wstrzymać!

Пераклад на польскую мову Яна Гушчы

**Tytuł:* *Godło państwowe Litwy, wyobrażające konnego rycerza trzymającego w lewej ręce tarczę, zaś w prawej miecz wniesiony do góry.*
*** Ostra Brama — należała do warownych murów starego Wilna, mieści się w niej słynna kaplica.*

Погоня

Только к сердцу подступит вплотную
За сторонку родимую страх,
Вспомню Острую Браму святую
И с мечами бойцов на конях.

В белой пене проносятся кони,
В диком храпе их — сила и прыть...
Стародавней Литовской Погони
Не сдержать, не смирить, не разбить.

Ей распахнута даль вековая.
Под копыта ложатся года.
Мчит погоня, кого догоняя?
Где проложит свой путь и куда?

Беларусь, может, воины мчатся,
Чтоб сынов твоих беглых настичь,
Пожелавших с тобою расстаться,
В родном крае чужинцами быть?

Бейте в сердце их — бейте мечами,
На чужбине пусть гложет их стыд!
Пусть узнают, как сердце ночами
По родимой сторонке болит...

О, родимый мой край,— Батьковщина!
По тебе вечно сердцу болеть...
Ты прости покаянного сына,
Дай ему за Тебя умереть!..

Все летят и летят эти кони,
Звон их сбруи далёко слыхать...
Стародавней Литовской Погони
Не разбить, не смирить, не сдержать.

Пераклад на рускую мову Івана Бурсава

Погоня

Як за долю коханого краю
Знов тривога охопить мене,
Гостру Браму відразу згадаю,
Де вояцтво на конях жене.

В білій піні проносяться коні,
Рвуться, б'ються і тяжко хриплять.
Стародавньої Литви Погоні
Не спинить, не розбить, не здолать.

В далечінь неосяжну мчите ви,
Перед вами й за вами — літа...
Той, кого здоганяєте, де ви,
І куди ваша путь проліта?

Білорусіє! Мо' понеслися
За твоїми дітьми навздогін,
Що забули тебе, відреклися,
Продали і віддали на скін?

Бийте в серце їх, бийте мечами,
Щоб чужинцями дітям не стать,
Хай почують, як в серці ночами
За Вітчизну їм рани болять.

Рідна мати, матусе-країно,
Біль у серці не стихне тепер...
Ти прости, ти прийми свого сина
І дозволь, щоб за тебе умер.

Все летять і летять тії коні,
Срібна збруя далеко гримить...
Стародавньої Литви Погоні
Не розбить, не здолать, не спинить!

Пераклад на ўкраінскую мову Рамана Лубкіўскага

The Pahonia*

Whensoever my anxious heart trembles
Whith dread for my land, then indeed
I the Vostraya Brama** remember
And the warriors on their dread steeds.

Flecked with white foam the horses speed straining
Onward, forward they charge, loudly snort;
Pahonia of old Lithuania,
None can conquer them, stay them or halt.

Into measureless distances flying,
Years behind you, before, as you speed…
After whom in pursuit are you hieing,
Where lie your paths, whither they lead?

Perhaps they, Belarus, are pursuing
Thy children, forgetful of thee.
To catch those who renounced thee, eschewing,
Sold, betrayed thee into slavery.

Strike them, strike to the heart with swords brandished,
Let them not into foreigners turn,
Let them feel in the night the heart languish,
For its own native land ache and burn.

My dear mother, my own mother-country,
No balm for such pain wilt thou make;
Forgive, take back thy son in thy bounty,
Permit him to die for thy sake.

The horses speed on, ever straining,
Far thundering with reins silver-wrought,
Pahonia of old Lithuania,
None can conquer them, stay them or halt.

Пераклад на англійскую мову Веры Рыч

** The arms of the Grand Duchy of Lithuania depicting a mounted warrior with raised sword and a shield bearing a patriarchal six-pointed cross*

*** Celebrated gates in Vilna's medieval city wall on which the Pahonia is inscribed*

Pahonia

Angst um die Heimat lässt mich erscheuern.
In den Sinn kommt mir mächtig und gross
der Ostra Brama heilige Mauern
und die Recken auf grimmigen Ross.

Schweisstrieben galloppieren die Rappen,
ihr schweres Schauben weithin erschallt.
Die Pahonia, Alt-Litauens Wappen
wiedersteht jeder Not und Gewalt.

Fort in die Ferne sieht man euch schwinden,
vor euch und hinter euch – Ewigkeit.
Wen wollt ihr in solcher Eile finden?
Wohin nur fährt euch der Weg so weit?

Weissrussland wisse, die Recken reiten
und machen auf deine Kinder Jagd,
die Tod und Verachtung dir bereiten
und sich von der Heimat losgesagt.

Schlagt sie ins Herz, das Schwert in der Rechten,
lasst nie und nimmer sie Fremde sein,
ihr Herz soll fühlen in dunklen Nächten
der Heimat zuliebe Schmerz und Pein.

Heimatland liebes, Mutter, du linde,
dieser Schmerz wird auf ewig bestehn.
Nimm es auf und verzeih deinem Kinde,
es will gern in den Tod für dich gehen.

Weiter trieben die Recken die Rappen,
ihre Rüstungen klirren verhellt...
Die Pahonia, Alt-Litauens Wappen
wiedersteht jeder Not und Gewalt.

Пераклад на нямецкую мову
Фердынанда Нойрайтэра

La Poursuite*

Une fois je sens dans mon cœur
Pour mon pays natal une grande peur –
Alors je me rappelle La Porte Sainte
Et les guerriers à cheval sans crainte.

Couverts d'une blanche écume courent les chevaux,
Aspirant à voler, râlant de fatigue...
L'Ancienne Poursuite Lituanienne
N'est plus à stopper par aucune ligue.

Vous volez dans le pur lointain.
Des années sont derrière et devant.
Est-ce que vous poursuivez quelqu'un ?
Où passent et où mènent vos chemins ?

O, mon pays ! Ils sont à la poursuite
De tes enfants qui ont pris leur fruite.
Qui t'ont renié, oublié.
Ont trahi ou rendu captivé.

Frappez leurs cœurs, frappez les de vos épées,
Qu'ils ne deviennent pas à nous étrangers,
Qu'ils sentent comment le cœur
Souffre pour nos paures demeurs...

O, mon cher pays, Mère-Patrie !
Cette douleur ne s'apaisera pas...
Pardonne et reçois ton fils,
Permets-lui de mourir pour toi !...

Les chevaux volent, passent comme un trait.
L'arnachement d'argent au loin sonne...
L'Ancienne Poursuite Lituanienne
Ne sera arrêtée par personne.

Пераклад на французскую мову Ніны Дзябольскай

* *La Poursuite — les armoiries de la grande principauté de Lituanie qui figuraient à·la Porte Sainte de Vilna (Vilnius) — sa capitale. C'est là·que le Bélarus prend ses origines.*

Іван Драч

ПАГОНЯ
– ад Максіма Багдановіча

Што мне ў тых белаўспененых конях?
Што відзежа жахлівая тне?
Старадаўняй Літоўскай пагоні
Гул дратуе і смуціць мяне.

Я ж не здрадзіў Бацькоўскаму краю,
Не прадаў ні на кроплю Дняпра,
Дык чаму ж у палон забірае
Розум мой віратоку быстра?!

Ноч пятрова раз'ятрыць маланку
Чадам роспачы й дымам кляцьбён
З пекла ночы да сіняга ранку
Ныюць грудзі ў пагоні, як звон!

Можа ўсё, што мяне абымшыла –
Лёстак петлі, дастатку шляя?!
Дык мячом харалужным, не шылам,
Бі мяне, каб ацяміўся я.

Вынішч нечысць маю, выпаль жарам,
Скапыці, пратрымі, пратапчы.
Пад громападным ударам
Я здрыгаюся ў стогне ўначы!

Ачышчэння надзея бажэе,
Пратнем быць, дык быцьцё разапні.
А пагоня бліжэе, бліжэе
Дзесь з прадоння душы, з глыбіні.

Храпы ў пене і срэбная збруя.
Б'юць ламы капытоў вечны лёд.
Мне б каня – і пагнацца хачу я
За пагоняю сьледам наўзлёт.

Запрапасьці, прапасьці ў тых конях –
Хто свой лёс на скаку абміне?!
Старадаўняй Літоўскай пагоні
Гул дратуе й-ратуе мяне...

Пераклад з украінскае Рыгора Барадуліна

В. Евец

Мы кто – безродные Иваны?

Известно, что в соседней с нами Литовской Республике широко отмечают важное событие — 1000-летие первого упоминания в летописи слова "Литва".

Подумалось: а почему у нас об этом ничего не слышно на государственном уровне — ни на телевидении, ни в официальной прессе, ни на радио? Разве это событие в первую очередь не касается белорусов, чьи предки были литвинами и основали государство по имени Литва? Это было еще в XIII веке при Миндовге, когда путем объединения Новогородской земли с соседними возникло новое государство — Великое Княжество Литовское со столицей в Новогородке (ныне Новогрудок Гродненской области).

Таким образом, к историческому названию Литва теперешние литовцы, в отличие от литвинов, названных позднее белорусами, фактически не имеют прямого отношения: после образования Великого Княжества Литовского они впоследствии входили в его состав своей территорией, которая называлась Жамойть (или Жмудь, а народ — жамойтами). Наши предки с ними вместе дружно жили в одном государстве в течение 700 лет. Из них 500 лет — в свободном и независимом и 200 — под оккупацией России, царской и советской...

Однако современные литовцы молодцы, и мы должны им быть благодарны за бережное отношение к нашей общей истории. Они сумели сберечь историческое название нашего государства, уважают наше славное прошлое, наши исторические государственные символы — герб "Погоня" и бело-красно-белый флаг.

В этом свете считаю очень актуальным недавнее предложение посла Литовской Республики в Республике Беларусь Эдминаса Багдонаса совместно отпраздновать в 2010 году 600-летие Грюнвальдской битвы, сделанное им на церемонии открытия выставки "Литва: история и культура", посвященной 1000-летию Литвы.

Ну, а мы? Кто мы, если в нашей стране миллениум проходит при практически полном молчании? Почему не смогли открыть у нас выставку, посвященную этому знаменательному событию?

Похоже, что мы — «Иваны, не помнящие родства». И это вовсе не мелочь, не простое образное выражение. А потенциальная опасность для будущего страны, ее государственности и независимости. Таким "иванам* их Отечество Литва—Беларусь, ее судьбы, грубо говоря, до лампочки. Из них

не вырастут самоотверженные защитники Родины — такие как Тадеуш Костюшко, Кастусь Калиновский, герои Великой Отечественной. У них не будет Родины — они ее потеряют. О подобном свидетельствует история человечества.

Не помню, где читал, но меня глубоко поразил такой факт: в мире когда-то насчитывалось приблизительно 10 тысяч народов и народностей, а сохранили свою государственность только около 400 из них. Главная из причин — на поверхности: не устоявшие под натиском завоевателей, они были уничтожены или ассимилированы и прекратили свое существование как народ (нация). Показательный пример на сей счет — из истории исчезновения такой народности, как пруссы. Это племя западных славян — современников наших предков литвинов (их тогда называли "лютичами" по имени князя-родоначальника Люта; впоследствии в процессе длительного общения с кривичами название "лютичи" стало звучать по-кривицки — "литвины").

Так вот: пруссы, как и лютичи, подвергались длительному натиску немцев, колонизовавших земли западных, поморских (балтийских) славян. В результате долгой и кровавой борьбы за свою землю часть пруссов была уничтожена, а оставшиеся — онемечены. И такой народ, как пруссы, исчез с географических карт навсегда, они превратились в немцев, осталось только географическое понятие – Пруссия...

А литвины сохранили себя не только как народ (нация), но и, объединившись с кривичами, основали Великое Княжество Литовское — могучее государство в раннем средневековье в Европе. Уже к середине XIII века оно достигло значительного экономического, политического, военного и культурного развития, что позволило ему выступать в роли объединителя нынешних белорусских земель.

Это было по достоинству оценено в Европе, и в 1253 году первый Великий Князь Великого Княжества Литовского Миндовг принял королевскую корону от Папы Римского.

Это наша история. Как можно ее не уважать и не гордиться ею?

Народная воля. 11-13 жніўня 2009

Грунвальд па-беларуску

З Хронікі Літоўскай і Жамойскай

Выправа против Прус короля Ягейла и Витолта. Року 1418. Повстали Прусы з войском немецким, хотячи Полщу и Литву до грунту выгладити, а в их землях сами осѣсти [К]. Ягейло, кроль полский, з Витолтом, видячи мистра пруского умысл злый и [54] гордый, розослал вици [55] по всѣм [56] панствѣ, абы всѣ повѣты зобралися збройно на войну [Л], а гды все посполитое [М] рушене зобралося, преписати казал войско свое кроль, котрого [57] было пятькрот сто [58] тысячий [58] до бою, опрочь [58А] люзных; тых было сто [59] тысячий [59]. А так Ягейло кроль переправился [Н 60] през Вислу зо всѣм войском [О] своим и стрелбою, порохами, кулями, и всѣм обозом, также и Витолт з литвою и русью и двома ордами заволскими, которых рок цѣлый коштом своим ховал. А так з Витолтом было двакрот сто тисячий [61] пятдесять [61А] и сѣм тисячий [62] до [П] бою [П], опрочь [62А] люзных, и тягнулися всѣ обозы на день святых апостол Петра и Павла \л.503об.\ у Стырберка, а росправивши полское войско на три части. А литва сама з татарами тягнули просто в Пруские волости, где татаре з литвою впрод идучи без жадной милости людей сѣкли, а волости палили. Потым, гды ся всѣ войска полские и литовские зышли до купы, розбили намѣты [63] и обоз, албо табор, закотили, як [Р 64] звычай, а в тым мистр зо всѣми прусаками и крижаками инфлянскими, маючи з собою дѣл триста, притягнул. И зараз послы прислал до короля на фризах космоногих куцых, гасаючих в зброях дещатых, ледво двигаючих, рекли до короля [65]: «Кролю полский. Мистр наш тебе з братом твоим Витолтом поздоровляет и в той потребѣ два мечи вам през нас присылает, жебысь собѣ до потыканя не трвожил [С] и зброю до [Т] потыканя [Т] смѣле на себе вложил, котрую то мистр присылает (а были тые двѣ зброи смалцованыи [У], край позлоцистый), а если поле тѣсное маеш, уступить тобѣ своего, в котром бою докажеш». Кроль на тыи мечи мовил: «Любо то в мене досыть [Ф] мечов и зброи есть досыть, еднак за той дар я з братом своим вашему мистрови дякуем. Даст бог, же тыми ж мечами будем на карках ваших гартовати их». А взявши мечи от них, казал салву, або знак военный дати зе сту гармат огню, котрых кроль з Витолтом мѣл семьсот [65А], аж земля задрижала. Потым вдарено в котлы, в сурмы [Х] и [66] зараз литва з татарами з великою прудкостю скочили [Ц 67] на нѣмци [68] и сточили [68А] з ними битву, же конь об [Ч 69] коня боком отирался. Витолт там и сам бѣгаючи, своих напоминает и шики поправует, поляцы тож [Ш 70] з кролем

своим, припавши, взяли нѣмцов на палаши, а потым навели нѣмцов на свои гарматы, навевши роскочилися, а тут зараз з гармат дано огню, где зараз нѣмцов килка тысячий полегло. Еднак же нѣмцы, того не уважаючи, шли ослѣп на поляки и литву [Щ], а так трвала война годин три на день, и вонтпливая фортуна и сам там [71] лѣтала, а потым видят нѣмцы, же юж [72] их много трупов лежит по полю, почали утѣкаты [73], а поляки и литва з татарами гонили их, биючи, стрѣляючи, рубаючи, колючи, на килка миль, а зацнѣйших офицеров имали и вязали, самого \•:504.\ мистра пруского Улрика простый драб ощепом пробив [Ъ]. В той войнѣ не всѣ наши билися, другийи [Ы] шабли не добивал [74], бо было поле тѣсное. А Витолт татар и з литвою охочею пустил, бурячи Прусы огнем и мечем и незносныи починили шкоды [Ь]. **\79**
По том бою привезено до кроля всѣ, немецкии корогви, и гарматы всѣ, и великии скарбы и лупы з богатого их обозу. А в тым нѣмци [75] з Малборку приѣхали до кроля, просячи, абы позволил побитых [76] поховати, а впред [Э 77] мистра их Улрика; и [Ю 78] так кроль позволил. В той битвѣ полегло войска немецкого 140 000, опрочь [78А] возниц, кухаров [79]. По том славном звитязствѣ три дни наши лежали, а гды бы зараз Малборок облегли были [Я], зараз бы его, яко не обварованого людом, взяли и всѣ бы ся Прусы поддали королеви, бо крижаки войска другого не мѣли, а [А 80] мистра им забито. Аж дня третего [81] Генрик Сплавно, кантор шведский, з колко рот [Б] нѣмцов прибывши [В] стрвожоных потѣшил и осадил своими Малборк. По той битвѣ литва, русь, татаре Прусы всѣ звоевали и сплюндровали, тылко осмь [81А] замков крижаком зоставили, а 70 [82] пречь [82А] збурили. Аж на другий рок стала з [83] Прусами згода [Г] королеви и Витолтови, кроль и Витолт мѣста и замки новозавоеваныи мистру прускому мѣл вернути и всѣ вязни выпустити, а крижаки жомойтскии [84] панства в Литвѣ и Добрынь кролеви и Витолтови вернути повинны [Д], бо им пред тым през Ягейла и Витолта было подано и вѣчно записано.

[И] *на поле:* Немиров фамилия з чого названа [ИИ] *так в рукописи* [Й] *буквы* етверо *писаны по вытертому месту* [К] *на поле:* война з Прусами [Л] *на поле:* посполитое рушене против Прусов [М] *буква* и *переделана из* о, *буквы* ое *из* во; *первоначально было* поспольство [Н] *первое* е *приписано другим почерком и другими чернилами* [О] *в рукописи* воском; *исправлепо по Л* [П—П] *написано дважды, вторичное подчеркнуто* [Р] якъ, *причвм* ъ *переделан из* о [С] *на поле:* посел *(в Л нет)* немецкий ба[р]зо гордый з отпов•дю до кроля [Т—Т] *слова подчеркнуты* [У] *буква* л *переделана из* г; *над* и *значок* \\ [Ф] *слово подчеркнуто* [Х] *буква* м *переделана из друзой буквы* [Ц] *второе* и *переделано из* а [Ч] *надстрочное* б *переделано из* т [Ш] *буква* в *пе-*

ред тож *вытерта,* [Щ] *на поле*: поражка великая над н•мцами нашим [Ъ] *на поле*: трупу немецкого войска 140 000, опрочь леских (*в Л* легких) особ (*очевидно, должно быть* лезных) [Ы] *буква* и *приписана в строку* [Ь] *на поле:* литва з татарами звоевала Прусы

[50А] есть *К* [51] чворо, *после него* собъ *Л* [52—53] цара *Л, К* [54] *нет Л, К* [55] вицы *Л* [56] всем *Л, К* [57] которого Л, *К* [58—58] ≠р̃ *Л* [58А] опрочъ *К* [59—59] ≠р̃ *Л* [60] прецравился *Л* [61] тисячей *Л* [61А] пятдесятъ *Л* [62] тысячий *Л* [62А] опрочъ *К* [63] наметы *Л, К* [64] яко *Л, К* [65] кроля *Л* [65А] семсот *Л, К* [66] *нет Л, Н* [67] скочила *Л, К* [68] н•мцы *Л, К* [68А] сточила *Л, К* [69] от *Л, К* [70] втож Л, К [71] и там *Л, К* [72] юже *Л, К* [73] ут•кать *Л, К* [74] добывал Л, К

[Э] *буквы* е *и* ъ (*на конце слова) переделаны из других букв* [Ю] *буква переделана из* а [Я] *слово подчеркнуто*

[А] *буква переделана из* и [Б] *буква* о *переделана из другой буквы* [В] *в рукописи* прибивши; *исправлено по Л* [Г] *на поле*: мир з прусаками [Д] *буква* и (і) *над* ы *стерта* [Е] *на поле:* зима барзо теплая [Ж] *на поле:* ун• я Литв• поляки потвержена [З] *буква* ы *переделана из двух букв* [И] *буква* ъ *переделана из двух букв: очевидно, было* гостинници й *буква* а *переделана чернилами из* и [К] *первое* а *переделано из* л [Л] *буквы,* ва *приписаны над строкой* [М] *на поле*: того року Жомойт до в•ри христианской приступила [Н] *буква* а *переделана из* о [О] *буква* е *переделана из* о [П] *буква* о *переделана из другой буквы* [Р] *буква* ъ *переделана из другой буквы* [С] *на поле:* Псков Витолт взял през поданe [Т] *в рукописи* м•том: *исправлено по Л*
[75] н•мцы *Л, К* [76] побытых *Л* [77] впроды *Л, К* [78] а *Л, К* [78А] опрочъ *К* [79] кухарей *Л* [80] и *Л, К* [81] третого *Л* [81А] осмъ *К* [82] семдесят *Л, К* [82А] пречъ *К* [83] с *Л* [84] жомойтские *Л, К*

Хроніка Літоўская і Жамойская // Полное собрание русских летописей (ПСРЛ), Т.32. Составитель и редактор тома Н.Н. Улащик М.: «Наука», 1975.

3 Хронікі Быхаўца

Y kniaź weliki Witolt rozszyrywszy państwo od mora y do mora, y mnoho let był, y meł za soboiu try żony, perwuiu Annu, kniazia Swiatosława smolenskoho doczku; druhuiu Marju, kniazia Andreia Łukomskoho y Starodubowskoho doczku; tretiuiu meł kniazia Iwana Olgimontowicza Holszanskoho doczku Uljanu, a sestryczną rożonuiu kniazia Semena Lutoho y kniazia Andreia Wiazanskoho doczku, kotoroho kniazia Andreja poniał doczku korol Jagoyło, Zoffeiu, matku Władysławowu y Kazimirowu.

W leto od poczatka świeta szest tysiacznoie dewiatsotnoie dwadcat perwoie [1412], a od bożyiaho narożenia tysiacz [a] czetyrysta dwanatcatoie,* poczałasia walka korolu polskomu Władyłsawu Jagoyłu, a bratu ieho welikomu kniaziu litowskomu Witoltu z nemcy pruskimi. Y sobrali meży soboiu woyska welikii z obustoron. Korol Jagoyło so wsimi mocami koruny Polskoie, a kniź weliki Witolt so wsimi siłami litowskimi y ruskimi, y z mnohimi tatary ordynskimi; a mistr pruski także z mocami swoimi y so wseiu Reszoiu Nemeckoiu. Y koli wżo wsi woyska z obu storon byli pohotowe, tohdy korol Jagoyło y kniaź weliki Witolt tiahnuli ku bitwi wse leśnymi a złymi dorohami, a pola rownoho a szyrokoho ne mohli mity, hde by sia mili ku bitwe zastanowiły, niżli tolko byli poła rownyja a welikije pod mestom nemeckim pod Dubrownym. Y baczyli to nemcy, iż lachowe y litwa z tak welikimi woyski ne mohli nihde inde wytiahnuty, tolko na tyia pola, y dla toho kopali jamy y prykrywali zemleiu, iż by w nich koni y ludy padali; y koli wżo korol Jagoyło y kniaź weliki Witolt z woyski swoimi peretehnuli onyie lesy y pryszli na tyie Dubrowenskiie pola, tohdy hetman był naywyższy wo woysku Jagoyłowom pan Sokoł Czech, a dworny hetman był pan Spytok Spytkowicz, a w Witoltowi woysku starszy hetman był kniaź Iwan Żedewid, brat Jagoyłow y Witołtow, a dworny hetman pan Jan Gasztolt. Y kak poczali onyie wyszeypisanyie hetmanowe ludy szychowaty, a o tych jamach niczoho ne wedali, szto na nich nemcy pokopali, a tak, szykuiuczy woysko naywyższyie hetmanowie, kniaź Iwan Żedywid a pan Sokoł w iamy powpadali y nohi sobe połamali, y welmi obrazilisia, sz czoho ż y pomerli; y ne tolko odny hetmanowe, ale y mnohim ludem ot tych iam szkoda welikaja sia stała. Y widiaczy to korol Jagoyło y kniaź weliki Witolt, iż hetmanowe ich naywyższyie w pryhodu \151\ popali, y na tych meyscach za sia dwóch hetmanow korol obrał, y poruczył pana Spytka a pana Jana Gasztolta na Sokołowo mestce, a Witolt ustanowił Jana Gasztolta.

Obrali y kazali woysko szychowaty i hufy ku bitwe stanowiły, a onych iam zdradliwych warowały. A zatym tyie hetmanowe woysko zszychowawszy potiahnuli ku bitwe, a nemcy także, widiaczy to, poczali sia s nimi potykaty, y poczałasia bitwa z porania meży nemcy i woyski litowskimi, y mnohoie mnożestwo z obu storon woyska litowskoho i nemeckoho pało. Potom,

widiaczy kniaź weliki Witolt, szto woyska ieho silno mnoho pobito, a lachowe im żadnoie pomoczy wczynity ne chotiat, y kniaź weliki Witolt prybeh do brata swoieho korola Jagoyła, a on mszy słuchaiet. A on rek tak: «Ty mszy słuchaiesz, a kniazi y panowe, bratia moi, mało ne wsi pobity leżat, a twoi ludy żadnoie pomocy im wczynity nie chotiat». Y on iemu powedył: «Miły brate, żadnym obyczaiem inaczey wczynity ne mohu, tolko muszu dosłuchaty mszy», y kazał hufu swoiemu komornemu na ratunok potiahnuty, kotory że huf woysku litowskomu pomocz prytiahnuwszy, y poszoł z woyski litowskimi, y nemec naholowu poraził, y samoho mistra y wsich kuntorow jeho do smerty pobili, y bezczyślennoie mnożestwo nemcow poymali y pobili, a innyie woyska lackije niczoho im ne pomahali, tolko na to smotreli. A zatym wsich ich poraziwszy y mnohiie horody y zemli ich pobrawszy, a ostatok na konec wypleniwszy y wypaliwszy, y pustu zemłu wczyniwszy, y z welikoiu czestiu y z newymownym zwytiażstwom, y na weś swiet znamenituiu sławu osiahnuwszy, za sia do swoich zeml dojechali, y połowicu choruhwey nemeckich y borody mistrowu y wsich kuntorow jeho z mertwych obodrawszy, y połowicu wziali do Polskij, a połowicu do Litwy, hde ż tyie borody y choruhwi ich w zamku Krakowskom w cekrwi swiatoho Stanisława, a w Wilni także u swiatoho Stanisława zaweszony sut.

Y po onom poboiszczy na zimu ziedetsia Witolt z korolom Jagoyłom w horode Peremyśli, y pocznet howoryty korol Jagoyło bratu swojemu welikomu kniaziu Witoltu, ieszcze buduczy oba w dobrom zdorowi, tym obyczaiem: «Miły brate, ia mił try żony, a teper ieśmy poniał czetwertuiu, rusku, a ni so odnoiu ditey ne maiu, a ty także detey ne maiesz. A tak meży soboiu zmowmo y prysiahu wczynimo, iesli ja budu met' dety, a ty ne budesz mety, nechay moi dety budut Korunoiu y Welikim Kniastwom panowaty po naszych żywotech, a kak li ia detey ne budu mety, a ty budesz mety, ino twoi dity nechay wsemu budut panowaty». Y kniaź weliki Witolt k tomu pryzwolił, y panowe polskii z litowskimi, y prysiahu meży soboiu dali, y zapisalisia korol z Witoltom, iż po ich żywotech, ieśli by korol Jagoyło ne meł detey, a Witolt meł, tohdy lachowe ne meli obirat na Korunu inszoho pana, tolko z detey Witoltowych, kotory by panował Korunoiu y Welikim kniastwom Litowskim. A iestli by Witolt ne meł detey, a Jagoyło meł, tohdy Litwa ne meła inde pana braty na kniazstwo Litowskoie, tolko syna korolewa. Y panowe lackije y litowskije słyszaczy to, y tym że obyczajem meży soboiu zapisalisia y prysiahu panom swoim dali, iż po ich żywotech pana sobe ni odkuł ne braty po ich żywotech, tolko detey ich, y roziechalisia rozno.

Na druhoie leto Żomoyt' namestnikow nemeckich pruskich pobili, ne chotiaczy bolsz toho pod nemcy byty. Nemcy, prusowe y liflanty, stali z woyski na nich zbiraty na Połondze, chotiaczy ich opiat pod swoiu moc podbity. Y żomoyt sobrawszysia, y tam że z hor toie woysko nemeckoie nahołowu kamenjem pobili, y skoro, z hor tych pobiwszy nemcow, prysłali do Witolta: iestli

by choteł im panom byty, sztoby wżo ich nikomu ne zastawiał, a deržał ich sam, y panom w nich był; Witolt ich za sia do sebe pryniał. A potom nemcy prysłali posłow swoich do welikoho kniazia Witolta, napominaiuczy ieho y tuiu trysta złotych Щ, w kotorych była zastaw[le]na Żomoyt, aby oddał. Kniaź weliki Witolt otkazał: «Kak ja wam zostawił był Żomoyt', tak ieie y teper ot was ne otnimał, smotryte sebe y teper na Żomoyty, penezey ne maju szto wam oddawały». A Witolt po małom czasu począł penezi zbiraty, y sobrawszy społna złotyje, y otosłał im w całosty; y ony złotyie wzemszy, y wże czerez to niczym sia w Żomoyt ne wstupali, y dali tomu pokoy, bo byli zbity y wypustoszeny od Jagoyła y ot Witolta i Żemoyti. Y toho ż hodu Witolt fundował biskupstwo Żmoyckoie, y kosteł swiatoho Petra postawił w Mednikoch, szto teper Żomoyt' zowut Worniany, y kanoniki wczynił, y kosteł nadał, y wsiu Żomoyt' kazał chrystyty z wery pohanskoie u weru chrystyianskuiu, y wsiu zemlu Zawelskuiu ochrestył, y kostełow mnoho postawił, y dla toho nazwań iest Witolt wtory apostoł bożyi, iż on z takoho okrutnoho pohanstwa nawernuł tyie zemli na weru chrystianskuiu.

* *Так в тексте; должно быть: trysta tysiacz złotych*

Хроніка Быхаўца // ПСРЛ. Т.32.

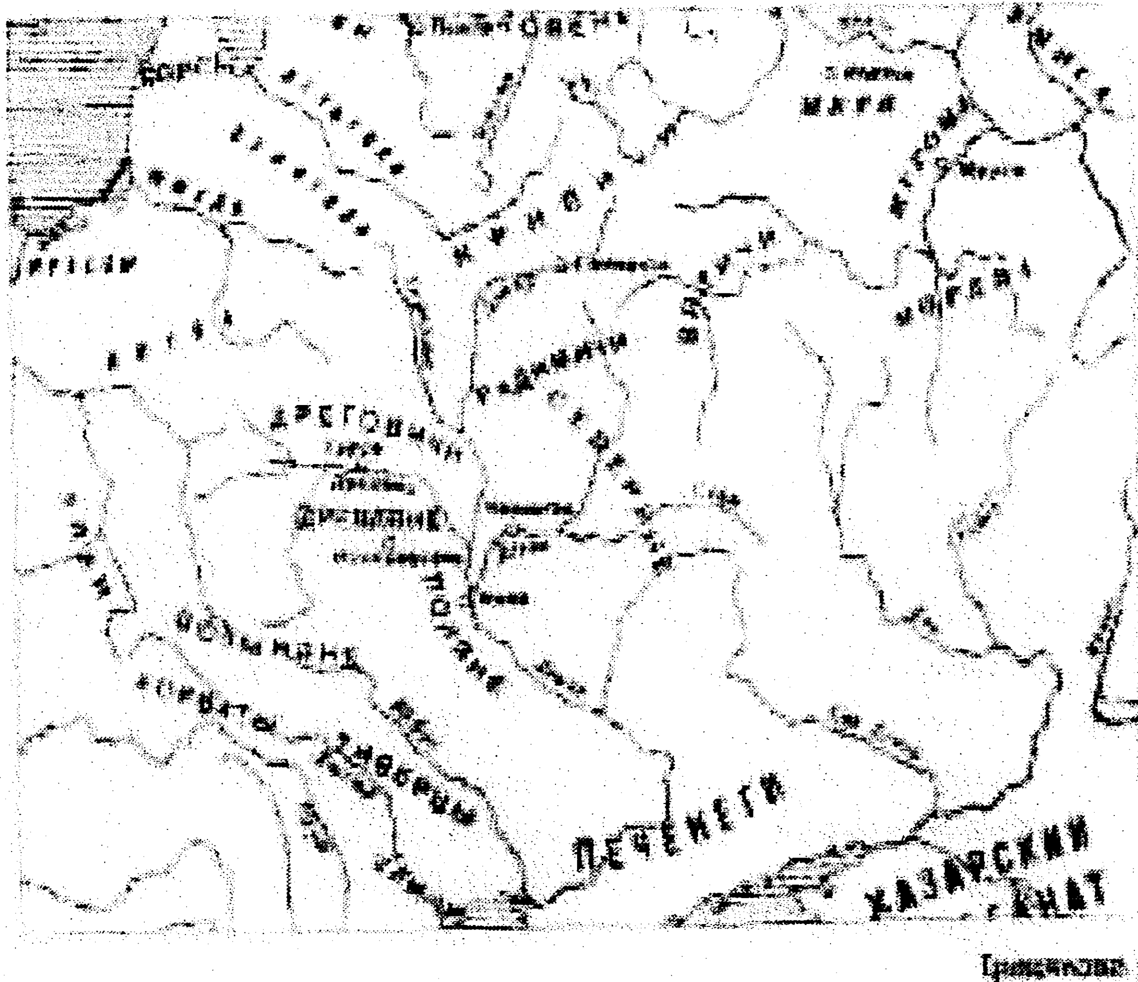
Здзіслаў Сіцька

Адкуль Літва, ліцвіны?

(Прадмова і пасляслоўе з кнігі "Утроп Літвы". – Баранавічы: Баранавіцкая гарадская арганізацыя Грамадскага аб'яднання "Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны", 2008. – 324 с.іл.)

Больш за паўтысячу гадоў ва Ўсходняй Еўропе вяло рэй Вялікае Княства Літоўскае. Гэтую магутную дзяржаву, — сцвярджаюць гісторыкі, — стварыла балцкае племя, якое называлася літва. Яно падпарадкавала сабе суседнія народы, а пасля захапіла землі аж да берагоў Чорнага мора.

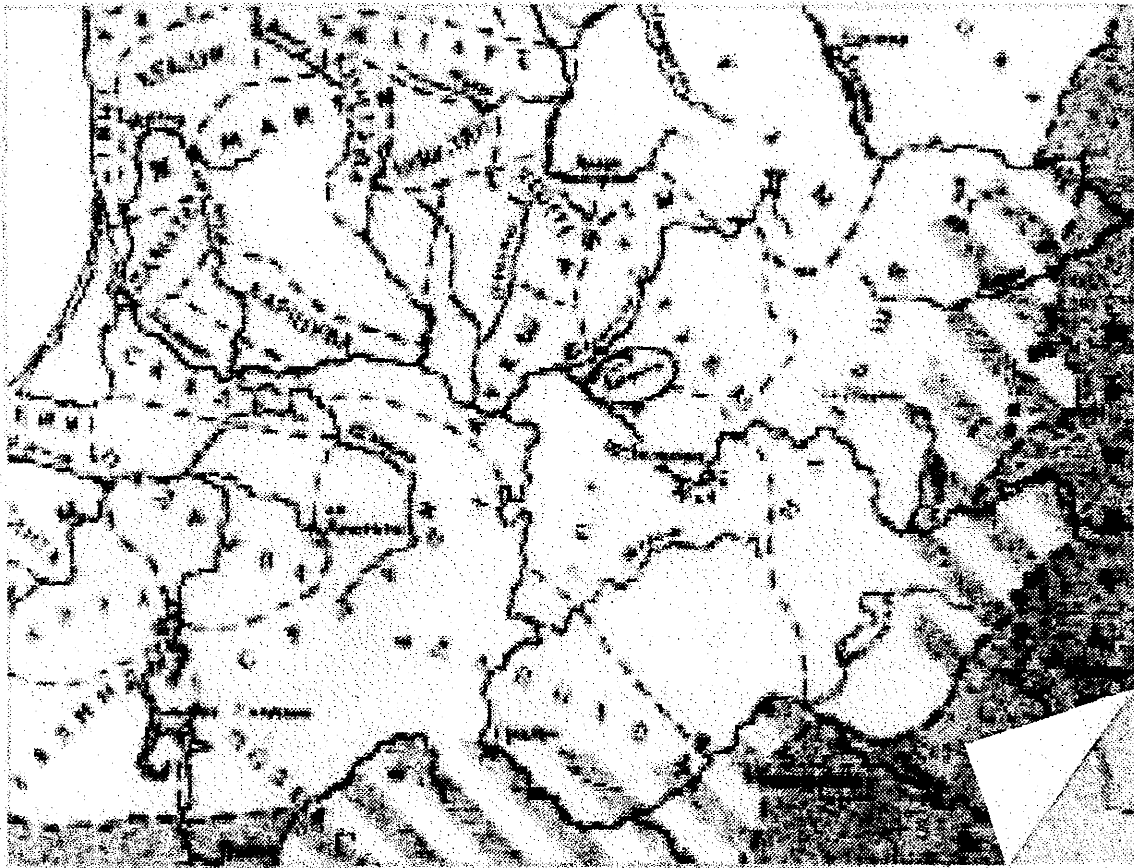
Літва сапраўды ўславіла сябе менавіта ваярскімі паходамі. Так, у летапісах чытаем: "войско свое з руси и литвы", "з новогорожаны и литвою", "новогорожане и литва били, секли и имали", "з русью и литвою ударил", "приходи литва", "повоеваша литва", "бишася литва", "литва же и ятвязе воевахоу", "литва, напавши на них, поразили", "литва и русь татаров били", "истопе литва во Двине", "мел господу Войселко з литвою своею", "литва зобралася и просто през Мазовшу и пруские границы до земли Куявской вгягнули", "литву побили", "храбрые литвы с нами 70 000 окованые рати" ... — цытаванне заняло б не адну старонку.

Усходнеславянскія і балцкія плямёны. (Паводле П.Н.Трацякова)

Але і пададзеных прыкладаў дастаткова, каб задумацца, а ці можа ўсё племя «напасці», «прыйсці», «патануць у Дзвіне»? Адкуль, з якога краю перанесены ў нямецкія дакументы паселішчы **Lytouga, Lituania, Litten, Litsouw**? Хто заснаваў паселішчы **Litwa, Litua, Litouia** ў Падунаўі ды вёскі Літва ў Ляхавіцкім, Маладзечанскім, Слонімскім, Стаўбцоўскім, Уздзенскім раёнах? І чаму ў польскім Пабужжы знаходзім блізкія адна да адной вёскі: **Kostry-Litwa** ды **Wyliny-Ruś**, а таксама **Stara Litwa** ды **Stara Ruś**?

З адной такой парай мазавецкіх паселішчаў звязваюць трагічную для Каталіцкага Касцёла падзею. У 1009 г. місіянера Бруна Кверфуртскага, якога Папа паслаў хрысціць яцвягаў, забілі "паміж Руссю і Літвой", а дакладней "in confinio Rusciae et Litvae", як то напісана ў нямецкай хроніцы, у г.нз. Кведлінбургскіх аналах. Згаданымі Руссю і Літвой былі найверагодней, як вынікае з "Перапісу войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 г.", аднайменныя вёскі Высокамазавецкага павету Падляшскага ваяводства. Не выпадкова ж у 1963 г. святы Бруна быў абвешчаны галоўным апекуном Ломжынскай дыяцэзіі.

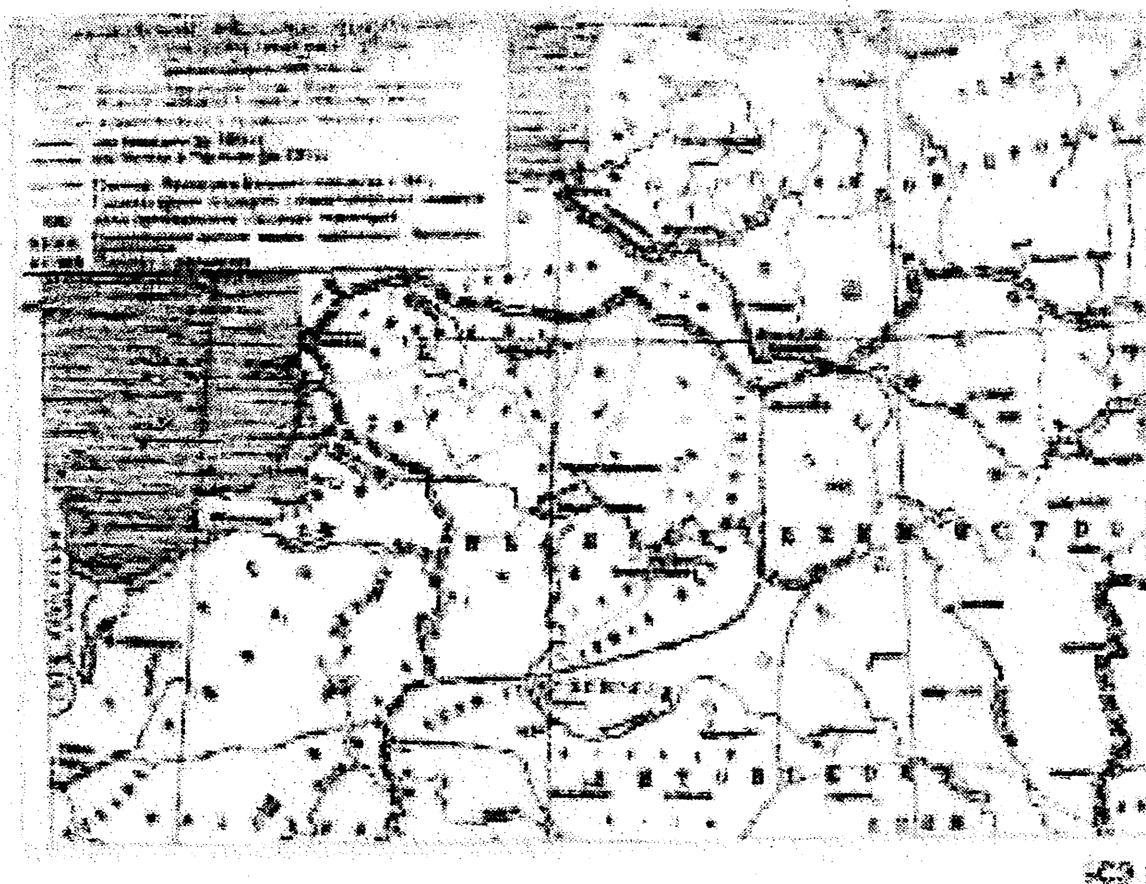

Балцкія плямёны. (Паводле «Литва. Краткая энциклопедия. 1989 г.)
Заўважым: р.Летаука, прыток Нярыса (Віліі).

Праз даследаванне паходжання і дзеяў літвы, на падставе аналізу шматлікіх гістарычных фактаў, некаторыя з якіх згаданы вышэй, выпадае сцвярджаць, што літва — не племя, а прафесійныя ваяры. Іх першыя гурты ўзніклі ў княствах палабскіх славянаў. Напрыканцы X і ў пачатку XI стагоддзя шматлікія роды смалінцаў, абадрытаў, вялетаў, люцічаў разам з сваімі ваярамі-літвою перасяліліся на абшары Мазоўша і Панямоння. Яны і тут, як і ў Мекленбургіі ды Падунаўі, заснавалі паселішчы, што сталі вядомыя пад іх імем. Менавіта яны абаранялі і нападалі, "пасылалі старожу" — вартавалі межы. Не выпадкова і ў сібірскіх дакументах XVII ст. словам літва названы "служилые люди".

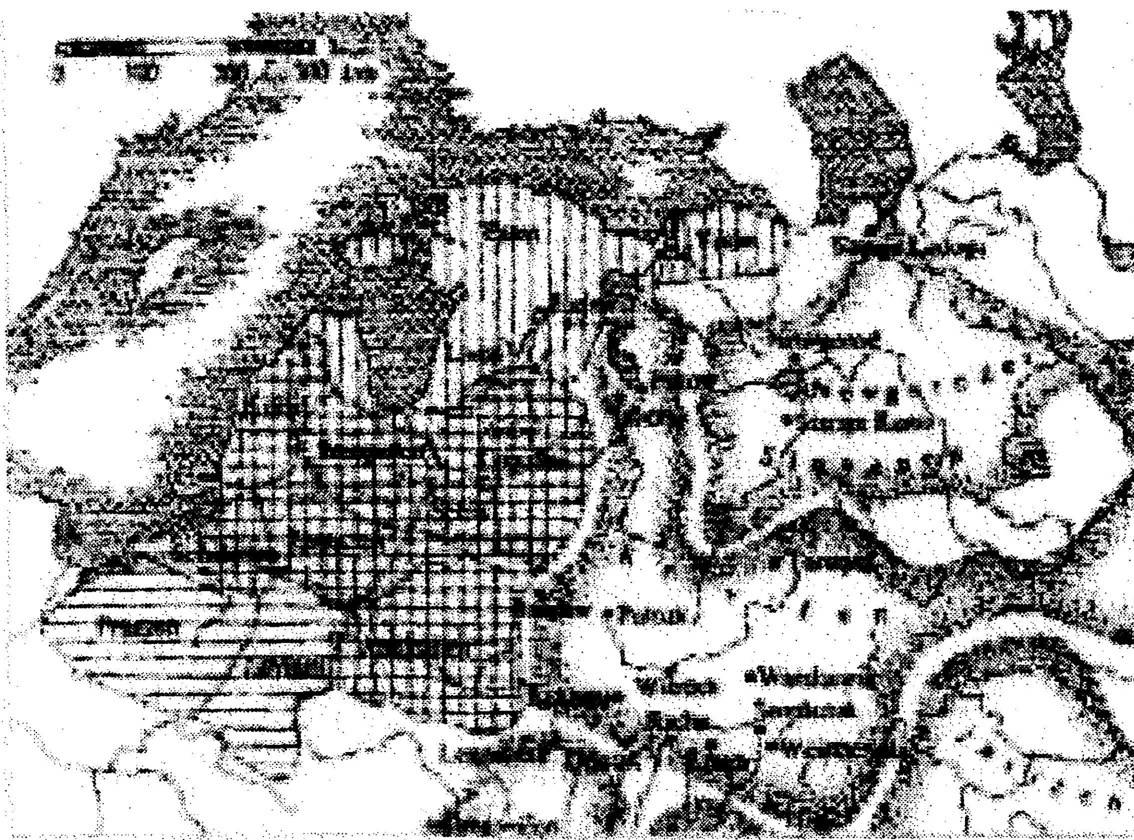
Аднак навукоўцы маюць слова літва за назву племені. За месца яго пасялення, г.нз. этнатэрыторыю племені літва, гісторыкі падаюць усходнюю частку сучаснай рэспублікі Летува — частку былога абшару г.нз. культуры штрыхаванай керамікі. Там у палове першага тысячагоддзя пасля Хрыстовага Нараджэння пасялілася супольнасць людзей, што вызначылася ўнікальнымі археалагічнымі помнікамі — капцамі. Іх напрыканцы XIX ст.

сталі называць "усходнелітоўскімі" курганамі. Цягам часу такая назва сталася агульнапрызнаным гістарычным тэрмінам. Навукоўцы атаесамляюць абшар гэтых помнікаў з тэрыторыяй, што прыпісана літве, хаця арэал распаўсюджання "ўсноднелітоўскіх" кургаиоў ахопвае і сумежныя, пераважна славянскія, землі. І найлепшае таму пацвярджэнне — знаходкі ў капцах літвы славянскіх рэчаў, аздобаў і прык-метаў хаўтурных абрадаў. Не выпадкова ж і за этнатэрыторыю ўяўнага плямені літва розныя даследнікі падаюць у сваіх навуковых публікацыях розныя рэгіёны Панямоння.

Усходнеславянскія землі, княствы і балцкія плямёны. (Паводле БСЭ)

Як бачым, у трох выданнях пададзены хоць і розны абшар літвы, але ўсё ж у прыбалтыйскім рэгіёне. А вось на мапе "Паўднёва-ўсходняя Прыбалтыка ў 7-11 стст." з кнігі "Wikingen und Slawen"месца пасялення літвы не пазначана, як і на мапе, што пададзена на 4-ай старонцы вокладкі гэтай кнігі.

Плямёны паўднёва-ўсходняй Прыбалтыкі ў VII-XI стст.
(Паводле “Wikingen und Slawen”)

Этнічнае находжанне літвы выяўляецца само перш праз матэрыяльную і духоўную культуру, асабліва праз параўнанне з балцкім племенем жамойтаў. Прыкладам, жамойцкія жанчыны насілі "галаўныя вянкі з бронзавых спіраляў", а жанчыны літвы — скроневыя колцы, падобныя да тых, якімі аздаблялі свае галовы славянкі. Жамойты і літва адрозніва-ліся сваім светапоглядам. Прашчуры першых клалі сваіх нябожчыкаў у грунтавыя магілы галавой на ўсход, а на абшары "будучай племяннай групоўкі літва" нябожчыкаў мужчын — галавой у бок захаду, г. зн. тварам да Сонца. Пазней ваяры-літва пачалі спальваць сваіх нябожчыкаў, пераважна, ваяроў, ды над іх парэшткамі насыпалі велічныя курганы-капцы -як і суседзі славяне.

Продкаў летапіснай літвы прызнаюць за перасяленцаў з Сярэдняга Падзвіння, але там у другой палове I тысячагоддзя пасля Хрыстовага Нараджэння латгалы, селы і земгалы мяняюць свой хаўтурны звычай і пачынаюць хаваць нябожчыкаў у грунтавых магілах. А на абшары «ўсходнелітоўскіх» курганоў навасельцы пачынаюць з V ст. спальваць нябожчыкаў (там жа выявілі і трупаклады ў грунтавых магілах).

Вельмі важным ўяўляецца і факт, што ў Падзвінні, у пахаваннях куршаў і земгалаў археолагі знаходзілі косы, матыкі, у селаў – сярпы і матыкі. А на абшары "ўсходнелітоўскіх" курганоў у капцах літвы — помніках другой паловы I тысячагоддзя пасля Х.Н. — ворыўных прыладаў, як сцвярджае расійскі даследнік В.В.Сядоў, не выяўлена. Затое там у пахаваннях "VI — VIII стст. знаходзяць наканечнікі дзідаў, умбоны шчытоў, вузкалёзныя сякеры" – усё тое, што паводле ўяўлення вяароў-літвы можа спатрэбіцца ім у новым жыцці. Іншыя археалагічныя знаходкі на "ўсходнелітоўскім" абшары даюць падставу гаварыць пра тоеснасць матэрыяльнай культуры навасельцаў і палабскіх славянаў. Такое меркаванне пацвярджаецца падабенствам назваў паселішчаў і прозвішчаў жыхароў нашага краю і старажытнай славянский Мекленбургіі. Спіс налічвае больш за дзвесце гарадоў, мястэчак і вёсак ды блізу сотні прозвішчаў.

Перасяленцы з заходнеславянскіх княстваў мелі сваё войска, добра ўзброенае, дасведчанае падчас шматлікіх войнаў і паўстанняў цягам трохсотгадовага процістаяння германскім захопнікам. У тым войску былі і асобныя атрады прафесійных ваяроў, якіх называлі літва. Легапісы сведчаць, што палачане не толькі выкарыстоўвалі вайсковую моц ваяроў-літвы, але і паставілі валадарыць над літвой свайго князя Мяндоўга. Пазней "літву Мяндоўга» ўзялі на службу Навагарадскія князі. Цягам часу ён стаў князем Навагарадскім ды аб'яднаў княствы дрыгавічоў, крывічоў і радзімічаў дзеля абароны ад мангольскіх захопнікаў, і нашыя землі не спазналі ардынскага іга.

У сярэдзіне XIII ст. для Навагарадскага княства склаліся цяжкія геапалітычныя ўмовы. Перарваліся гандлёвыя шляхі, што вялі на Блізкі Ўсход ды ў Візантыю, з імператарскім родам якой былі спараднёныя полацкія князі. І навагарадцы, якія былі пры-нялі хрысціянства візантыйскага абраду, пачалі шукаць хаўруснікаў у Еўропе. Безумоўна, там ужо ведалі пра Мяндоўгавы перамогі над манголамі. Не было таямніцай, што Мян-доўг, князь паганскай літвы, быў хрысціянінам. Да таго ж, як вядома, у Францыі, прыкладам, правілі каралі – нашчадкі полацкай князёўны Рагнеды, а таму дыпламатычная місія Мяндоўга магла стаць паспяховай. Мяндоўг выправіў паслоў да майстара Тэўтонскага ордэна Андрэаса фон Штырлянда. І той пасля перамоваў паслаў прэсвітара ордэна Хрысціяна навучаць Мяндоўга, ягоных сямейнікаў і дружыну падставам хрысціянскай веры паводле лацінскага абраду.

Пячатка Мяндоўга (Паводле М.П.Ліхачова)

Яны былі ахрышчаны, а Мяндоўг у 1253 г., стаў "Dei gra rex Litovie", "Божай ласкай кароль літвы». Цягам часу Мяндоўг дамогся, каб менавіта Хрысціяна кансэкравалі на біскупа новай дыяцэзіі.

Але асоба першага апостала літвы, якога называлі **Christian von Lithauen**, а таксама і **Weihbischof von Lithauen**, засталася невядомай. Не ўспомніў пра Хрысціянаў чын аўтар "Хронікі літоўскай і жамойцкай" які ведаў, што Мяндоўга пры хрышчэнні назвалі Мендолфам, і для якога напэўна не было таямніцай імя хрысціцеля літвы. Хрысціяна наўмысна замоўчвалі, але можна дапусціць таксама, што польскія ды жамой-цкія гісторыкі Касцёла не вызначыліся, як ставіцца да хрышчэння князя Навагарадскага і ягоных ваяроў-літвы. А таму і спрасцілі праблему — прызналі за пачатак хрышчэння літвы 1386 г., г.зн. на 135 гадоў пазней.

ПАСЛЯСЛОЎЕ

Шаноўны чытачу!

Спадзяюся, што ўдалося расказаць пра шматгадовыя пошукі каранёў станаўлення нашай дзяржаўнасці. Падаецца бясспрэчным: яе будавалі і цягам стагоддзяў баранілі нашы прашчуры «новъгорожаны, слонимчаны, пинщаны» разам з вайсковым станам ***літва***.

Прапанавана і гіпотэза паходжання літвы з стану прафесійных ваяроў, з сацыяльнай, а не этнічнай супольнасці, што дала назву дзяржаве Вялікае Княства Літоўскае і народу — ліцвіны.

Гартаючы старонкі летапісаў і аналаў, чытаючы пра дзеі нашых прашчураў, усведамляеш, што агаданыя ў летапісах ваяры-літва не былі

ўнікальным згуртаваннем. Падобныя хаўрусы меліся ва ўсе гістарычныя эпохі сярод розных народаў.

Літва-ваяры палабскіх славянаў, што аселі па-над Лабай яшчэ ў раннім Сярэднявеччы, пераняліі дасканалы ваярскі досвед германскіх народаў, заваяёўніка Рыма, дзяржаву, якая валадарыла на абшарах Еўропы і Азіі.

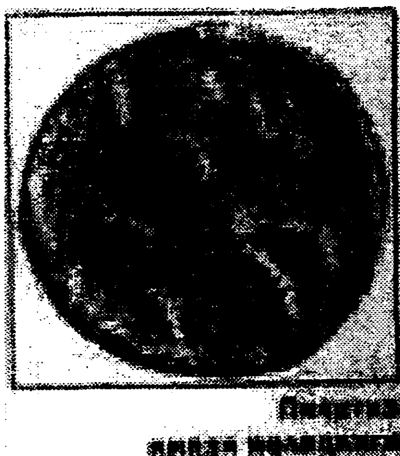
Спадзяюся, на старонках гэтай кнігі пададзена адметнае меркаванне пра станаўленне ліцвінскага (беларускага) этнасу і пра некаторыя праблемы станаўлення дзяржаўнасці. Спадзяюся, што ўдалося знайсці адказы на некаторыя пытанні невядомай гісторыі Бацькаўшчыны:

- чаму назвы значнай колькасці вёсак і мястэчак нашага краю вельмі падобныя (і нават ідэнтычныя) назовам гістарычнай вобласці Мекленбургія?

- чаму некаторым прозвішчам беларусаў знаходзім адпаведнікі ў дакументах той жа Мекленбургіі?

- чаму полацкіх князёў у 1129 г. не забілі, а толькі выслалі ў Візантыю?

- чаму гербы некаторых нашых гарадоў падобныя да геральдычных знакаў мекленбургскіх рыцараў, а герб аднаго з іх стаў "правобразам" Пагоні – герба полацкіх князёў ды ўрэшце гербам ВКЛ?

Пячатка князя полацкага Глеба-Нарымонта Гедымінавіча (каля 1338 г.)

- як узнікла менавіта такая назва гэтай дзяржавы?

- чаму наш край не быў заваяваны монголамі, якія перайшлі нават Одру і Нысу, і наш народ не спазнаў мангольскага іга?

- чаму папа Інацэнт IV прызнаў навагарадскага князя Мяндоўга годным каралеўскай кароны, і ў лета 1253 ён быў урачыста каранаваны ў Навагарадку?

Усё ж яшчэ больш пытанняў, чым адказаў. А дастаткова паехаць у Навагарадак — калыску нашай дзяржаўнасці, узняцца па стромых схілах на замчышча, прытуліцца шчакою да сівых камянёў вежы Шчытоўкі... Яе і гару Мяндоўга не ўдалося зруйнаваць дашчэнту ні людзям, ні часу.

Ячшэ не скончаны пошукі, яшчэ не выяўлены ўсе аргументы-доказы, што павінны змяніць уяўленне пра нашу раннюю гісторыю, пра дзеі прашчураў: аратых і ваяроў, каню-шых і літвы, ваяводаў і ганчароў; князёў, а таксама і кавалёў, якія акоўвалі літву, харугвы братоў Альгердавічаў.

Але падмурак ужо закладзены. Першыя каменьчыкі дзеля аднаўлення нашай гісторыі — дзеі вялетаў, абадрытаў, ваяроў- літвы, адным правадыром якіх мог быць палабскі князь Мікалай, вядомы з Мекленбургскіх дакументаў як NIKOLAVS DE ROZTOC – Мікалай з Ростаку.

Адна з рыцарскіх пячатак мекленбургскага княскага роду – пячатка NIKOLAVS DE ROZTOC.

Иван Носович

О литовцах

Пэўна сучасныя беларускія, літоўскія гісторыкі і мовазнаўцы пракаментавалі б крытычна "літоўскія" разважанні аўтара першага беларускага слоўніка. Укладальнік, па недасведчанасці, такой адказнае задачы не меў на ўвеце. Прапануючы — для прачытання — ўсяго толькі тэкст ці не першага, з беларусаў, літвазнаўцы, які паказаў, магчыма небясспрэчна, як адметнасць літоўскай нацыі, так і яе блізкасць да беларусаў.

А.К.

Кроме единокровных славяно-кривичских племен Западную часть Белорусской территории с глубоких незапамятных времен занимают литовцы – народ, составляющий, по-видимому, что-то отдельное, что-то особенное от соседствующих с ними кривичей, поляков, германцев. Но от какого племени происходят литовцы, откуда литовцы получили название свое? Это есть задача довольно трудная к разрешению. Самый язык литовский служит предметом многих гаданий умственных и гипотез.

Многие польские филологи литовское наречие защитали прямо отраслью латинского языка, найдя в нем слова, сходные с латинским корнем. В доказательство этого своего парадокса они приводят латинскую фразу: viri trahite jugum (...влечите яремъ), параллерируя ее точь в точь с литовским однозвучащим выражением: ires traukte jugas. В отражение этого довода можно сказать первое, что в славяно-русском языке можно найти очень созвучные литовскому выражение той же мысли: ирои (герои) трогайте, тяните, стряхните иго. Второе: если и есть в литовском наречии слова латинского корня, то они могли втечь в литовский язык вследствие многолетних политических от латинствующей политики притязаний и насилий, претерпенных Литвою, так и не менее и от польского пропагандизма. Третье: курляндские латыши, которых язык есть действительно отраслью латинского, будучи в тесном соседстве с литовцами, совершенно не понимают говора их, как и литовцы говора латышей; напротив, слова русские, или белорусские в особенности очень понятны литовцам, хотя они сами с трудом, как лично замечено мною в течение 10-летней моей службы в г.Свенцянах, объясняются изворачивая русское слово на литовскую форму выражения.

Этому пониманию литовцами русского и белорусского говора, по-видимому, помогает первое то, что в литовском языке много находится

слов славянских и славянского корня, — как то: az — азъ – я; bedas — беда; gowienie – говение, пост; galwas — глава; żieże — огонь (по-славянски — разжигати; белорусская жижа – детское слово огонь); mysles — задачи для размышления, загадки; okis — око; ovate — овчато, овца; pirsztinię — от перст — перчатки; pacias — пещь, печка; priegatevis — (приглавие), возглавие, подушка; papartis — паперть; patatelis — постель; sestelis — седалище, стул; szirdis — сердце; ursziti — рушити, разрушать; wampti — вопить, вопиять, роптать; wiedalis — (видалище) лицо; wiespatis — (деспот), господин и многие другие могут открыться при строгом критическом сравнении. Самый главный, ясный и не испорченный ни временем, ни обстоятельствами признак в литовском языке славянизм есть окончание неопределенного наклонения глагола на ti. Второе: в литовском языке очень много природных белорусских слов, так что кажется эти два наречия между собою родственны: arra — ссора, белор. гроза или азард; или attatis — отоса, протянутый от оси к конечной части оглобли; arelkas — горелка; brilus — брыль, круглая с полями шляпа; zwiluoti — колебаться, виловадзить, звиловадить, нарочить протягивать время, чтобы обмануть, буквально, вилами, извилинами водить, делать извороты; alimcird — слимак, слизень; guza — гуз; dwokti — дважды; <...> doba — обычай, нрав; doba — подобие нрава, характера, лица; drabuzj — мелкое белье, дробяза, дробязок, мелочь; zelawa — жалоба, траур; ieszkoti — шукаць, искать; ieszejem — ишов, шолъ; jstola — издали; grižale- кружелка, кружок из дощечки или глиняной плоскости для катанья; kumuczik — кумочек, куманек; kiapure — картуз, белор. каптур, шапка с ушами; lagnoti — умилостивлять, лагодзиць, угождать; likos — лик, счет; laituoti — милосердствовать, миловать; laitas — клей, литоваць – паять; magaricz- магарыч, барыш, попойка, угощение; mazmiras — гриб, мухомор; murza — мурза, замарашка; murzoti — мурзацца, пачкаться; nauda — мелкая монета, белор. науда – пустая важность, ничтожность; <...> skabs — ребро, белор. скаба, реберная часть убитой свиньи; szuniti — шунять, бранить, давать чувствовать; waziok — вези, белор. вазёкацца, возиться; wainikas — веник; wampti — колебаться, белор. вомпить; wizno — вяровки — лапти из вяровных лык (или от славянского везовати); chalturej – белор. хавтуры, похороны, от ховать <...>.

Несмотря однако на такое обилие славянских и белорусских слов в литовском языке, многие литвофилы не признают в нем славянского элемента и даже литовскому народу не дают происхождения от колена древних славян. Г[осподин] Киркор в этнографическом взгляде своем на Виленскую губернию, помещенном в Этнографическом сборнике Императорского Географического общества (вып. III, 1858, с.128) говорит: «После продолжительных и разноречивых толкований о происхождении литовцев ныне, кажется, никто уже из людей просвещенных не сомне-

ваются, что племя литовское самостоятельное и язык литовский самобытен».

Считая множество слов славянских, греческих, латинских и германских чужестранными словами, вкоренившимися в литовский язык, г. Киркор мнение свое, что литовский язык есть коренной, самобытный, как славянский и греческий, основывает на том, что в нем находит он «литовские названия важнейших занятий человека, ближайших к употреблению предметов и даже отвлеченных понятий», считая эти названия не заимствованными ни от какого известного языка. Но и в белорусском наречии найти можно несколько таких слов, ниоткуда не заимствованных, а чисто белорусско-кривичских, как-то: абибок, [слова не чыт.], блишчыць, буцвинне и проч. Это, впрочем, областная особенность не дает ему права назваться самостоятельным языком. В довод самостоятельности или самобытности литовского языка г.Киркор представляет несколько слов литовского корня, а именно: bartinikas — барды [повозки?]; rasztas, raszau — название низменности; basztime — буквы или знаки; zimele tarperusznelis — знаки препынания; dainos — песни; lekime — предание, повесть; nasidevimas — рассказ. Но при критическом разборе этих слов они могут подходить а) к общепонятным ученым терминам, как bartinikas – барды и lekime – легенда»; в) к славянскому слову, как nasidavimas и е) к белорусским словам: rasztine — русчизна, русское письмо; mysles — мысли, задачи для размышления; paszukojmas — пазюканне.

Может ли, впрочем, г.Киркор доказать, что эти и все подобные им слова, которые он считает коренными литовскими, ниоткуда не заимствованы, но суть слова позднейшего изобретения ученых литвофилов, а тем более находчивых во всем прозелитов-иезуитов? Ученые литвофилы, особенно из прусаков или германцев, будучи, без сомнения не очень знакомыми со славянским языком, а тем более, белорусско-славянокривичским могли, увлекаясь односторонностью рассматриваемого ими предмета создать из славяно-литовских корней названия классических предметов. Езуиты же из-за ревности католического пропагандизма были ревностными поборниками литовского языка – с тою единственной целью, чтобы во что бы то ни стало разорвать всякую литовского народа прикосновенность и связь со славянами русскими, с которыми литовцы несколько веков соблюдали единодушие и от которых даже получили начала христианской православной веры, как ясно доказывают неписанные мощи Литовских святых мучеников Антония, Иоанна и Евстафия посреди Вильно – в 1342 году за защищение православной веры принявших мученическую смерть и ныне в нетлении почивающих в церкви Свято-Духовского Виленского древле православного монастыря.

Для большего убеждения, что в литовском языке есть много славянизма, приведем одну из песней литовских, помещенных г.Киркором в своем

взгляде, прилагая и перевод [І.Насовіча], по возможности сближения на белорусском наречии:

O wakor wakaratij	А ў вечеръ вечериночку (вечерняя заря)
Prapyle manu owate	Пропала у мене овечка (овчато)
Aj, kas gelbes jeszkoti	Ай, хто [...] искати (шукаци)
Manu wienturatąs owatą	Мою едначку овечку

[*Пропуск укладальнікам 4-х строф*] ...

Iszejau pas sautele	Пойшовъ я до солнца (светила)
Sautele atsilepe:	Сонечко отвечало:
Dewynes dienas jeszkosu	Дзевяць дней пашукаю,
Odeszimata nej musi lejsu	А ў дзесятый не знайду.

Можно здесь присоединить приведенный г.Киркором говор литовской кумы, вроде песни, который вопреки мнению его о самобытности литовского наречия явственно показывает в нем славяно-белорусское наречие:

Kumoczek, tu, tu, tu	Кумочак, ты, ты, ты
Kad orelkas bulu	Каб гарэлка была
Iż saldzikas, iż gazdzikas	Аж салодзенька, аж гарачанька
Szit pirogas uszkundas	Каб пірог быў смачненькі

Олицетворение небесных светил, подобное предыдущим стихам, находится в простонародной белорусской песне (жнивной):

Пора, жонки, дамов ици: пацеряла заря ключи.
Пацеряла заря ключи, коло постаци идучы;
А взойдзице, ясны зорки (звезды) и найдзице ключи звонки,
Пора землю отмыкаци, пора росу выпускаци

Как бы то ни было, происходит литовксий язык от латинского, или он самостоятельный, по мнению Киркора, но нельзя отвергать того, что литовцы до того любили русский язык (русчизну -- rusztine), что считая его как бы своим родным, во время присоединения Литвы к Польской Короне требовали постановления законом, чтобы все королевские письменные к ним отношения писаны были не иначе, как только русским письмом. Когда же по вступлении короля Стефана Батория на польский престол из Канцелярии последовал им указ польским письмом, то бреславская шляхта Виленского округа подала ему челобитную, прося, чтобы король Баторий по милости своей благоволил оставить их при их правилах и приказать их канцелярии своей писать им королевские грамоты и требования русским письмом (А.З.Р.* Т.III.№64).

Литовский народ в таких может быть в древности был отношениях ко всем русским славянам, как сербы, болгары, чехи и другие славянские племена. Но с кривичскими славянами он был издревле в очень близких отношениях, как бы составляя одно политическое тело. Может быть литовцев и белорусов соединяли родственные и исключительно брачные узы. Может быть в идолопоклоннические времена у них были одинакие предметы верования в фетишизм, как видно из того, что у древних славян считался главным божеством Перун, а у литовцев Perkunas – гром, громовержец. Может быть самые политические условия связывали их между собою. В этом последнем убеждает нас то, что достоинство князей кривичских по политическим обстоятельствам переходило и на князей литовских, как видим в титулах знаменитого князя Ольгерда. Сын его Лугвен, в святом крещении Симеон, зять Великого Князя Московского Дмитрия Ивановича Донского был Великим Князем Мстиславским и Новгородским. Андрей Ольгердович назывался Великим Князем Полоцким. Политические связи литовцев не только с Беларусью, но и с Великороссиею столь были тесны, что Литовские князья в 1340 году [заключая] договор с польским королем Казимиром, всячески защищали сторону Руси, говоря: аж пойдет оугорскыи на Русь, што Литвы слушает, королеви не помогати.., аж пойдут татарове на Литовскую землю, тогда Руси на литовцев не помогати, аже пойдут татарове на ляхы, тогда Руси на войну поити и съ татары (А.З.Р. Т.1, стр.1, стб.2). Литовские князья не щадя живота храбро сражались против татар помогая московским князьям.

Из этих симпатических многовековых связей Литовцев с Русскими вообще князьями можно предположить, что если западные этнографы не усваивают литовскому народу славянского происхождения, то по крайней мере он был народ с самых древних незапамятных времен соединивший судьбу свою с кривичским в древности знаменитым племенем или с белорусскими соседственными славянами. В этом смысле может быть белорусское слово литовaць – паять; литовка – пайка могло послужить корнем наименования литовцев. Самое [даже?] литовское laitos – клей подходит к этому смыслу.

---

* А.З.Р. – Акты, относящиеся к истории Западной России...

Носович И. О племенах, до времени Рюрика населявших в древности Белорусскую территорию. Писарск., подпись-автограф // Расійская Дзяржаўная Бібліятэка. Ф. 369. Карт. 398. Адз.зах. 28

Павел Шпилевский

Описание посольства Льва Сапеги в Москву в 1600 году

Известно, что дневники при посольствах ведены были обыкновенно самими Послами, Секретарями или вообще очевидцами, и потому, будучи сохранены в целости, в последствии времени могли бы служить вернейшими пособиями для Истории. Но как цель посольства или содержание этих дневников не всегда могли в свое время подлежать общей известности, то дневники таких посольств не только не были печатаемы, но даже хранимы были в архивах как можно дальше. Понятно после этого, почему немногие из этих дневников сделались известны весьма недавно, а некоторые или пропали или же лежат в забвении. Посему надеемся, что не без пользы останется намерение наше представить здесь краткий очерк посольства Льва Сапеги в Москву в 1600 и следующих годах, составленный по дневнику Секретаря при посольстве Ильи Пельгржимовского [1], тем более, что эту рукопись, вероятно, считают потерянною[2], а о самом посольстве Историки или вовсе не знают, или, если знают, то очень, очень недостаточно. Один Когновицкий, говоря о жизни Льва Сапеги, описал это посольство[3] ; но если сравнить и его описание с записками Секретаря, то увидим, что он вовсе не видал дневника Пельгржимовского, хотя и был в библиотеке Залусских, как свидетельствует Яновский [4]. Рукопись этого дневника хранится в библиотеке Г. Вандалина Пусловского, в Мречевщизне [5], богатой историческими сочинениями и доступной всякому любознательному. Рукопись эту, хотя и не в целости, добыл Г. Пусловский случайно в Варшаве, на публичной продаже книг одного Ученого: он нашел ее под оберткою одной из купленных им книг в лист — именно: "Сборник панегириков и разных незначительных писем". Рукопись начинается с того места, где подробно говорится о назначенной для Послов провизии на дорогу из Смоленска в Москву, а оканчивается четвертым заседанием, в котором читаны были опровержения возражений Бояр против условий вечного мира и союза. Жаль, что нет начала, в котором, вероятно, говорится о цели и побуждениях посольства, о прибытии Послов в Смоленск, и (как видно из остатков этого дневника) о их пребывании там и споре с Воеводою Смоленским. Но еще более жаль, что нет окончания; там, без сомнения, говорится о заключении 20-летнего мира, об измененном намерении Царя действовать вместе с Воеводою Волошским Михаилом против Польши, и описывается пребывание Послов в Москве, их выезд и возвращение на родину.

Чтобы представить описание посольства Льва Сапеги в целом составе его, мы пополним словами Когновицкого утраченные места дневника Пельгржимовского, но тут же заметим, которые места взяты из Когновицкого и которые из дневника Пельгржимовского.

Когновицкий, в описании жизни Льва Сапеги [6] говорит: "Общим мнением Короля (Сигизмунда III) и народа было то, что трактат о 10-летнем мире, заключенный Львом Сапегою и потерявший силу по смерти Царя Феодора, не иным кем мог быть возобновлен на дальнейшее время, как только им же, этим мужем, сведущим в политических переговорах". А великий политик своего времени Варшевицкий [7], от имени всего народа приписывая одному Сапеге усмирение возмущений в Риге и беспорядков в Княжестве Лифляндском, с следующими словами обращается к нему: "Тебе, а не кому другому, должно быть опять поручено посольство в Москву". Согласно с желанием народа, Король назначил в это посольство Великого Канцлера Княжества Литовского Льва Сапегу, давши ему в помощь двух товарищей.

1600 года Сентября 27 Лев Сапега, вместе с Вице-Послами — Варшавским Каштеляном Варшицким и Секретарем Великого Князя Литовского Ильею Пельгржимовским, также с большим числом Дворянства, в обществе которого были Князь Ярослав Друцкий — Соколинский, Староста Усвятский, Оршанский Земский Судья Андрей Воропай, Витебский Воеводич Иван Сапега, Михаил Фронцкевич, Иван Пасек, Петр Дунин, Иван Боруцкий, и с многочисленною прислугою, которой распоряжался Божиминский, в почтовых экипажах выехал из Орши. На границе Московской, Приставы Нелюб и Козарин, с несколькими тысячами конвоя, встретили Послов, а за полмили пред Смоленском выехал к ним навстречу сам Воевода Смоленский с 3000 конвоя, и первый приветствовал Польских Послов. Между тем, в Смоленск послан был вперед от Царя нарочный Пристав Посмык Григорьевич Огарев, который приготовил для Послов квартиры и распорядился на счет дальнейшей дороги их из Смоленска.

Далее по дневнику Пельгржимовского. "Из описания провизии, назначенной Польским Послам на дорогу из Смоленска в Москву видно, что в составе этого посольства, кроме знатных особ, находилось 100 человек прислуги, да еще 300 человек другой какой-то прислуги, и черни 700 человек, на которых отпущено было для дороги, кроме говядины, рыбы и конопляного масла, — 130 четвертей овса, 130 колымаг сена, 75 возов соломы и множество меду, водки, пива и квасу романеи, также немало разных кореньев: шафрану 2 гривны (мерки), имбирю 3 гр., гвоздики 2 гр., перцу 4 гр., дров 44 воза". Приведем еще следующую выписку из дневника: "Для Старшего Посла Канцлера (Сапеги) — погребец, в котором романеи 1 штоф, сивухи 1 шт., рейнского вина 1 шт., вишневого меду 1 шт., малинового 1 шт., отборного 1 ведро, паточного 1 в., белого 1 в., медового квасу 1 в., лучшего пива 1 в., простого 1 в.". С таким дорожным запасом, посольство отправилось, в

Четверг, 5 Октября, в дорогу — к Дорогобужу чрез Пнев (дорога была большею частью нехороша и перерезана частыми мостами). За полторы мили пред Пневом Послы переправились чрез Днепр на плоту, пригнанном к ним с левой стороны реки, где в устье ее впадает другая маленькая речка; в этом месте, на горе, Днепр был не слишком широк и глубок, и потому лошади пустились вплавь, а экипажи перевезены на паромах. Более трех часов посольство переправлялось, и уже пред закатом солнца стало на месте".

Из описания дальнейшего путешествия Послов сообщим только о том, что нам кажется более достойным внимания. "Из Дорогобужа (7-8 Октября) чрез Колпиту прибыли Послы Польские в Вязьму 9 Октября. Тут Приставы вышли к ним навстречу, и обещали дать все, чего ни потребуют, только бы не обвиняли их в чем пред Государем. А о Воеводе Смоленском сказали: "он не хотел вам сразу дать выгодного постоя, и за то на него крайне разгневался Великий Государь. Прежде мы вам давали 13 коров, а теперь дадим 14 или 15. Баранов прежде давалось 27, а теперь 30; гусей не было в реестре, а теперь будут; овса было 130 четвертей, теперь будет больше; подвод было 70, теперь будет — 90 или 100; при этом постоянно твердили: приказывайте и все до излишества получите". Обещали заплатить и за удержанный постой. — 10 Октября Послы были в Заозерьи, 12-го в Можайске. Под Можайском по левой стороне, за полмили от дороги, Приставы указывали на каменный монастырь на реке Ваколочи; подъезжая к самому Можайску, по правую сторону дороги (за милю и дальше от дороги). Послы видели дворец Государя Московского, построенный им, когда он был еще правителем, — дворец чудной работы: его называли *Броново Городище*. 14 Октября прибыли в Кубинск, 15 — в Мамонов; за 4 мили пред Мамоновым, Послы рассматривали прекрасный, собственный Государя Московского дворец, построенный наподобие замка, с острогом и бастионами кругом, во вкусе Московском: дворец этот также построен Государем в то время, когда он был только правителем; называется он — *Вязёма*. В виду самого дворца построена каменная церковь замечательного размера, с несколькими куполами, крытыми жестью, с позолоченными крестами. С позволения Приставов, Великий Канцлер с некоторыми другими спутниками вошел в церковь и слушал обедню; внутри церковь отделана чудно и необыкновенно богато. 16 — отправились в дорогу к Москве. Под самою столицею у моста ожидали уже Послов Польских приехавшие верхом от имени Царя Князь Андрей Васильевич Елецкий и Дьяк Постник Дмитрович с свитою и 2000 лошадей. После взаимных приветствий, Послов проводили чрез лучшие улицы Московские в назначенные им квартиры. На следующий день произошли небольшие споры и недоумения; прежде всего никому из посольства не позволено было выходить из своих квартир; затем аудиенцию откладывали со дня на день, под предлогом, что Государь занемог болью в ноге. Наконец объявлено было, чтобы, при поднесении ему подарков, не забыли и сына его. Послы согласились и тотчас представили список подаркам. Но лишь

только Приставы увидели, что в списке опущен титул Царя, то очень оскорбились, и вследствие того опять несколько дней прошло без аудиенции.

16 Октября сгорело несколько домов возле посольской квартиры. Послы жаловались Приставам Князю Елецкому и Дьяку Димитрию, что их держали в тесной квартире, и что вокруг их дома было множество соломы, как будто для того, чтобы их самих сжечь; "сохрани Бог нас от этого, говорил Сапега, трудно было бы избежать опасности; если еще далее будут держать нас в таком тесном месте, то мы принуждены будем сами подумать о себе". Приставы обиделись за выражение — подумать о себе [8]— говоря, что это слишком высокомерно и не к добру сказано; и на другой день, в Воскресенье, не были у Послов. Когда же они пришли к Послам 20 Октября, то споры и несогласия дошли до того, что уже Послы не хотели видеться с ними целые четыре дня. Наконец, при посредстве Государственного Дьяка Щелкалова, отведена была Послам квартира просторнее, в 26 числа назначена аудиенция у Царя.

26 Октября, в Воскресенье, утром, после молебствия, в сопровождении Приставов, посольская свита в первый раз поехала во дворец Царский; вместе с нею отправились и слуги их верхом, а также пешком и мальчики [9]. Вслед за Канцлером Сапегою и его помощниками ехали прочие Дворяне в два ряда, а между ними в средине пажи несли подарки: вся дорога, по которой Послы должны были проходить (от квартир их до дворца), уставлена была по обе стороны Московскими Стрельцами весьма часто, так что их можно было насчитать более полтретьи тысячи человек. Послы сошли с лошадей у самого главного Княжеского подъезда возле Благовещенской церкви, очень богато отделанной снаружи и внутри, с позолоченными куполами; и Приставы проводили их чрез притвор церковный, прямо к царским палатам, где находился сам Князь, с Думными своими Боярами. На протяжении всей лестницы по обеим сторонам ее, и на крыльце, прямо до самых палат Царских, расставлены были Боярские дети и иностранцы [10]. Взошедши на крыльцо, Приставы настаивали, чтобы Дворянство шло не вперед, как это бывает у нас (Поляков), а за Послами. Пред палатскими сенями Послов встретили Князь Василий Михайлович Лобанов-Ростовский и Нелюб Семенович, а в самых сенях — Окольничий Князь Василий Дмитриевич и Дьяк Родион Васильевич, которые и проводили их в самые палаты Царские (сами, впрочем, шли впереди Послов). В палатах Царских застали Великого Князя сидящим на троне в венце; в руке у него были скипетр и держава; возле него по правую руку сидел сын его, а вокруг сидело много Думных Бояр и Дворян в парчевых одеждах [11]. Пред самым Великим Князем и его сыном стояли четыре оруженосца, два с одной стороны и два с другой, в белых горностаевых епанчах мехом вверх, в белых шапочках и сапогах, с топориками. Государственный Дьяк Василий Яковлевич Щелкалов доложил Великому Князю, что Послы Короля Польского Сигиз-

мунда III, с согласия его, пришли поцеловать ему руку. После этого Канцлер Сапега начал объясняться с Царем: "Божиею милостию, Король Польский Сигизмунд III прислал нас (Послов) поклониться тебе Великому Государю и Великому Князю всея России Борису Феодоровичу, и велел наведаться о твоем здоровье". Потом Сапега подал письмо от Короля Государственному Дьяку Щелкалову, который читал его Великому Князю тихо. По прочтении письма, Великий Князь привстал с места своего и спросил у Сапеги: "здоров ли Король Сигизмунд"? Сапега отвечал, что он оставил его в добром здоровье. Затем, Василий Щелкалов сказал Послам: "Великий Государь Царь и Великий Князь Борис Феодорович, Самодержец всея Руси прочел и понял письмо вашего Короля; говорите же дальше, что вам поручено"... Тут началась в полном смысле Царская аудиенция. Прежде всего Канцлер Сапега сказал следующую речь: "Ты прислал к нам Посланника своего Думного Дворянина и Ясельничего, — Можайского Наместника Михаила Игнатьевича Татищева и Дьяка Ивана Максимова с известием, что Божиею волею скончался зять твой Великий Государь и Великий Князь Феодор Иоаннович, последний потомок Великих Государей и Великих Князей Московских. А на трон Московский вступил ты Великий Князь Борис Феодорович, и желаешь, чтобы все клонилось к благоденствию Христианства. Зная, что сам Всемогущий Бог избирает Государей и Князей, и поставляет на царство кого хочет, а следовательно и тебе Борису Феодоровичу даровал воссесть на великом престоле Московском единственно по святой Своей воле, и, при том, видя доброе твое намерение и доброе хотение, которое ты высказал пред нами чрез своего Посланника, поздравляем тебя с восшествием на этот престол, и желаем тебе много лет прожить в милости у Бога и благом союзе с нами. Божиею милостию Его Королевское Величество Великий Государь Сигизмунд III и проч.... велел сказать тебе Великому Государю и пр... Самодержцу всея Руси... Борису Феодоровичу: "Чрез того же Посланника.....ты сказал, что ты, Самодержец всея Руси Борис Феодорович, желаешь всем Христианам блага и сам желаешь быть с нами в мире и согласии. Видя, как важна и как выгодна для наших Государств такая взаимная дружба и согласие, мы с радостью принимаем такую весть и рады быть с тобою Великим Государем и Великим Князем Борисом Феодоровичем в мире, согласии, дружбе и любви".

После того, Секретарь Посольства (Илья Пельгржимовский) говорил: "Божиею милостию Его Королевское Величество Великий Государь Сигизмунд III, Король Польский, Великий Князь Литовский и других, приказал сказать тебе Великому Государю и Великому Князю всея Руси Борису Феодоровичу, что об этом соединении и вечной дружбе уже давно до нас начинаемы были переговоры между предками нашими Королями Польскими и Великими Князьями Московскими. На этом основании мы, по совету и просьбе Панов Рад наших Короны Польской и Великого Княжества Литов-

ского, шлем к тебе великих Послов наших, Г. Канцлера Великого Князя Литовского, Старосту Слонимского, Пернавского и Могилевского, Державца Ретовского и Блудненского Льва Ивановича Сапегу, и Каштеляна Варшавского, Старосту Кобринского и Осецкого Станислава Варшицкого, и меня, Писаря Великого Княжества Литовского, Лесничего Юрбургского, Илью Пельгржимовского, давши нам наказ и уполномочивши говорить, утвердить и заключить договор о сохранении вечной дружбы и мира между нами и тобою и между Государствами нашими. А в чем они условятся с тобою, что постановят и присягою утвердят, то и мы нашею присягою хотим утвердить и соблюдать, равно и потомки наши".

По окончании аудиенции, Послы подошли к руке Великого Князя и сына его; затем, указаны были стулья всем Послам и Дворянам. И Великий Князь вместе с сыном расспрашивал Послов о здоровье их и как им нравится в их Государстве. Послы отвечали, что здоровы, слава Богу, и хорошо живут в его столице. После этого тотчас внесены были подарки, которые Окольничий и Наместник Суздальский Михаил Глебович Салтыков тут же пересчитал в присутствии Великого Князя и сына его, поверяя по реестру; когда же были убраны подарки, Василий Щелкалов сказал Послам: "Великий Государь и Великий Князь хорошо понял цель вашего Посольства, ответ же на ваши слова получите после чрез Думных Бояр". Потом, переговоривши тихо о чем-то с Великим Князем, продолжал: "Великий Государь, Царь и Великий Князь всея Руси Борис Феодорович и сын его Царевич Феодор Борисович приглашают вас на обед". Затем в два часа Послам велено возвратиться в свои квартиры. Скоро к ним приехали Приставы Царские и сказали: "Великий Государь наш Царь (следует весь титул) и сын его Царевич прислали вам свой обед, кушанье и питье, также для угощения вас — Стольника своего Князя Бориса Михайловича Оболенского и Кравчего (Фамилия опущена в рукописи)". После этого, стол был накрыт узкою скатертью, на столе не было ни тарелок, ни ложек; разносили и ставили осетрину, белугу, семгу, лососину в другие разные рыбы; всего было наставлено больше ста мисок, и все это на серебре. Для питья были поставлены разные вина в бесчисленном множестве, а также разного сорта меду привезено было 7 бочонков (бочек); обед этот продолжался почти два часа; затем Русские, распрощавшись, оставили Послов одних".

Не излишним будет поместить здесь реестр подаркам, привезенным Послами Польскими Великому Князю Борису Феодоровичу, и сыну его.

Вот он:

Божиею милостию Великому Государю и Великому Князю Борису Феодоровичу, Самодержцу всея Руси, и сыну его, Князю Феодору Борисовичу, от Послов Его Королевского Величества, Короля Сигизмунда III подарки:

I. От Канцлера Великого Княжества Литовского, Льва Ивановича Сапеги:

1) Золотая гривна (цепь) самому Великому Государю и Великому Князю Борису Феодоровичу, украшенная жемчугом и дорогими камнями.

2) 4 большие серебряные вызолоченные кубка.

3) Золотая цепь эмалевая.

4) Гнедая лошадь, убранная по-гусарски с чепраком, украшенным жемчугом.

А сыну Государеву, Князю Феодору Борисовичу:

1) Золотой корабль (кораблик), украшенный жемчугом и драгоценными камнями.

2) Два серебряные позолоченные кубка.

3) Прекрасно откормленный жеребец каштановатый.

II. От Варшавского Каштеляна Станислава Варшицкого самому Великому Государю:

1) Золотая цепь на панцирь.

2) Большой серебряный кубок с позолоченною крышкою.

3) Два, немного меньше, серебряные кубка, тоже с позолоченными крышками.

4) Испанская лошадь — гнедая черногривая.

5) Носилки, сверху покрытые красным бархатом, а в средине обложенные парчою на меху в серебряной оправе и при них шесть Итальянских коней половых, с бархатною пунцового цвета сбруею, оправленною в серебро.

А сыну Государеву Князю Феодору Борисовичу:

1) Большой серебряный кубок с позолоченною крышкою, и в нем 500 червонцев.

2) Перламутровый кубок, осыпанный бриллиантами.

3) Гнедая Итальянская лошадь — Дзянет.

4) Сивая лошадь Турецкая с длинною гривою, с бархатным красного цвета седлом, оправленным в серебро; стремена серебряные позолоченные; узда серебряная позолоченная, и такая же при ней цепь или повод.

III. От Секретаря Посольства Ильи Пельгржимовского самому Великому Государю Великому Князю Борису Феодоровичу, Самодержцу всея Руси:

1) Серебряный кубок с позолоченною крышкою.

2) Еще такой же кубок.

3) Кубок высокий серебряный сверху, а внизу позолоченный, с такою же крышкою.

А сыну Государеву Князю Феодору Борисовичу:

1) Серебряный позолоченный кувшин с такою же умывальницею.

2) Турецкая лошадь, сивая волошская в яблоках.

От Дворянства Его Королевского Величества:

I. От Оршанского Земского Судьи Андрея Воропая самому Великому Государю и Великому Князю Борису Феодоровичу Самодержцу всея Руси:

1) Серебряный позолоченный кубок и 210 червонцев.

2) Гнедая, белоногая лошадь цекельской породы.

А сыну его, Князю Государю Феодору Борисовичу.

1) Турецкая белоногая лысая лошадь.

II. Самому Великому Государю и Великому Князю Борису Феодоровичу, Самодержцу всея Руси Витебский Воеводич Иван Николаевич Сапега челом бьет:

1) Два большие серебряные позолоченные кубка.

2) Сабля в бархатных красных ножках с серебряным позолоченным эфесом.

А сыну его — Князю Феодору Борисовичу:

1) Белый кубок, оправленный в серебро с позолотою.

2) Серебряный кубок в виде Купидона или белого человека с крыльями и луком.

3) Два ручные пистолета.

4) Сабля с серебряною рукояткою, украшенною жемчугом и разными дорогими камнями.

III. От Старосты Усвятского Князя Ярослава Друцкого Соколинского, — самому Великому Государю и Великому Князю Самодержцу всея Руси Борису Феодоровичу.

1) Гнедая лошадь Дунайская — волошская, с казацким серебряным седлом и с прочею сбруею казацкою, серебряною позолоченною.

А сыну его Князю Феодору Борисовичу:

1) Турецкий каштановый жеребец.

IV. От Николая Фронцкевича, — самому Великому Государю и Великому Князю Борису Феодоровичу:

1) Золотая кольчатая цепь.

2) Турецкий гнедой жеребец с гусарским бархатным седлом в серебряной позолоченной оправе, и с большим ошейником из красного бархата, и серебряным налобником.

3) Бунчук с серебряною булавою.

А сыну его Князю Феодору Борисовичу:

1) Кубок и два серебряные, позолоченные бокала, один больший, другой меньший.

2) Турецкий гнедой жеребец.

V. От Петра Дунина, — самому Великому Государю и Великому Князю Борису Феодоровичу:

1) Складной кубок.

А сыну его Князю Феодору Борисовичу:

1) Сивая цекельская лошадь.

2) Сабля в серебряной оправе.

VI. От Ивана Боруцкого, — самому Великому Государю и Великому Князю Борису Феодоровичу:

1) Цепь золотая.

2) Складной кувшин.

3) Гнедая Русская лошадь с красным бархатным и с серебряными узорами седлом; при седле меч с серебряною рукояткой.

А сыну его Князю Феодору Борисовичу.

1) Один кубок в виде кисти виноградной.

2) Другой — на подобие яблока

VII. От Ивана Пасека, — самому Великому Государю и Великому Князю Борису Феодоровичу Самодержцу всея Руси:

1) Сабля с серебряною рукояткою, украшенною бриллиантами.

А сыну его Князю Феодору Борисовичу:

1) Вороной Белогородский жеребец с гусарским седлом, на нем узоры серебряные; и у седла — меч с серебряным эфесом.

После этой аудиенции у Царя, Послам действительно прибавлены под квартиру еще два подворья. Но когда Послы стали настаивать, чтоб им позволили рассуждать с Думными Боярами о делах Посольства и о составлении договора ко всегдашнему миру, согласию и дружбе между обоими народами, то Бояре все отвечали, что или Царь не совсем здоров, или праздничный день, или же Царь чем-нибудь занят на тот раз и т. п. — так что едва наконец, после немалых трудностей, назначено было Послам для заседания 3 Декабря в Воскресенье.

И действительно, 3 Декабря явились к Послам Приставы и уведомили, что они должны идти на заседание. Когда вошли в палаты Царские, то там уже застали молодого Князя, сына Государева: он сидел на отцовском месте на троне, окруженный множеством Думных Бояр и Дворян. Когда Послы вошедши поклонились молодому Князю, то он, с минуту обождав, обратился к ним с следующими словами: “Здоровы ли вы, Лев, Станислав, Илья”? Сапега отвечал: “Слава Богу, здоровы”. Князь сказал после этого: “Великий Государь, Царь и В. Князь Борис Феодорович, Самодержец всея Руси, и многих Государств Государь и владетель, велел своим Думным Боярам — Князю Феодору Ивановичу Мстиславскому, Князю Феодору Михайловичу Трубецкому, Степану и Ивану Васильевичам Годуновым составить с вами

договор, а потому вы идите в Ответную Палату". Канцлер Сапега отвечал на это: "Мы очень рады и желаем этого: мы и приехали для того, а не на то, чтоб лежать и ничего не делать". Затем Послов провели в Ответную Палату, куда не задолго пришли 10-ть Думных Бояр, именно: Боярин и Владимирский Наместник Князь Феодор Иванович Мстиславский, Боярин и Наместник Новгородский Князь Феодор Васильевич Трубецкой, Боярин, Правитель Двора и Наместник Псковский Степан Васильевич Годунов, Боярин и Наместник Тверской Иван Васильевич Годунов, Боярин и Наместник Коломенский Князь Феодор Андреевич Ноготков-Оболенский, Окольничий и Наместник Суздальский Михаил Глебович Салтыков, Казначей и Наместник Муромский Игнатий Петрович Татищев, Хранитель печати (печатник) и Государственный Дьяк Василий Яковлевич Щелкалов и два Думные Дьяка Велисарий Данилович сын Вылужкин и Афанасий Иванов сын Власьев. Когда собрались эти вельможи, то Послы хотели тотчас в первый же день приступить к составлению условий на заключение всегдашнего союза между Россиею и Польшею, даже имели приготовленные бумаги с изложением своих мнений по этому делу; но Бояре, не приступая сами к делу и не допуская к тому Послов, в продолжение целого первого дня спорили только о том, как написать титул Царский, так что к другому дню приготовили только один отдел о титуле. В этом отделе довольно подробно описано, что еще Владимир Мономах признан был в звании Царя Константинопольскими Императорами и потом на Вселенском Соборе коронован четырьмя патриархами; что такой титул Царя, как наследственный для всех потомков дома Мономаха, единогласно принят не только Христианскими Державами и Папою, но даже языческими и Магометанскими; и что наконец если Сигизмунд III не признает этого титула, то и Русский Царь не признает, его Королем Польским и Великим Князем Литовским, а следовательно нечего и надеяться на дружбу и согласие между этими двумя Державами — Россиею и Польшею, а напротив, — скорее быть тут вражде и пролитию крови Христианской. На таком пункте Послы, основываясь на исторических выводах, более впрочем для шутки, нежели для подтверждения такой несомненной истины, дали надлежащий ответ; насчет же угрозы войною заметили: "войну-то начать можете, но конец войны в руках Божиих".

4 Декабря заседание было во дворце Царском в Ответной Палате. Тут был молодой Князь, и Послы в присутствии Думных Бояр, после некоторых совещаний, приступили к делу. Канцлер Сапега прочел следующие условия вечного мира.

Условия эти любопытны и характеризуют дух времени Сигизмунда III, посему считаем за нужное передать их в целости.

Условия вечного мира и искреннего братства между Великими Государями: Божиею милостию Королем Польским и Великим Князем Литовским Сигизмундом III и следующими за тем Королями Польскими и Великими

Князьями Литовскими, — и Божиею милостию, Великим Государем и Великим Князем, Самодержцем Всероссийским, Князем Владимирским, Московским и проч... и проч... Борисом Феодоровичем, а равно и между их великими Государствами:

I. Абы Наияснейший и Великий Господарь Зигмунд третий Божию милосцю Король Польский и В. Князь Литовский и иных и по нем будучие Короли Польские и В. Князи Литовские з Божое милосци з В. Господарем и В. Князем Борисом Федоровичем всея Руси и по нем будучими Великими Господарями и Великими Князями всея Руси завсегда были з собою в любови и в згодзе и статечной вечной приязни; потомуж Паны Рады и вси инные станы духовные и светские Короны Польское и В К. Л. и инных з Бояры Думными и зо всими станы Духовными и светскими Великого Господарства и Великого Князтва Володимирского, Московского и инных в згоде и в вечной нероздзельной милосци братерской были яко людзи одное Веры Хресцьянское, одного языка и народу Словенского.

II. Кто бы был неприятелем Великому Господару Королю Польскому и В. К. Л. теперешнему и потом будущим также в Короне Польской и В. К. Л., Русскому, Прусскому, Инфлянтскому и инных, того мает мети за неприятеля сам Великий Господарь и В. Князь Борись Федорович и по нем будущие Господары Великие Князи всея Руси, также и вси Господарства их милости. А кто был бы неприятелем Великому Господару и В. К. Борису Федоровичу и по нем будучим В. Господаром и В. К. всея Руси и Великим Господарством их милости, того мает мети за неприятеля сам наияснейший и В. Господар Зигмонт Король и В. К. Лит., и по нем будучие Их Милости Короли Польские и В. Кн. Литовские, также Корона Польская и В. К. Литовское, Русское, Прусское. Лифлянтское и инных.

III. Змовы, перемирия, соединения с постронными народы так Наясн. Король и В. К. его милость Господар наш и по нем будучие Короли Польские и В. К. Лит. и Панства их милости, яко теж и В. Господар и В. Князь Володимирский, Московский и инных теперешние и потом будучие Великие Господары и В. Кн. Володимирские, Московские и инных одзин ку шкодзе другого жадных чиници и становици не маюць, але се сполне о том первей з собою порозумевши и нарадзивши. А если бы установеня и шкодливые которой стороне были, тогды таковые абы не были ни в ким держаны и овшем скасованы и в ништо обернены.

IV. Коли бы се который сусед альбо неприяцель постронный на которого бы кольвек с тых Великих Господарей и Господарств их повстал, тогды одзин другого за ознайменем щирже и жичливе верне без хитросци ратовацъ маецъ и повинен будецъ, подлуг набольших сил и преможеня своего.

V. Если бы што спольными силами з руке которого кольвек постронного неприятеля одыскали, тогды то, до чого бы здавна права корона Польская

и В. К. Л., Земля Русская, Прусская, Жомойская, Лифлянтская и инныя мели, то при Короне Польской и В. К. Л. зоставици маець. А чтобы теж здавна Господарством Володимирскому, Московскому и инных належало, то при тых Господарствах Володимирском, Московском и инных зостаци маець.

VI. Если бы которого Господарства, Королевства земли якое спольными силами набыли: то спольне держаци або по половицы межи себе роздзелици мають.

VII. Людзиом народу Польского, Лит., Рус., Прус., Жомойского, Лифл. и инных всим подданным Наиясн. Короля его милости и В. К. Л. жебы вольно было ездзиць до В. Господара и В. К. Бориса Федоровича и до Господарей по нем будучих и в землях В. Господаря служиць и выездждаць назад добровольно. Таковож и людзием народу Русского, Волод., Москов. и инных всих Господарств, жебы вольно было едзиць до Наиясн. и Вел. Госп. Короля и В. Кн. Зигмунта III и по нем будучих, и в панствах его Кор. милости служиць и выежджаць назад добровольно.

VIII. Людзиом Короля его милости и В. К. зо всих Панств, а бы было вольно в землях и Господарствах В. Господара и В. К. всея Руси женитися, кревнитися, приязни братерства з людзьми его милости набываць. Потомуж людзиом народу Русского, Володимирского, Московского и инных в Панствах его Кор. милости жебы вольно было оженитися, кревнитиси, приязни братерства з людзьми его К. милости набываць.

IX. Абы людзиом его Кор. милости Господара нашого вольно было маетносци, поместья в Господарствах Русском, Володимирском, Московском и инных выслуговати, куповации, по жонах и инным вшеляким способом слушным набываци, з маетносцями своими выносицися и там оседати, мешкати и оных маетностей слушне набылых под такою вольносцю и правом, под якими тая маетносць лежати будет, спокойне уживати без вшелякое переказы. Потомуж людзиом Господара Волод., Москов. и инных абы вольно было в Панствах Короля его милости Коронных и В. К. Л. и инных маетносци, поместя выслуговати, куповаци и по жонах в вшеляким иншим способом слушным набывати, з маетносцями своими выносится и там оседати, мешкати и инных мастносци набыць под таковою ж вольносцю и правом, под якими тая маетносць лежаци будет, непорушно держачи уживати без вшелякое переказы.

X. Абы теж вольно было людзиом народу Польского, Лит., Рус., Прус., Лифл. и инных слаци дзеци свои в службу або на цвичене в науку до Господарств Русских, Волод., Москов. и инных. Потому ж людзиом народу Волод., Московского и инных абы вольно было слаци дзеци свои в службу альбо на цвичене в науку до Панств короны Польское и В. К. Л., Русск., Прус., Лифл. и инных, где се кому подобает, и назад им добровольно одъежджати без вшелякое пакости и трудности зо всякою мяетносцю.

XI. А яко людзиом Великого Господарства и всея Руси Володимирское Московским и инных, которые на службу альбо для науки до короны Польское и В. К. Л., Рус., Прус., Лифл. и инных приежджати будуць, вольно будет держати Веру Русскую, и тым Москвичом, которые в короне Польской и В. К. Л., Рус., Прус., Лифл. и инных набудуць оседлосци, поместя з выслуги або иншим яким способом, вольно будет каждому в своим поместю церкви Русские ставици, надаваци и повольно Веру свою држаци; так теж потому людзиом короны Польское и В. К. Л., Рус., Прус., Лифл., Жомойского и инных, которые на служба альбо для науки до Господарств всея Руси Волод., Москов. и инных приежджати будуць, вольно будет держаци Веру Католицкую Римскую, и тым людзиом, которые приехавши з короны Польское и В. К. Л. и инных набудуць в Господарствах всея Руси, Волод., Моск. и инных, поместя, оседлосци з выслуги альбо иншим яким пристойным обычаем, вольно будет каждому в своем поместю церкви Веры Римское ставити, надавати и повольно Веры свое уживати.

XII. А иж в короне Польской и в В. К. Л. и инных многих а мало не увезде во всих местах суць не только церкви Лацинские Римские, але теж и церкви Русские Греческого закону, же и Римляне до церкви Римских и Русь до церкви Грецких ходят по воли своей и набоженства каждый своего уживает; слушна речь, абы теж его милость В. Господарь и В. Кн. Борис Федоровичь всея Руси так в столечном гродзе своем Москве, яко и по инших местах для людей, которые в службу на двор и у войску его милости приежджати будуць, и для Послов великих Господарей Хресцьянских, которые не только до Короля его милости Польского и В. К. Л., але и од инших многих великих Господарей Хресцьянских и его Господарскей милости часто бывают, как теж для купцов, которых в Господарствах его милости з цудзых Панств каждого часу много есть, церкви Лацинские Римского закону победовати розказал, якобы людзи не только за доброго здоровья Пану Богу служици, але теж и часу остатнее годзины смерци своее, на которых тут Пан Бог смерть допусцит, з грехов своих перед презвитерами Веры своее Пану Богу справили се, о душах своих печаловали се, а по смерти и погребы тел змерлых водлуг закону Веры своее Хресцьянское мети могли, и при тых церквах абы Господарь его милость школы, а по нашему коллегии фундовати и надати рачил, гдыж то з великою и несмертельною славою самого Господара его милости во всех пародах будет.

XIII. Купецтва, торговля, людзи купцы всякие зо всих Господарств вольно и безпечно одправовати маюць; а в мястах, местечках, где бы се видело в Панствах забопольных месца и пристани до одправованя торговли способные, слушные обрати, и постановити, порядок в тем потребный учинить, старших способных для догледаня порядков купецких постановици, жебы яко людзиом Польском, Лит., Рус., Жомойским, Инфлянт. и инных Господарствах Волод., Московских и далей до Козулбаши Орде, где бы се

им подобало, торговали, проводиць добровольно, продаваци и инших товаров избываци, и з ними добровольно назад се звращаци. Потомуж людзиом купцом Господарство зем Русских Волод., Москов. и инных до Панств Польских, В. К. Л. Рус., Прус., Жомойского, Лифлянтского и далей до Немец, до Влох, до Англии, до Франции, до Ишпании, до Турек, до Волох, до Угров и где бы се им видело, а назад, до земли своее вольное зврочанье. А мыто на людзех купецких по старине брано быци маець без прибавки.

XIV. Бегунцов, тацёв, розбойников, запалячов, выволанцов и вшеляких шкодников, которые провинивши а уходзечи караня, до Господарств тых соединеных убегали, таковых на обе стороне без одволоки выдаваци.

XV. А иж его Королевская милость ховае завжды войско немалое на границы Подольской жолнеров за пенензы, которые на то само з доходов е. К. м. назначоны суць, и немаш иншого, тылько оборочаны бываюць для оброны од Татар поганцов, — слушна речь есть, абы великий Господарь Руси, Волод., Москов. и инных також войска, яко завжды на границах од Татар мели, доходы якие на том одставали, иж если бы коли поганцы в которое Папство вторгнули, абы те войско Короля его мил. Польского и В. К. Л., також Вел. Господаря и В. Князя всея Руси з собою злучилисе и зодного процив Татаром стояли, однако берегучи обу Господарств.

XVI. Стараци се теж спольне маюць Король е. м. Пол. и В. К. Л. и В. Господарь и В. Князь всея Руси абы спольным коштом в накладом мели армату, корабли воинские и людзи воинские на мору Литевском и на мору Великом, штобы Господарств своих границы што надалей розшеряли и прибавить могли.

XVII. Мынца во всех Господарствах обеюх Господарей маець быци однаково, одное цены, едное ваги.

XVIII. Для досконалого соединеня тых славных Господарств и освядченя пред всим светем маюць быци двоистые короны уробленые, которые бы значили двох Господарств и Господаров их нероздзелносць, вечносць, соединене. Одна корона в Польще, которая маець быци кладзена через Посла Великого Господара и В. К. Волод., Московского и инных на голову наяснейшого Короля его милости Польского и В. К. Л., а другая корона в Москве, которая маець быци кладзена через Посла Короля его милости Польского и В. К. Л. на голову Господара его милости и В. К. Володимирского, Московского и инных.

XIX. А иж Короли, Господары, Монархи так, яко и вси иншие людзи смерци подлеглыми суць, тогды гдебы се его мил. Король Польский и В. К. Л. (что рачь Господи яко наидалей оддалиць) з сего света преставился, маюць Панове Рады Польское и В. К. Л. о смерци Господара своего означмиць Великому Господару Русскому, Волод., Московскому и о обераню новаго Господара з неми се порозумети и нарадзити, не загоро-

жаючи приступу сынови Короля его милости — жебы его народ Польский и Литовский и инные дотого належачие за Короля и Господара вольными голосы обрацъ хцели. На которую элекцию ку обераню Короля его м. и В. К. Л. от станов короны Польское и В. К. Л. зложоную, маюць теж Послы свое послаць Великий Господар в В. К. Волод., Москов. и инных, з которыми Послы станы короны Польское и В. К. Л. и инных в обераню Господара зноситисе и порозаумеватисе маюць, не уближаючи ни в чом вольное элекции, которую здавна до сего часу корона Польская и В. К. Л. уживали, которую собе и вперод непорушне в цалосци заховуюць. А Король и В. Князь ново од Панов Коронных и В. К. Л. заразом тот же звионзек, соединене, вечную приязнь и докончене межи Господарствы пречечоными постановленные поприсягнуць маець и моцно ненарушене держаци повинен будець.

XX. Пржи коронации Короля Польского и В. К. Л. маець бываць Посел Господара и В. К. Волод., Моск. и инных, и по вложеню короны Польское через Арцыбискупа на голову Короля Польского маець теж Посел Господара его м. Волод., Москов. и инных класць другую корону, особно на то уробленную.

XXI. Если бы сына К. его м. и В. К. Короля Господара нашего (чого Боже укован) в живоце не стало, тогды не загорожаюць собе станы короны Польское и В. К. Л. обраць за Пана Господара Волод., Москов. и инных, который поприсягнувши права и вольносци народом короны Польское и В. К. Л. и оставши Господарем добровольне обраным, пануючи двема Господарствам так славным, широким и велъким, маець два годы в Польще и в Литве для одправованя справ Польских и Литовских, а год в Москве для одправованя справ Московских способом таким, який згодне постановион и намовлен будет.

XXII. Если бы (што Боже яко надолжей оддалиць рач) Господарь его милость Волод., Москов. и инных вперод змер, а сына Великим Господарем и В. К. по собе зоставил, тогды сын его милости тое соединение вечное поприсягнуци и дзержаци непорушено маець. Ведьже на поднесене его на тые Господарства за ознайменем Король его мил. и В. К. Господар наш послаць Послы свое, перед которыми Господар его мил. Волод., Москов. и инных тое соединене межи народы теми постановленое поприсягнуци и моцно дзержаци маець и повинен будет.

XXIII. При коронованю або поднесеню Господара на тые Господарства Волод., Московское и инных маець Посол Короля его мил. и В. Господаря нашего власць на голову Господарскую корону, на то умысльне уробленную.

XXIV. Если бы (чего Пане Боже рач уховаць) по Господару и В. К. Волод., Москов. и инных сына не зостало, тогды Король его м. Польский и В.

К. Л., Русский, Прусский, Лифлянтский и инных маець быць Господарем Володимирским, Московским и инных.

7 Декабря, в Четверг, Канцлер с Пельгржимовским (Варшицкий был болен) отправился во дворец, где застал уже молодого Князя на отцовском месте; Князь назвал того и другого по имени и спросил о их здоровье. Затем Канцлер просил Князя не держать их больше, а отравить, согласно обещанию, изложенному в письме к Королю, так как климат им там вредит ("вот уже Варшицкий заболел" — говорил Сапега — "да и Секретарь тоже, равно как и я, занемогает"). Когда их привели в Ответную Палату, то Бояре Думные прочитали им ответ свой на предложенные Послами договоры о вечной дружбе и союзе; но тотчас не отдали, а уже вечером прислали в Посольскую квартиру чрез Пристава.

В этом обширном ответе Думные Бояре сначала приводят все содержание предложенных Послами условий с выпискою всех царских титулов. Затем большую часть из этих пунктов напрямик отвергают; условия, касающиеся условий наступательной и оборонительной воины, — картели и торговли, обещают лучше рассмотреть и обсудить по заключении вечного союза; но особенно протестуют против того, что Польша владеет Лифляндиею. "Лифляндская земля" — говорят они — "искони древняя вотчина Великих Государей, Царей Русских, начиная от В. Государя Ярослава (Георгия), который назад тому 504 года завоевавши эту землю, основал там город, по имени своему Юрьев, а по Немецки — Дерпт; и подчинил своей власти всю ту землю, которая с тех пор была вотчиною Русских Государей и платила им дань"... Не позволяют также, чтобы Поляки в их краях женились, покупали имения, строили Римско-католические церкви, не возбраняя, впрочем, свободного проживания у себя и исповедания своей Веры. Что же касается коронования Царей, то говорят, что это дело Божие; что при обряде коронации искони одним духовным особам — а не светским — предоставлено касаться главы Помазанника.

Итак, главнейшие цели Посольства и надежда Сигизмунда III на достижение их кончились ничем, не смотря на то, что для достижения этих целей употреблены были все возможные средства — прозелитизм, лесть, мнимая покорность и истощена вся ловкость и рассчитанная хитрость Иезуитов.

9 Декабря, в Субботу, Сапега с Пельгржимовским (Варшицкий был нездоров) отправились в четвертый раз во дворец. Опять то же приветствие от молодого Князя и расспросы о здоровье Послов. Поблагодаривши за внимание Князя, Послы отправились в Ответную Палату, где застали Думных Бояр. Тут Сапега прочел ответы свои или, лучше, опровержения возражений против условий вечного союза и вручил их Послам.

В этом опровержении всю вину безуспешности посольства Послы взводят на Бояр. Насчет Лифляндии и титулов замечают, что спор об этом решительно покончен при Короле Стефане. Но особенно распространяются касательно предметов религиозных, так что подобные опровержения похо-

жи больше на богословские прения, нежели на исследования политические. Видно по всему, что Сигизмунд III имел в виду больше религиозное, нежели политическое соединение двух народов".

Этим оканчивается рассказ Пельгржимовского (или, лучше, неполная рукопись его). Для дополнения его, окончим сказание о посольстве словами Когновицкого [12]. "14 месяцев провел Сапега при посольстве этом, и кончил дело тем, что успел наконец устроить договор, выгодный для своего отечества, хотя на 20 лет: один только Сапега, такой великий деятель своего времени, мог успеть в этом". Справедливо отзывается об нем в надгробном слове своем Ланщевский: "Этот человек был крепкою опорою (стеною) для отечества. Потомство с восторгом вспоминает о Сапеге, как виновнике вторичного мира с Москвою, и никогда не перестанет любить за то, что он успел отклонить Царя Бориса Годунова от опасных для Польши связей его с Волошским Князем Михаилом, чрезвычайно жаловавшим завладеть короною Польскою; завладевши ею, при помощи Годунова, он должен был, по договору, уступить Русскому Царю часть Польши. Лев Сапега до тех пор оставался в Москве, пока не вымолил у Царя Русского хотя 20-летнего союза и мира" [13].

Лев Сапега после этого посольства прожил еще 32 года; скончался в Вильне, 7 Июля 1633 года, на 77 году от рождения.

---

[1]/ Илья Пельгржимовский-Пелеш (см. Несецкаго Korona III, стр. 586), был Секретарем в Великом Княжестве Литовском, и Юрбургским Лесничим; в 1588 году был послан в Краков от имени Литовцев для присяги в верности новоизбранному Королю Сигизмунду III; в 1590 году был, управляющим Королевских имений в Лифляндии; в 1598 участвовал в Комитете раздела границ между Курляндией и Браславским уездом; в 1600 году отправился при Посольстве с Львом Сапегою и Станиславом Варшицким в Москву, которое и описал в своем дневнике. Умер в конце 1610 года. Юшинский (Dikczonarz poetów, T. II, стр. 59) приписывает ему сочинение: De heroibus etc., liber unus. Ad serenissimum et invictissimum D. D. Stephanum Dei gratia Regem Pol. etc... Cracovio, in officina Iacobi Siebencycher 1585 in 4-to. Сочинение это писано частью стихами, частью прозою. Герои эти начинаются с Адама и Евы, и оканчиваются Артаксерксом Лонгиманом. Ни цель, ни основание этого сочинения непонятны. Замечательно оно более в типографическом отношении: ибо по времени издание весьма изящно.

[2]/ Смот. Historia Litteratury. T. 1. стр. 64.

[3]/ Wydanie Mostowskiego 1805, стр. 200-205.

[4]/ Меречевщизна, в Слонимском уезде Гродненской Губернии. Место рождения Фаддея Костюшки, как видно из метрики, хранящейся в местечке Косове.

[5]/ Excerpta literaria, pag. 104, и Specimen catalogi codicum M. S. Biblioth. Zaluscianas.

[6]/ Т. I. стр. 200.

[7]/ Kognowicki. стр. 201.

[8]/ Przemyslać o sobie.

[9]/ По словам Когновицкого, Послы ехали верхом, а впереди их шли пешком по 6-ти в ряд мальчики, которыми командовал на лошади Адам Лукашевич.

[10]/ По словам Когновицкого, на крыльцѐ были расставлены Русские и Немцы без разбору, в сенях отдельно: по одну сторону — Немцы, а по другую — Русские, в парчевых одеждах.

[11]/ По словам Когновицкого, изба или палата царская была довольно велика, но не убрана, а попросту выкрашена. Подушки и пол пред Царем были покрыты коврами. Трон, на котором сидел Царь, был обит красным бархатом; в руках — золотой скипетр, на голове — корона, на ногах — красные бархатные сапоги. Возле Царя, по правую руку, сидел сын его; на притронии по левую руку лежала Царская держава. По обе стороны, довольно по-одаль, сидели Думные Бояре.

[12]/ Kognowicki. T. I, str. 310-311. То же самое подтверждает и Бродзинский (Dzieła. T. VII, str. 7. Wilno))

[13]/ См. Kognowicki. T. I. str. 311.

Журнал Министерства Народного Просвещения, 1850, №12, СПб

У пошуках летапіснае Літвы (з перапіскі)

Мікола Ермаловіч — Мікалаю Улашчыку

Шаноўны Мікалай Мікалаевіч!

Вельмі прашу прабачыць мне за тое, што звяртаюся да Вас, і без таго занятага чалавека, з вялікай просьбай: прачытаць маю працу "Па слядах аднаго міфа (Ці было літоўскае заваяванне Беларусі?)" і даць на яе хоць невялікі водгук. Яна была здадзена мною ў "Полымя", і рэдакцыя яго сабіралася паслаць яе Вам на рэцэнзіраванне. Але часопісу, як сказаў мне П. Кавалёў, забаранілі друкаваць артыкулы па даўняй гісторыі (гэта, маўляў, не яго профіль!), і таму маё даследаванне не было паслана Вам.

Чытаў працу і Пятро Глебка, які параіў мне звярнуцца да Вас*, як найбольшага аўтарытэта ў пытаннях гісторыі Беларусі, з тым, каб пасля Вашага заключэння можна было ставіць узнятыя мною пытанні на абмеркаванне.

Я, вядома, разумею, што не ўсё, выказанае мною ў гэтай працы, бясспрэчнае. Але ў той жа час я ўпэўнены, што мой погляд на ўтварэнне Вялікага княства Літоўскага больш абгрунтаваны, чым погляды тых, хто бяздоказна паўтарае на новы лад устарэлыя догмы і міфы.

Добра разумеючы цяжкасць справы, за якую ўзяўся, я спадзяюся разлічваць на Вашу дабразычлівасць да мяне, на Вашы парады, Вашу справядлівую крытыку.

Яшчэ раз прашу прабачыць мне.

З вялікай пашанай, М.Ермаловіч

28/I — 1969 г.

Мой адрас:
г. Маладзечна, Мінскай вобл., праспект Леніна, 74а, кв. 10
Ермаловіч Мікалай Іванавіч.

---

* *Пятро Глебка – Мікалаю Ўлашчыку*

Высокапаважаны Мікалай Мікалаевіч!

Вельмі прашу Вас прагледзець працу М. І. Ермаловіча "Па слядах аднаго міфа" і даць хоць бы самы кароткі водзыў – наколькі меркаванні аўтара маюць пад сабою падставу і, у сувязі з гэтым, ці мэтазгодна іх ставіць на шырокае абмеркаванне.

Загадзя дзякую Вам і застаюся з пашанай

Пятро Глебка

27/I — 69 г. Мінск.

Мікалай Улашчык — Міколу Ермаловічу

Шаноўны Мікалай Іванавіч!

Узнятая Вамі праблема вельмі складаная. Па сутнасці яна распадаецца на некалькі меньшых, кожная з якіх вымагае спэцыяльных доследаў. Як мне здаецца, цэнтральным з'яўляецца пытанне адносна тэрыторыі, на якой жыла тая літва, што дала назву народу і дзяржаве. Па-другое, трэба больш-меньш дакладна вызначыць час, калі балтскае насельніцтва гэтага раёну было асімілявана нашымі продкамі. Калі гэта будзе зроблена, рэшта будзе вырашаць значна прасцей.

Першае пытанне Вы вырашаеце на падставе летапісных вестак, тапанімікі і дадзеных археалогіі, але выразнай карціны не атрымалася. Нават чытаючы вельмі ўважліва нельга ўявіць дакладна тэрыторыю першапачатковай Літвы. Разумею, што гэта залежыць ад крыніц, бо звесткі "Повести временных лет" і другіх летапісаў не маюць цвёрда акрэсленага зместу. Паведамленне пра Лаўрашаўскі манастыр, які знаходзіўся на мяжы Літвы і Русі спатыкаюцца вельмі рэдка. Павінен сказаць, што да звесткі Густынскага летапісу адносна Заслаўя трэба аднесціся крытычна, бо гэты летапіс пісаўся ў XVII ст. на Украіне, а ў той час на Украіне Беларусь інакш як Літвой не звалі (за выключэннем Падзвіння). Зважаючы на тое, што на Украіне ёсць сваё Заслаўе (на Валыні) аўтар летапісу мог падкрэслена сказаць, што гэта тычыцца не Валынскага, але "літоўскага" Заслаўя.

Значна больш багатыя звесткі можа даць тапаніміка. Каб выкарыстаць іх спісу насельных пунктаў на канец XIX ці XX ст. недастаткова. Варта было б звярнуцца да тых крыніц, якія былі надрукаваны ў XIX-XX ст., як "Акты Віленской комиссии" і іншыя археаграфічныя выданні, дзе пералічаны не толькі назвы насельных пунктаў, але і ўрочышч.

Аднак самыя дакладныя весткі могуць даць археолагі. Зараз усё больш вызначаецца, што старэйшымі насельнікамі на большай частцы Беларусі былі балтскія плямёны, а ў апошні час было паведамленне (здаецца Побаля), што недалёка ад Барысава над Бярэзінаю знойдзена літоўскае гарадзішча, можа найбольш высунатае на ўсход. На гэта варта звярнуць увагу, бо ў дакумэнтах XV-XVI ст. "рускія воласці" пачынаюцца на ўсход ад Бярэзіны, ды і сама назва "Беларусь" на працягу цэлых стагоддзяў адносілася толькі да беларускага Падняпроўя і Падзвіння, рэшта ж звалася Літвою. Гэта трымаецца так моцна, што ў т. V шматтомнай гісторыі СССР (дзе гаворыцца пра рэалізацыю рэформы 1861 г.) Мінская губ., ня кажучы пра Гродзенскую, аднесена да літоўскіх. Але наогул ў назву "Літва" укладаўся (тэрыторыяльна) самы рознастайны зьмест. Часцей за ўсё Літвою звалі ўсё існаваўшае ці былое Вялікае княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае.

Вызначаная тэрыторыя дагістарычнай Літвы абавязкова павінна быць нанесена на карту. Уражанне ад гэтага бывае зусім іншае, чым ад друкаванага тэксту.

Калі была каланізавана тэрыторыя Літвы славянамі, продкамі беларусаў? Крыніцы гавораць, што першаю сталіцаю Літвы быў Навагрудак (навагрудчане завуць гэты горад Наваградак), але сучасная польская і літоўская гісторыяграфія адмаўляе гэта. Адмаўленне гэта ў вельмі значнай частцы мае "патрыятычны" характар, бо літоўцам здаецца абразлівым думка, што іх першая сталіца была заснавана ня на літоўскай тэрыторыі. Я кепска ведаю археалогію Літвы на сённяшні дзень, але да нядаўняга яшчэ часу было ведама, што ў Жэмайціі, нават у сярэдзіне XVI ст. не было гарадоў у поўным сэнсе гэтага слова, гэта ёсць паселішчаў, дзе б насельніцтва займалася галоўным чынам гандлем і рамяством. Зараз шмат капаюць у Вільні, але я таксама ня ведаю – ці ўдакладнілі час, калі Вільня стала горадам. Магчыма значна пазней, чым Навагрудак. А паколькі сталіцы засноўвалі ў найбольш эканамічна развітых гарадох, то пэўна можна заставацца пры старым поглядзе, што першаю сталіцаю такі быў Навагрудак.

Далейшыя раскопкі могут вырашыць гэта пытанне ці ва ўсякім разе шмат чаго высвятліць.

Прыняўшы, што Навагрудак быў калоніяю славян-беларусаў на літоўскай раней тэрыторыі, трэба высветліць калі ж было асімілявана ваколічнае насельніцтва і ці прыняло яно назву "літва"? Запіс у Гіпацк. летапісе гаворыць, што на Валыні раён Навагрудка ў сярэдзіне XIII ст. лічыўся Рускаю зямлёю, а за Нёманам была літва. Трэба мець на ўвазе, што "рускім" як у той час, так і значна пазней (да нашага часу) зваліся асобы праваслаўнага веравызнання і таму варта падумаць аб тым, што азначала выразы "Літва" і "Русь".

Мне здалася вельмі цікаваю гіпотэза пра Варуту, бо да гэтага часу ніхто не ведае, дзе яна была. Зараз у Літве высоўваецца нават думка, што Варута – гэта Вільня. Праўду кажучы, чытаючы Вашу прапанову і звяраючы з адпаведным тэкстам летапісу бачыш нацяжку. Каб упэўніцца, што ня было Варуты на Руце, варта было б зрабіць там археалагічныя доследы. Зважаючы па летапісных дадзеных, гэта павінен быць немалы насельны пункт і знайсці яго ня будзе цяжка (у тым, вядома, разе, калі ён там сапраўды быў). Пра гэта вельмі варта было б дамовіцца з археолагамі.

Наколькі мне ведама, найбольш дакладныя і падрабязныя весткі аб граніцах літоўскіх плямён ёсць у працы Лаўмянскага (   ) , але Вы чамусці ні разу ня ўспомнілі пра яе. Мне здаецца, што скарыстаць гэту працу тым больш неабходна, што і манаграфія Пашуты ў значнай частцы адыходзіць ад "Студыяў" Лаўмянскага. Акрамя таго яна вельмі вартая з метадалагічнага боку. Ня скарысталі Вы і апошняй працы Любаўскага, а

гэта ж быў самы большы спецыяліст у гэтай галіне (Літва і славяне. Працы клясы гісторыі, т. III, Менск, 1928).

Праца Ваша пачынаецца з нападак на Стрыйкоўскага і беларускія летапісы (пісаныя па-беларуску). Гэтай праблеме прысвечана манаграфія А.І. Рогава. Русско-польские культурные связи (Стрыйковский и его хроника). Наогул, спрэчным з'яўляецца ня столькі Стрыйкоўскі, сколькі тыя летапісцы, працамі якіх карыстаўся Стрыйкоўскі, перш за ўсё той, хто напісаў хроніку Быхаўца. Даволі сказаць, што пасля выхаду гэтай хронікі ў перакладзе, на яе ў Польшчы выйшлі тры рэцэнзіі (Е. Ахманьскага нават ня рэцэнзія, а цэлы палемічны артыкул, аснова якога схожа з Вашым поглядам). Ня спасылаючыся ні на кнігу Рогава, ні на гэтыя артыкулы, Вы ня можаце ні абвергнуць, ні прыняць погляды, выказаныя ў гэтых працах. Бясспрэчна таксама трэба было б скарыстаць артыкул Чамярыцкага пра летапісы, змешчаны ў кнізе "Гісторыя беларускай літаратуры". Цікава і кніга І. Грэкава (Очерки по истории международных отношений восточной Европы XIV-XVI вв.).

Наколькі я ведаю ўмовы, то мне здаецца, што ў тым памеры, які Ваша праца мае зараз, яе надрукаваць будзе цяжка і таму я параіў бы Вам узяць спярва адну праблему ці ня больш як дзве названыя. У такім разе памер будзе меньшы, а змест больш сціплы. Мне здаецца, ці ня варта было б Вам прапанаваць такую працу ў Кіеў у "Украінскі гістарычны журнал". Паколькі гэтыя падзеі звязаны з Украінаю, на гэта можна спадзявацца. Ды ў такім выглядзе яе скарэй можна будзе зрушыць і ў Мінску.

У Вашай працы часта спатыкаюцца вельмі рэзкія выпады проці Пашуты і некаторых другіх аўтараў. Ведаючы ўмовы, я скажу, што зараз ні адна рэдакцыя ня будзе друкаваць гэтага і таму раю Вам самому выключыць гэтыя месцы.

Некалькі заўваг па парадку тэксту. Калі летапісы, якія рэдагаваў Гедройц, былі цалкам пралітоўскія (стар. 3), то які быў сэнс пісаць, што сталіцаю Літвы быў Навагрудак? Спасылаючыся на Іпацьеўскі летапіс Вы пішаце, што Валадар панаваў "у Гарадцы на тэрыторыі Літвы" (3). У летапісе няма, што на тэрыторыі Літвы. Пра гэта можна толькі выказаць свае меркаванні. У Вас напісана, што Іпац. летапіс заве Навагрудак, Тураў, Пінск незалежнымі гарадамі (16), але ў летапісе так пэўна пра гэта ня сказана. Вы сцвярджаеце, што навейшыя навуковыя дадзеныя абвяргаюць думку, нібы фармаванне беларускай народнасці пачалося XIV-XVI (18). Думаю, што сапраўды розніца была значна раней. Закарпацкія ўкраінцы, якія ніколі ня жылі разам з рэштаю Украіны, усё ж гавораць на мове, блізкай да астатніх украінцаў, а такога ня магло б быць, каб яшчэ ў IX ст. ня было тых рысаў, якія разняць украінскую мову ад іншых славянскіх.

Думаю, што Ваша сцверджанне, нібы з канца XII ст. цэнтр палітычнага жыцця Беларусі пераносіцца з Полацку ў Наваградак, ня мае покуль падставы. Полацк у той час быў мацнейшы (19).

Спасылкі на Каніскага, Міцкевіча і іншых мала што дае, бо ў той час заходняя і часткова цэнтральная Беларусь зваліся толькі Літвою (34).

Наогул, праслядзіць, які сэнс укладваўся ў тэрмін “Літва” ад X да XX стагоддзя гэта тэма вартая спецыяльнага доследу.

Літоўцы ня звалі беларусаў “крэвамі”. Так звалі латышы ўсіх усходніх славян, бо з усіх усходніх славян яны спатыкаліся толькі з крывічамі. Мавродин – крыніца вельмі няпэўная. Тое ж можна сказаці і пра Нарбута, у якога багата фантастыкі. Думаю, што і факт крышчэння 1405 г. вельмі няпэўны (53).

Самае няпэўнае месца ў гіпотэзе аб полацкім паходжанні літоўскіх князёў – гэта іх паганства (язычаства). Гэта была эпоха, калі з паганства скрозь пераходзілі ў хрысцьянства, у першую чаргу гэта рабілі феадалы, а тут вышла наадварот (51-53). Ці былі разбіты татары пад Койданавам? Гэтым пытаннем займаецца некалькі польскіх даследчыкаў, а ў Літве – Ромас. Згодзен, што звязаць назву Койданава з Кайданам пэўна няма падставы. Між іншым у Стрыйкоўскага гаварыцца пра тры паражкі і адну рускіх князёў пад Магільным. Можа археолагі што-небудзь скажуць пра гэта ў свой час. (58)

XIII ст. – самы цмяны час у гісторыі Беларусі, і закранаючы яго ўсе аўтары павінны высоўваць свае меркаванні. У Вас таксама багата прапаноў і меркаванняў і так сама ня ўсе яны здаюцца грунтоўнымі. Прапанова, што Вайшэлк прабыў тры гады ў Палонінскім манастыры, каб набраць манахаў для хрышчэння літвы (84), думаю, ня можа быць прынята. Гэта яму можна было б зрабіць неяк прасцей, ня трацячы столькі дарагога часу.

Самае супярэчнае і незразумелае для мяне месца ў Вашай працы знаходзіцца на стар. 66-76. У 1248-51 гг. Навагрудак заваяваў Літву (76), а ў 1254 г. Міндаўг стаў князем літоўскім, у Навагрудку ж абаснаваўся Вайшэлк (77). А раней сказана, што Міндаўг быў перабезчыкам з Літвы ў Навагрудак. Калі ня ведаць, чым быў у той час Навагрудак, якія ў яго былі матэрыяльныя рэсурсы, перш за ўсё тэрыторыя, якая падначальвалася гэтаму гораду, а так сама тэрыторыя Літвы, то ўсё гэта мае абстрактны характар. Незразумела і тое, чаму адразу пасля заваявання Навагрудчына ізноў раскалолася на Навагрудак і Літву. Усё гэта павінна быць удакладнена, інакш будзе толькі кампраметацыя ідэі.

Мне здаецца, што Вам трэба раскласці Вашу працу на некалькі частак, і ў першую чаргу высветліць, каго належыць разумець пад назваю “літва” і пасля – як эвалюцыянавала гэта назва, каго пад літвою сталі разумець пазней.

Выбачайце, што я зрабіў столькі заўваг, але мне ня хочацца, каб спасылаючыся на некаторыя няўдалыя старонкі, завалілі б саму ідэю перагляду гэтага пытання.

15/II -1969 г.

Мікола Ермаловіч — Мікалаю Улашчыку

Глыбокапаважаны Мікалай Мікалаевіч!

Сардэчна дзякую Вам за Вашы заўвагі аб маёй працы. Яны мне дапамогуць больш уважліва прадумаць некаторыя месцы, больш дакладна сфармуляваць паасобныя палажэнні, некаторыя перагледзець, а то і адкінуць.

Я сам быў нездаволен тым месцам, дзе гаворыцца у мяне аб паганстве полацкіх князёў, перайшоўшых у Літву. Але ў той жа час нельга катэгарычна сцвярджаць, што ў XII-XIII ст.ст. усе язычнікі былі толькі літоўцамі. Гэтак пазней усіх католікаў-беларусаў называлі палякамі. Трэба ўзяць пад увагу і тое, што мода на прыняцце хрысцьянства ў Літве з'явілася толькі ў XIV ст.

Сапрўды нельга гаварыць, што ў канцы XII ст. цэнтр палітычнага жыцця Беларусі перайшоў з Полацку ў Навагрудак. Аднак у XIII ст. гэта ўжо мела месца, інакш бы Полацк і Віцебск у 1265 г. не прызналі б "волі Войшалка".

Вядома, да Густынскага летапісу трэба адносіцца з асцярогай. Але мне здаецца, на падставе таго, што летапіс дайшоў да нас у спісках XVII ст., нельга гаварыць, што ён і быў створан у XVII ст. Наколькі мне вядома, ніводны летапіс не дайшоў да нас у першапачатковым спіску, але ніхто яшчэ не казаў, што ім з прычыны гэтага не трэба верыць. Густынскі летапіс не павінен быць выключэннем, тым больш, калі ідзе спасылка на яго першую частку, вельмі блізкую да Іпацьеўскага летапісу. Аб той падзеі, на якую я спасылаюся (паход рускіх князёў на Ізяслаўль у 1128 г.), гаворыцца і ў другіх летапісах. Калі б, як Вы мяркуеце, украінскі летапісец дапісаў "Літву", каб адрозніць наш Ізяслаў ад Валынскага, то ён бы спачатку напісаў "Ізяслаўль", а пасла для ўдакладнення дадаў бы "в Литву». Аднак у летапісу напісана наадварот: "в Литву ко Изяславлю". Што Ізяслаўль быў на тэрыторыі летапіснай Літвы, сведчыць і тое, што лінія тапанімаў на "ішкі" прайшла якраз паміж Ізяслаўлем і Мінскам.

Вы вельмі правільна адзначылі, што цэнтральнае месца ў маёй працы з'яўляецца высвятленне пытання "Дзе была летапісная Літва, Літва XII-XIII ст. ст." Я асаблівую увагу звярнуў на гэта пытанне, бо з заблытаваннем яго пачалося заблытаванне гісторыі ўтварэння Вял. Кн. Літоўскага. Па даўняй традыцыі летапісную Літву прыймаюць за сённяшнюю Літву (усходнюю яе частку). Доказы? Іх няма. Адно толькі галаслоўнае сцвярджэнне "Литва т. е. Аукштайтия" (як у Пашуты). Такім чынам, гэта бяздоказнае палажэнне было прынята навукай на веру і стала догмай. Я ж, уважліва прачытваючы летапісы, усумніўся ў

гэтым, правёў спецыяльнае даследаванне і высвятліў, што летапісная Літва XII – XIII ст.ст. была не ў Аўкштайціі, а ў (груба акругляючы) нашым Мінскам і Навагрудкам, нашым Маладзечнам і Ляхавічамі. Мне не зразумела, чаму Вы гаворыце, што "выразнай карціны" у мяне не атрымалася, пры чым яшчэ дадалі, што тэрыторыя Літвы павінна быць нанесена на карту. Калі я прачытаў гэту заўвагу, то адразу кінуўся глядзець, ці ёсць у тым экзэмпляры, які Вы чыталі, складзеная мною карта. Аказалася – ёсць, паміж 26 і 27 стар. на асобным лісце. Вы нейкім незразумелым чынам прапусцілі яе. А на гэтай карце добра відаць, як супалі вельмі дакладна летапісныя звесткі з дадзенымі тапанімікі, археалогіі і другімі. Аб тым, наколькі дакладна мною вызначаны контуры летапіснай Літвы, сведчыць такі факт. Толькі пасля заканчэння сваей працы, я прачытаў работу В.Сядова "Драгавічы" ("Сов. арх.", №3, 1963 г.), у якой ён гаворыць, што мяжа дрыгавічоў упіралася ў Выганаўскае балота і што таму пранікненне іх у Верхняе Панямонне пачалося ў параўнаўча позні час. Я адразу паглядзеў у маю карту і ўбачыў, што паўднёвая мяжа летапіснай Літвы якраз праходзіць па паўночнай мяжы Выганаўскага балота. Спадзяюся, што і другія рубяжы летапіснай Літвы мною вызначаны больш-менш дакладна. На маёй карце відаць, што летапісная Літва ўваходзіла клінам паміж Полацка -Мінскай, Навагародскай і Турава-Пінскай землямі – галоўнымі састаўнымі часткамі Беларусі і таму аб'яднанне іх магло адбыцца пасля заваявання і ўключэння летапіснай Літвы ў склад Беларусі. У тэтым і заключаецца разгадка таямніцы ўтварэння Вялікага княства Літоўскага. Аб тым, як мянялася паняцце "Літва" з XIII па XX ст. і калі яно перайшло на сучасную Літву, я разглядаю на стар. 33 – 35 сваёй працы. Мне здаецца, што і тых сведчанняў тапанімікі, якія я прыводжу (тапанімы "Літва", крайняя усходняя мяжа тапанімаў на "ішкі") дастаткова, каб падцвердзіць, што на акрэсленай мной тэрыторыі была летапісная Літва. Аб тым, што рубяжы дагістарычнай (а не летапіснай) Літвы даходзілі да Дняпроўскай Беразіны я таксама гавару (стар. 28-29). Мною на стар. 13-20 разгледжаны пытанні тэрыторыі і матэрыяльных рэсурсаў Навагародскай зямлі, як і, наогул, значэнне яе ў гісторыі Беларусі, у першапачатковым аб'яднанні беларускіх зямель.

Поўнасцю згодзен з Вамі, што ўтварэнне беларускай народнасці пачалося раней не толькі XIV, але і XIII ст. Больш таго, я прытрымліваюся думкі (я яе выказваю на стар. 59-60), што беларуская народнасць утварылася раней за вялікарускую і украінскую.

У мяне вельмі падрабязна разгледжана гісторыя Міндоўга, усе складаныя перыпетыі яго жыцця, ускрыты прычыны, чаму ён апынуўся ў Навагародку і чаму ад яго апошні адмовіўся. Вядома, спрэчныя моманты тут могуць быць. Але бясрэчна адно: заваёўнікам Навагародскай зямлі (Чорнай

Русі) ён не быў, як аб гэтым сцвярджаюць усе фальсіфікатары гісторыі Беларусі. У летапісу ясна сказана, што ён "Литву заня", а не Навагародак і яшчэ ясна адно: ён не жыў у Аўкштайціі, як гэта бяздоказна сцвярджаюць тыя самыя фальсіфікатары, ён быў недзе ў раёне сённяшніх Баранавічаў. Калі б нават ён і мог заваяваць Навагародак, то ён ніяк не мог гэтага зрабіць з Аўкштайціі. Падобна на тое, што тыя, хто плёў байкі аб заваяванні Чорнай Русі, ніколі не глядзеў на карту.

Калі літоўцы не называлі крывічаў "крэвамі", то як тады растлумачыць назву "Крэва"?

У Нарбута многа домыслаў і фантастыкі, але ён чытаў многія дакументы, якіх мы не прачытаем і таму поўнасцю ўсе яго звесткі ігнараваць не трэба. Гэтак ў свой час глядзелі на Тацішчава. Аднак зараз высвятлілася праўдзівасць многіх яго звестак. Паведамленне Нарбута аб знішчэнні Літвы у 1405 г., мне здаецца заслугоўвае даверу. Яно добра стасуецца з другімі крыніцамі, прыведзенымі мною.

Кнігу Рогава я чытаў, яна была маёй настольнай кнігай, пазбавіўшай мяне ад неабходнасці шукаць цяжка даступныя для мяне крыніцы. Чытаў я і Вашу рэцэнзію на яе ў "Полымі". Яна і навяла мяне на думку прачытаць і гэту кнігу. Так што ў гэтых адносінах я абавязаны Вам. Аднак я не бачу, чым мая праца супярэчыць кнізе Рогава. Тое, што літоўцы нібыта не атрымлівалі перамог над татарамі, што сцверджанне Стрыйкоўскага аб Барысавым камні, на якім быццам было напісана "Борис сын Гингвилов" з'яўляецца выдумкай і т.п., — аб усім гэтым гаворыцца ў Рогава. Мой недагляд у тым, што я ў адпаведных месцах сваёй працы не даў спасылак на гэтага аўтара, што я і выпраўляю.

З працай Лаўмянскага я таксама знаёмы, добра ведаю, як ён праводзіць межы паміж паасобнымі літоўскімі плямёнамі. Я лічу, што Лаўмянскі, як і амаль усе польскія вучоныя – тыповы фальсіфікатар, асабліва там, дзе ідзе гаворка аб гісторыі Беларусі. Лаўмянскі сваёй з пальца высмактанай мяжой паміж літоўскімі і славянскімі плямёнамі ў XII ст. увёў у заблуджэнні ні аднаго даследчыка (Пашуту, Гурэвіч, Грынблата і др.). Каб як-небудзь абгрунтаваць сцверджанне аб гэтай мяжы, другі польскі фальсіфікатар І. Сафарэвіч падганяе пад яе ўсходнюю мяжу тапанімаў на "ішкі", гэта запазычваюць у свае працы Л. Аляксееў і Г. Грынблат... і ўсе трое садзяцца ў лужыну, бо ўсходняя мяжа тапанімаў на "ішкі" знаходзіцца значна далей на ўсход і праходзіць амаль каля Менску. Каму-каму, а Грынблату гэта не даравальна. Вашу заўвагу аб Лаўмянскім я ўлічу і дам кароткую ацэнку яго працы. Думаў я і раней гэта зрабіць, але ў мяне і так палемікі хапае. Аб апошняй працы Любаўскага я ведаў, але ўсе мае старанні пазнаёміцца з ёй аказаліся дарэмнымі. Але я чытаў працу гэтага даследчыка па таму ж самаму пытанню ў зборніку "400лецце беларускага друку" і калі яна падобна на гэту работу, то я не асабліва многа страціў, не прачытаўшы яе.

Адносна таго, што ў маім меркаванні абВаруце ёсць нацяжка, зараз цяжка гаварыць, бо яно (меркаванне) можа ў цэлым аказацца непадцверджанным.

Літоўскія (ці як іх называе В. Чамярыцкі, беларускія) летапісы вельмі складаныя па свойму зместу творы. Адно толькі ж, што яны напісаны па-беларуску, не дае яшчэ падставы называць іх беларускімі. У той час беларуская мова была дзяржаўнай і агульнаўжывальнай, і на ёй пісалася ўсё: і беларускае, і антыбеларускае. **Самы патрыятычна-беларускі твор Д-Марцінкевіча "Клопаты .....”напісаны на польскай мове, а "Плач земли белорусской” нейкі невядомы аўтар [Е. Раманаў] напісаў на расійскай мове.** Аднак ніхто не будзе адмаўляць таго, што гэта беларускія творы. Паказ Навагародка ў гэтых летапісах, як сталіцы літоўскай дзяржавы, ніколькі не абвяргае, а яшчэ больш пацвярджае іх пралітоўскі характар: Навагародак у іх паказаны як завяваны, правільней заняты літоўскім князем пасля татарскага разбурэння.

Узнятая мною праблема адна: "Ці было літоўскае заваяванне Беларусі?” і яе нельга раскласці на больш дробныя праблемы. Яна можа рашацца толькі комплексна. Я паставіў сваёй мэтай: на падставе тых матэрыялаў, якія маюцца ў распараджэнні сённяшняй навукі, **паказаць усю безгрунтоўнасць міфа аб літоўскім заваяванні**. Я ўважліва разгледзеў матэрыялы, якімі карысталіся і карыстаюцца даследчыкі, сцвярджаўшыя і сцвярджаючыя аб заваяванні Літвой Беларусі, не абыйшоўшы ніводнага вострага пытання, і прышоў да вываду, што гэтыя матэрыялы не даюць падставы для сцвярджэння аб літоўскім заваяванні. Таму мне здаецца, што не я, а тыя, каго я абвяргаю, павінны правесці дадатковыя даследаванні, каб пацвердзіць свой пункт погляду, бо прыводзячыя мною факты і вывады з іх не могуць быць абвергнуты маімі праціўнікамі., самі ж яны будуць карыстацца тымі ж самымі "фактамі”.

Я дазволю сабе коратка падагуліць тое, што сцвярджаюць прыхільнікі літоўскага заваявання, і тое, што даказваю я.

1. Яны гавораць: беларускія землі пагразлі ў міжусобіцах, аслаблі, і таму іх лёгка заваявалі літоўцы. Якія доказы? Міжусобная барацьба полацка-мінскіх князёў у 50-60 г. г. XII ст. Я даказваю на падставе гістарычных дакументаў, што міжусобная барацьба полацка-мінскіх князёў заціхла ўжо прынамсі да 80 г. г. XII ст. і к часу ўтварэння Вялікага княства Літоўскага, гэта значыць к палавіне XIII ст. ніякіх міжусобіц у беларускіх землях не было, а ішоў працэс эканамічнага, палітычнага і культурнага збліжэння між імі. Я асабліва падкрэсліў тое, што ў беларускіх землях міжусобная барацьба пачалася раней і закончылася раней, чым у другіх рускіх землях..

2. Яны гавораць, што літоўскія землі у канцы XII – пачатку XIII ст. пачалі аб'ядноўвацца, што прывяло да іх узмацнення. Доказы? Ніякіх. Я на

падставе канкрэтных гістарычных дакументаў даказаў, што ніякага аб'яднання літоўскіх земляў не было і не магло быць. Там панавала самая непрыглядная міжусобіца.

3. Яны гавораць: літоўскія набегі падрыхтавалі глебу для літоўскага заваявання Беларусі. Доказы? Спасылка на "Слова аб палку Ігаравым". (Двина болотом течет под клики поганых). Я даказваю ўсю безгрунтоўнасць спасылкі на «Слова», паказваю, што набегаў літоўцаў на беларускія землі не было, а калі нават і былі, то яны не маглі перагарадзіць шырокую раку беларускай каланізацыі і асіміляцыі Літвы. Я даказваю, што ніякага наступлення Літвы не было, а было толькі яе паступовае адступленне.

4. Яны сцвярджаюць, што пагроза татарскага нашэсця і нямецкая агрэсія аблегчылі літоўскае заваяванне. Доказы? Ніякіх, калі не лічыць міфаў XVI ст аб перамогах літоўцаў над татарамі. Я даказваю, што беларускія феадалы не маглі шукаць ратунку ад татараў і немцаў у літоўскіх феадалаў, бо апошнія самі яшчэ ў большай меры былі запалоханы татарамі, ад якіх цярпелі паражэнні, і немцамі.

5. Яны сцвярджаюць, што Літва была Аўкштайціяй і што апошняя заваявала Чорную Русь ці то ў 30, ці тоў 40 г. г. XIII ст. Доказы? Міндоўг валодаў Чорнай Руссю, што бачна з Іпацьеўскага летапіса. Я даказваю, што Літва была не ў Аўкштайціі, а ў Верхнім Панямонні, і што Войшалак з'явіўся, такім чынам, сапраўдным стваральнікам Вялікага княства Літоўскага.

6. Яны сцвярджаюць, што ўтварэнне Вялікага княства Літоўскага было прадыктавана інтарэсамі літоўскіх феадалаў. Доказы? Ніякіх. Я даказваю на падставе летапісных сведчанняў (гэта і даказваць асабліва не трэба, варта толькі зазірнуць у летапісы), што ўтварэнне Вялікага княства Літоўскага было перш за ўсё ў інтарэсах навагародскіх феадалаў. Гэта падцвярджаецца тым, што літоўскія феадалы ў працэсе ўтварэння Вялікага княства Літоўскага бязлітасна знішчаліся ці выганяліся.

Сумняваюся, што гэтыя асноўныя палажэнні маёй працы могуць быць кім-небудзь абвергнуты (вядома, навукова, а не пры дапамозе вокрыка "Не сметь!").

Хаця я ўнясу шэраг паправак, сыходзячы з Вашых заўваг, але я лічу сваю працу ў цэлым закончанай. Думаю таксама, што яна варта для навуковага абмеркавання ў асяроддзі спецыялістаў. Таму я вельмі шкадую, што Вы ў сваёй рэцэнзіі не парэкамендавалі яе для абмеркавання (перад тым, як яе надрукуюць). Аб гэтым прасіў Вас і П. Ф. Глебка. Я ж ведаю, што Вы яму адказалі і ці, наогул, яму адказвалі, але з Вашай рэцэнзіі я зразумеў, што Вы лічыце гэту тэму непасільнай для мяне, як чалавека не зусім кампетэнтнага ў гэтым пытанні. Ва ўсякім выпадку, калі Вы напісалі падобнае П. Глебку, то і ён так зразумее Вас і не дасць дазволу на абмеркаванне маёй працы ў інстытуце гісторыі. А

гэта будзе досыць адчувальным ударам для мяне і адмоўна адаб'ецца на прасоўванне маёй працы. Для П. Ф. Глебкі асабліва важна ведаць, наколькі я кампетэнтны ў гісторыі чалавек, наколькі мая работа з'яўляецца самастойнай.

Адкладваць абмеркаванне на няпэўны час, мне здаецца няма сэнсу. **Мы і так спазніліся. Чатырыста гадоў** нас, беларусаў, водзяць за нос літоўскім заваяваннем і прадаўжаюць вадзіць, а мы не толькі не аспрэчваем гэта, а самі паўтараем гэтыя байкі. Бачыце, літоўцы ўжо даказваюць, што першапачатковай сталіцай Вялікага княства Літоўскага была Вільня. Яны людзі разумныя і разумеюць, што на старых байках далёка не заедзеш, што яны немінуча знікнуць, вось і пачалі прыдумаваць новыя байкі.

Нам жа нічога выдумляць не трэба. Нам трэба разабраць завалы фальсіфікацыі нашай гісторыі і паказаць яе такой, якой яна была. Наконт Пашуты можна сказаць, перафразіраваўшы прыказку: «Пашут баяцца – у навуку не хадзіць». Культ, як паказалі падзеі, справа ненадзейная. **На шляху нашай беларускай навукі стаялі і будуць заўсёды стаяць Пашуты.** Але гэта не рэзон, каб не ўступаць з ім у барацьбу.

Я думаю, што Вы не пакрыўдзіцеся на мяне за тое, што я часамі ўступаю з Вамі ў спрэчку. Я лічу навуку справай вельмі сур'ёзнай, якая можа мець месца толькі там, дзе ідуць спрэчкі, барацьба думак і г. д.

Яшчэ раз дзякую за Вашы заўвагі.

Застаюся з вялікай пашанай да Вас

М. Ермаловіч

6/III — 1969 г.

Мікалай Улашчык — Міколу Ермаловічу

Шаноўны Мікалай Іванавіч!

Я ізноў доўга не адказваў Вам, бо прабаваў уявіць сабе перспектывы Вашых доследаў, а таксама трэба было пагаварыць з археолагамі.

Ведаючы ўмовы ў інстытутах і рэдакцыях, мне здаецца, што Вам ні падаваць увесь Ваш рукапіс на абмеркаванне, ні падаваць яго ў рэдакцыю няма сэнсу. Тая частка рукапісу, дзе гаворыцца, што думка аб захопе літоўцамі беларускіх зямель слаба абгрунтавана, ці зусім ня мае грунту, будзе прынята (думаю, часткова), але ў другой, дзе гаворыцца пра захоп

Літвы Наваградкам, аргументаў таксама зусім мала і Вашы слухачы, можна думаць, не захочуць мяняць прывычную гіпотэзу на новую, калі новая абгрунтована не надта капітальна.

Думаю, што Вам пры гэтым будзе пастаўлена шмат пытанняў, напрыклад, чаму крыніцы лічылі Літву народам іншамоўным; інакш кажучы, як будзе растлумачыць, што толькі невялікі куточак усходніх славян так грунтоўна адчапіўся ад іншых, што яго скрозь прымалі за чужакоў (литва поганая). Таму мне і здаецца, што Вам нельга ставіць на абмеркаванне ўвесь артыкул, а толькі археалагічкую частку (ці лепш кажучы, тапанімічную), бо без грунтоўнага даследавання літоўска-славянскіх рубяжоў IX-X ст. усё іншае павісне ў паветры.

Карту я Вашу бачыў, але ведаючы трохі ўмовы працы археолагаў, магу сказаць, што гэта іх не упэўніць, што патрэбна больш грунтоўная. Таму я Вам і напісаў, што патрэбна яшчэ карта.

Пра паходжанне назвы "Крэва" не ведаю, але ведаю, што "крэвамі" латышы завуць сучасных рускіх, беларусаў – балта-крэвамі, раней жа, сутыкаючыся толькі з беларусамі (па тагачаснай тэрміналогіі рускімі) звалі крэвамі беларусаў літоўцы.

Аб літоўска-славянскіх адносінах па Нарбуту ў свой час зрабілі выбаркі аўтары прадмовы да кнігі "Собрание древних грамот и актов городов: Вильно, Ковно, Троки" . Вильно, 1843 г.

Глебку я нічога не пісаў і покуль мы з Вамі не пагодзімся, пісаць ня буду (і наогул нікому).

Шлю Вам нумар "Советской этнографии» з артыкулам Сядова. На мой погляд гэта самы кваліфікаваны даследчык славяна-балтскіх адносін.

Калі ў Вас жаданне напісаць што-небудзь яму, то яго адрас:

Москва, ул. Д. Ульянова, д. 19, Институт археологии АН СССР.

З пашанаю да Вас М. Улашчык.

21. IV. 1969 г.

Лісты М. Ермаловіча, П. Глебкі, М. Улашчыка (ксераадбіткі) – з асабістага архіва ўладальніка (арыгіналы – у аддзеле рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Беларускай Акадэміі Навук).

Сяргей Дубавец

Беларусь і Літва: мадэль добрасуседзтва

Інтэрвію І.Герменчуку, рэдактару газеты "Свабода" № 3, 1995 г.

І.Г. Раз ці два на месяц нашая прэса паведамляе пра беларуска-літоўскія перамовы ў справе дэлімітацыі і дэмаркацыі дзяржаўнай мяжы. Часам згадвалі, што перамовы зайшлі ў тупік з прычыны спрэчкі вакол чыгуначнай станцыі Гадуцішкі. Праходзіў месяц — і ўсё паўтаралася зноў. Паспаліты чытач паціскае плячыма: папярэдні Вярхоўны Савет Беларусі выказваў прэтэнзіі на Вільню, а гэты ўсё зьвёў да нейкіх там Гадуцішак... Палітыкі спрачаюцца, а што пра гэта думаеш ты, культурнік, назіраючы за падзеямі зь Вільні?

С.Д. Гадуцішкі «прыдумаў» Кебіч. Дакладней, Кебіч пачаў гутарку пра санаторыю Чацьвёртай управы «Беларусь» у Друскеніках, збудаваную за беларускія грошы пераважна для цэкоўскіх „сардэчнікаў", якім на поўдзень езьдзіць не рэкамэндавалі дактары. А тут — свой клімат, Нёман, сосны, воды, гразі... Літоўцы за "Беларусь" вырашылі запатрабаваць Гадуцішкі. Завязалася міждзяржаўная спрэчка, якую кожны адукаваны беларус інакш як ячшэ адну правакацыю адчужэньня разглядаць ня можа.

Кебіч і ягоная каманда не былі адукаванымі беларусамі і таму нічога іншага, апроч роднай сэрцу цэкоўскай санаторыі «Беларусь», за паўночнаю мяжою ня бачылі. Сёньняшняя прэзыдэнцкая брыгада на чале са сваім кіраўніком ня бачыць там увогуле нічога. Пакет эканамічных дамоваў зь Літвой стандартны і прыдатны для любой іншай краіны. Між тым тут існуе, высьпявае, часам нагадвае пра сябе вялікая культурная праблема, якая з Гадуцішкамі ня мае нічога агульнага.

І.Г. Ты маеш на ўвазе беларускія прэтэнзіі на Вільню?

С.Д. Не прэтэнзіі, а разуменьне праблемы з абодвух бакоў. Прэтэнзіі — гэта калі крыкнуў і чакаеш зваротнага крыку... Пакуль не завяжацца бойка. А ў мяне кулакі не сьвярбяць. Мне цікава ўбычыць магчымую мадэль нашага добрасуседзтва. Але для гэтага трэба ўлічыць вельмі многае, найперш — нашую агульную зь літоўцамі гісторыю.

Старадаўні традыцыйны рэгіён Віленшчына на тэрыторыі сучаснай Беларусі даходзіць пад Маладэчна, мае сваю спецыфіку і цэнтар усіх памкненьняў насельніцтва — горад Вільню. Сюды, а ня ў Менск ці Горадню спрадвеку ехалі ашмянскія, смаргонскія, пастаўскія людзі на рынак, на вучобу, на працу. Прычына ўзьнікненьня гэтага рэгіёну — моцная эканамічная і культурная прыцягальная сіла Вільні і тое, што паміж ёю і сучаснай беларускай тэрыторыяй да 1990-х гадоў ніколі ў гісторыі не было міждзяржаўнай мяжы.

Вільня — сталіца Вялікага княства Літоўскага, у якім дамінавалі сучасныя беларускія землі і беларуская культура. 200 гадоў таму, калі Вільня была захопленая Расеяй, яна стала цэнтрам расейскай губэрніі, тут на роўных правах існавалі прадстаўнікі ўсх паняволеных імпэрыяй народаў. На мяжы нашага стагодзьдзя гэтыя прадстаўнікі пачалі ствараць свае нацыянальныя культурныя і палітычныя групы, якія абмяркоўвалі магчымасьці адраджэньня ВКЛ. Але ў часе першай сусьветнай вайны пад нямецкай акупацыяй найбольшую актыўнасьць выявіла літоўская група — Тарыба. Неўзабаве прыйшлі бальшавікі — і Тарыба ўцякла ў Коўна. На зьмену бальшавікам у 1919 г. прыйшлі палякі і гаспадарылі тут да 1939 г. Пасьля зноў прыйшлі бальшавікі, захапілі горад і неўзабаве паводле пакту Молатава—Рыбэнтропа аддалі яго Літве. Пасьля зноў былі немцы, зноў бальшавікі, толькі ўжо літоўскія. У 1950 г. БССР передала Літве некалькі сваіх раёнаў. А ў 1991 г. паміж Беларусяй і Літвой пачала ўзводзіцца дзяржаўная мяжа, якая сёньня выглядае больш "непралазна", чым нават былая заходняя мяжа СССР. За мяжою засталіся: 60 тыс. пашпартных беларусаў, Вільня, у якой нарадзілася і пакінула мноства памятак беларуская культура, і кавалак традыцыйнага рэгіёну — Віленшчына. Ну і, зразумела, санаторыя "Беларусь".

У часе міждзяржаўнае спрэчкі Беларусь сутнасна не паставіла праблемы сваіх гістарычных правоў. Праігнаравала гэтую праблему і Літва. Варыянт добрасуседзкае згоды быў заменены на жалезную заслону-мяжу і грызьню за Гадуцішкі.

І.Г. Значыць, ня выйграў ніхто?

С.Д Тут немагчыма выйграць, бо самая гульня пачнецца толькі заўтра, калі гульцы «набяруць форму». Сёньня беларускай пазыцыі — афіцыйнай ці неафіцыйнай — яшчэ не існуе. Але яна непазьбежная, і выпрацоўваць яе трэба вельмі прадумана, каб яна ўлічвала ўсе фактары і не вяла да канфрантацыі.

Што тычыцца гэтых перамоваў... Можна зразумець літоўцаў. Па-першае, гэта ня тыя літоўцы, якія запрасілі БНФ правесьці свой першы з'езд у Вільні, разумеючы, што лепей мець у абліччы Беларусі сябра, чым ворага, і што Літва як менш саветызаваная краіна можа выступіць носьбітам дэма-

кратычных каштоўнасьцяў «на ўсход». Тыя літоўцы сёньня ў апазіцыі. Падругое, гэта ня тыя беларусы, зь якімі можна размаўляць пра каштоўнасьць гістарычнай традыцыі, бо яны ня ведаюць, што гэта такое. Можна зразумець літоўцаў, якія сьпяшаюцца ў аб'яднаную Эўропу і таму ім трэба як найхутчэй "закрыць" пытаньні "з другога боку". Але гэта таксама недальнабачная палітыка.

Рэч у тым, што ўчарашняе і сёньняшняе кіраўніцтва Беларусі прадстаўляе не Беларусь, а расейскую ўскраіну і яе насельніцтва. Урад Лукашэнкі ні закрыць, ні паставіць пытаньні беларуска-літоўскіх узаемаадносінаў ня можа. Бо нават калі дасьведчаныя экспэрты падрыхтуюць адпаведны матар'ял, то сёньняшнія кіраўнікі не ўбачаць у ім ані беларускіх, ані тым больш літоўскіх інтарэсаў. Але рана ці позна на зьмену гэтаму кіраўніцтву прыйдзе кіраўніцтва беларускае, з разуменьнем важнасьці традыцыі і пераемнасьці. І тады слова Вільня будзе стракацець у сродках масавай інфармацыі, школьных падручніках і ўрадавых заявах. Да сур'ёзнае канфрантацыі будзе зусім блізка. Прадбачыць яе і папярэдзіць сёння яшчэ магчыма.

І.Г. Ты ўпэўнены, што новы ўрад Беларусі будзе сапраўды беларускі і будзе ва ўсёй паўнаце ўяўляць сабе і прадстаўляць беларускія інтарэсы?

С.Д. Упэўнены, што рана ці позна так будзе. Бо інакш Беларусь будзе сапраўды толькі выказваць прэтэнзіі Літве па маскоўскай шпаргалцы, будзе праваднікам маскоўскай палітыкі, арыентаванай на канфлікт у рэгіёне. Масква ніколі не адмовіцца ад таго, каб паторгаць гэтых свабодалюбівых літоўцаў беларускімі рукамі.

Новы беларускі ўрад напэўна паставіць праблему дэлітуанізацыі рэгіёну, адраджэньня беларускага музэйніцтва, школьніцтва, магчымасьці для беларусаў вольна наведваць Вільню. Новы ўрад закрые мяжу з Расеяй, г.зн, выб'е ў літоўцаў галоўны аргумант супраць беларуска-літоўскай інтэграцыі. Новы ўрад будзе ставіць праблему асаблівага статусу для Віленшчыны. Усё гэта — старыя ідэі, якія ўвесь час "лётаюць у паветры" і нікуды адтуль не зьнікаюць. І калі сёньня іх як бы яшчэ можна схаваць за чыгуначнай станцыяй Гадуцішкі, то ў пэрспэктыве яны паўстануць ва ўсёй моцы, хочам мы гэтага ці не. Іх нельга зьнішчыць ці ізаляваць. Яны тояць у сабе вялізную шкоду і вялізную карысьць Іх трэба распрацоўваць, прычым разам.

Магчыма, найперш гэта мусіла б разумець Літва. Пакуль беларуская незалежнасьць мае эмбрыянальны выгляд, літоўцы маглі б шмат дапамагчы Беларусі «даганяць Эўропу» і хутчэй усприняць каштоўнасьці эўрапейскага суседзтва. Хоць бы з той інтэнсіўнасьцю, зь якой гэта робіць Польшча. Пры

падобных узроўнях эканамічнага разьвіцьця і дабрабыту людзей, дэмакратызацыі масавае сьвядомасьці і ўзаемнай інтэграцыі пытаньні прыналежнасьці традыцый, тэрыторый і гарадоў набываюць факультатыўнае значэньне.

Усё залежыць ад таго, які код узаемаадносінаў будзе закладзены. Сёньня з абодвух бакоў ёсьць і добрая, і благая воля. Прычым усё выглядае вельмі кантрасна. Я сустракаў нянавісьць беларусаў да літоўцаў і нянавісьць літоўцаў да беларусаў. Але я сустракаў і ўзаемны інтарэс. Інтарэс гэты каштоўны і надзвычай крохкі. Яму ў сёньняшніх умовах вельмі цяжка, бо ніхто яго не ўмацоўвае. Затое для нянавісьці створаныя ўсе ўмовы — тут і мяжа, і мяшчанскае мысьленьне журналістаў, і спадчына савецкай прапаганды адчужэнь-ня.

І.Г. Якія могуць быць падставы добрае волі і ўзаемнага інтарэсу?

С.Д. Трэба прызнаць, што Вялікае княства Літоўскае — гэта найвялікшая палітычная спадчына як літоўцаў, так і беларусаў. Калі мы не прызнаем, што гэта агульная спадчына, мы непазьбежна будзем яе дзяліць, прычым вельмі жорстка. Кожны будзе рваць на сябе. Бо і для беларусаў, і для літоўцаў гэта адзін корань, іншага, на які можна было б «сьпіхнуць» канкурэнта, няма. І таму паўтараць да страты прытомнасьці, што ВКЛ — гэта толькі сучасня Літва або толькі сучасная Беларусь абсурдна, бо гэта і тое, і тое разам.

Сталіцаю Вялікага Княства Літоўскага была Вільня. Абсурдна вымагаць ад беларусаў, каб яны называлі гэты горад Вільнюсам, а Вялікую вуліцу, на якой жыў і працаваў Франьцішак Скарына, — у зусім славянскім, дарэчы, асяродзьдзі — вуліцай Діджёйі. Ніхто ня хоча зракацца свае гістарычнае спадчыны. А цывілізаваная сьвядомасьць патрабуе пераемнасьці.

Калі Віленшчыну насяляюць грамадзяне Беларусі, яны ня мусяць літоўскімі законамі разглядацца як чужаземцы, бо гэта па сутнасьці грамадзяне ВКЛ, якія жывуць у сталіцы княства і культурна арыентаваныя на поўдзень гэтай краіны. Прысутнасьць рэаліяў ВКЛ у сьвядомасьці — гэта і ёсьць падставы нашага нармальнага самапачуцьця.

Адным словам, што да Вільні і Віленшчыны, то мы мусілі б ствараць беларуска-літоўскі парытэт. Было б недальнабачна меркаваць, што гісторыя ў рэгіёне ўжо скончылася і сёньняшнія рэаліі ўсталяваныя назаўсёды. Толькі за апошняе стагодзьдзе «непарушныя» рэаліі тут усталёўваліся дзясятак разоў і кожны раз ненадоўга. І так адбывалася, бо не было прадуманага парытэту. Хіба толькі ў рэаліях ВКЛ гэты парытэт быў і дазволіў сытуацыі ў нязьменнасьці праіснаваць некалькі стагодзьдзяў.

І.Г. Але сёньня нельга сказаць, што такі парытэт ёсьць?

С.Д. Сёньня Вільня прызнаецца адназначна літоўскім горадам, больш за тое

— сталіцай літоўскай дзяржавы. Літоўская дзяржава, у адрозьненьне ад ВКЛ, — невялікае ўтварэньне з монакультурнай, монаканфэсійнай і монанацыянальнай арыентацыяй. Ніякага парытэту народаў тут няма. Ёсьць народ дзяржаўнььг і так званыя нацыянальныя меншасьці. Літоўцы, якія ў большасьці прыехалі з "чыстай Літвы", — людзі дзяржаўныя, а карэннае насельніцтва, якое ў большасьці сваей не літоўцы, — нацыянальныя меншасьці. Я ня маю тут на ўвазе прыбышоў савецкага часу, пасланцаў камунізму з усяго вялізнага абшару ад Буга да Курылаў. Хоць і ў гэтым патоку выразна вылучаецца плынь людзей з гістарычнай Віленшчыны, з Ашмяны, Смаргоняў, Паставаў, Воранава і г. д., традыцыйна арыентаваных на Вільню. Сёньня ўсе яны мусяць старацца вывучаць дзяржаўную літоўскую мову, калі хочуць чаго-небудзь дасягнуць у жыцці. Менавіта мусяць, што, дарэчы, не спрыяе ўсеагульнаму жаданьню. У крамах, установах, паўсюль першы зварот работніка да кліента мусіць быць па-літоўску, і два тутэйшыя беларусы (прадавец і пакупнік) пакорліва выконваюць гэтую фармальнасьць, перш чым перайсьці на даступную абодвум мову. На чатырох літоўскамоўных каналах тэлебачаньня беларуская мава гучыць толькі 10 хвілін раз на тыдзень. Прычым некаторыя наракаюць, што гэтая праграма трактуе ўсё зь беларускіх пазыцый. Але, на маю думку, у беларуска-літоўскіх дачыненьнях такія нараканьні — вузкалобыя, бо справа тут ня ў тым, каб адстойваць нейкія пазыцыі, свае трактоўкі гісторыі і г.д., а ў тым, чаго мы хочам, якая нашая ўзаемная суседзкая воля — добрая ці благая. Мы не супернікі, не спаборнікі — вось што галоўнае.

І.Г. Дарэчы», а што робяць віленскія беларусы?

С.Л. Яны малаактыўныя, што блага, і законапаслухмяныя, што добра. Бо праблема міждзяржаўных узаемаадносінаў вырашаецца не на іхным узроўні (яны, «дыяспара» без «мэтраполіі» за плячыма, нічога ня значаць), а на ўзроўні дзяржаваў, на ўзроўні парытэту.

Парытэту сёньня няма. Воляю лесу беларусы далі літоўцам вялізную фору ў рэгіёне. Можна зразумець, чаму, і зваліць усё на беларусаў. А можна зваліць усё на літоўцаў. Але з такіх падыходаў не вынікае нічога добрага. Прызнаньне савецкага status quo з усімі ягонымі дэфармацыямі — гэта прызнаньне тае ільдзіны адчуджанасьці і ўзаемнай нянавісьці, якая за савецкім часам нарошчвалася тут крамлеўскімі геапалітыкамі. Але ні першая, ні другая, ні трэцяя пазыцыі не вядуць да дабра.

Рэч у тым, што літоўцы маюць пад бокам у тры разы большы этнас, які сёньня пачынае імкліва пасьпяваць, фармавацца ў нацыю. Адгарадзіцца ад яго каменнай сьцяной нерэальна. Пры ўсіх сённяшніх рэаліях, якія зьявіліся паміж намі, маладая нацыя ня будзе доўга перабіраць у пошуках верагоднага ворага. А калі вызначыцца "мэтраполія", заварушыцца і "дыяспара". Джын, якога сёньня імкнуцца не заўважаць, улагоджваць або проста затыкаць у ягонай хліпкай пасудзіне, выскачыць адтуль, і тады пра добрасуседзтва гаварыць будзе ўжо немагчыма.

Мэтадалягічна падставы добрасуседзтва можна сфармуляваць так: беларускі бок дбае пра літоўскія інтарэсы (зважаючы на працэсы дасьпяваньня нацыі ў самой Беларусі), а літоўскі бок дбае пра інтарэсы беларускія (думаючы адначасова пра ўлагоджваньне сваіх правых радыкальных нацыяналістаў). З такімі настроямі можна сядаць за стол перамоваў. Але гэтага мала.

Ужо сёньня паміж нашымі краінамі існуе інфармацыйны вакуум. Хоць якраз Віленшчына мае патрэбу ў поўнай двухбаковай інфармацыі. Гэта першая падстава «народнай дыпляматыі». Мы мусілі б зьведаць адно аднога і пачаць выяўляць адныя да адных цікавасьць. Нельга сказаць, што гэтага зусім няма ў прыродзе літоўцаў і беларусаў. Між тым вакуум робіцца ўсё больш непралазны. Сёньня літоўцам найбольш цікавыя яны самі, а беларусам яшчэ не цікавы ніхто.

І.Г. Паспалітаму беларусу што-небудзь уявіць сабе пра літоўскія інтарэсы немагчыма. Дый беларускаму палітыку, каб дбаць, як ты кажаш, пра гэтыя інтарэсы, трэба нешта з сабой зрабіць...

С.Д. У тым і рэч. А бяз гэтага мы адкрыта ідзем да канфлікту. Дзьве «чужыя», «халодныя» краіны, у якіх больш за 700 км агульнай мяжы.

Літва сёньня, па-мойму, імкнецца ўнікнуць усіх сваіх праблем зь Беларусяй, пакуль Беларусь іх не паставіла. Літва хоча ўскочыць у Эўропу і сказаць: "мяне тут няма" альбо: "за вамі расейскі мядзьведзь, а за мной Эўропа, NATO і г.д.". Але пры такой лёгіцы якім трэба ўяўляць сабе наш сьвет і рэгіён заўтра? Міндоўг і Вітаўт кульнуцца ў труне ад такіх кашмараў!

Што такое згода і паразуменьне? Гэта калі я разумею, чаго ты хочаш, і імкнуся, каб ты быў гэтаксама задаволены нашым суседзтвам, як і я.

Я ўжо казаў пра фору Літвы ў гэтым стагодзьдзі. Як нацыі мы пачыналі з аднолькавых стартавых узроўняў і ў аднолькавых умовах, але Літве тройчы пашанцавала больш: міжваенная дзяржаўнасьць, Вільня, выхад з СССР. І таму я бачу літоўскія інтарэсы ў збалянсаваньні гэтага шанцунку з намі, пакуль мы не ператварыліся ў рэваншыстаў-рабаўнікоў.

На маю думку, ёсьць некалькі агульных захадаў, якія маглі б зьняць праблему нашых узаемаадносін на будучыню.

1. Літва мусіла б вярнуць сталіцу ў Коўна. Я прадбачу. што гэта будзе тэмай найгучнейшага крыку маладога беларускага нацыяналізму, а таксама крайніх літоўскіх правых. Але заўваж, што ад Літвы тут нічога не адымаецца. Наадварот. Такія крокі сьведчаць пра веліч краіны і яе ўпэўненасьць у сваіх сілах. Што да Літвы, то ў ёй мудрасьць адных палітыкаў кантрастуе з хутаранскай закрытасьцю іншых. Першыя могуць мысліць вобразна, і ў нашых гутарках ніколі не бывае тупіковых сытуацый. Яны кажуць: «Калі вы прэтэндуеце на Вільню, то мы прэтэндуем на Менск». Я адказваю: "Цудоўна! Тады забірайце нас разам з Гомлем". Вось гэта мысьленьне грамадзян Вялікага княства Літоўскага. Мы як два народы гэтай дзяржавы разглядаем Вільню як сталіцу ВКЛ, а Коўна і Менск — як сталіцы сучасных палітычных утвараньияў ЛР і РБ. Сёння ВКЛ няма. Літоўцы па сутнасьці адрадзілі ковенскую незалежнасьць, а мы блізкія да незалежнасьці БНР. І калі прыйдзе час аднаўляць ВКЛ (няхай праз трыста гадоў), у нашых нашчадкаў з выбарам сталіцы не павінна быць праблемаў.

2.Літва мусіла б увесьці для Віленшчыны асаблівы статус шматмоўнага, шматканфэсійнага рэгіёну, што вярнула б Вільні яе неафіцыйны статус культурнай сталіцы Усходняй Эўропы. Колісь з такім статусам Вільня дала сьвету мноства выдатных беларусаў, летувісаў, палякаў, французаў, гэбраяў, расейцаў... Доўга пералічваць, бо тут варта называць усіх. А цяпер што яна дасьць? Толькі літоўцаў і толькі Літве? Заўваж, што я зноў дбаю найперш пра літоўцаў.

3.Літва мусіла б паставіць Беларусі ўмову адкрыцьця мяжы пры папярэднім закрыцьці мяжы Беларусі з Расеяй.

Вось і ўсё. Я думаю, што гэтага дастаткова, каб цалкам апраўдаць у вачох беларусаў літоўскую юрысдыкцыю Вільні і Віленшчыны, а таксама прынцып непарушнасьці сучасных межаў.

І.Г. А што мусіла б Беларусь?

С.Д. Пакуль што — правесьці дэмакратычныя выбары, дасьпець да нармальнага прэзыдэнта і ліквідаваць інфармацыйны вакуум вакол Літвы.

Любы поступ у нашых узаемаадносінах і наша добрая воля ляжаць толькі ў прасторы спадкаемніцтва традыцыяў ВКЛ. Магчыма некалі ў гэтым партнэрства павядзе Беларусь. Сёньня ж такую місію мусіць выконваць Літва. Інакш, баюся, Беларусь празь нейкі час павядзе не ў партнэрстве, а ў канфлікце. А гэта ўжо ня тая тэма, якая б дазваляла будаваць мадэлі добрасуседзтва.

"Свабода" № 3, 1995 г.

* * *

Пятнаццаць гадоў безь перамен

Ня так даўна тэму гэтага інтэрвію мне давялося працягнуць у эсэ "Вайна палітыкі з культурай. Спадчына ВКЛ у абсурдным сьвеце" для "Кнігі Вялікага княства Літоўскага" (Сейны, 2008). Праўда, гаворка цяпер ішла ня столькі пра мадэлі добрасуседзтва, колькі пра небясьпекі, што тояцца ў супольнай спадчыне ВКЛ. Беларускі фактар у ёй амаль ня ўлічваецца суседзямі і амаль замоўчваецца афіцыйнай прапагандай РБ. Між тым, пачуцьцё голаду маладое нацыі што да ўласных гістарычных мітаў ад гэткага ігнараваньня робіцца толькі больш драпежным і, патрапіўшы раптам у палітычную кан'юнктуру, можа выбухнуць непрадбачнымі наступствамі.

За мінулыя пятнаццаць гадоў Беларусь і Літва фармальна сталі яшчэ далей адна ад аднае. Літва ўступіла ў NATO, Эўразьвяз і шэнгенскую зону. Колькасьць пашпартных беларусаў тут з часоў распаду СССР зьменшылася роўна ўдвая й цяпер складае 37 тысяч чалавек. Атрымаць візу ў Літву або Беларусь – справа надзвычай турботная, марудная й дарагая. У Беларусі Літву па-ранейшаму называюць "краінай дальняга зарубежжа", маючы зь ёю каля 700 км агульнай мяжы. Зрэшты, падобны вобраз фармуецца пра Беларусь і ў літоўскіх школьнікаў, якія імкліва забываюць пра спрадвечную блізкасьць Літвы да сьвету славяншчыны, асацыючы апошнюю выключна з далёкай імпэрскай Масквой. Дастаткова сказаць, што першая сталіца ВКЛ, у якой каранаваўся Мяндоўг, у літоўскіх падручніках гісторыі "пераехала" з Наваградка ў Кернаву (40 км на поўнач ад Вільні).

Што тычыцца добрасуседзтва, дык творыцца яно не палітыкамі, а паспалітымі людзьмі й культурамі. І на сёньняшні дзень зроблена вельмі шмат, каб гэтыя людзі й культуры нефармальна й самахоць кантактавалі міжсобку як найменей. Асобныя факты ды прыватныя ініцыятывы й блізка не адлюстроўваюць таго патэнцыялу, што дадзены нашым народам і краінам агульнай прыродай, гісторыяй і лёсам.

З уласнага досьведу скажу безапэляцыйна: на першасным узроўні – там, дзе непасрэдна ўзьнікаюць дачыненьні й робяцца справы, – беларусаў і літоўцаў нічога не падзяляе. Але казаць пра паўнавартаснае добрасуседзтва – каб кожны дбаў пра інтарэсы іншага – пакуль не выпадае.

Сяргей Дубавец,

Вільня, верасень 2009

Яніна Кахано́ўская

Успаміны вучаніцы

Прайшло поўстагоддзя з тае пары, як мае школьныя гады адышлі ў мінулае. Час зацёр у памяці твары, імёны, падзеі. Калі вяртаюся думкамі да дзён майго юнацтва і стараюся адтварыць у свядомасці школьныя часы, пераконваюся, што некаторых вучыцялёў зусім не памятаю; іншыя, хаця і засталіся ў памяці, цяпер не магу сабе дакладна ўявіць, які наказ далі яны мне на мой жыццёвы шлях.

Толькі постаць Антона Луцкевіча вырысоўваецца перад вачыма так выразна, як быццам ён зусім нядаўна чытаў нам свае лекцыі.

У чым жа прычына, што якраз гэты вучыцель пакінуў такі глыбокі след у памяці, што яго не можа сцерці бязлітасны час?

Прабую тлумачыць гэта яго педагагічным талентам, які магчыма быў выдатны. Але былі і іншыя педагогі, добрыя выкладчыкі, а вось іх вобразы ў маёй памяці зрабіліся нявыразнымі, расплыліся.

Сілай яго інтэлекту? Гэта быў чалавек бясспрэчна моцны духам, які не мог не зрабіць уражання на тых, каго зводзіў з ім жыццёвы шлях.

Але была яччэ прычына, чаму гэты нявысокага ўросту з ціхім голасам, вельмі ветлівы чалавек зачароўваў увагу юнакоў і дзяўчат на сваіх лекцыях. Прычынай гэтай была сіла яго пачуцця, якое перадавалася вучням разам з ведай.

Як жа любіў ён свой прадмет – беларускую літаратуру і тую глебу, з якое яна вырасла. З якім пачуццём чытаў нам адрыўкі з “Сымона-Музыкі”, якія не ўвайшлі ў друк.

Аднойчы на лекцыі ўзнікла дыскусія, — чым яна была выклікана, цяпер не магу прыпомніць. У часе дыскусіі нехта з вучняў выказаў жаль, што на беларускім грунце не ўсё робіцца так, як было б трэба. Антон Луцкевіч сказаў: “Калі збліжаецца вясна, яе заўсёды папераджвае прадвесне, а з прадвеснем заўсёды неразрыўна звязана балота. Вось і ў нас цяпер прадвесне”.

Памыліўся тады наш вучыцель адносна пары году. Але ён сказаў гэта з такім шчырым пераконаннем, з такой непахіснай верай, што мы таксама паверылі ў хуткую вясну.

І яччэ аднаму вучыў нас вучыцель – “людзьмі звацца”. Не толькі ў тым значэнні, якое меў на ўвазе паэт, але вучыў шанаваць чалавечую годнасць у самых сабе і ў іншых. Не змяняць сваіх поглядаў залежна ад варункаў, як хамелеон змяняе колер скуры. Не жыць так, як жыве маленькая звярынка – хамячок, усё жыццё занятая тым, што носіць запасы ў сваю норку.

Нялёгка склаўся жыццёвы шлях тых з нас, хто пайшоў следам яго навукі, як нялёгкі быў шлях яго самога. Але сёння, калі аглядаюся на

мінулае жыццё, з задавальненнем магу сказаць: мы не жылі так, як той хамячок і не гандлявалі сваімі пераконаннямі. Ён навучыў нас людзьмі звацца. За гэта шчырае яму дзякуй.

Цяпер разгарэлася палеміка навокал пытання: кім жа быў А.Луцкевіч? Як прадставіць яго для гісторыі? Некаторыя прадстаўляюць яго як палітыка. Палітыкам ён якраз не быў і не мог быць па свайму бескампрамісоваму характару, па сваёй ідэйнасці і даверлівасці. Такія людзі палітыкі рабіць не могуць. Іншыя бачаць у ім марксіста. А ў сапраўднасці Антон Луцкевіч быў шчырым беларусам. А шчыры беларус не можа быць нікім іншым, як толькі шчырым беларусам.

Кім жа ячшэ мог быць чалавек, у якога было столькі пачуцця да ўсяго, што звязана з беларушчынай, які так выхоўваў моладзь.

Ён быў адным з тых першых, якія вучылі народ шанаваць сваю мову, традыцыі сваіх продкаў, шанаваць самаго сябе. Якія марылі аб тым, каб народ надняўся і пачуў у сябе сілу, як той купалаўскі Лявон.

У гэтым заслуга Антона Луцкевіча і з гэтым ён войдзе ў нашу гісторыю.

[1979?]

Архіў укладальніка. Машынакопія (атрымана ад Лявона Луцкевіча. Вільня, 1980 г.)

Іллары Барашка

Сьцяпан Булат
(да пятай гадавіны яго сьмерці 1921—1926)

Уступ

Комуністычная Партыя (бальшавікоў) Беларусі і Ленінскі Комуністычны Саюз Моладзі Беларусі на працягу рэволюцыйнае барацьбы страцілі з сваіх шэрагаў адданых таварышоў-барацьбітоў за рабоча-сялянскую Савецкую Беларусь. Шмат загінула ў часе грамадзянскае вайны, у часе вайны з белапалякамі, шмат загінула ў часе нямецкай і польскай окупацыі — у падпольлі. Але шмат загінула ўжо пасьля перамогі, у часе будаўніцтва маладой Рэспублікі Саветаў, ад тэй пераўтомленасьці, якую вынесьлі гэтыя таварышы з часу барацьбы.

Да ліку страт, якія панесла Комуністычная Партыя Беларусі ўжо пасьля перамогі, у часе будаўніцтва маладой Беларусі, адносіцца і сьмерць аднаго з шчырых змагароў — спачатку беднага селяніна, потым настаўніка-беларуса, потым адданага паўстанца, урэшце, адказнага сакратара Цэнтральнага Бюро Комуністычнай Партыі (бальшавікоў) Беларусі — таварыша Сьцяпана Булата.

Сабраны мною, часткай па неапублікаваных дакумантах, часткай па тагачаснай пэрыодычнай прэсе, часткай па асабістых успамінах, матэрыял не прэтэндуе на паўнату. Аднак, ён у большай-меншай ступені можа даць чытачу ўяўленьне аб жыцьці, працы і думках тав. Сьцяпана Булата, і можа быць у будучыне выкарыстаны, як сыры матэрыял у гісторыка-біографічны слоўнік рэвалюцыйных дзеячоў Савецкай Беларусі.

Жыцьцёвы рэйс тав. Булата

С. Булат радзіўся ў 1894 г. ў в. Слабадзе-Пырашавай Чэрвеньскага раёну. Маемасьць яго бацькі сумесна з братамі складалася з 3-4 дзесяцін зямлі. Дзіцячыя гады прайшлі ў самых цяжкіх умовах. Часта галодны і напоўадзеты т. Булат лётаў у народнае вучылішча за 3-4 вярсты ад маёнтку, дзе працаваў яго бацька. Скончыўшы вучылішча, працаваў фізычна побач з бацькам, адначасова чытаў кніжкі, марачы стаць настаўнікам. Потым вучыўся на курсах школьных працаўнікоў. Скончыўшы курсы, т. Булат настаўнічае ў в. Докшыцы (Меншчына), у 1914 г. паступае ў Менскі Настаўніцкі Інстытут, дзе вучыцца да 14 жніўня 1915 г., калі яго мобілізуюць у армію, і ён там служа радавым салдатам да 22 лістапада 1916 г., затым паступае ў Віленскае ваеннае вучылішча і канчае яго ў 1917 г. ў чыне прапаршчыка.

Скончылася вайна, т. Булат зноў зьвяртаецца з арміі ў Інстытут.

У часе белапольскай акупацыі т. Булат уваходзіць у падпольную "Беларускую комуністычную організацыю", якая працавала пад кіраўніцтвам компартыі, дзе зьяўляецца адказным членам Цэнтральнага Камітэту. У падпольлі т. Булат бязупынна працуе па вызваленьні працоўных Беларусі ад белапольскага прыгнечаньня, зарабляючы на існаваньне праз настаўніцтва ў беларускай школе ў Менску. Па даручэньні Цэнтральнага Камітэту т. Булат становіцца членам Паўстанцкага Камітэту. З прыходам Савецкай улады ў Менск, т. Булат у той час, калі па вуліцам Менску ішла рэшта адступаючых белапалякаў, ён першы прымае ўдзел у організацыі ўлады ў Менску. Сумесна з таварышамі ён разьмяшчае прыбыўшыя Чырвонаармейскія часьці.

Пасьля некалькіх тыдняў Савецкай улады ў Менску, калі "Беларуская комуністычная організацыя" ўліваецца ў комуністычную партыю Беларусі, т. Булат назначаецца Загадчыкам Політычнага Аддзелу Наркамасьветы. Але праз некаторы час Цэнтральнае Бюро Компартыі Беларусі адклікае яго для загадваньня аддзелам па працы ў вёсцы. Закладваецца саюз працаўнікоў асьветы Беларусі, т. Булат абіраецца членам кіраўніцтва саюзу. Цэнтральнае Бюро Компартыі Беларусі назначае яго адказным рэдактарам газэты "Савецкая Беларусь", дзе ён працуе бязупынна да кастрычніка м-ца. Пачынаецца кастрычнікаўская окупацыя.

Па даручэньні Цэнтральнага Бюро т. Булат назначаецца начальнікам па эвакуацыі савецкіх установ г. Менску на вузьле Заходніх чыгунак.

Пакідае ён Менск з апошнім адыходзячым цягнікам. Як вядома, окупацыя цягнулася ўсяго адзін дзень. Па звароце ён пачынае зноў працу па лініі Наркамасьветы. Працуе з раніцы да позьняй ночы то ў Наркамасьвеце, то ў рэдакцыі, то ў Аддзеле па працы ў вёсцы.

У сьнежні 1920 г. т. Булат абіраецца сялянамі на павятовы зьезд саветаў, затым і членам Менскага Павятовага Выканкаму і адначасова дэлегатам на 2 Усебеларускі Зьезд Саветаў.

У тым-жа годзе на гарадзкіх выбарах т. Булат абіраецца членам Менскага Гарадзкога Савету.

15 студзеня 1921 г. адчыняецца сялянская газэта "Белорусская Деревня", і т. Булат, зьяўляючыся організатарам, прызначаецца адказным рэдактарам выданьня.

У лютым 1921 г. т. Булат абіраецца на партыйную конфэрэнцыю Беларусі, дзе абіраецца ў члены Цэнтральнага Бюро Комуністычнай Партыі Беларусі, а праз некаторы час — адказным сакратаром Цэнтральнага Бюро і Загадчыкам Аддзелу Агітацыі і Пропаганды: аднак, дзякуючы старай хронічнай хваробе (васпаленьне сярэдняга правага вуха з разбурэньнем косьці), якую ён за адсутнасьцю сродкаў ня мог вылечыць, і яна пусьціла глыбокія карэньні, да працы ня здолеў прыступіць і 24 мая 1921 г. быў накіраваны ў Маскву для опэрацыі. Будучы ў Маскве, т. Булат не пакідае

працы, — арганізуе беларускае студэнцтва, сярод якога працуе да апошніх дзён.

Булат ня вытрымаў опэрацыі. Ён памёр у клініцы проф. Сьцяпанава 24 ліпня 1921 г. а 10 гадзіне ўвечары. Цела было перавезена ў Менск, дзе і пахавана на Старажоўскім могільніку.

II

Партрэт т. Булата як барацьбіта за Савецкую Беларусь (цытаты з розных артыкулаў Сьцяпана Булата)

"Як ні цяжка жывецца, але трэба самім узяцца за паляпшэньне жыцьця. Годзе енку і жальбы. Пара ўзяцца за працу. Змучаны, гаротны народ чакае нас" (Сав. Бел. №77 за 23-II-20 г.)

"Цярплівасьць і вытрываласьць надалей, Памалу, крок за крокам, але праўда і цьвёрда будзем совацца наперад. Без асьляпленьня, а з халоднай крывёю будзем глядзець на зарніцу нашай будучыны" (Сав. Бел. №76 за 21-II-20 г.).

"Будзем прымаць актыўны ўдзел у адбудове свайго краю, будзем пільна глядзець на ўсё, што робіцца вакол нас. Аб'яднаўшыся ў свае моцныя пролетарскія організацыі , стаўшы актыўнымі, мы ў хуткім часе пабачым карысьць незалежнай, ад паноў і ўсіх ім спачуваючых, Беларусі, незалежнасьць не на словах толькі, але і на справе" (Сав. Бел. 3-II-20 г.).

"Ад прыроды ў беларуса заложана многа моцы і трываласьці. Толькі трэба часу, каб ён раскалыхнуўся. А як зварухнецца беларус да працы -тады для яго пустое ўсе перашкоды. Ён упарта і цьвёрда пойдзе па выбранай і зразумелай дарозе" (Сав. Бел. №59 ад 12-II-20 г.).

"Дык будзем-жа гатовымі. Хай свабодны народ Беларусі пакажа ўсім сваім ворагам — паном і капіталістым, што бяз іх ён не загіне" (Сав. Бел. №58 ад 31-X-20 г.).

"Беларуская мова і культура перажылі многа зьдзекаў, як з боку польскіх паноў, так і з боку многіх расійскіх чыноўнікаў-бюракратаў царскае пары. Соцыяльная рэволюцыя ў Расіі разьбіла путы, якімі моцна былі зьвязаны "малыя народы" ў "адзіную і непадзельную вотчыну" (Сав. Бел. №56).

III

Апошнія словы з Масквы

У Беларускім Дзяржаўным Музэі захаваліся тры лісты т. Булата да Ўс. Марк. Ігнатоўскага, у якіх ён яскрава малюе сваё жыцьцё ў Маскве, працу, імкненьні, і выказвае свае думкі аб Беларусі. Падаем найбольш цікавыя выняткі з іх.

З першага лісту
(даты няма)
"... З 25 траўня я ў Маскве. Цяжкая праца, якая ўзвалілася на мае плечы ў апошнія часы, бяссонныя ночы зусім выбілі мяне з сіл. Старая, хранічная хвароба (васпаленьне сярэдняга правага вуха з разбурэньнем косьці) стала адчувацца мацней, і як ні хацелася, але прышлося кідаць усю працу і ехаць у Маскву шукаць здароўя".
"... Вельмі прыхільна аднёсься да мяне Сямашка. Дзякуючы яму, я папаў у клініку проф. Сьцяпанава. Але вось ізноў бяда. Клініка хутка зачыняецца, і што прыдзецца рабіць — сам ня ведаю. Проф. сказаў, што трэба рабіць сур'ёзную і небясьпечную опэрацыю, пасьля якой прыдзецца праляжаць ня менш 2-х месяцаў...
Для мяне чуць такія рэчы няпрыемна, асабліва ў такі момант, які зараз перажывае Беларусь. Беларуская справа ўжо зышла з таго мёртвага пункту, на якім яна знаходзілася такі доўгі час. Зьявілася магчымасьць вялікай і адказнай працы. Працы ў мясцовым сэнсе. Вось зараз мы маем у Менску друкарню Грынблята, якая згодна з пастановаю сакратарыяту ЦБ павінна быць расшырана і друкаваць толькі беларускія кніжкі. Далей, пры Беларуск. аддзеле Кампросу з'арганізавалася экспэдыцыя, зацьверджаная Саўнаркомам, якая ставіць сваёй мэтай вывучэньне і разьвіцьцё беларускай народнай творчасьці. Беларуская мова часьцей адчуваецца і на вуліцах і ў дзяржаўных установах. З усіх канцоў Савецкай фэдэрацыі ідуць запатрабаваньні на беларускія кніжкі, газэты. У вапошнія часы ў зьвязку з тыднем чырвонага аратая, днём 1 мая мне прышлося разьяжджаць па вёсках. І вось там я бачыў, як зацікаўлен сам народ у сваім родным, бачыў, як моладзь організована каля клюбаў прагне йграць беларускія п'есы. Адным словам, грунт для працы ёсьць і вельмі добры"...

З другога лісту
(Ад 11 чэрвеня 1921 г.)
"...Мне здаецца, што ў сучасны момант на Беларусі ёсьць і грунт для працы, і ёсьць працаўнікі. У Маскве на нашы патугі, паставіць як можна лепш беларускую працу, не глядзяць варожа. Я падаў т. Яраслаўскаму ад імя ЦБ дакладную запіску, у якой ЦБ прасіла мобілізаваць комуністых-беларусаў і зьвярнуць усіх беларусаў, якія хутка канчаюць комуністычны унівэрсытэт. Апрача гэтага, пачаў проект цыркулярнага пісьма губкомам Гомельшчыны, Віцебшчыны і Смаленшчыны, у якім забараняюцца ўсякія варожыя адносіны па тэрыторыі гэтых губэрань да беларускай працы. Шкада толькі, што Яраслаўскі выехаў на некаторы час на Урал, нашых папер другія ня могуць знайсьці ў ЦК. Прыдзецца чакаць яго звароту. Ня ведаю, як зараз, але ў часы майго жыцьця на Беларусі ўся наша беларуская "публіка" была вельмі інэртнай і цяжкой на пад'ём да працы. Усе ўсё адмахіваліся рукамі ад працы, калі потым паміж сабою гутарылі: глядзеце, шкодзяць

працы, няма ніякай магчымасьці працаваць. Мне здаецца, што ўся магчымасьць ёсьць, толькі трэба, як мага хутчэй, выкалціць з мазгоў нашых хлапцоў мяшчанства і шкадлівую надзею на другіх, што нехта нешта зробіць. І вось дзеля гэтага я лічыў-бы патрэбным узяць гэту "публіку" моцна ў рукі, тады-б праца пашла шпарчэй і была-б пэўная карысьць. А я, як відаць па ўсяму, ня хутка зьвярнуся на Беларусь, хоць гэтага звароту, як мага хутчэйшага, мне вельмі і вельмі жадаецца. Праклятая хвароба вывела мяне з строю і якраз у той час, калі-б можна было працаваць у другіх варунках..."

"...Крапіўся колькі мог, але зусім выбіўся з сіл і вось апынуўся ў Маскве; ня ведаю толькі, ці зьверне мне Масква мае сілы, маё здароўе"...

З трэцяга лісту

(Ад 21 чэрвеня 1921 г.)

"...А я ўсё ў Маскве. Паміж мною і Беларусьсю лягла вялікая кітайская сьцяна, якая разваліцца толькі тады, калі мне будзе зроблена і калі я перажыву опэрацыю. Часу многа пройдзе, пройдзе дарэмна, без усялякай карысьці. А як-бы хацелася папрацаваць на Беларусі! Адзін час у пачатку гэтага месяцу, калі мы рыхтаваліся да агульнага сходу ўсіх студэнтаў-беларусаў Масквы, было і ў Маскве добра. Але сход адбыўся, студэнты ў большасьці сваёй разьехаліся па сваіх хатах і працы ніякай няма. Маркотна, іншы раз усьцішна становіцца, але нічога ня зробіш, трэба цярпець, пакуль ёсьць крыху сілы"...

Надзвычайна яскрава адбіў свой настрой т. Булат у лісьце, цытату зь якога прывёў у сваім артыкуле тав. Асташонак ("Белорусская Деревня" 33-1921 г.):

"Гадоў 20 таму назад, за год да майго паступленьня ў народнае вучылішча была эпідэмія скарлятыны, і я захварэў. Хвароба прыняла абвостраную форму. Доўга жыцьцё змагалася са сьмерцю і ўсё-ткі перамагло. Я паправіўся, але застаўся глухім. З правага вуха пачало цячы, гэта-ж ня спынілася і да гэтага часу. Мае дзіцячыя і юнацкія гады прашлі ў страшэннай беднасьці, у ўпартай барацьбе за навуку. Ня было сродкаў, ня было часу лячыцца, калі хвароба не пасьпела яшчэ пусьціць глыбокіх карэньняў.

А цяпер, калі для мяне зьявіліся магчымасьці працаваць і працаваць, я не здолен да працы. Перамагаючы ўсе пакуты, дацягнуў я да опэрацыйнага стала. Будучына зацягнена цёмнай заслонай і няма чаго імкнуцца зірнуць у яе. Будзь што будзе"...

IV

<...> Ня стала тав. Булата ў шэрагах беларускага працоўнага люду.

Уся сярмяжная Беларусь і авангард працоўных – комуністычная партыя згубілі аднаго з адданых працаўнікоў-барацьбітоў.

Беларускі працоўны Менск апрануўся 28 ліпеня ў чырвона-чорную жалобу.

А беларускі народны поэта Янка Купала калыханку сумную, мінорную над магілкай прапяяў:

Задрамаў ты з доляй, з хваляй,
Жвір халодны прыгаруніў...
Ой, скасіла ня спытала!..
- Сьні, таварыш, аб Комуне!

Маладняк, №13, 1926 г.

Віталь Скалабан

“Незабыўнае дзесяцігоддзе” Панцеляймона Панамарэнкі (1938—1948 гг.)

Погляд архівіста

Сярод кіраўнікоў Савецкай Беларусі сваё асаблівае месца займае Панцеляймон Кандратавіч Панамарэнка (1902–1984). Ён прыехаў у Мінск летам 1938 г. на пасаду першага сакратара ЦК Кампартыі Беларусі і ў 1948 г. выехаў у Маскву «на павышэнне». Гэта дзесяцігоддзе ва ўспамінах Панамарэнкі, старонкі з якіх надрукаваў ў «Нёмане» у 1992 г. філосаф Ф.Т.Канстанцінаў (месца захоўвання арыгінала невядома), названа «незабыўным часам»[1]. Менавіта Панамарэнка стаў «збіральнікам» беларускіх зямель, «далучыў» у 1939 г. Заходнюю Беларусь, пераканаў Сталіна ў тым, што Палессе з Брэстам і Пінскам павінна быць у БССР. Пазней, паводле яго ўспамінаў, адстаяў перад Палітбюро ЦК ВКП(б) Полацк у межах Беларусі[2]. У гады Вялікай Айчыннай вайны ён узначальваў Цэнтральны штаб партызанскага руху, у вызваленай Беларусі шмат зрабіў для аднаўлення гаспадаркі і культуры рэспублікі. Пасляваенны план забудовы Мінска рыхтаваўся архітэктарамі па прапановам і пад наглядам Панамарэнкі. У сучасным Мінску пра яго напамінаюць і праспект Незалежнасці, і мемарыяльная дошка на знакамітым 2-м Доме Саветаў, і вуліца яго імя.

Але ёсць і іншая памяць. Адно з першых сваіх выступленняў, што адбылося 8 ліпеня 1938 г. у Гомелі, ён прысвяціў задачы “выкарчоўванню ворагаў”. Вядома яго шыфроўка І.В.Сталіну з просьбай павялічыць колькасць рэпрэсаваных для БССР па першай катэгорыі

---

[1] Пономаренко П. К. События моей жизни. Публикация, подготовка текста Ф.Т. Константинова // Нёман. 1992. № 3. С. 150—177; № 4. С. 132—158.

[2] Пытанне патрабуе далейшага вывучэння. У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь сярод матэрыялаў асобага сектара ЦК КП(б)Б за 1944—1945 гг. зберагаецца недатаваная даведка аб нацыянальным складзе насельніцтва паўночных раёнаў Віцебскай вобласці паводле дадзеных перапісу 1939 г. і дадзенымі абследавання 1924 г. і перапіса 1926 г. па Полацкай акрузе (НАРБ. Ф. 4п. Воп. 29. Спр. 6. Л. 51). Верагодна, гэты дакумент з’явіўся ў сувязі з барацьбой П.К. Панамарэнкі супраць праекта далучэння Полацка да РСФСР.

(расстрэл) на 2 тысячы, а па другой (турма або лагер) – на тры тысячы[3]. Ён дзейнічае тымі ж самымі метадамі і прыёмамі, што і яго папярэднікі. Яму ўдаецца выйграць супрацьстаянне з наркомам НКУС БССР Наседкіным, які да мая 1938 г. з'яўляўся начальнікам УНКУС па Смаленскай вобласці.

У Маскве, на Кутузаўскім праспекце, недалёка ад яго дома, дзе жыла партыйная эліта – Брэжнеў, Андропаў, Панамарэнка, пастаўлены (але афіцыйнага адкрыцця не было) помнік Янку Купалу. Існуе легенда, што калі Панамарэнка ў канцы 1938 г. дакладваў Сталіну пра настойлівую прапанову НКУС аб арышце Купалы і Коласа, то Сталін адказаў: «Замяніце ардэра на ардэна». Ці не запусціў легенду аб "ардэрах і ардэнах" сам Панамарэнка, спрабуючы ў "адлігу" засцерагчы сябе ад небяспекі? Іван Шамякін у сваіх «Начных успамінах» аб «Панцеляймонавым кіно» падводзіць да такой думкі. Пра трагічную гібель Купалы 28 чэрвеня 1942 г. Панамарэнка дакладваў Сталіну, што паэт сарваўся з «высаты дзевятага паверха гасцініцы "Масква" паміж лесвіцамі». Хавалі Купалу з удзелам Панамарэнкі. Але іншых сведчанняў Панамарэнкі пра трагічны палёт беларускага песняра не выяўлена. Недаступна і следчая справа, якая вялася ваеннай пракуратурай Масквы і, верагодна, 1-м аддзелам НКУС СССР.

Даследчыкі шырока выкарыстоўваюць не аднойчы друкаваную гутарку гісторыка Г.А.Куманева з Панамарэнкам[4], таксама дзённік Панамарэнкі за 1939–1943 гг.[5] і запісы размоў 1983 г. К.Т. Мазурова з Панамарэнкам[6]. Усе гэтыя тэксты змяшчаюць багаты матэрыял для аналіза, шэраг фактаў і ацэнак адрозніваюцца, асобныя сюжэты не паўтараюцца, а падаюцца толькі ў адным з варыянтаў.

Іншы раз сцвярждаюць, што Панамарэнка быў любімцам і магчымым пераемнікам Сталіна[7]. Захавалася вялікая колькасць дакладных і аналітычных запісак П.К.Панамарэнкі на імя Сталіна, шэраг з іх ўжо надрукаваны, але крыніцазнаўчы аналіз не праводзіўся. У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь зберагаюцца машынапісныя адбіткі такіх дакументаў, а таксама шэраг рукапісных чарнавікоў, у тым ліку першыя варыянты запіскі 1943 г. «О поведении поляков и некоторых наших

---

[3] Великий А. Пономаренко: штрихи к портрету // Советская Белоруссия. 2002. 21 декабря.

[4] Куманев Г.А. Рядом со Сталиным. Смоленск, 2001. С. 125—169.

[5] Пономаренко П. Дневник. Предисловие, публикация и комментарий В. Невежина, В. Селеменева, В. Скалабана // Нёман. 2008. № 7. С. 169—178; № 8. С. С. 173—183.

[6] Кирилл Мазуров – Пантелеймон Пономаренко. Беседы 1983 года. Публикация и комментарии В. Селеменева, В. Скалабана //Нёман. 2009. № 7. С. 143—148.

[7] Миронин С. Сталинский порядок. М., 2007. С. 240.

задачах», што захоўваецца ў Архіве Прэзідэнта Расійскай Федэрацыі і Расійскім дзяржаўным архіве сацыяльна-палітычная гісторыі (гл. публікацыі А.Ф. Насковай[8]).

Прывядзем вытрымку з ліста П.К.Панамарэнкі І.В. Сталіну за 25 верасня 1939 г., у якім паведамлялася пра становішча ў Заходняй Беларусі: «Повсеместно организованы крестьянские комитеты, приступившие к разделу помещичьей земли. Многих осадников и помещиков крестьяне истребляют (вешают, расстреливают, убивают) или приводят и сдают Временным управлениям»[9]. Першы сакратар ЦК Кампартыі Беларусі нясе асабістую адказнасць за рэпрэсіі, за тэрор супраць насельніцтва сваёй краіны. Сведчанняў гэтаму шмат. Адно з іх – гісторыя з сям'ёй сакратара Мінскага падпольнага гаркома партыі Кавалёва[10].

Значнай увагі патрабуюць стэнаграмы выступленняў П.К.Панамарэнкі, патрэбен асобны аналіз яго рукапісных правак. Гісторык і архівіст Міхаіл Шумейка надрукаваў вытрымкі з выступлення П.К.Панамарэнкі на VI Пленуме ЦК ЛКСМБ 29 сакавіка 1945 г. Сярод іншых сюжэтаў Панамарэнка спыніўся і на крытыцы акадэміка Пічэты, які быццам бы хацеў «повернуть историю вспять», у выніку «после таких выводов Пичету немного поддержали в тюрьме, а потом его выпустили»[11].

Цікавасць выклікае рэзалюцыя П.К. Панамарэнкі на дакладной запісцы наркома ўнутраных спраў Л. Цанавы ад 29 снежня 1940 г. пра арышт святара праваслаўнай царквы г. Клецка. У запісцы дакладвалася, што святар перад яго адпраўкай у турму «был подвергнут санобработке, в результате чего ему остригли голову и бороду». Рэзалюцыя Панамарэнкі гучала так: «Тов. Тур [секретарь Барановичского обкома КП(б)Б]. Что это за дураки, которые попов стричь начали? Неужели до сих пор не ясно, что к служителям культа надо проявлять осторожность, особенно в местах, где много верующих. Без нужды и особой санкции не репрессировать»[12].

Асобная тэма – Панамарэнка-гісторык. Прычым аналіза патрабуюць не толькі яго надрукаваныя працы, але і перапіска, рэцэнзіі, выступленні на

---

[8] Носкова А.Ф. Сталин и Армия Крайова (К формированию позиции советского руководства) // Российские и славянские исследования. Выпуск III. Минск, 2008. С. 318—319.

[9] Назаўсёды разам. Мн., 1999. С. 172.

[10] НАРБ. Ф. 4п. Воп. 29. Спр. 23. Л. 4. Інфармацыя В.Д. Селяменева.

[11] Шумейко М.Ф. Пичета и власть (источниковедческий аспект) // Проблемы славяноведения. Сборник научных статей и материалов. Вып. 6. Брянск, 2004. С. 210.

[12] НАРБ. Ф. 4п. Воп. 21. Спр. 2081. Л. 270.

розных нарадах. Так, 19 красавіка 1974 г. адбылася нарада супрацоўнікаў Галоўнай рэдакцыі БелСЭ і Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ. З Масквы прыехаў Панамарэнка. Фрагменты стэнаграмы захаваліся і надрукаваны[13].

Значны матэрыял для даследчыкаў можа даць даведнік па асабістых архівах Панамарэнкі, што зберагаюцца ў Расійскім дзяржаўным архіве сацыяльна-палітычнай гісторыі і Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь.

Фонд № 625 РДАСПГ налічвае 108 спраў за 1946—1981 гг. Гэта лісты на імя П.К. Панамарэнка, дакладныя запіскі, копіі данясенняў, падрыхтоўчыя матэрыялы (рукапісы, выпіскі з друкаванных выданняў) па гісторыі партызанскага руху. Дакументы пасля смерці П.К. Панамарэнкі паступілі ў ЦК КПСС, зберагаліся спачатку ў Цэнтральным партыйным архіве Інстытута марксізма-ленінізма пры ЦК КПСС, цяпер – у РДАСПГ. Фактычна справы не перепрацоўваліся архівістамі і зберагаюцца ў тым выглядзе, у якім яны знаходзіліся ў П.К. Панамарэнкі і паступілі ў ЦК КПСС. Таму большасць спраў – аб'ёмныя, некаторыя нават налічваюць звыш 1000 аркушаў.

Фонд № 1466 Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь налічвае 71 справу за 1930—1950, 1981—1982 гг. Справы на захоўванне ў архіў паступілі ў ліпені 2000 г. ад унучкі П.К.Панамарэнкі Святланы Валер'еўны Панамарэнкі. Сярод дакументаў – фотаздымкі, даклады, выступленні, артыкулы, рукапісы манаграфій, кніг, даведнікаў П.К.Панамарэнкі, дакументы, сабранныя ім па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, Заходняй Беларусі і інш. Справы па аб'ёму значна больш сціплыя за справы ў РДАСПГ, за рэдкім выключэннем не перавышаюць 100 аркушаў, асобныя – да 10 аркушаў.

У Беларускім дзяржаўным архіве-музее літаратуры і мастацтва таксама зберагаюцца дакументы П.К.Панамарэнкі – фонд № 39, аднак фонд яшчэ не апрацаваны.

У Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Я.Коласа Нацыянальнай Акадэміі навук зберагаецца значная частка асабістай бібліятэкі П.К.Панамарэнкі. Гэта кнігі, рэдкія перыядычныя выданні часоў Вялікай Айчыннай вайны, лістоўкі і інш.

У Дзяржаўнай публічнай гістарычнай бібліятэцы Расіі зберагаюцца кнігі з бібліятэкі Панамарэнкі. Шмат з іх, у асноўным беларускія выданні, папалі да Панамарэнкі ў пасляваенны час, калі быў арыштаваны яе

[13] Селяменеў В., Скалабан В., Календа Л. Пятрусь Броўка – энцыклапедыст. Да гісторыі Беларускай Энцыклапедыі. 1966—1980 гг. // Імя Пятруся Броўкі Беларуская Энцыклапедыя. Мн., 2005. С. 94—102.

уладальнік Кастусь Езавітаў, вядомы палітычны дзеяч Беларусі[14]. Кнігі з бібліятэкі П.К.Панамарэнкі трапілі таксама ў іншыя дзяржаўныя бібліятэкі і прыватныя зборы.

У Беларускім дзяржаўным музеі Вялікай Айчыннай вайны і Нацыянальным гістарычным музеі Беларусі таксама захоўваюцца некаторыя экспанаты, звязаныя з жыццем і дзейнасцю П.К.Панамарэнкі..

Падрыхтоўчая праца па стварэнню архіўна-бібліятэчна-музейнага даведніка пра асабістыя зборы П.К.Панамарэнкі ўжо вядзецца.

---

[14] Каўка А. Па сьлядох бібліятэкі Кастуся Езавітава // Каўка А. Будам жыць! Пра тое самае. Менск—Масква, 1998. С. 57—66; Кавко А.К. Книги и судьбы. Белорусская коллекция П.К.Пономаренко, К.Б. Езовитова в фондах "Исторички" // Нёман. 1999. № 5. С. 208—216; Его ж. Белорусская коллекция П.К. Пономаренко, К.Б. Езовитова в фондах "Исторички" // Библиотека личная – библиотека общественная: материалы конференции. М., 2001. С. 25—34.

Нераўнадушша да кніжнай беларусікі, як мяркаваў блізкі да Панамарэнкі Ф. Канстанцінаў, дыктавалася яго намерам – нездзейсненым – напісаць гісторыю Беларусі *(Заўвага ўклад.)*.

Алесь Петрашкевіч

П.М.Машэраў: "Цяпер я ведаю..."

Пра гэтага неардынарнага чалавека напісана нямала, але вобраз яго, як мне здаецца, яшчэ не раскрыты, не створаны. Ужытыя фарбы для абмалёўкі партрэта не вызначаюцца шырынёй спектра. Перад намі пакуль што манументальная фігура дзеяча, гэтакая постаць рыцара без страху і папроку. Можа, менавіта таму афіцыйная прапаганда і падае яго як прыклад для пераймання «подрастающему поколению». На прыкладзе яго жыцця сапраўды ёсць чаму павучыцца, але ў першую чаргу дзядзькам дарослым, якія ўжо самі з вусамі. Мяне ж асабіста П.М.Машэраў цікавіць не як бронзавы манумент, узведзены людской фантазіяй, а як чалавек, як асоба, якому дала жыццё звычайная жанчына-сялянка.

І бацька ў яго быў селянін, але крыху незвычайны. Вылучаўся на вёсцы нейкай сваёй адметнасцю. Было ў яго нешта ад інтэлігента. Можа, большая адукаванасць, чым у іншых мужыкоў. Можа, прыродны розум, натуральная павага да людзей. Але як бы там ні было, а аднавяскоўцы з Міронам здароўкаліся першымі і, калі з некім трэба было параіцца па якой важнай справе, то ішлі да яго. Так і казалі: Мірон Машэра ўсё ведае. З прозвішчам я не памыліўся. Бацька Пятра Машэрава насіў афіцыйнае прозвішча Машэра. У 30-я гады, калі бурылі храмы і грамілі рэлігію, ён заступіўся за мясцовага святара. Уладам гэтага хапіла, каб пазбавіць яго волі і самога жыцця.

Лёс мой склаўся так, што меў я магчымасць больш за 20 гадоў назіраць за Пятром Міронавічам, пры тым гадоў 5 з іх не здалёку, а зблізу, пры дзелавых сустрэчах па разу, а здаралася і болей на тыдзень. Пагадзіцеся, што я маю пэўнае права на свой погляд. Многія іншыя, хто быў намнога бліжэй да Першага і, безумоўна, ведаюць пра яго больш, але сказаць па нейкай прычыне не хочуць, а хутчэй за ўсё не могуць, не ўмеюць. А таму мо і лепш, калі змоўчаць. Я ж з лепшых намераў і пабуджэнняў выключна па ўласнаму жа-данню распавяду пра тое, якім я яго бачыў, якім ведаю, якім ён мне запомніўся праз асабістыя сустрэчы, гутаркі, стасункі па службе, падгледжаныя асаблівасці і дэталі характару, паводзін і іншае, што, спадзяюся, і дабавіць нешта істотнае да стэрэатыпнага ўяўлення большасці маіх суайчыннікаў пра свайго былога лідэра. Ад слова «кумір» я тут свядома ўстрымаўся, бо яно не лепшае азначэнне для разумнага чалавека і ў слоўніку расшыфроўваецца як бажаство, ідал, балван (беларускі варыянт). «Не сотвори себе кумира!» — папярэджвае, як вядома, Свяшчэннае Пісанне на ўсе часы чалавечай гісторыі ...

Раней чым узяцца за сціло, каб адзначыць нешта ў пісьмёнах, задаў я сам сабе шэраг пытанняў і сам паспрабаваў адказаць, на якія змог:

— Пётр Машэраў — нацыянальны герой?

— Безумоўна!
— Яго зрабіла героем прапаганда?
— Ён яшчэ і сам здолеў сябе сцвердзіць героем.
— Адукаваны, інтэлігентны чалавек?
— Святая праўда. А то адкуль бы тая павага людская?
— Добры сем'янін? Любячы муж і бацька?
— А чаму б і не? І не роўня іншым ...
— Узор дзяржаўнага дзеяча?
— Так, але для свайго часу, калі ўсе вялікія начальнікі ўяўляліся ўзорамі.
— Сумленны і справядлівы грамадзянін?
— Роўна пастолькі, наколькі дазвалялі абставіны і час.
— Адкрыты чалавек?
— Роўна настолькі, наколькі лічыў гэта патрэбным.
— Добры дыпламат? — Дыпламат выдатны.
— Здольны артыст?
— Артыст таленавіты.
— Быў летуценнікам? Рамантыкам?
— І прагматыкам таксама.
— Паслухмяны перад тымі, хто быў над ім?
— З болем у душы, з пакутаю, але паслухмяны.
— Ці быў наіўны?
— Быў, бо верыў, што яго ідэі, дырэктывы, даручэнні выконваюцца.
— Верны сын сацыялістычнай эпохі?
—Так. І вельмі падобны да іншых кіраўнікоў свайто рангу, толькі больш здатны і разумны.
— Кіраўнік, які не памыляўся?
— Памыляўся, і па вялікім рахунку, але меў сілу, калі не прызнаць гэта прынародна, то ўсвядоміць.
— Каяўся ў грахах?
— Не ведаю.
— У жыцці лавіраваў?
— Наколькі было неабходна, а больш дакладна, наколькі былі магчымасці.
— Ці мог аддаць на закланне маскоўскім апрычнікам невінаватага чалавека?
— Мог, калі абараніць ужо не спадзяваўся ці пабойваўся, хоць і герой.
— Ці хаваў бы ад людзей катастрафічныя паследкі Чарнобыля? Ці адмовіўся б ад гуманітарнай дапамогі дзяржаў свету на наша пагарэлае?
— Думаю, што і не хаваў бы, і не адмовіўся б. А можа, і зрабіў бы, як загадалі, хто ведае?
— Ці пераконваў бы цёмных і недасведчаных заставацца ў «зоне» ці вяртацца ў яе?

— Выселіў бы ўсіх, нават пад прымусам, і зрабіў бы іх лёс сваім клопатам. Зону закрыў бы неперасягальнай заслонай. Радыяцыйны кантроль зрабіў бы законам, бо быў чалавекам адукаваным, дасведчаным.

— Ці жадаў сваім суайчнннікам шчасця?

— Жадаў, але даць не змог, у чым сам пераканаўся.

— Ці меў расчараванні ў сваіх дзеях?

— Меў, ды яшчэ якія.

— Калі б быў жывы, як бы сябе паводзіў падчас "перабудовы"?

— Прыкладна так, як паводзілі сябе яго сябры Гейдар Аліеў і Эдуард Шэварднадзэ, але аўтарытэтам карыстаўся б большым, чым названыя дзеячы. А можа, і пайшоў бы за Бразаўскасам. Шляхі такіх людзей неспавядзімы, а Масква яго добра-такі дапякла.

— Ці палез бы ў расійскі хамут, які яму дастаткова набіў плечы і намуляў шыю?

— Гістарычны шанс вызвалення ад каланіяльнай залежнасці выкарыстаў бы напаўніцу. А можа, кажу так, шта мне гэтага хацелася б... Хоць незалежнасць была ў яго характары.

— Ці меў пачуццё ґумару?

— Меў, і высокае. Да тага ж, быў насмешлівы і нават саркастычны, але ў межах прыстойнасці і інтэлігентнасці.

— Ці быў шчаслівы?

— Такія людзі шчаслівымі, бадай што, не бываюць. Наколькі мне здаецца, Пётр Міронавіч Машэраў — фігура наколькі неардынарная, настолькі і трагічная, нават без той трагедыі, якая літаральна напаткала яго на крутой жыццёвай дарозе.

Адказаўшы ці не адказаўшы на самапытанні, усумніўся я, што не нарабіў памылак, і выпрашыў праверыцца на чалавеку, які быў не каля, а пры П.М.Машэраве, і намнога даўжэй за мяне. Дык вось, таварыш К. з большасцю маіх адказаў на мае ж пытанні пагадзіўся, на паасобныя не адрэагаваў, а з тым, што Пётр Міронавіч лавіраваў, не быў шчаслівы і не даў шчасця сваім суайчыннікам, катэгарычна не пагадзіўся. У пытанні: ці палез бы ён сення ў расійскі хамут, які яму «набіў плечы і намуляў шыю», мой суразмоўца ўбачыў не столькі машэраўскі адмоўны адказ, колькі маё жаданне і адразу ж папярэдзіў:

— Не трэба з Пятра Міронавіча рабіць апазіцыянера савецкай уладзе. Ён быў сам ва ўладзе, ён быў сам уладаю. Ён быў яе ўвасабленнем. Думаю, што ён хацеў яе больш. Відаць, не мог змірыцца і з тым, што самай высокай уладаю ў звышдзяржаве валодае нікчэмнасць.

<... >

— Тады пытанне: як бы ён павёў сябе сёння, хоць я і разумею, што гісторыя не мае «сослагательного наклонення».

— Мяркую, калі б не яго трагічная смерць, то ў пэўных варунках ён мог бы падняцца, як вы кажаце, над нямоглым Палітбюро. Для гэтага ў яго

былі ўсе падставы і даволі высокі аўтарытэт у краіне. Мог дапамагчы і збег абставінаў. Мог жа з'езд партыі абраць Генсекам Гарбачова. Пры той раскладцы сіл у Палітбюро на месцы Гарбачова мог бы апынуцца і Машэраў... Калі б Машэраў узначаліў КПСС, гэта мела б сусветна-гістарычнае значэнне. СССР не стаў бы развалінай. Краіна Саветаў засталася б вялікай дзяржавай. Машэраў — гэта не Сакалоў з Малафеевым разам узятыя... Машэраў пайшоў бы на крутыя рэформы. У яго хапіла б розуму і волі, каб утрымаць сітуацыю...

<...>

Шчаслівым Першы сакратар ЦК КПБ П.М.Машэраў быў пад той час, калі атрымаў ад цэнтра велізарныя, як тады здавалася, грошы на так званае «преобразование Полесья», а дакладней, на яго асушэнне. Злосным і раздражнёным ён быў, калі невялічкая група пісьменнікаў і навукоўцаў выступіла супраць загубы краю. Ён не мог зразумець, як гэта адукаваныя, інтэлігентныя творцы не могуць зразумець і прыняць таго шчасця, якое ён нясе людзям спрадвеку забітага Палесся, якое вякамі гніе ў балоце. Ён быў сканфужаным, абураным і гнеўным на псеўданавуку і вучоных-меліяратараў, калі праз некалькі гадоў зразумеў, што загубіў цэлы край, нанёсшы яго прыродзе непапраўную шкоду, не атрымаўшы таго эфекту, на які разлічваў. А разбуранай апынулася не толькі прырода, але і спрадвечны ўклад жыцця палешукоў, іх традыцыйная культура, іх мараль.

<...>

Другім яго расчараваннем і скрухаю быў крах яго ж ідэі суцэльнай і хуткай так званай перабудовы сяла ў маштабах усёй рэспублікі. Але Савецкая імперыя на такія дробязі не магла траціцца. Былі ў яе і больш грандыззныя затратныя планы ў космасе, на Месяцы, на Кубе, на Блізкім і Далёкім Усходзе, у Афрыцы і Бог ведае дзе яшчэ. Асігнаванні цэнтра (у параўнанні з тым, што з рэспублікі выпампоўвалася) на грандыёзную па маштабу перабудову сялянскага быту і сельскагаспадарчай вытворчасці былі такімі мізэрнымі, што будаўніцтва некалькіх, адзінкавых, узорнапаказальных цэнтральных сядзіб калгасаў і саўгасаў, накшталт тых жа Верцялішак ці Новага быту, зацягнулася на дзесяцігоддзі.

<...>

У адной бяседзе Машэраў пашкадаваў, што быў летуценнікам, рамантыкам, калі паспадзяваўся, што саюзная ўлада дасць сродкі на кардынальную перабудову сяла і яго гаспадаркі. Пра сродкі, якія гэта ўлада вымагала і выпампоўвала з Беларусі, змоўчыў, хоць, як мне здаецца, не падумаць пра гэта не мог. Логіка падказвала...

...Можна паспачуваць чалавеку, які без злых намераў загубіў не толькі Палессе, выклікаўшы экалагічную катастрофу, але і прынёс іншую вялікую шкоду свайму народу, за які ў свой час ішоў на смерць і здолеў стаць нацыянальным героем. Між іншым, ён быў не староннім сведкам, як вялікая

саўковая імперыя рабіла яго народ няшчасным, бедным, забітым, адурманеным і дэнацыяналізаваным. Але не будзем абвінавачваць яго асабіста ці толькі яго аднаго. Такі быў час, а ён быў з'яваю свайго часу. Ён служыў свайму часу, Служылі і тыя, на каго ён абапіраўся. Верылі ў прыгожую камуністычную казку.

Можа, хто іншы чуў ад П.М.Машэрава словы раскаяння ў тым, што менавіта ў яго гады праўлення ў сталіцы рэспублікі былі знішчаны апошнія беларускія школы. Я гэтага не чуў. <... > Пры ім пад яго наглядам амаль усе газеты былі пераведзены на мову суседа, а тыражы беларускіх кніг утрымліваліся ў пэўным, мізэрным працэнце ад тыражоў кніг на рускай мове. Падтрымлівалася ў асноўным толькі культура народна-лапцюжная, этнаграфічная. Што-што, а гэта ўжо мне вядома. Бадай што Пётр Міронавіч, пры ўсёй яго адукаванасці і інтэлігентнасці, падзяляў ідэю зліцця ўсіх моваў у адну вялікую і магутную, а культуру будучага бачыў у выглядзе нейкага кангламерату культур, што спачатку ўзбагачаюць адна адну, а потым і зусім зліваюцца ў нешта адно яркае і грандыёзнае. А можа, і ён бачыў у гэтым толькі вялікі абсурд і чакаў часу, калі ў Палітбюро і ўсёй звышдзяржаве пройдзе ачмурэнне. А можа, і спадзяваўся на нешта іншае, больш радыкальнае. Але калі яго даклад, прысвечаны 60-годдзю БССР і КПБ «Па шляху сацыялізму і камунізму ў адзінай сям'і народаў СССР» не лічыць кан'юнктурным, то ні на што такое неардынарнае ён не спадзяваўся. Жыў і думаў, як усе мы, грэшныя і замбіраваныя саўковай ідэалогіяй.

І ў той жа час ёсць у мяне сумневы на гэты конт. І глядзеў ён крыху далей за іншых. Неяк у адной гутарцы, звязанай з праблемай культуры нацыянальнай і культуры наогул, Пётр Міронавіч сказаў:

— Калі я пачуў словы Мікіты Сяргеевіча пра тое, што для поўнага шчасця народа трэба сала і каўбаса, то зразумеў, што гэта канец усяму. І захацелася кінуць усё к чортавай мацеры і сысці некуды, каб і не чуць і не бачыць... А на каго кінеш? І хто пасля цябе прыйдзе. І як падыме, і наогул, ці падыме тое, што ты кінуў…

Часам мяне здзіўляла і бянтэжыла такая яго адкрытасць і шчырасць. Потым я знайшоў гэтаму сваё тлумачэнне.

Вельмі цікава было назіраць за П.М.Машэравым на пасяджэннях бюро ЦК. На розных з'ездах, пленумах, партыйна-савецкіх актывах і нарадах ён быў вельмі афіцыйны, строгі, нават недаступны. А на пасяджэннях бюро, як бы мовіць, у вузкім коле сутаварышаў і паплечнікаў, станавіўся сам сабою, хоць талент свой акцерскі эксплуатаваў напоўніцу. Сярод сваіх ярка праяўляліся яго гумар, дабрыня, насмешлівасць і нават з'едлівасць, а часам і жорсткасць, калі таго вымагала сітуацыя. Першы ён і быў Першым. Жорсткім, помслівым і па-сапраўднаму злым я яго не бачыў, за выключэннем аднаго разу, але пра гэта ніжэй.

<...>

... Выпадак, калі Пётр Міронавіч прыйшоў у ярасць, здарыўся пры разглядзе надзвычайнай сітуацыі, звязанай з масавымі пажарамі на Палессі. Міністэрства ўнутраных спраў хавала інфармацыю пра гэта. Маўчалі абласныя і раённыя начальнікі. Выявілася ўсё вельмі нечакана, калі Пётр Міронавіч парушыў свой маршрут і верталёт завітаў на Палессе. Ён быў літаральна шакіраваны разгулам вогненнай стыхіі. Гарэлі лясы, палі, тарфянікі, сенажаці і ўсё іншае, што магло гарэць.

... Пры ім і з яго згоды вандалы зруйнавалі старую Нямігу — адзіную гістарычную суцэльную забудову, што ацалела ад войнаў. Ніхто не палічыўся з тым, што ў час нямецка-фашысцкай акупацыі тут было яўрэйскае гета, што менавіта адсюль пайшлі на смерць да знакамітай «ямы» дзесяткі тысяч людзей. Разбурана была і старэйшая сінагога Мінска. Цяпер на яе друзе стаіць вышынная будыніна, што прыціснула сваёй масіўнасцю два праваслаўныя і адзін каталіцкі храмы. Адзін з іх дадушыў ужо ў апошнія гады архітэктурны "помнік", на якім сёння красуецца шыльда «Империя».

А што ж Няміга? А нічога людскага. Была вуліцаю, а стала пустэчаю...

<... >

Даступнасць, дэмакратызм, разважлівасць Пятра Міронавіча дазваляла многім вырашаць з ім самыя складаныя пытанні і праблемы. Але ж не з кожным пытаннем і праблемай можна было дабегчы да яго. І тым не менш, заняты вышэй галавы, ён не закрываў свае дзверы наглуха. Наадварот, іншы раз здавалася, што ён рады твайму прыходу. Можа, гэтак здавалася ад яго выхаванасці і інтэлігентнасці, а можа, і не толькі ад гэтага. Неяк аднойчы, калі я зайшоў з нейкім пытаннем ці за парадаю, ён апярэдзіў мяне і з ціхім сумам сказаў:

— Толькі што пазваніў Грышын, член Палітбюро, і папрасіў... вельмі настойліва папрасіў, каб я прыслаў яму пад Новы год дзевяць тысяч малочных, распатрошаных парасятак, — і змоўк, а потым, — І самае гнюснае ў тым, што я пашлю яму гэтых парасятак, — і больш ні слова пра тую просьбу, а толькі да мяне: — Што ў цябе?..

Гадоў праз пятнаццаць пасля гэтага былы памочнік другога сакратара ЦК КПБ ад сябе расказаў пра тых загубленых парасятак, якіх вядома ж, адправілі ў Маскву пад нейкае свята. А я сёння думаю, чаму Пётр Міронавіч сказаў мне пра тых парасятак, і што ў яго было на душы ў той час? Якія яшчэ словы не зляцелі з вуснаў? Бо не толькі я ведаў пра гаспадарлівасць, беражлівасць, нарэшце, пачуццё ўласнай годнасці гэтага чалавека, якое было нахабна абражана высокапастаўленым, магутным хамам.

Парасяткі — гэта толькі дробны прыклад маскоўскага нахабства. А што да сапраўднага эканамічнага рабаўніцтва, то яно ўзмацнялася з года ў год. Прапітай метраполіі трэба было нечым закусваць... Масква патрабавала ўсе большых і большых паставак мяса, масла, каўбас, вяндліны, садавіны,

агародніны, грыбоў, ягад і іншых прысмакаў. На поўную моц дзень і ноч працавалі заводы і фабрыкі Беларусі, каб узброіць і адзець Савецкую Армію, якая к таму часу ўжо ўляпалася ў вайну з Афганістанам і аказвала «інтэрнацыянальную дапамогу» цэлым кантынентам.

Патрабаванні ад беларускага ўлуса былі пастаяннымі, настойлівымі, нахабнымі, а часам і гранічна цынічнымі — туды пасылаліся не парасяткі, а нашы хлопцы.

Такіх званкоў ад самых розных хамаў ён, напэўна ж, атрымліваў нямала. Метраполія была там. У нас была падмандатная тэрыторыя. Яго тонкая натура не магла гага не адчуваць. Адчувала, здаецца мне, і пакутавала, пазбаўленая якіх бы там ні было перспектыў на іншае абыходжанне.

Напрыканцы 70-х усё часцей і часцей можна было заўважыць кепскі настрой, самотнасць і нейкую пастаянную прыгнечанасць Пятра Міронавіча. Ён стаў хутчэй стамляцца ад уласных выступленняў нават на бюро і невялікіх нарадах, не кажучы ўжо пра доўгія афіцыйныя даклады... Прычына была не столькі ў здароўі – мужнасць яго не пакідала, — колькі ў маральным тэрору з боку «добразычліўцаў» з Палітбюро. Хадзілі чуткі, што яго пабойваецца, а таму і не любіць састарэлы Генсек. Не выключана, што гэтыя чуткі нараджаліся і ў асяроддзі Палітбюро, дзе кожны старац у перспектыве бачыў сябе Генеральным сакратаром, «выдающимся деятелем современности», «настоящим ленинцем»...

< ... >

Цвярозасць, розум і годнасць П.М.Машэрава была, бадай што, асноўнай прычынай таго, што яго так і не выпусцілі з кандыдатаў у члены Палітбюро, хоць ён узначальваў 600-тысячную партыйную арганізацыю і 10-мільённую рэспубліку. Тут, трэба думаць, і прычына таго, што ён апошнім з кіраўнікоў саюзных рэспублік атрымаў званне Героя Сацыялістычнай Працы, хоць Беларусь – займала одно з першых месц у развіцці эканомікі і навукова-тэхнічнага прагрэсу.

Як дзёрзкі выклік палітыцы партыі і ўрада была ўспрынята членамі Палітбюро катэгарычная нязгода кандыдата ў члены Палітбюро П.М.Машэрава з іх рашэннем на афганскую авантуру, а дакладней, агрэсіўную вайну супраць народа сумежнай краіны. З таго пасяджэння Палітбюро ён вярнуўся літаральна скрышаным, раздушаным, некалькі дзён не мог апамятацца. Брату Паўлу Міронавічу ў роспачы толькі і сказаў:

— Што яны нарабілі?! Яны нават самі не разумеюць, што адбылося! Усё рашылі 2-3 чалавекі. Астатніх нават не спыталі...

Цяпер ужо вядома, што кожная паездка ў Белакаменную была для Пятра Міронавіча пакутаю. Не прадуманая, а ў шэрагу выпадкаў абсурдная палітыка краіны, якая з-за гонкі ўзбраенняў, халоднай і гарачай вайны, развалу сельскай гаспадаркі, таталітарнага ўціску зверху да нізу фактычна спыніла яе развіццё і паставіла на край усеагульнага крызісу, катастрофы. Ці

не адсюль душэўны надлом чалавека, які ўсё гэта бачыў і разумеў, але штонебудзь змяніць ці перайначыць не мог.

<...>

Будучы чалавекам добрага гарту, ён быў строгім і рашучым у дачыненні да сваіх кадраў. І калі некага цярпеў ці вымушаны быў цярпець, то і пра свой, як цяпер кажуць, імідж клапаціўся. А рэйтынг быў вельмі высокім не толькі ў рэспубліцы, але і ў краіне. Менавіта на яго дыскрэдытацыю і была зроблена стаўка, калі Палітбюро накіравала Пятра Міронавіча на перамовы да Фідэля Кастра. Адносіны з Кубай к таму часу былі настолькі сапсаваныя, а паводзіны Палітбюро у адносінах да «свабоднай тэрыторі Амерыкі» былі настолькі непаслядоўнымі і неразумнымі, што Вялікі бунтар стагоддзя нікога не прымаў і нікога не хацеў бачыць з Саюза ССР.

Стаўка была бяспройгрышнай. Калі дружалюбныя адносіны з Кубай Саюзу ССР удасца аднавіць, то тым лепш будзе Саюзу. А калі місія Машэрава праваліцца, то яму і будзе горш. Па прыездзе на востраў Свабоды сітуацыя складвалася не на карысць сустрэчы з Фідэлем. Ніякія захады не давалі плёну. Ён адмаўляўся сустракацца з кім бы то ні было з савецкіх. І толькі за лічаныя мінуты да ад'езду П.М.Машэрава дамоў партызан і нацыянальны герой Кубы Фідэль Кастра пагадзіўся сустрэцца з партызанам і нацыянальным героем Беларусі Пятром Машэравым. На сустрэчу было адведзена паўтары гадзіны. Прагаварылі партызаны больш за чатыры. Было не толькі з бляскам выканана безнадзейнае даручэнне Палітбюро, але і засведчана пабрацімства партызан-герояў Пятра і Фідэля. У гэтым пераканалася ўся краіна, калі Кастра Рус нанёс афіцыйны візіт у Беларусь.

Для душы нашага героя гэта была маральная перамога. На нейкі час яна аддаляла непазбежную расправу над «умником».

Уціск, залежнасць, падножкі, якія нярэдка межавалі з правакацыямі, рэгламентацыя дзеянняў ад нечага важнага да дробязяў нервавала, непакоіла і злавала першую асобу ў рэспубліцы, якая не магла ступіць кроку, не ўзгадніўшы яго з так званым Цэнтрам і яго чынавенствам.

<... >

А як магла адчуваць сябе Першая асоба ў непарушным саюзе рэспублік «свободных», пазбаўленая элементарнай свабоды як у маральным плане, так і ў элементарных дзеяннях, пастаўленая ў ганебную залежнасць ад крамлёўскіх “небожителей”, пазбаўленая хоць якой-небудзь самастойнай дзейнасці і ўласнага волевыяўлення ў невымерна вялікім таталітарным калгасе пад назвай СССР. Яшчэ адзін красамоўны факт.

У гонар 25-й гадавіны вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў Пётр Міронавіч рашыў зрабіць ветэранам вайны падарунак і тым самым выказаць прыязнасць да абаронцаў Айчыны і сваёй уладай адмяніў для іх аплату за праезд у гарадскім транспарце. Гэты фактычна сімвалічны, а не фінансавы акт не наносіў ніякіх страт Саюзу ССР і яго эканамічнай

устойлівасці, бо білет на трамвай каштаваў 3 капейкі, а на тралейбус — 4. А якое абурэнне выклікаў у Белакаменнай. Як пасмеў?! Хто даў права самастойна прымаць такія «сепаратысцкія» рашэнні, праяўляць такую нечуваную самастойнасць?! І пакарысталіся былыя франтавікі і партызаны падарункам толькі некалькі дзён — пакуль Масква выхоўвала Мінск у паслухмянасці, пакоры і прыніжэнні.

<... >

П.М.Машэраў разбіраўся і ў прозе, і ў паэзіі, і ў оперы, і ў балеце, і ў жывапісе. Ён не жаліўся, як гэта робяць яго «спадкаемцы», на занятасць дзяржаўнымі справамі. Многа чытаў, праглядаў усе фільмы нашай кінастудыі, не прапускаў цікавыя спектаклі, наведваў усе больш-менш значныя выставы, шчыра радаваўся удачам творчых людзей.

<... >

Дарэчы, пра асобную ахову Пятра Міронавіча. На той час мы не ведалі такіх паняццяў, як спецназ, АМАП, асобы міліцэйскі батальон, мабільная брыгада МУС, міліцэйскі шчыт, шлем, бронежылет для ахоўніка і ахоўваемага. Усё гэта шчасце разам з трэніраванымі на людзей ваўкадавамі прыйдзе пазней. Нічога пералічанага, акрамя палкоўніка Сазонкіна — абаяльнага і добразычлівага чалавека — пры Пятру Міронавічу не было, калі не лічыць напарніка-зменшчыка Сазонкіна і міліцэйскага паста ў пад'ездзе дома, дзе жыла сям'я Першага сакратара ЦК КПБ і кандадата ў члены Палітбюро ЦК КПСС. Тут ужо хочаш ці не хочаш, а будзеш цярпець ахову. Тут ужо была інструкцыя і парадак па інструкцыі. Тым не менш ён вельмі часта не браў ахоўніка ні ў машыну, ні ў верталёт, з якога не вылазіў вясну, лета і восень…

<... >

Наогул жа, Пётр Міронавіч не любіў кінатэлевізійнага суправаджэння. І можа, таму, што ведаў і бачыў, як яго калегі па Палітбюро пунктуальна вядуць свой уласны кіналетапіс…

На вялікі жаль, звычайных, натурных, па-чалавечы цёплых кінакадраў пра Пятра Міронавіча засталося нямнога. А сюжэты былі непаўторныя і па форме, і па зместу і ляжалі, як кажуць, на паверхні…

… Аднойчы я папытаў у Пятра Міронавіча дазволу «паздымаць,» на кінакамеру юбілейную ўрачыстасць, калі сябры-паплечнікі і саслужыўцы прыйдуць у яго кабінет, каб павіншаваць з шасцідзесяцігоддзем. Адказ быў катэгарычны: не! І толькі калі да яго зайшлі загадчыкі аддзелаў ЦК, а ў кабінеце было ўжо даволі многа кветак, юбіляр, звяртаючыся да мяне, сказаў у добрым настроі:

— Калі ўсё гэта хараство, усю гэту прыгажосць я перавязу ў Дразды і зраблю добрую экспазіцыю на прыступках, прышлі свайго аператара, няхай здыме. Кветкі яны і ёсць кветкі і, нажаль, жывуць нядоўга...

— А пры іх — вы з сям'ёю, з унучкамі...

— Не,— адказаў, нібы шкадуючы, а я адчуў, што трэба адчапіцца.

Кветкі, якія і адцвітаюць, і вянуць, былі зазняты. Толькі кветкі... Пройдзе

больш за 19 гадоў, і я даведаюся, чаму Пётр Міронавіч не захацеў здымацца з сям'ёю на фоне кветак. Даведаюся, што, прагледзеўшы кінастужку, на якой былі зазняты кветкі, ён скажа: «Цяпер я ведаю, як мяне будуць хаваць...».

А пад юбілей і доўга пасля яго людзі будуць здзіўляцца і рабіць здагадкі, чаму гэта такому важнаму, высокаму і заслужанаму юбіляру зорка Героя Сацыялістычнай Працы не была ўручана своечасова, як гэта рабілася са звычайнымі старшынямі калгасаў, дырэктарамі саўгасаў ды свінаркамі з даяркамі.

Чарга з уручэннем узнагароды да нашага героя дойдзе не скора. I якраз гэты час — ад узнагароды да ўручэння — будзе запоўнены рознымі чуткамі, здагадкамі і плёткамі. А падчас самога акта ўручэння Залатых зорак гораду-герою Мінску і асабіста Пятру Міронавічу (уручэнне рабілася паасобку) давядзецца яму перажыць горкі дзень і брыдкія гадзіны…

Пётр Міронавіч чакаў сваю ўзнагароду даволі доўга. Бачыце, Генсек гадамі быў настолькі заняты, што не мог траціць свайго дарагога часу на такую дробязь, як уручэнне Зорак гораду-герою і лідэру нацыі беларусаў. I каню, як кажуць, было зразумела, што справа не ў занятасці яго вялікасці, а ў тым, што нацыянальнаму герою хацелі паказаць і паказалі сваё месца «под луною», якая можа крыху падсвятліць, але ніколі не сагрэе.

<... >

…Са словамі ўдзячнасці, як і прадугледжвалася сцэнарыем, за гістарычны візіт «верного ленинца» і «выдающегося деятеля», а таксама за асабістае ўручэнне высокай узнагароды наш двойчы Герой па крамлеўскай традыцыі выступаў па паперцы. I, вядома ж, не таму, што не мог без яе абысціся, а толькі з тае прычыны, што не мог прынізіць «их императорское величество», якое не здольна ўжо было сказаць ні па паперцы, ні без паперкі. Прамова ўдзячнасці па ўстаноўленых правілах павінна была пералічыць усе званні і абойму неверагодных эпітэтаў у гонар тытулаванай найвышэйшай асобы і таму аказалася не толькі трафарэтнай, але і даволі прытарнай ад залішняй патэтыкі і патакі.

— Я обещаю вам, дорогой Леонид Ильич, что и дальше буду отдавать

все свои силы...— сказаў Пётр Міронавіч, адарваўшыся ад тэксту, але фразу не скончыў.

— Что ты клянёшься… посмотрим... время покажет, — перапыніў яго Брэжнеў.

Ці то прысутныя не расшалопалі сэнс сказанага, ці то прынялі словы цара за ўдалы, свойскі жарт, бо зала страсянулася ад іх бурных апладысментаў...

<...>

Маральны тэрор з першапрастольнай актывізаваўся і ўзрос. І асабліва пасля таго, як Пётр Міронавіч прыняў дэлегацыю сенатараў кангрэса ЗША. Кіраўнік той дэлегацыі, дарэчы, наш зямляк са Слоніма, вярнуўшыся ў Вашынгтон, у адказе карэспандэнту на пытанне, хто можа быць пераемнікам састарэлага Брэжнева, нібы адказаў, што ў Палітбюро ўсе архістарыя. Ёсць, маўляў, там толькі адзін адукаваны, інтэлігентны і яшчэ не стары Пётр Машэраў з правінцыі.

<...>

...У той трагічны дзень 4 кастрычніка 1980 года ён апрануў святочны касцюм, узяў з сабой дыпламат, які некуды знік пасля катастрофы...

«Цяпер я ведаю, як мяне будуць хаваць»,— скажа ён адразу пасля свайго юбілею. Што гэта? У шэсцьдзесят гадоў чалавек прадчувае смерць? Рыхтуецца да яе? Ведае, як яго прыгожа-юбілейна будуць хаваць? Бачыць сябе мёртвым?

... Хавалі героя прыгожа, але дзіўна. Для сотняў тысяч людзей толькі ў сталіцы гэта была трагедыя, і яны настаялі на тым, каб час доступу да труны нябожчыка быў падоўжаны. Для начальства, ды даруе мне Бог,— гэта было мерапрыемства. І начальства было ў трывозе: хто заменіць Машэрава?..

Дзіўна і тое, што з Палітбюро і наогул з ЦК КПСС у адрас сям'і нябожчыка не паступіла ні аднаго тэлефоннага званка, ні адной спачувальнай тэлеграмы. Чаму там забылі на элементарную прыстойнасць, пра якую ўжо тысячагоддзі ведае звычайны homo sapiens? А можа, не забылі, а кіраваліся нечым іншым, а не прыстойнасцю? Тады чаму і чым кіраваліся? Што хацелі сказаць нялюдскім маўчаннем?

Дзіўна і тое, што кіраўнік рэспублікі, лідар нацыі гіне раніцай 4 кастрычніка, а народу пра гэта паведамляецца толькі 6 кастрычніка, хоць той жа народ ведае гэта з замежнага радыё менавіта 4 кастрычніка...

Дзіўна і тое, што Палітбюро забараняе выезд на пахаванне кандыдата ў члены Палітбюро ўсім першым сакратарам кампартый саюзных рэспублік, і тыя паслухмяна пагаджаюцца з такой грахоўнай забаронай... Адзін сусед, Першы сакратар кампартыі Літвы П.П.Грышкявічус, скажа: “Я пахаваю друга, а тады няхай са мною робяць, што хочуць!” — і прыедзе ў Мінск...

<...>

Пасля пахавання «пламенного коммуниста, известного деятеля Коммунистической партии и Советского государства... партийная принципиальность и человечность, личное обаяние и скромность» якога «снискала ему» і гэтак далей пры поўнай інфармацыйнай блакадзе імя нашага героя знікне з ужытку так званымі СМІ і не будзе ўпамінацца гадоў дзесяць.

Чаму? З якое прычыны? Пахавалі ж яго не за агароджай могілак...

Было такое ўражанне, што наступнікі яго тут, у «Северо-Западном крае России», баяцца ценю свайго папярэдніка як чорт ладану, у той самы час калі звычайныя людзі абкладваюць яго магілу тысячамі вялікодных яек...

Як некалі пісаў Францыск Скарына, «тайна сія над розумам маім...».

...Пётр Міронавіч дужа любіў слова «паісціне». Мне і хочацца скончыць гэты сумны аповед словамі: паісціне неспавядзімы шляхі твае, Госпадзі... Драмагургічная ж логіка паказвае, што ў гібелі П.М.Машэрава не ўсё можна ўспрымаць адназначна. Але гэта ўжо іншы сюжэт. І іншая, між іншым, версія гібелі...

Петрашкевіч А. Крыніцы і каламуць. Мінск: "Медысант", 2008

Зянон Пазьняк

Нацыянальная сьведамасьць

Узровень жыцьця людзей як супольнасьці залежны ад дачыненьняў паміж асобаю (асобным чалавекам) і грамадзтвам. Дачыненьні паміж асобаю і грамадзтвам вымяраюцца супольнай сьведамасьцю.

Гістарычна чалавечая супольнасьць асэнсавала і прайшла праз розныя віды сьведамасьці й захавала яе рэлікты. Напачатку была сьведамасьць, дадзеная прыродай — усьведамленьне віду (людзі — і ўсё астатняе). Потым — родава-племянная. Затым, з разьвіцьцём цывілізацыйнага працэсу (ён пачаўся тады, калі людзі сталі жыць асела і працаваць на зямлі), узьнікае этнічная (тутэйшая) сьведамасьць. Супольны інтарэс і адзінства вымяраліся ў гэты час па тэрыторыі, па звычаях (культуры) і па мове.

Наступны этап — народная сьведамасьць. Яна зьвязаная са стварэньнем дзяржавы й дзяржаўнага віду ўлады. Супольнае адзінства і дачыненьні людзей асэнсоўваліся на ўзроўні забясьпечаньня агульных сацыяльна-культурных інтарэсаў.

У XVIII-XIX стагодзьдзях цывілізацыйны працэс прывёў да зьяўленьня нацыянальнай сьведамасьці, калі супольнасьць гуртуецца на аснове нацыянальнае ідэі, якая ўбірае ў сябе ўсе ранейшыя дасягненьні этнічнага духу, абагульняе інтарэсы й выступае ў якасьці нацыянальнай ідэалёгіі. Рэалізацыяй нацыянальнай сьведамасьці ёсьць вольная нацыянальная дзяржава, якая забясьпечвае ўсебаковае існаваньне і разьвіцьцё нацыі й кожнага асобнага чалавека. Гэта стан сьведамасьці, у якім знаходзіцца зараз цывілізаваны сьвет.

Нацыянальная сьведамасьць мае тую асаблівасьць, што зьяўляецца прыярытэтнай перад сацыяльнай сьведамасьцю і перад усімі астатнімі. Менавіта гэтая асаблівасьць забясьпечвае моц і існаваньне нацыянальнай дзяржавы й уласна самой нацыянальнай сьведамасьці, бо зьяўляецца яе найгалоўнейшаю рысаю.

На практыцы гэта выглядае так, што кожны грамадзянін нацыі ўсьведамляе агульны інтэрас нацыі як свой асабісты, ён разумее лучнасьць інтарэсаў і абараняе іх.

У чалавека ненацыянальнай сьведамасьці (альбо дэнацыяналізаванага) асабісты інтарэс і інтарэс агульнанацыянальны (грамадзкі, дзяржаўны) існуюць як бы незалежна. Такі чалавек дбае толькі пра свой інтарэс і, часта бывае, насуперак агульным інтарэсам нацыі.

Людзі нацыянальнай сьведамасьці заўсёды аддаюць перавагу агульнанацыянальным каштоўнасьцям перад сацыяльнымі, палітычнымі, канфэсыйнымі, групавымі, эканамічнымі і г.д. Гэтая асаблівасьць нацыянальнай сьведамасьці трымае ў моцы й у адзінстве і такую,

напрыклад, маналітную нацыянальна зьяднаную краіну, як Польшча, і поліэтнічную эміграцыйную Амэрыку. Нацыянальная сьведамасьць грамадзтва дае магчымасьць бязь цяжкасьцяў праводзіць узгодненую, агульнанацыянальную ўнутраную і зьнешнюю палітыку, вырашаць шэраг грамадзкіх задачаў.

Напрыклад, ні ў польскіх кансэрватараў, ні ў сацыялістаў, ні ў былых камуністаў не ўзьнікае думкі дыскутаваць пра незалежнасьць Польшчы ці пра дзяржаўнасьць польскае мовы, ці пра неабходнасьць польскай школы, ці аб прызнаньні нацыянальнага гербу ці сьцягу і г. д. Нацыянальная сьведамасьць стварае каштоўнасьці, бясспрэчна агульныя для ўсяго грамадзтва. Есьць агульнанацыянальная неабходнасьць быць Польшчы ў НАТО — і ўсе польскія партыі праводзяць узгодненую палітыку, незалежна ад перамены ўлады, зьмены ўраду і г. д.

Тое-ж самае — у ЗША. Нацыянальныя інтарэсы, нацыянальная ідэя, амэрыканскія каштоўнасьці — вышэйшыя за ўсе ўнутраныя, расавыя, сацыяльныя, канфэсыйныя і іншыя інтарэсы, і нават канфлікты. Любімае выслоўе амэрыканскіх прэзыдэнтаў: "Думайце не пра тое, што Амэрыка зрабіла для вас, а што вы зрабілі для Амэрыкі".

Грамадзтва, якое ёсьць на ўзроўні нацыянальнай сьведамасьці, дзе існуе нацыянальны прыярытэт у паводзінах асобы, такое грамадзтва можа самаіснаваць, яно самадастатковае, яно здольнае на самакіраваньне і можа абысьціся без улады, устаноўленай зьверху ці звонку (абсалютызм, манархія, насьледнае каралеўства, дыктатура, імпэрыя, каляніяльнае праўленьне і г.д.).

Грамадзтва на ўзроўні нацыянальнай сьведамасьці выклікае новы тып улады — дэмакратыю, стварае нацыянальную дэмакратычную дзяржаву. Гэта натуральны стан нацыянальнай дзяржавы, якая іманэнтна (унутрана) імкнецца да дэмакратыі. Усялякія адхіленьні ад дэмакратыі (дыктатура, аўтарытарызм, аўтаркія і г.д.) асэнсоўваюцца як неадпаведныя, і нацыянальнае грамадзтва імкнецца да аднаўленьня дэмакратычнай раўнавагі.

* * *

Нацыянальная сьведамасьць фармавалася ў змаганьні з імпэрыяй і імпэрскай ідэалёгіяй. Імпэрская сьведамасьць заўсёды выяўляла інтарэсы групы ўлады, была таталітарнай ідэалёгіяй і, як правіла, абапіралася на нейкі адзінанародны ўніфікацыйны прынцып, накінуты зьверху ці звонку.

Імпэрыя — гэта прынцып дзяржаўнай арганізацыі ўлады, які ўзьнік і мог існаваць на ўзроўні народнай сьведамасьці. Разьвіцьцё нацыянальнай сьведамасьці народаў прывяло да распаду імпэрыяў.

Аднак распад імпэрскага абсалютызму не заўсёды прыводзіў да поўнай ліквідацыі імпэрыі. Імпэрская ідэалёгія (адзіны ўніфікацыйны прынцып улады) аказвалася жывучай, калі перапляталася з нацыянальнымі інтарэсамі.

Гэта прыводзіла да новых формаў таталітарызму, да ўнутраных і зьнешніх канфліктаў, станавілася прычынаю войнаў.

Эўрапейскія нацыі й эўрапейскае нацыянальнае думаньне перажылі дзьве вялікія нацыянальныя рэвалюцыі ("вёсны народаў"). Першую — у сярэдзіне XIX-га стагодзьдзя (1848-1849-я гады), якая была задушаная імпэрыямі, і другую — у першай чвэрці XX-га стагодзьдзя, якая завершылася перамогаю нацыяў і абнаўленьнем мапы Эўропы (пасьля І-й Сусьветнай вайны), крахам эўрапейскіх і сусьветных імпэрыяў (акрамя Расеі).

Заўважым, што тыя народы, якія стварылі ў той час нацыянальныя дзяржавы, дамагліся незалежнасьці й прайшлі потым перыяд нацыянальна-дзяржаўнай стабілізацыі (гэта, у сярэднім, 20-25 гадоў — адно пакаленьне), тыя народы поўнасьцю ўключыліся ў сыстэму эўрапейскай дэмакратычнай цывілізацыі й забясьпечылі незваротнасьць нацыянальнага працэсу існаваньня.

Тыя нацыі, якія потым неўзабаве згубілі дзяржаўную незалежнасьць і апынуліся ў таталітарнай імпэрыі — бальшавіцкай Расеі, страцілі гістарычны час, не прайшлі абавязковага пэрыяду нацыянальна-дзяржаўнай стабілізацыі і, што страшна, — сталі аб'ектам генацыду і нацыянальнага выніШчэньня. Нацыянальна-псыхалягічнае і ідэйна-нацыянальнае разьвіцьцё іх было затарможанае.

Найбольш пацярпелі ў гэтым сэнсе беларусы й украінцы. Вынішчалася, перш за ўсё, нацыянальная сьведамасьць і яе актыўныя носьбіты. За некалькі пакаленьняў перажытага расейска-бальшавіцкага таталітарызму і масавага зьнішчэньня ідэйна-нацыянальная самаідэнтыфікацыя грамадзтва гэтых краінаў (асабліва Беларусі) была адкінутая на рэліктавы ўзровень этнічна-тутэйшай сьведамасьці. Але самае страшнае тое, што за няпоўнае стагодзьдзе гвалту, хлусьні й фальшывых дачыненьняў адбылася масавая люмпэнізацыя сьведамасьці вялікай колькасьці людзей. Менавіта распаўсюджанасьць люмпэнізаванай ("савецкай") сьведамасьці стала адным з галоўных чыньнікаў выбраньня Лукашэнкі на прэзыдэнта Беларусі.

* * *

Аднак сітуацыя, у якой апынулася беларускае грамадзтва ў выніку 73-х гадоў расейска-бальшавіцкай акупацыйнай палітыкі, у прынцыпе падлягала выпраўленьню пасьля дасягненьня дзяржаўнай незалежнасьці. Нацыя магла адрадзіць і дзяржаву, і культуру, і стабілізаваць нацыянальнае грамадзтва. Дзеля гэтага трэба было разьвівацца паскорана ў спрыяльных умовах, і перш за ўсё — аднавіць нацыянальную эліту, беларускую школу і нацыянальную сыстэму адукацыі, накіраваныя на разьвіцьцё нацыянальных інтэлектуальных магчымасьцяў і фармаваньне беларускай нацыянальнай сьведамасьці.

У 1994-м годзе, пасьля выбраньня Лукашэнкі прэзыдэнтам і ўсталяваньня прамаскоўскага рэжыму ў Беларусі, магчымасьці нацыянальнага Адраджэньня і стабілізацыі, практычна, зьведзеныя да мінімуму (і прадаўжаюць зьмяншацца).

Беларусь зараз перажывае адну з самых небясьпечных калізіяў сваёй гісторыі (прытым значная частка грамадзтва таго не ўсьведамляе), калі вырашаецца лёс далейшага існаваньня Беларускай нацыі.

Тым ня менш, пры наяўнасьці моцнай нацыянальнай эліты, нацыянальнай ідэі й нацыянальнага руху, супадзеньне розных пратэстных чыньнікаў (якое паступова нарастае) магло-б прывесьці да выпраўленьня становішча.

* * *

Падсумоўваючы сказанае, зьвяртаю ўвагу на істотныя акалічнасьці. Пасьля распаду СССР Беларусь мела лепшыя эканамічныя, сацыяльна-матэрыяльныя і навукова-тэхнічныя перспэктывы незалежнага разьвіцьця, чым іншыя краіны-суседзі ва Ўсходняй і Цэнтральнай Эўропе. Але ў параўнаньні зь імі, у Беларусі была моцна дэфармаваная нацыянальная сьведамасьць насельніцтва. Нават адукаваныя савецкія беларусы, людзі інтэлектуальнай працы, у большасьці, не разумелі й не арыентаваліся ў прасьцейшых пытаньнях нацыянальна-культурнага існаваньня (якія ў іх, да таго-ж, не былі прыярытэтнымі).

Такое грамадзтва не магло эфэктыўна супрацьстаяць антыбеларускай палітыцы й хутка страціла свае перавагі. І нават незалежнасьць дзяржавы апынулася пад пагрозаю.

У той-жа час суседзі, будучы больш нацыянальна салідарызаванымі, пайшлі наперад у сваім нацыянальна-дзяржаўным разьвіцьці й знаходзяцца ўжо на парозе Эўропы. Вырашальным чыньнікам стала нацыянальная сьведамасьць грамадзтва.

Зьвяртаю ўвагу таксама, па якіх накірунках вядзецца сучасная вайна супраць Беларусі. Першая антыбеларуская акцыя рэжыму — зьнішчэньне нацыянальных сымбаляў. Потым — ліквідацыя дзяржаўнай функцыі беларускай мовы, ліквідацыя беларускай школы, адукацыі й асьветы на беларускай мове, кантроль над інфармацыяй і перавод яе на чужую мову, разбурэньне беларускага мастацтва і літаратуры, разбурэньне беларускай фундамэнтальнай навукі, стварэньне ўмоваў для маральнай дэградацыі насельніцтва (адкрыцьцё ў Беларусь чужой разбуральнай інфармацыйнай прасторы, чужога разбуральнага тэлебачаньня, запрашэньне антымастацкіх гастрольных групаў, цэнавая стымуляцыя п'янства, дыскрымінацыя і нецярпімасьць да беларушчыны ў сыстэме дзяржаўных установаў і г.д.).

Дэнацыяналізаваная бюракратыя і частка насельніцтва лёгка паддаюцца такой ненармальнай палітыцы, часам нават не здагадваючыся, што існуюць у сытуацыі абсурду. Калі сказаць коратка, то ўся стратэгія

антыбеларускіх дзеяньняў і ўся сыстэма разбурэньня накіраваная на тое, каб беларусы не разьвіваліся, як нацыя, каб не ўсьведамлялі чалавечую і нацыянальную годнасьць, каб ня мелі нацыянальнай сьведамасьці. У выніку такой палітыкі непрыяцелі Беларусі ствараюць і плянуюць грамадзтва суіцыду, нацыянальнага самазьнішчэньня.

Аднак ня трэба думаць, што беларускае грамадзтва ў выніку акупацыйнай палітыкі ўжо цалкам нацыянальна задушанае і ня здольнае да нацыянальнага Адраджэньня.

Для нармальнага разьвіцьця нацыянальнай культуры й фармаваньня асобы неабходныя нацыянальная асьвета, адукацыя і спрыяльная дзяржаўная палітыка. Цяпер гэта ліквідаванае. Аднак, ня гледзячы ні на што, беларускае грамадзтва знаходзіцца ў значна лепшым ідэйным і нацыянальным стане, чым яно было ў канцы 80-х гадоў мінулага стагодзьдзя, напярэдадні стварэньня Беларускага Народнага Фронту і напярэдадні аднаўленьня незалежнасьці. Пераржытае — не зьнікае бясьсьледна.

Грамадзтва — гэта ня простая сума людзей і не натоўп. Перажываемы сацыяльна-палітычны вопыт, які асэнсоўваецца часткай беларусаў, незалежна ад афіцыйнай прапаганды й хлусьні, можа аказацца нядрэнным нацыянальным унівэрсытэтам, і тады загоншчыкі народа загоняць у пастку толькі самых сябе.

Цяпер акурат настае вызначальны час. Антыбеларускія заявы прэзыдэнта Расеі Пуціна, зробленыя ім у жніўні гэтага года, паказваюць, што расейскае кіраўніцтва лічыць ужо сваю чорную справу зробленаю і паводзіць сябе так, нібы беларускі народ не існуе. Адсюль той грубы цынізм і адкрытая непавага да беларускай нацыі. Беларусам даюць зразумець, што лічаць іх за нішто, не за народ, а за сьмецьце, і таму кажуць у твар: мы вас анэксуем, ліквідуем, забярэм вашу зямлю і краіну, падзяліўшы на сем частак. Выбірайце: альбо адразу, альбо праз "саюз" і "дружбу навек".

У нацыянальна разьвітай краіне такая заява выклікала-б узрыў грамадзкага абурэньня і, нават, — спыненьне дыпляматычных адносінаў паміж дзяржавамі, паколькі гэта ёсьць пагроза вайны. У Беларусі нічога такога не назіраецца, бо краіна ўжо знаходзіцца ў стане ўнутранай прамаскоўскай акупацыі, а невысокі ўзровень нацыянальнай сьведамасьці і прадажнасьць элітаў не дазваляе адэкватна ацаніць небясьпеку.

І тым ня менш, няма прычыны да роспачы. Становішча ня ёсьць аж такім дрэнным. Вопыт, які перажывае беларускае грамадзтва, вельмі істотны. Асэнсаваньне і рэакцыя высьпяваюць ў беларусаў павольна, але падзеі сьпеюць і не ў карысьць рэжыму акупантаў. Беларуская ідэя жыве, і разьвіваецца ўзьняты Беларускі Сьцяг. Пад яго павевы хутка стане мноства людзей, і не пазнаць будзе нашу ціхую Беларусь. Няхай-жа мацнеюць шэрагі, і набліжаецца Сьветлы час.

"Беларус", кастрычнік, 2002, №477

Генадзь Праневіч

Беларусы: праблемы нацыянальнай тоеснасці

Імклівая глабалізацыя сучаснага жыцця і адначаснае узрастанне канкурэнцыі і суперніцтва паміж краінамі і народамі за палітычнае лідэрства, ўзмацненне свайго палітыка-эканамічнага і культурна-цывілізацыйнага патэнцыялу і ўплыву ў свеце прымушаюць звярнуць ўвагу не толькі на агульначалавечае значэнне фактара захавання нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці, але і сур'ёзна задумацца аб яе ролі ў працэсах духоўнай кансалідацыі нацыі, мабілізацыі яе магчымасцяў і рэсурсаў для вырашэння задачы пабудовы сучаснай эфектыўнай дзяржавы і цывілізаванага грамадства, здольных вырашаць самыя складаныя задачы ўнутранага і міжнароднага жыцця.

Між тым, пытанні, якім павінен быць шлях беларусаў да ўсведамлення сваёй нацыянальнай тоеснасці, якую ролю адыгрывае у ім фактар адраджэння беларускай культуры і мовы і ці абавязковым складнікам гэтага працэса з'яўляецца пабудова нацыянальнай дзяржавы, застаюцца адкрытымі, а сам працэс нацыянальна-духоўнай самаідэнтыфікацыі сутыкаецца сёння з цэлым шэрагам цалкам новых цывілізацыйных праблем і тэндэнцый, шмат якія з іх можна ацаніць як сутнасныя перашкоды.

Яшчэ на пачатку XX ст. адзін з лідэраў беларускага нацыянальна-дэмакратычнага і адраджэнскага руху А. Луцкевіч зазначаў, "што, імкнучыся да як мага поўнага развіцця духоўнай моцы народу, дэмакратыя павінная як найвышэйшае дабро ацэньваць скарбы нацыянальнай культуры, нацыянальную адметнасць. Адсюль ідзе патрабаванне дэмакратыі забяспечыць поўную свабоду культурнага развіцця кожнай нацыі, павага да яе адметнасці і адметных патрэбаў" [1, 373].

Зафіксаваная ў Дэкларацыі ЮНЕСКА ад 2 лістапада 2001г. "Аб культурнай разнастайнасці" ідэя захавання і прымнажэння самабытных багаццяў і здабыткаў культурна шматстайнага свету не толькі выяўляе згодную, кансалідаваную волю усіх народаў і краін свету рухацца менавіта ў такім напрамку, але і прадстаўляе адзін з важнейшых імператываў сучаснага развіцця [2, с. 7-13].

Пры ўсёй відавочнасці і бяспрэчнасці зместу дакумент, тым не менш, патрабуе сур'ёзнага аналізу і разваг над усімі яго кантэкстамі і кампанентамі, яснага і поўнага ўсведамлення шляхоў і спосабаў яго рэалізацыі, магчымых вынікаў і наступстваў як для сусветнай супольнасці, так і для асобных кантынентаў, дзяржаў і нацый.

Варта падкрэсліць, што ніколі яшчэ раней уласны лёс Беларусі і ўсяго еўрапейскага кантынента не перасякаліся ў такой змястоўнай плоскасці, у

такім праблемным палітызаваным завастрэнні і глыбінным гісторыка-культурным кантэксце, абумоўленымі драматычным выбарам шляхоў і вектараў сучаснага цывілізацыйнага развіцця.

Калі для заходнееўрапейцаў і Еўразвяза пытанне аб развіцці культурнай разнастайнасці, захаванні культуры і мовы кожнага па-свойму адметнага і унікальнага народа ці этнаса – гэта найперш клопат аб будучыні Еўропы як адзінага і цэласнага кантынента, дык для Беларусі і беларусаў – гэта яшчэ адзін шанц сур'ёзна задумацца аб мэтах, шляхах і спосабах аднаўлення ўласнай нацыянальнай і еўрапейскай ідэнтычнасці, аб перспектывах існавання і развіцця краіны і нацыі ва ўлонні сучаснай еўрапейскай цывілізацыі [3, с. 209].

Па агульным прызнанні, беларусы – адзін з карэнных аўтахтонных еўрапейскіх народаў, а ягоная культура і мова належаць да ліку самых старажытных і адметна-самабытных ва ўсім славянскім свеце. На думку некаторых мовазнаўцаў, сярод індаеўрапейскіх моў "беларуская мова захавала не толькі найбольшы пласт санскрыцкай лексікі, але яшчэ і санскрыцкую традыцыю развіцця мовы <...> данесла праз глыбіню тысячагоддзяў усе рысы арыйска-праславянскай мовы" [4, с. 13-14].

Наконт выдатных мастацка-выяўленчых духоўных якасцяў роднай мовы і культуры неаднойчы выказваліся ў сваёй публіцыстычнай і мастацкай творчасці такія выдатныя дзеячы Беларусі, як Ф. Скарына, С. Будны, В. Цяпінскі, Л. Сапега, А. Філіповіч, А. Міцкевіч, Я. Чачот, Ул. Сыракомля, Ф. Багушэвіча, А. Ельскі, Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, М. Гарэцкі і інш.

Свой патрыятычны асветніцкі і кнігадрукарскі подзвіг – выданне на старабеларускай мове кніг "Бібліі рускай" – Ф. Скарына, як вядома, тлумачыў найперш той акалічнасцю, што яго "милостивый бог с того языка на свет пустил" [5, с. 18]. "Власным езыком руским", "окрасой и оздобой" свайго здаўна слаўнага народа ("посмотрели, яко то был зацный, славный, острий, довстипный народ") называў родную мову ў прадмове да "Евангелля" В. Цяпінскі, разглядаючы яе як сінонім дасведчанасці і вучонай мудрасці свайго народа, якую "многокрот посторонние учоные народы <...> мусели похвалять и овшем се от них учить" [6, с. 199]. На выдатную літаратурную распрацаванасць, гарманічнасць і цудоўную прастату беларускай мовы неаднойчы звярталі ўвагу А.Міцкевіч, У. Сыракомля, А. Ельскі, рускі даследчык А. Бясонаў. Апошні ў прадмове да "Беларускіх песень" пісаў, што беларуская мова малазразумелая для велікаросаў, мае сваю выдатную незалежную, здзіўляюча жыццяздольную адметнасць... таму трэба прызнаць за ёй права на існаванне як за органам духу некалькіх мільёнаў тыповага народу" [7, с. 343].

Канчаткова канцэпцыя нацыянальнай самабытнасці і самадастатковасці беларускай культуры і мовы была сфармулявана і ўсебакова навукова абгрунтавана ў працах Я.Карскага. У сваёй шматтомнай фундаментальнай

працы “Беларусы” выдатны беларускі вучоны-славіст пераканаўча “паказаў перад шырокім светам самабытнасць, выразную нацыянальную адметнасць беларускага народа, раскрыў бяздоннае багацце яго традыцыйнай культуры, усе характэрныя асаблівасці і прыроднае хараство яго мовы.., адкрыў вочы беларусам на саміх сябе як на адзін з вялікіх еўрапейскіх народаў ” [8, с. 19]. Праведзеныя Я.Карскім, М.Янчуком, яшчэ раней – А.Ельскім, А.Кіркорам, М. Баброўскім, І.Даніловічам, П.Уладзіміравым, П.Шпілеўскім, Е.Раманавым і іншымі вучонымі шырокія даследаванні дадзеных беларускай мовы, літаратуры, фальклору, этнаграфіі засведчылі, што пры усёй сваёй самабытнасці і адметнасці, глыбокай закаранёнасці ў архаіку індаеўрапейскай і праславянскай даўніны, культура і мова беларусаў носіць адкрыты еўрапейскі характар, які выявіўся ў яе гуманізме, дэмакратызме, чуйнай і адэкватнай рэакцыі на ўплывы і культурныя імпульсы знешняга свету, здольнасці да абнаўлення і самаразвіцця.

Не будзе перабольшваннем сказаць, што па-за тым унікальным культурна-гістарычным і духоўным вопытам, які Беларусь назапасіла, будучы тысячагадовым еўрапейскім скрыжаваннем паміж Захадам і Усходам, Поўднем і Поўначчу, як і па-за складаным комплексам яе сённяшніх сацыяльна-эканамічных, палітычных, духоўных і маральных праблем, Еўропа наўрад ці зможа па-сапраўднаму ўсвядоміць і зразумець сябе як адзінае цэлае. Бо аб’яднаны кантынент – гэта не толькі адзіная эканоміка і пабудова агульнаеўрапейскага рынка, збліжэнне палітычных стандартаў, але і глыбокае культурна-цывілізацыйнае ўзаемапранікненне і збліжэнне яе абедзвюх частак, без чаго памкненні да адзінай Еўропы могуць так і застацца рамантычнымі ілюзіямі Вальтэра і Адама Міцкевіча.

Для гэтай новай, сучаснай Еўропы, з’арыентаванай на полікультурнасць і зараджанай імпульсамі глабальнай інтэграцыі, вопыт развіцця беларускай культуры можа быць цікавым і павучальным не толькі ў якасці аднаго з найбольш яскравых гістарычных прыкладаў неканфліктнага суіснавання і плённага інтэграцыйнага ўзаемадзеяння і ўзаемаўзбагачэння розных, часам вельмі далёкіх культур і народаў, але і далёкасяжнымі вынікамі і наступствамі гэтага свайго выбару.

Як вядома, фактар цэнтральнаеўрапейскага месцазнаходжання колішняга Вялікага княства Літоўскага і Беларусі на скрыжаванні цывілізацый, рэлігій і культурных традыцый рымска-каталіцкага Захаду і праваслаўна-візантыйскага Ўсходу, пратэстанцкай Поўначы і мусульманскага Поўдня, самым непасрэдным чынам паўплываў на фарміраванне філасофіі талерантнасці і выпрацоўку полікультурнай мадэлі нацыянальна-духоўнага быцця беларусаў.

У эпоху Рэнесансу і Рэфармацыі сінтэтызм і полілінгвізм становяцца адной з найбольш адметных рыс беларускай культуры, якая здолела сінтэзаваць і спалучыць у сабе гуманістычны індывідуалізм Захаду і абшчынна-родавы калектывізм Усходу, традыцыйны хрысціянскі гуманізм і

этыку пратэстантызму. Тут доўгі час знаходзілі форму бесканфліктнага суіснавання праваслаўная царква і касцёл, сінагога, мячэць і пратэстанцкія абшчыны. З часоў Рэнесанса і на працягу стагоддзяў мірна суіснавалі і дапаўнялі адна адну дзве еўрапейскія моўна-графічныя сістэмы пісьма – кірыліца і лацініца, на аснове якіх была створана адна з арыгінальнейшых у тагачаснай Еўропе кніжных літаратур. Менавіта з той пары дайшлі да нас і пісаныя арабскімі літарамі на беларускай мове святыя для мусульман кнігі "Аль-кітаб".

Такім чынам, талерантнасць, гуманізм і культурная разнастайнасць не з'яўляюцца нечым новым для нашага ўласнага нацыянальнага быцця. Асабліва, калі прыпомніць, што досьвед талерантнага, паважлівага стаўлення да іншых культур, рэлігій і моў тагачасная Еўропа пераймала менавіта ад нашых продкаў – ліцвінаў. Цікавыя факты аб трывалым замацаванні традыцый нацыянальна-культурнай і рэлігійнай талерантнасці ў свядомасці жыхароў Беларусі прыводзіць у сваім "Дзённіку" беларускі пісьменнік XУII ст. Ф. Еўлашоўскі, расказваючы, як дзівіліся слугі-італьянцы, калі канонік віленскі князь Балтрамей Нядзведзкі запрасіў яго, евангеліка (г.зн. прыналежнага да адной з рэфармацыйных цэркваў), да сябе на абед. А калі канонік пераклаў ім, "што у нас з-за гэтага ніякай нянавісці не ўзнікае і што сардэчна зносімся мы, як добрыя сябры, хвалілі гэта італьянцы, кажучы, што тут Бог жыве, і ганілі свае дамовае права, а яшчэ больш норавы" [9, с. 67].

Здавалася б, наш сённяшні беларускі шлях у Еўропу – гэта як бы абсалютна прамы і зразумелы шлях вяртанння праз самаідэнтыфікацыю да саміх сябе, да той полікультурнай мадэлі нацыянальнага быцця, якая была выпрацавана на нашых землях яшчэ ў эпоху Рэнесансу і Рэфармацыі. Не варта забывацца, аднак, на адну вельмі істотную акалічнасць: надзвычай прывабная паводле сваёй дэмакратычнай і гуманістычнай сутнасці мадэль полікультурнага нацыянальнага жыцця беларусаў аказалася ў тых канкрэтных умовах няздольнай супрацьстаяць націску такіх татальна арганізаваных у нацыянальна-рэлігійным і культурным плане народаў, як палякі і рускія. Трагічны заняпад беларускай культуры перыяду позняга ВКЛ і Рэчы Паспалітай, як і цяжкая барацьба за яе адраджэнне ў складзе Расійскай імперыі, засведчылі, што ва ўмовах полікультурнасці культуры карэнных этнасаў павінны быць дастаткова моцныя: па-першае, каб не быць паглынутымі і знівеліраванымі ўзрастаючым арэалам полікультурных асяродкаў; па-другое, каб і надалей выконваць сваю кансалідуючую і стабілізуючую ролю ў грамадстве. Інакш кажучы, полікультурнасць не павінна прывесці да разбурэння нацыянальнага суб'екта, растварэння таго этнічнага ядра, якое служыць заквaскай, дрaжджамі нацыі, забяспечваючы яе адзінства, цэласнасць і магчымасць устойлівага развіцця.

Апошнія палітычныя падзеі ў Еўропе, звязаныя з пашырэннем права-кансерватыўных настрояў сярод выбаршчыкаў Італіі, Аўстрыі, Францыі,

засведчылі, прынамсі, што і глабалісцкая культура цяперашняга постіндуістрыяльнага грамадства аказалася не ў стане вырашыць праблему нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці, знайсці прымальную формулу ўзаемадачыненняў іншакультурных асяродкаў з культурай карэннай нацыянальнасці.

Па-першае, сама глабалісцкая культура постіндустрыяльнага грамадства спараджае масавую іміграцыю (легальную і нелегальную) і перанаселенасць эканамічна развітых і паспяховых рэгіёнаў свету, што непазбежна правакуе псіхалагічную напружанасць і дыскамфорт у міжасабовых зносінах, у выніку чаго шматкроць узрастае рызыка канфліктаў на сацыяльнай, нацыянальна-рэлігійнай і расавай глебе.

Па-другое, ўсякая развітая іміграцыйная культура, імкнучыся замацаваць і пашырыць межы сваёй аўтаномнасці, стварае відавочную пагрозу для нацыянальнай тоеснасці ў выніку натуральных ментальных і культурна-цывілізацыйных дысанансаў. Невыпадкова, ідэя культурнай разнастайнасці, прывабная для вялікіх імігранцкіх этнічных груповак, што пражываюць па-за межамі сваіх метраполій, а таксама для блукаючых этнасаў тыпу рома і сіндзі, што не стварылі альбо не маюць сваёй дзяржаўнасці, ўспрымаецца многімі еўрапейцамі менавіта як пагроза для карэнных нацый і традыцыйных культур. І справа не толькі ў маргіналах і іхнім непрыняцці мадэрнасці, як стараецца вытлумачыць рост нацыяналістычных настрояў у Еўропе ліберальная прэса, а ў тых новых тэндэнцыях, звязаных з глабальнымі хвалямі новай іміграцыі, якія не ўкладваюцца ў звычайныя рамкі культуратворчага еўрапейскага нацыянальнага працэса. Па дадзеных прэсы, "іміграныты, якія прыбываюць з краін трэцяга свету, не інтэгруюцца ў еўрапейскае грамадства. Узаемапранікнення культур і іх узаемаўзбагачэння не адбываецца. Паспрабуйце растварыць расліннае масла ў слянцы вады, і вы зразумееце, што адбываецца. У буйных еўрапейскіх гарадах утвараюцца своеасаблівыя анклавы (астраўкі) курдаў, аўганцаў, пакістанцаў... Чым буйнейшыя, тым больш згуртаванымі і закрытымі яны становяцца. Закрытымі для мясцовых органаў улады. У першую чаргу для паліцыі і налогавых службаў, але не для службаў сацыяльнай абароны" [10, с. 11].

Яшчэ больш спецыфічныя пагрозы паўстаюць у сувязі з нацыянальна-культурнай самаідэнтыфікацыяй часткова асіміляваных дзяржаватворчых этнасаў і нацый у посттаталітарных грамадствах Усходняй Еўропы. З аднаго боку, гэта рэлікты старога савецкага інтэрнацыяналізму і ўваскрослага расейскага імперыялізму, з другога – амерыкана-еўрапейскі глабалізм з яго наднацыянальнымі праявамі, якія ў роўнай ступені аб'ектыўна супрацьстаяць станаўленню і развіццю новых посттаталітарных еўрапейскіх дзяржаў як дзяржаў нацыянальных.

Невыпадкова, што некаторыя заходнія палітолагі схільныя разглядаць сучасны глабалізм як скарэктаваны працяг ленінскіх пачынанняў, звязаных з

ідэяй Злучаных Штатаў Еўропы, якая часткова была рэалізавана ў форме СССР. Так, шведскі палітолаг Ёран Тэрнборн піша: “ … ёсць прынамсі адна галіна, у якой Еўропа зноў робіць важны ўклад у глабальную мадэрнасць. Гэта наднацыянальнае палітычнае і эканамічнае супрацоўніцтва і ўніфікацыя. Некалі Еўропа была калыскай нацыяналізму і нацыянальнай дзяржавы. Яны з усёй сілай абрынуліся на кантынент падчас абедзвюх сусветных войнаў. Ленінская канцэпцыя Саюзу Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік, заснаваным на нацыянальным самавызначэнні, канцэпцыя, якая вырасла з шматнацыянальнага досьведу цэнтральна- і ўсходнееўрапейскага рабочага руху, была першай важнай спробай стварэння мадэрнай наднацыянальнай дзяржавы” [11, с. 516]. Той жа аўтар пераканана даводзіць, што “узрослая інтэграцыя міжнародных рынкаў, не стрыманая межамі масавая камунікацыя, а таксама інтэрнацыяналізацыя і глабалізацыя праблемаў навакольнага асяроддзя патрабуюць заканадаўчага рэгулявання і палітычнага ўмяшання па-за нацыянальна-дзяржаўнымі межамі. Нягледзячы на свой усходні цень і насуперак усім сваім унутраным супярэчнасцям, кіруючыся курсам канкрэтнага плюралістычнага і дэмакратычнага наднацыянальнага развіцця, Еўропа, “як скарочанае абазначэнне руху за заходнееўрапейскае адзінства і інтэграцыю, уяўляе сабой надзвычай дарэчны прыклад для свету дваццаць першага стагоддзя” [11, с. 516].

Такім чынам, Еўропе і ўсяму свету ў дваццаць першым стагоддзі прапануецца новая наднацыянальная мадэль жыцця, дзе паняцці “нацыянальная дзяржава” і “нацыянальная культура” страчваюць свой ранейшы сэнс і значэнне і нават, больш таго, часта разглядаюцца як перажыткавыя рэлікты з адмоўным значэннем і антыгуманным зместам, якімі асобныя палітолагі пачынаюць палохаць еўрапейскага абывацеля. Як піша той самы Ё.Тэрнборн, “культурная разнастайнасць, якая запанавала апошнімі часамі ў заходняй частцы кантыненту, азначае, што рэінстытуцыяналізацыя еўрапейскай культурнай гісторыі запатрабавала б грунтоўнай і агіднай культурнай чысткі” [11, с. 517]. Пры гэтым нельга не заўважыць, што ідэя культурнай разнастайнасці разглядаецца тут як прамая альтэрнатыва культуры нацыянальнай. Аўтары відавочна зыходзяць з вопыту полікультурнасці ЗША, беручы за ўзор і прыклад для будучай аб’яднанай Еўропы той амерыканізаваны прадукт, які быў пастаўлены ў кантынентальную Еўропу пасля другой сусветнай вайны як своеасаблівая прышчэпка супраць нацыяналізму ў той яго агідна-радыкальнай форме, якую уяўляў сабой тагачасны нямецкі фашызм. Шмат хто ўвогуле лічыць, што эпоха нацый і нацыянальных дзяржаў у Еўропе беззваротна мінулася, таму, маўляў, непазбежным з’яўляецца “адмаўленне ад ідэі нацыянальнай дзяржавы на карысць глабальнай эканомікі і глабальнага соцыума” [12, с. 68].

Складваецца парадаксальная сітуацыя, калі, з аднаго боку, кожная нацыя імкнецца ўмацаваць і абараніць сваю адметнасць і ўнутраную нацыянальна-культурную тоеснасць, а, з другога боку, любая больш-менш

развітая іміграцыйная культура разам з глабальнымі павевамі беспакарана разбураюць гэтую самую тоеснасць звонку і знутры. Дарэчы, ЗША, як краіна, народ і дзяржава, – гэта далёка яшчэ не завершаны і не бясспрэчны эксперымент, каб Еўропе можна было без асцярогі капіраваць іх мадэрнавы вопыт і рухацца іх шляхам. Варта заўважыць, што ў культуралагічным і паліталагічным лексіконе ЗША на сёння аб'ектыўна адсутнічае само паняцце дзяржаватворчага этнасу. Поліэтнічная культура гэтай краіны ўяўляе сабой эклектычнае спалучэнне самых разнастайных культур і ў параўнальна-тыпалагічным плане знаходзіцца фактычна ў пераднацыянальнай стадыі, якую Еўропа перажыла яшчэ ў эпоху Рэнесансу і Рэфармацыі. Таму вяртанне Еўропы да полікультурнасці магчымае толькі з улікам фундаментальнага вопыту нацыянальна-культурнага і дзяржаўнага будаўніцтва, набытага ёю ў ХУІІІ–ХХ стст., які вызначаў і працягвае вызначаць культурную парадыгму і светаадчуванне еўрапейцаў. Некаторыя староннія назіральнікі перакананыя, напрыклад, што тыя ж "немцы гатовыя і здольныя адмовіцца ад любога *фашызма* (гэтае паняцце, безумоўна, ўжытае тут аўтарам як эмацыянальнае азначэнне нацыяналізма – Г.П.) – экстрэмальнага і бытавога, аднак не глыбіннага, таго што ў крыві... Калі хочаце, культурнага..." [13, с. 7]. І з такім меркаваннем нельга не пагадзіцца, бо нацыяналізм як аб'ектыўная форма грамадскай свядомасці, уласцівая эпосе індустрыяльнага грамадства, "у латэнтнай форме <...> існуе і ў развітых дэмакратычных краінах, будучы фундаментам нацыянальнага кансэнсуса" [14, 37].

Варта зазначыць пры гэтым, што еўрапейскі вопыт нацыянальнага будаўніцтва мае не толькі свае драматычныя і трагічныя старонкі, на чым звычайна робяць акцэнт прыхільнікі глабалізацыі, але і свае выключныя дасягненні і каштоўнасці. Гэта найперш інтэгратыўны, гарманічна-ансамблевы характар еўрапейскай культуры з выразна абазначаным кансалідуючым цэнтрам, ролю якога выконвае культура і мова ўтвараючага і цэментуючага нацыю этнаса, і гарманічна дапасаванымі да яго культурнымі традыцыямі меншых і малалікіх этнічна-нацыянальных народнасцяў і груп, што ўтвараюць цэласную нацыю. Пры гэтым нацыянальная тоеснасць выступае ў дадзеным выпадку як прадукт ўнутранага нацыянальна-культурнага кансэнсуса, якім замацоўваецца своеасаблівы парытэт полікультурнасці і культуры тытульнага карэннага этнасу на падставе прызнання за апошняй значэння і статуса нацыянальнага цэлага.

У дадзенай сітуацыі здзіўляе найбольш тое, што праблема тоеснасці, нягледзячы на сваю надзвычайную актуальнасць, па-сутнасці застаецца нераспрацаванай ў сучаснай паліталогіі і культуралогіі. Як прызнае Ё. Тэрнборн, "зацікаўленне тоеснасцю перажывае сёння ўздым у сувязі з мультыкультуралізмам і этнічнымі канфліктамі, аднак сама тоеснасць фактычна застаецца непрызнанай падчаркай сучаснай сацыялагічнай тэорыі", нягледзячы на тое, што "хавае ў сабе велізарны патэнцыял як

ключавое паняцце “навукаў аб чалавецтве”, будучы цэнтральным у псіхалогіі фарміравання і развіцця асобы і ў сацыяльнай групавой псіхалогіі, а таксама маючы дачыненне да такіх масавых калектыўных працэсаў і праблемаў, як класавая свядомасць, прафесіяналізм, этнічнасць, нацыяналізм” [11, с. 16].

Гэта тым больш істотна, што ва ўмовах сучаснай глабалізацыі жыцця культурны фактар, клопат аб нацыянальнай тоеснасці і развіцці традыцыйных культур і моў маюць не толькі самацэннае значэнне, але і набываюць раней неўласцівы ім сэнс і функцыі сацыяльных і палітычных рэгулятараў працэсаў міграцыі насельніцтва, міжнацыянальных, рэлігійных, расавых узаемаадносін і канфліктаў, фармавання новых рынкаў працы і працоўнай занятасці і г. д.

Сучасная мадэрная цывілізацыя, ахопленая глабалізацыяй і занепакоеная выключна правамі асобы, пачынае пакрыху ўсведамляць, што неструктурызаваны ў нацыянальна-дзяржаўным і культурным плане свет становіцца яшчэ больш некіруемым і небяспечным, чым традыцыйныя нацыянальныя грамадствы. Усур’ёз задумвацца над тым, ці пакрываюць выгады ад глабалізацыі тыя выдаткі, якія сусветная супольнасць нясе ад міжнароднага тэрарызму, злачыннасці і наркотыкаў, некантраляванай масавай нелегальнай міграцыі, затрачвае на барацьбу з распаўсюджваннем па свеце такіх інфекцый эпідэмічнага характару, як сібірская язва, СНІД, туберкулёз, халера, малярыя і г.д.

Не можа непакоіць таксама, што ў эпоху постіндустрыяльных грамадстваў, мадэрнасці і глабалізму на фоне вылучэння інтэлектуальных эліт і інтэлектуальных прарываў адзінак назіраецца агульная прымітывізацыя масавага жыцця, збядненне ўнутранага духоўнага свету асобы. Стандартызацыя і пэўная аднамернасць мадэрнасці ўсё больш і больш аддаляюць сучаснага чалавека ад здабыткаў і каштоўнасцяў традыцыйных культур і нацыянальных моў, заснаваных на вопыце непасрэдных чалавечых кантактаў і натуральнага жыцця ў жывой прыродзе, якія замяняюцца сурагатамі маскультуры і віртуальнай рэальнасці. Такія тэндэнцыі развіцця мадэрнасці заключаюць ў сабе відавочныя пагрозы для сучаснай цывілізацыі, абарочваюцца стратамі спецыфічных навыкаў і ведаў, самабытнага духоўнага вопыту, арыгінальных мадэляў і парадыгмаў нацыянальнага мыслення, якія з'яўляюцца для грамадства невычэрпнай крыніцай абнаўлення і развіцця.

З яшчэ больш складанымі перашкодамі сутыкаюцца сёння посттаталітарныя грамадствы Усходняй Еўропы і Азіі, нацыянальна-культурная і моўная тоеснасць якіх ва ўмовах былой Расійскай імперыі і СССР мэтанакіравана разбуралася на працягу стагоддзяў. Скажам, яшчэ зусім нядаўна на тэлеканалах РТ і ГРТ можна было назіраць, як расійскія бізнесоўцы дружна наракалі на тое, што ўкраінская мова перашкаджае наладжванню больш цесных эканамічных стасункаў і эканамічнай

інтэграцыі з Украінай, бо даводзіцца перакладаць на ўкраінскую мову шматлікую тэхнічную дакументацыю, што нібыта ўскладняе паразуменне і (што асабліва непакоіла бізнесоўцаў) дорага каштуе. Паказальна аднак, што ніхто з іх не задумаўся над пытаннем, колькі каштаваў і каштуе для народаў – вязняў былой Расійскай імперыі і СССР – гэты іх спадчынны імперыялізм, густа замешаны на рэліктах вялікадзяржаўнага шавінізму і савецкага інтэрнацыяналізму, а цяпер яшчэ і ўпакаваны ў модныя абгорткі заходняй глабалізацыі.

Напрыклад, для беларусаў кошт больш чым двухсотгадовай каланіяльнай пагарды і нявечання беларускай культуры, паводле некаторых даных, складае неверагодную, проста забойчую лічбу ў 1,5 %. Менавіта такі мізэрны працэнт ад культурных каштоўнасцяў, створаных за вякі беларускім народам, застаецца сёння ў нашым прамым нацыянальным валоданні і распараджэнні, што, безумоўна, ускладняе сам працэс самаідэнтыфікацыі, асабліва, калі культура і мова не атрымоўваюць з боку дзяржавы належнага спрыяння і падтрымкі.

На думку сучаснага палітола Р.Інглегарта, культура адлюстроўвае ўсю гістарычную спадчыну і вопыт жыцця дадзенага народа. Яна самым найцяснейшым чынам звязана з праблемамі палітычнай улады, таму яе нельга звесці да выпадковага набора каштоўнасцяў, вераванняў і звычак прадстаўнікоў дадзенага грамадства; яна ўяўляе сабой стратэгію выжывання. У любым соцыуме, які здолеў захавацца на працягу доўгага гістарычнага перыяда, культура, як гэта бывае, знаходзіцца з эканамічнай і палітычнай сістэмамі ў "адносінах узаемнага спрыяння" [12, с. 278, 282]. Што да беларускай культуры, дык за выключэннем першапачатковай эпохі ўтварэння і існавання ВКЛ (да Люблінскай уніі 1569 г.) і кароткага перыяду БНР і 1991-1994 гг. навейшай гісторыі яна ніколі не мела сапраўднага рэжыму ўладнага "спрыяння". Яна выжыла і выстаяла амаль у чатырохсотгадовым змаганні з чужой каланіяльнай уладай, якая заўсёды імкнулася адлучыць беларусаў ад уласнай культуры, знішчыць яе здабыткі, дыскрэдытаваць вартасці гэтай культуры і яе творцаў у вачах уласнага народа.

На жаль, праблемы нацыянальнага адраджэння, абароны і развіцця беларускай культуры і мовы, а таксама культур і моў нацыянальных меншасцяў, выкарыстання іх ў дзяржаўным і грамадскім жыцці не знайшлі пакуль адэкватнага навукова абгрунтаванага асэнсавання ў ідэалогіі і практычнай палітыцы цяперашняй Рэспублікі Беларусь.

Так, нягледзячы на тое, што ў часе апошняга перапісу 1999 г. 81,2 % насельнікаў Беларусі прызналі сябе беларусамі, а 85,6 з іх назвалі беларускую мову роднай, у краіне па-ранейшаму адбываецца дыскрымінацыя культуры і мовы карэннага этнасу практычна ва ўсіх сферах дзяржаўнага і грамадскага жыцця, пачынаючы ад мажлівасцяў атрымання адукацыі на роднай мове, да вытворчасці, рэкламы. У сістэме вышэйшай

адукацыі краіны па-ранейшаму няма ніводнага ВНУ з беларускай мовай навучання. У перыяд з 1996 г. рэзка скарацілася колькасць беларускамоўных школ і класаў у сістэме сярэдняй адукацыі , а таксама беларускамоўных садкоў і груп у сістэме дашкольнай падрыхтоўкі. Так, напрыклад, у Мінску, горадзе з двухмільённым насельніцтвам, толькі 4 ліцэі і 2 агульнаадукацыйныя школы працуюць на роднай мове, а ў абласных цэнтрах краіны з насельніцтвам ад 300 да 800 тысяч жыхароў увогуле няма ніводнай беларускамоўнай школы.

Такая ж сітуацыя ў дзяржаўных СМІ, на тэлебачанні, ва ўстановах культуры, рэкламным і шоў-бізнесе, якія амаль цалкам перайшлі ў сваёй працы на рускую мову. На думку журналістаў газеты "День", "прыняты ў 1997 годзе закон аб рэкламе патрабуе дапрацоўкі, паколькі пытанне амаль адназначна было вырашана на карысць рускай мовы, якая пасля рэферэндума 1995 г. атрымала дзяржаўны статус, што ў сваю чаргу, стала законным апраўданнем для вытворцаў рэкламы, якія выкарыстоўваюць у сваёй працы пераважна рускую мову. У той час, як у краінах Балтыі каля 90% рэкламнай прадукцыі выходзіць на мове тытульнай нацыі. З адпаведным паказчыкам у 60% паступовa дасягае агульнапрынятых стандартаў Украіна. У Еўропе, ахопленай працэсамі глабалізацыі, да мовы, што выкарыстоўваецца ў рэкламе, таксама вельмі трапяткое стаўленне: існуе разуменне, што мова з'яўляецца адным з найбольш эфектыўных спосабаў папулярызацыі не толькі канкрэтнага прадукта, але і цэлай краіны [15, с. 4].

Прыклады падобнай дыскрымінацыі і ідэалагічнай цэнзуры ў дачыненні да нацыянальна-культурных запатрабаванняў беларусаў назіраюцца і ў іншых галінах культуры, а таксама ў афіцыйнай гістарычнай і літаратуразнаўчай навуцы, з якой гвалтоўна выкрэсліваюцца непажаданыя імёны і творы аўтараў. Тым самым ідэалагічна дэфармуецца і відазмяняецца аб'ектыўная карціна гістарычнага працэса, якая затым трансліруецца на вучнёўскую і студэнцкую моладзь праз праграмы выкладання гэтых прадметаў у ВНУ і сярэдніх навучальных установах.

Па-сутнасці, ў краіне працягваецца ранейшая камуністычная, праімперская палітыка разбурэння нацыянальнай тоеснасці, скіраваная на вынішчэнне такіх адметных атрыбутыўных якасцяў і духоўных каштоўнасцяў нацыі, як мова, культура, менталітэт, гістарычная памяць, ажыццяўляецца свядомая, палітычна матываваная спроба спыніць натуральныя працэсы нацыянальна-культурнага адраджэння і самавыяўлення беларускай нацыі праз штучную імплантацыю і замяшчэнне беларускай культуры і мовы на рускую. І хоць сучасная тэорыя культурных фактараў зыходзіць з таго, што "культура не паддаецца імгненным зменам. Могуць змяняцца валадары і законы, аднак патрабуюцца, як правіла, многія гады, каб маглі быць пераўтвораныя базавыя аспекты культуры" [12, с. 276], можна меркаваць, што размова, тым не менш, ідзе менавіта пра спробы гвалтоўнай змены генетычнага культурнага кода нацыі.

Менавіта пагэтаму нельга не пагадзіцца з Я.Станішкіс, што "нацыянальнае адраджэнне не толькі непазбежнае з-за адсутнасці другіх асноў грамадзянскай супольнасці, але і неабходнае як першы крок у барацьбе з камуністычнай дзяржавай за грамадскую аўтаномію" [16, с. 187]. Дадамо – за права самастойна, у адпаведнасці з унутранымі патрэбамі развіваць свой духоўны і культурны патэнцыял у інтарэсах кожнай асобы і ўсяго народа. І калі згадзіцца з меркаваннем Р. Інглегарта, што кожная культура ўяўляе сабой стратэгію адаптацыі і выжывання народа – носьбіта гэтай культуры, дык гэта азначае найперш, што ў карэнную тысячагадовую культуру народа-аўтахтона нельга беспакарана і без шкоды для гэтага народа штучна імплантаваць нейкія іншародныя элементы, напрыклад, мову суседняй дзяржавы. На практыцы гэта азначала б амаль тое ж самае, што і прымусовае высяленне цэлага народа з яго спрадвечнай радзімы: радыкальны разрыў з роднай мовай, прыродай, гісторыяй, звыклымі ўмовамі і спосабам бытавання, традыцыйнай філасофіяй жыцця і г. д.

У гэтым праблемным кантэксце надзвычай актуальна і надзённа гучаць сёння думкі пісьменніка і этнографа XIX стагоддзя А.Ельскага, які, адстойваючы права на жыццё і свабоднае развіццё не толькі нацыянальных моў, але дыялектаў і паддыялектаў, пісаў, што "ніводзін свавольны капрыз не здолее беспакарана адкінуць патрэбу гарманічнай разнастайнасці ў прыродзе. Калі немагчыма стварыць аднастайныя формы, фарбы, звычаі і інстынкты ў звяроў аднаго роду, але розных парод <...> то чаму ж можна было б змешваць народы ці блізкія паддыялекты ў адзін застылы, спраектаваны зверху дыялект і пасля гэтага зліць усе дыялекты ў адну агульную, усечалавечую мову? Таямніцу гэтай з'явы, якая захапляе мудрасцю, прырода цудоўна захавала ў сабе, чалавек жа – атам сярод стварэння – павінен мець прынамсі столькі розуму, каб зразумець, што без гармоніі адрозненняў свет выглядаў бы мёртва, без зместу, нібы шэры фон, які не мае ні контураў, ні перспектывы, ні ўсяго таго, што робіць разнастайным выгляд, ажыўляе дзеянні, што надае вобразу тон і вартасць рэчаіснасці" [7, с. 330]. Адметнасць і самабытнасць роднай мовы А.Ельскі звязваў найперш з магчымасцю весці на ёй сакральна-інтымны дыялог з цэлай нацыяй, адкрываць праз яе самыя патаемныя глыбіні народнай душы. "Родная мова ў дакладным значэнні ёсць самая любімая спадчына нацыі; праз яе пасрэдніцтва лягчэй за ўсё пранікнуць у душу нацыі, закрануць пачуцці, праясніць розум, падштурхнуць адпаведную думку, заклікаць да дзеяння, змагацца са страсцямі, ствараць дабрачыннасці! Навошта ж іншыя фактары, менш блізкія або чужыя?" [7, с. 331] – палемічна заваструаў пытанне вядомы беларускі культурнік XIX стагоддзя.

Падобным чынам трактаваў ролю роднай мовы ў выхаванні і станаўленні чалавечай асобы вялікі нямецкі філосаф Гегель, які лічыў, што толькі ў сферы роднай мовы чалавек можа спаўна самарэалізавацца і раскрыцца як асоба [17, с. 202]. Бо толькі праз далучэнне да аўтэнтычнай культуры і мовы свайго народа

чалавек спасцігае сваю унікальнасць і непаўторнасць, выпрацоўвае адметную філасофію жыцця, адкрывае змястоўнасць і паўнацэннасць уласнага быцця ў свеце. І хоць кімсьці даўно і правільна заўважана, што чалавек столькі разоў чалавек, колькі ён ведае моў, аднак дастаткова разарваць натуральную повязь з роднай мовай, каб ён назаўсёды страціў нешта непаўторнае ў сваім прыродным аблічча, чалавечай самабытнасці і глыбіні. Адмаўленне ад роднай мовы альбо страта яе і пераход на іншую – працэс зусім небяскрыўдны, звязаны з складанай перабудовай усёй маральна-псіхалагічнай і духоўна-светапогляднай сферы чалавека. Уваходзячы ў чужую моўную стыхію, чалавек пачынае думаць і пачуваць сябе іначай – у адпаведнасці з іншай ментальнасцю: чужая мова па-іншаму парадкуе лад думак, задае свой стыль, тэмп і інтанацыю маўлення, падсвядома ўплывае на характар мыслення і ўчынкаў чалавека, а, галоўнае, паступова адчуджае яго ад роднага асяроддзя, прыроды, звыклага прадметнага свету, з якімі духоўна і душэўна ён быў некалі звязаны праз родную мову. Нездарма, слова і прадмет альбо з'ява, якія яно абазначае, нават пры блізкім альбо падобным гучанні набываюць у кожнай нацыянальнай мове сваю непаўторную гукавую афарбоўку, спецыфічнае асацыятыўна-вобразнае напаўненне. Паэт Алесь Разанаў бліскуча прадэманстраваў гэты феномен у сваіх вершаказах на тэму “зімы”: Беларуская з і м а – зямля, усланая небам. Літоўская z i e m a “жме”: яе дужасць добра адчувае і аўкштайт, і жэмайт. Руская з і м а не толькі з'ява прыроды, але і грамадскае мерапрыемства – вялікі агітацыйны “ізм” [18 с. 423].

Клопат пра захаванне і развіццё традыцыйных культураў і моваў, заахвочванне і развіццё полікультурнасці маюць сёння прамое дачыненне да духоўнага і эканамічнага прагрэсу народаў, відочна ўплываюць на стварэнне атмасферы даверу і духоўнага адзінства ўнутры нацыі, маральны клімат і камфортнасць пражывання насельніцтва, забяспечваюць стабільнае і згоднае развіццё нацыі. У той час, як штучнае насаджэнне і прапаганда з мэтай асіміляцыі чужой мовы і культуры маюць зусім іншыя вынікі: нацыя разбураецца знутры, правакуюцца канфлікты, ксенафобія, узнікаюць недавер і нянавісць да носьбітаў чужой агрэсіўнай культуры, а ўнутры народа фарміруюцца комплексы нацыянальнай другаснасці і непаўнавартаснасці.

Галоўная ж пагроза разрыву асобы з традыцыйнай нацыянальнай культурай і мовай заключаецца ў страце ментальных архетыпных рысаў, якія арыентуюць яе ў гістарычным часе і культурнай прасторы, прадвызначаюць філасофію жыцця, стыль паводзін і дзеянняў, робяць учынкі і дзеянні канкрэтнай чалавека і цэлых папуляцый асэнсаванымі, прадказальнымі і стабільнымі, а сам стыль і спосаб жыцця прагназуема аседлым, арыентаваным на прыродны і духоўна-культурны арэал радзімы. Выдатны рускі інтэлігент і вучоны Дз. Ліхачоў, які цудоўна бачыў і разумеў інтэгратыўную і стабілізуючую ролю нацыянальнай культурнай традыцыі, роднай мовы і гісторыі, нездарма не стамляўся паўтараць, што чалавек

павінен жыць "аседла" – гэта значыць умацоўваць сувязь з родным краем і асяроддзем, гісторыяй, культурай і мовай свайго народа, ашчаджаць і паглыбляць гэтыя сувязі з радзімай як неацэнны скарб сённяшніх і будучых пакаленняў [19, с. 484-486].

Ужо самым фактам свайго існавання кожная культура і мова даводзяць сваё боскае паходжанне, сваю абумоўленасць і дэтэрмінаванасць натуральнымі законамі развіцця, пэўнымі прыроджанымі і сацыяльна-гістарычнымі умовамі і патрэбамі. У гэтым сэнсе глыбока самабытны і ў той жа час адкрыты еўрапейскі характар беларускай культуры і літаратуры, такія іх адметныя рысы, як гуманізм, высокая маральнасць, дэмакратызм, талерантнасць, культурны сінтэтызм з'явіліся не толькі вынікам аб'ектыўнага ўзаемадзеяння і ўплыву разнастайных гістарычных, геапалітычных і прыродна-кліматычных умоў і спосабу жыцця народа, але і фактарам яе жыццяздольнасці, дэманстрацыяй ўмення жыць і выжываць у драматычных калізіях еўрапейскай і сусветнай гісторыі.

Прыродная і "духоўная аселасць" беларусаў на сваёй зямлі, іх незнішчальная "тутэйшасць", апора на здабыткі традыцыйнай народнай культуры і фальклору – вось што яшчэ трымае нас у свеце, дапамагае захоўваць сваю адметнасць і самабытнасць. Да пазітыўных фактараў, якія забяспечваюць жыццяздольнасць беларускай культуры, трэба аднесці таксама высокую канцэнтрацыю і шчыльнасць карэннага беларускага этнасу ў межах тэрыторыі сваёй краіны, якая паводле перапісаў 1989 і 1999 гг. стабільна складае больш за 80 % ад агульнай колькасці насельніцтва. Невыпадкова, што і класічныя творы беларускага мастацтва і літаратуры, пачынаючы ад "Слова аб палку Ігаравым" і "Песні пра зубра" М.Гусоўскага да "Новай зямлі" Я.Коласа, "Людзей на балоце" І.Мележа, раманаў К.Чорнага і аповесцяў В.Быкава, п'ес А.Дударава дэманструюць нам найперш менавіта такі тып беларуса – працаўніка і воіна, адданага сямейніка і маральнага, сумленнага чалавека, усімі сіламі сваёй душы прыкаванага да роднай зямлі, які жыве паводле няпісаных законаў, спрадвечных ісцін і традыцый свайго народа.

Асноўны прадукт кожнай культуры – чалавек. І калі на заходніх і ўсходніх рынках працы беларусаў яшчэ і сёння адрозніваюць і цэняць за працавітасць, надзейнасць, сумленнасць, дык гэта таму, што традыцыйная беларуская культура пакінула нам у спадчыну адметны тып чалавека, перакананага, што ягонае жыццё, лёс і дабрабыт залежаць толькі ад яго працы, кваліфікацыі і ведаў, ад умення працаваць у калектыве, ладзіць і знаходзіць кантакт і узаемаразуменне з іншымі людзьмі.

У гэтым сэнсе разбурэнне беларускай культуры азначала б яшчэ і непапраўную страту крыніц і інструмента ўзнаўлення так патрэбнага сённяшняй Беларусі, ды і ўсяму індустрыяльна-эканамічнаму свету тыпу асобы, на якім адвеку стаяла Беларусь са сваімі Міхаламі і Антосямі, Васілямі і Ганнамі, Петрыкамі і Сцепанідамі; страту не толькі непаўторных

духоўнага свету і адметных рыс нацыянальнага характару беларуса, але і таго, што сучасная паліталогія называе "чалавечым капіталам". Найбольш дальнабачныя ідэолагі сучаснага капіталізму нездарма гавораць сёння пра своеасаблівы эканамічны эквівалент, альбо цану культурных фактараў, спрабуючы ацэньваць у эканамічных катэгорыях вартасць такіх маральных якасцяў людзей, што працуюць у сферы бізнесу і вытворчасці, як надзейнасць, давер, сумленнасць, якія з'яўляюцца вытворнымі ад культуры. Так, напрыклад, Ф. Фукуяма, лічыць, што "эканоміка – гэта важнейшая сфера сучаснага жыцця, у рамках якога культура аказвае прамое ўздзеянне на дабрабыт насельніцтва" [12, с. 127].

Перспектыва канчаткова згубіць сваю нацыянальна-культурную ідэнтычнасць азначала б для беларусаў не толькі страту сваёй індывідуальнасці і непаўторнага аблічча сярод іншых народаў і нацый свету, але і свайго шансу на эканамічнае адраджэнне, духоўны прагрэс і вартае месца ў сучасным свеце. Грамадства, якое не можа забяспечыць умовы для свабоднага і натуральнага выяўлення свайго інтэлектуальнага, духоўнага і творчага патэнцыялу, не можа быць шчаслівым – пры кожнай адпаведнай умове яно адчувае сябе недасканалым, прыгнечаным, балюча перажывае комплекс уласнай непаўнавартаснасці.

Такім чынам, для беларусаў і сёння застаецца актуальным прагалошаны Я.Купалам амаль стагоддзе назад у камедыі "Тутэйшыя" лозунг аб абароне самабытнасці народа і ягонага права на свабоднае самавыяўленне гэтай самай самабытнасці: "Якімі б раскошамі матэрыяльнымі нас не надзялялі, ніколі яшчэ не будзем шчаслівы, пакуль чужая воля будзе гаспадаром над нашай воляй. Каб гэтага не было, мы павінны растаптаць, знічтожыць даўгавечную ману, якая вучыць, што мы не ёсць мы, што мы нейкае нешта <...> Мы павінны душу нашу народную выявіць у сваім "я", у сваёй самабытнасці і смела сягнуць па сваё неадымнае права распараджацца гэтым сваім "я" [20, с. 436].

Абавязак дзяржавы, беларускай і міжнароднай супольнасці, кіруючыся Дэкларацыяй ЮНЕСКА "Аб культурнай разнастайнасці", садзейнічаць працэсам нацыянальна-культурнага адраджэння ў Рэспубліцы Беларусь, дабівацца стварэння сацыяльна-палітычных перадумоў для дасягнення моўна-культурнай тоеснасці карэннага этнасу і нацыянальных меншасцяў ў тых яе параметрах, якія вынікаюць з нацыянальна-этнічнага складу і парытэту нацыі.

Пры гэтым захаванне самабытнасці і культурнай шматстайнасці Беларусі будзе па-ранейшаму залежаць ад станаўлення ў краіне грамадзянскіх дэмакратычных інстытутаў і перспектывы пабудовы паўнавартаснай нацыянальнай дзяржавы, значэнне і роля якіх ў рамках новых канцэпцый глабальнага і ўзаемазвязанага свету яшчэ доўга будуць заставацца вырашальнымі.

1. Цыт. паводле: Смалянчук, А.Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. /А.Ф. Смалянчук. – СПб. : Неўскі прасцяг, 2004.

2. Разнастайнасць моў і культур у кантэксце глабалізацыі : матэрыялы Міжнар. сімпозіума, Мінск, 9-10 ліп. 2002 г. : У 2-х кн. / рэдкал. : В.Якавенка (гал. рэд.) і інш. – Мінск : "Бел.СаЭС "Чарнобыль", 2003. – Кн. 1. – С. 7-13.

3. Заико, Л. Европейское измерение Беларуси // Беларусь: на пути в третье тысячелетие: сб ст. / сост. Л.Ф.Заико. – Минск : Белорусские фабрики мысли, 2001. – С. 209.

4. Суднік С. Падарожжа ў краіну арыяў / С. Суднік // Літаратура і мастацтва. – 1994. – 9 верас. – С. 13-14.

5. Скарына, Ф. Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф.Скарына. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990.

6. Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры / склад. А. Коршунаў. – Мінск : Дзярж. выд. БССР, 1959.

7. Пачынальнікі. З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. / укл. Г.В. Кісялёў; рэд. В.В. Барысенка, А.І. Мальдзіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977.

8. Карскі, Я. Беларусы / Я. Карскі; уклад. і камент. С.Гараніна і Л.Ляўшун; навук. рэд. А.Мальдзіс; прадм. Я.Янушкевіча і К. Цвіркі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2001.

9. Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі ХУІІ ст. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983.

10. Николюк, С. Конец Европы? / С. Николюк // Наша Свабода. Специальный проект "Политика". – 2002. – 4 июня.

11. Тэрборн, Ё. Еўропа сёння і заўтра (Еўрапейская мадэрнасць і далейшасць: траекторыі еўрапейскіх грамадстваў 1945-2000) / пер з англ. ; пад рэд. І. Бабкова. – Мінск : ЭўроФорум, Беларускі Фонд Сораса, 1997.

12. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В.Л. Иноземцева. – Москва : Academia, 1999.

13. Кушниров, М. Оборотная сторона медали / М. Кушниров // Известия. – 2002. – 16 мая. – С. 7.

14. Ровдо, В. Теория перехода к демократии: сравнительный анализ моделей трансформации / В. Ровдо // Філаматы. – 1999. – № 1.

15. Андреев, Д. Купляйце беларускае… / Д. Андреев // День. – 2002. – 16 мая. – С. 4.

16. Staniszkis, J. "Main Paradoxes of the Democratic Change in Eastern Europe" in Constructing Capitalism. – Boulder, San Francisco, 1992. – P. 187.

17. Гегель. Сочинения / Гегель. – Москва : Изд-во соц.-экон. лит., 1958. – Т. ХІУ : Лекции по эстетике.

18. Разанаў, А. Танец з вужакамі: Выбранае /А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 1999.

19. Лихачев, Д.С. Избранные работы: в 3 т. / Д. С. Лихачев – Ленинград : Худож. лит., 1987. – Т. 2 : Великое наследие; Смех в Древней Руси: Монографии; Заметки о русском.

20. Купала, Я. Паэмы. Драматычныя творы / Я.Купала; уклад. А.А.Сляпцовай. – Мінск: Маст. літ., 1989.

Татьяна Соловей

От «советской Белоруссии» к Республике Беларусь: обретение новой идентичности

Самоопределение Беларуси, равно как и других стран постсоветского пространства, имеет ряд общих черт. Все эти страны с разной скоростью и интенсивностью обретают собственную идентичность. Подобно тому, как эволюцию русской идентичности в последние двадцать лет можно описать фразой: русские по-новому в своей истории начинают ощущать себя русскими, белорусы не просто чувствуют себя белорусами, но и все больше убеждаются в безальтернативности независимого, суверенного существования Беларуси. С чем это связано?

Во-первых, институционализация любого независимого государства приводит к тому, что коммуникационные потоки концентрируются в его политико-административных границах. Граждан становящегося государства несравненно больше интересует происходящее в их собственном доме, нежели социокультурная, экономическая и политическая динамика за его пределами. Интенсивность межстрановых коммуникаций неизбежно ослабевает, пусть даже эти страны еще недавно были частями единого государства, а их развод носил вполне мирный, «бархатный» характер.

Во-вторых, даже если обретенная независимость оказалась неожиданной и не вполне желательной (а в случае с Беларусью и белорусами так и было), сами по себе факторы, возникшие в результате провозглашения и реализации независимости – совокупность новых институтов (или приобретение новых смыслов старыми институтами), новая внутренняя и внешняя политика, новая система социализации и др. – с неизбежностью формируют новую гражданско-политическую и страновую идентичности. Волей-неволей и политик, и учитель должны объяснять своим компатриотам, как и почему произошло становление независимого государства. Более того, они обязаны обосновать необходимость, целесообразность и легитимность суверенного существования. Ведь в противном случае им пришлось бы объявить собственное свежеиспеченное государство историческим недоразумением, не имеющим смысла существования и шансов на выживание. Однако даже если кое-кто в новых государствах так и думал, то вряд ли решался произнести подобное вслух.

В общем, идеи национальной независимости и новой государственности постепенно становятся основополагающим фактом – не только политическим, но и, что более важно, социокультурным и ментальным.

В-третьих, внешние по отношению к постсоветскому пространству игроки всячески поддерживают идею национальной независимости, тем самым стимулируя поиск новой геополитической и цивилизационной иден-

тичности молодыми государствами. Говоря без обиняков, этот поиск выливается в выбор между Востоком и Западом, между Россией и Европой. Ведь Россия в силу целого ряда фундаментальных факторов – от географических до социокультурных — не имеет серьезных шансов интегрироваться в современную Европу, не будет восприниматься как ее часть и в этом смысле обречена на противопоставление (не противостояние!) Европе.

Тем самым постсоветские страны оказываются не в ситуации «и Россия, и Европа», а в ситуации выбора «или-или». В то же самое время, как показал опыт последних двадцати лет, равноудаленность, балансировка между Россией и Европой для постсоветских стран в сколько-нибудь длительной перспективе невозможна. Равноудаленность оказывается лишь историческим мгновением, миллисекундой, но абсолютно не реалистична как долговременная стратегия.

Украина некоторое время пыталась сидеть на двух стульях или, словами известной поговорки, пробовала побыть тем самым теленком, который сосет вымя одновременно двух маток. Однако после «оранжевой революции» и ею был сделан исторический выбор: дрейф на Запад не только усилился, но и принял необратимый характер. Хотя это движение встречает сопротивление немалой части украинского общества (особенно людей среднего и старшего возрастов), украинская элита – вне зависимости от этнического и регионального происхождения, идеологической подкладки и характера бизнеса – едина в своей доминирующей социокультурной ориентации. Солнце для нее встает на Западе – в этом смысле нет различий между Виктором Ющенко, Виктором Януковичем, Юлией Тимошенко и Арсением Яценюком. Различия касаются не вектора, а темпов и путей движения на Запад.

Упреки в предательстве славянского братства и совместной истории, которыми в этой связи российская пропагандистская машина щедро одаряет украинскую элиту, выглядят откровенным ханжеством. Разве дети российской элиты учатся не в западных университетах? Разве сама эта элита предпочитает отдыхать не на западных курортах и там же приобретать недвижимость? Разве российские нувориши хранят деньги не в западных банках? А ведь неспроста сказано в евангелии: где сокровище ваше, там и сердце пребудет ваше…

В социокультурном и потребительском отношениях российская элита точно так же, как и украинская, ориентируется на Запад. «Матушка-Русь» составляет для российской элиты не более чем источник ее феноменального обогащения и государственную «крышу» на случай преследований на Западе, но свое будущее эта элита вряд ли связывает с Россией. Ее идефикс – интеграция в глобальную элиту, в ведущий эшелон вершителей мировых судеб. А Россия в данном случае не более чем расходный материал… Правда, доминантному устремлению российской элиты, за единичным исключе-

нием, вряд ли суждено сбыться, но это уже другая история, не имеющая отношения к теме данной статьи.

Единственной значимой группой постсоветской элиты, придерживающейся последовательно пророссийской ориентации (пророссийской не только в политическом и экономическом, но и в социокультурном плане) была и во многом все еще остается белорусская элита. Парадоксальным образом она порою выглядит большим патриотом России, чем собственно российская элита.

Долгое время казалось, что Беларусь всегда будет с Россией, или, говоря словами последнего советского лидера Михаила Горбачева, «другой альтернативы у нее нет». Однако и для Беларуси и белорусов, включая республиканскую элиту, в последнее время выбор между Востоком и Западом (между Россией и Европой) актуализовался и впервые в истории начал переходить из гипотетической в плоскость реальной политики. Почему это случилось и почему данный процесс будет набирать силу?

В первую очередь стоит указать на уже кратко охарактеризованный выше интенсивный процесс обретения белорусской идентичности – национальной и страновой. Молодые поколения белорусов, прошедшие социализацию в постсоветскую эпоху, описывают себя и свою страну в новых понятиях и характеристиках. Самое важное здесь то, что для них страна, в которой они живут, не бывшая «советская Белоруссия», то есть фрагмент прошлого, как для старших поколений, а «республика Беларусь» — новая политическая и социокультурная реальность. И эта реальность в социокультурном отношении ориентирована прозападно, а не пророссийски. Не антироссийски – молодые поколения белорусов, в целом, позитивно относятся к России, а именно прозападно: Запад выступает главным образцом для подражания, своеобразным социокультурным магнитом и выглядит потенциальным ключевым партнером.

Такая ориентация обречена усиливаться в силу ряда фундаментальных факторов: во-первых, по причине естественной смены поколений; во-вторых, потому, что Европа стала для белорусов главным направлением трудовой миграции. Если до конца 1990-х гг. главной сферой приложения трудовых усилий граждан Украины и Беларуси служила России, то ныне – объединенная Европа. Тем самым воленс-ноленс происходит не очень быстрый, но уже вполне ощутимый дрейф белорусской ментальности в западном направлении.

Но есть и третий фактор, который существенно ускоряет естественный дрейф Беларуси на Запад, хотя и придает ему вынужденный характер. И этот фактор – странная, если не выразиться сильнее и определеннее, позиция властвующей российской элиты. Не взирая на то, что Беларусь – единственный по-настоящему последовательный и верный стратегический союзник России, вопреки собственной интеграционистской риторике, конкретные действия России нередко носят подчеркнуто и демонстративно антибе-

лорусский характер. Взять хотя бы самый свежий (на момент, когда писалась статья) пример: запрет на ввоз белорусской молочной продукции в Россию. И это несмотря на то, что она на лучше (или, как минимум, не хуже качеством), чем российская, зато заметно дешевле!

Последние восемь лет антибелорусские эскапады Кремля слишком часто повторяются, чтобы считать их случайностью или простым совпадением. Если задаться вопросом об их причинах, то любая интерпретация неизбежно выводит на фигуру белорусского лидера Александра Лукашенко.

Рискну утверждать, хотя и заведомо зная, что в этом пункте встречу непонимание и несогласие значительной части белорусских читателей, что «последний диктатор Европы» в действительности оказался отцом-основателем белорусской государственности. По крайней мере таков объективный (то есть не зависящий от субъективных намерений и планов) исторический итог его деятельности.

Объяснение этому стоит начать с указания на то, что «белорусский батька» — очень талантливый политик, что признается всеми неангажированными наблюдателями – как российскими, так и западными. (*In passim* добавлю, что российские лидеры не могут простить Лукашенко его таланта популиста, его харизму, его мастерство искушенного политического тактика. На фоне бывшего председателя белорусского колхоза кремлевские властители выглядят весьма бледно, что сами прекрасно ощущают. И это ощущение выливается в их отношение и конкретные политические действия.)

Да, Лукашенко выстроил режим личной власти, но этот режим стал институциональным стержнем белорусской государственности и чем более эффективным он становился, тем более упрочивалась белорусская государственность. Конечно, с эстетической точки зрения было бы несравненно приятнее, сложись в Беларуси демократическая система, сопоставимая с современной польской. Но, говоря начистоту, в силу ряда серьезных причин это вряд ли было возможно. Реальный выбор, перед которым стояло белорусское общество в 1990-е гг., был не выбор между демократией и авторитаризмом, рынком и экономикой советского образца, а выбор между порядком и хаосом. Дабы убедиться в этом, достаточно посмотреть на современную ситуацию на Украине.

Колоссальная личная заслуга Лукашенко в том, что он сохранил в Беларуси порядок и стабильность, избежал драматического социального расслоения, спас от социального и культурного распада белорусское общества. (Русские слишком хорошо знают, какой кровавой – в прямом смысле слова! — ценой и какими чудовищными жертвами было оплачено становление капитализма в России.) Сделав это, Лукашенко заложил прочное основание независимой белорусской государственности -- наверняка более прочное, чем основание украинской государственности.

В то же время нельзя не признать, что формы и методы «ручного управления» страной выглядят анахроническими, а молодые поколения

белорусов с нарастающей силой требуют демократических перемен. Не говорю уже, что такого рода перемены – одно из ключевых условий сближения Беларуси с Западом. В этом смысле режим Лукашенко изживает себя, хотя еще и не изжил окончательно.

Не изжил хотя бы потому, что именно и только Лукашенко удается получать от России экономические преференции и кредиты, которые были использованы, в том числе, для частичной модернизации белорусской экономики, а не просто проедены. В то же время Лукашенко удалось предотвратить приватизацию (фактически – колониальное присвоение) наиболее рентабельных предприятий белорусской промышленности российскими нуворишами. Экономический суверенитет Беларуси – заслуга Лукашенко и еще один его персональный важный вклад в оформление и упрочение основ белорусской независимости.

Оценить это белорусы смогут лишь со временем, когда Беларусь попадет в «ласковые объятия» Евросоюза, а западный бизнес получит контроль – частичный или полный — над белорусской экономикой. Уж тогда-то белорусы в полной мере почувствуют: все, что говорила советская пропаганда о капитализме – чистая правда. Справедливости ради прибавлю, что олигархический капитализм по-русски гораздо, несравненно хуже западного капитализма и выбор в пользу последнего был бы для белорусского общества меньшим злом.

Хотя личный социокультурный профиль президента Лукашенко вряд ли можно назвать прозападным, под давлением обстоятельств (главное среди которых – недружественное отношение российского руководства) он вынужден делать поощрительные и примирительные жесты в отношении Запада. Можно сколько угодно иронизировать по поводу подобного поведения, однако нельзя не признать, что объективно оно ускоряет дрейф Белоруссии в западном направлении.

В конце концов, дело совсем даже не в Александре Григорьевиче. Хотя ему под силу ускорить или притормозить движение Беларуси в сторону Запада, он не в состоянии его остановить. Существующие фундаментальные факторы, о которых речь шла выше (институционализация независимости, смена поколений, изменение социокультурной ориентации и др.), похоже, делают это движение необратимым.

А что же Запад? Насколько можно разглядеть из Москвы, он с нарастающим интересом рассматривает перспективу интеграции страны с относительно компактной территорией, трудоспособным дисциплинированным и характеризующимся скромным уровнем притязаний населением, страны с сохранившейся и довольно развитой индустриально-технологической базой. При благоприятном развитии обстоятельств у Беларуси имеются неплохие шансы превратиться в «сборочный цех» европейской промышленности. И уж точно ее возможности интеграции с Западом выше, чем возможности Украины.

Континентальная масса и численность населения Украины весьма значительны по европейским меркам. Кроме того, ей присущи глубокие этнические и социокультурные расколы, ярко выраженный регионализм, политическая и экономическая нестабильность. Впрочем, даже в этом – крайне непростом — случае время все равно работает на Украину. Она чем дальше, тем заметнее дистанцируется от России и дрейфует на Запад.

Россия остается в гордом геополитическом и социокультурном одиночестве. Частью Запада ей никогда не стать даже гипотетически, но и говорить о какой-то евразийской ориентации России всерьез нельзя.

Говоря начистоту, российские элиты приложили недюжинные усилия, чтобы никто в постсоветском пространстве не конкурировал за право быть союзником России и гордился дружбой с ней. Трудно вообразить в качестве позитивного образца страну, где манипулируют демократическими процедурами, социальные контрасты в которой носят вопиющий характер, и которая при этом претендует на право учительствовать и наставлять. Если Россия и выступает моделью, то в негативном смысле, с добавлением «анти» — анти-модель, то есть то, от чего надо бежать сломя ноги. *Такая* Россия оказывается одним из ключевых факторов институционализации новых независимых государства и поиска ими новой геополитической и социокультурной идентичности. Беларусь в этом смысле никакое не исключение, а, возможно, наиболее яркое доказательство общего правила.

Віктар Чайчыц

Першыя дыпламатычныя крокі Рэспублікі Беларусь ў Германіі

Радзіма, мова і дыпламатыя.

У маім лёсе і лёсе маёй сям'і германскі фактар адыграў значную ролю. Напэўна, гэта характэрна і для большасці беларусаў, бо ўсіх нас цесна пераплялі з немцамі гісторыя, геаграфія, экалогія, культура і эканоміка. Пагэтаму Германія была і будзе важнай краінай для Беларусі ў кантэксце еўрапейскага супрацоўніцтва.

Мой дзед Павел Чайчыц загінуў на вайне з немцамі. Загінула таксама шмат сваякоў і землякоў. Жудасна глядзець на магільную шыльду помніка аднавяскоўцам на радзіме дзеда ў палескім Здзітаве: там сярод прозвішчаў загіненых аж восем (!) Чайчыцаў – маладых і дужых хлопцаў, што злажылі свае галовы ў барацьбе з фашызмам.

Сямейная памяць захавала і іншыя ўспаміны: я ведаю ад бабулі, што ў час вайны маю маці, тады яшчэ маленькую дзяўчынку, якая загулялася на вясковай вуліцы, выратаваў нямецкі салдат, які своечасова заўважыў раз'юшаных коней і літаральна ў апошні момант выцягнуў яе з-пад капытоў і колаў фурманкі. Каб не той нямецкі салдат, дык можа не было б на гэтай зямлі і маці, і мяне, адпаведна…

Я заўсёды хацеў, каб мая Радзіма Беларусь ўспрымалася як салідная еўрапейская краіна, і лічыў, што вяртанню ў Еўропу будзе садзейнічаць шматгаліновае супрацоўніцтва з Германіяй — адным з лакаматываў еўрапейскай інтэграцыі. Для мяне заўсёды было важна, каб Беларусь успрымалася пры гэтым не як адміністратыўная адзінка, а як краіна са сваёй адметнасцю, гісторыяй і мовай.

Першыя крокі беларускай дыпламатыі ў Германіі былі зроблены пад бел-чырвона-белым сьцягам і "Пагоняй". Я ганаруся тым, што быў сярод тых, хто закладваў фундамент гэтай дзейнасці. У гэтым сэнсе для мяне вельмі сімвалічнай падзеяй стала адкрыццё пасольства Рэспублікі Беларусь у Германіі, дзе я працаваў саветнікам (не любіў ніколі гэту афіцыйную, не адпаведную беларускай мове назву пасады, і стараўся выкарыстоўваць слова "радца"). Пад час урачыстай цырымоніі ў сакавіку 1994 года мне была даверана ганаровая справа – падняць дзяржаўны бел-чырвона-белы сцяг над будынкам пасольства Беларусі ў Боне — сталіца тады яшчэ не пераехала ў Берлін. Памятаю, што міністр замежных спраў П.Краўчанка, які знаходзіўся тады ў Германіі з афіцыйным візітам, сказаў, што сцяг няхай паддымае той, хто першым прыехаў працаваць у пасольства. З таго часу наш

беларускі сцяг залунаў у Германіі... Гістарычная падзея, якая выклікала слёзы радасці!

Дыпламатычныя адносіны паміж Беларуссю і Германіяй былі ўзноўлены 13 сакавіка 1992 года шляхам падпісання пагаднення ў Мінску ў час візіту міністра замежных спраў Германіі Х.-Д.Геншэра. Прашу заўважыць: узноўлены, а не ўсталяваны. Гэта была прынцыповая пазіцыя тагачаснага міністра замежных спраў П.Краўчанкі. Справа ў тым, што ў архівах былі знойдзены звесткі, якія пацвярджалі ўстанаўленне гэтых адносін у 1923 годзе, калі прадстаўнік РСФСР ў Германіі М.Крэсцінскі (дарэчы, беларус па паходжанні), атрымаўшы адпаведныя паўнамоцтвы ад ураду БССР, уручыў даверчы ліст прэзідэнту Германіі Ф.Эберту. Тагачасная эканамічная і геапалітычная сітуацыя паспрыялі беларуска-германскім адносінам. Германскі бок, аслаблены вайною і не задаволены палітыкай Антанты, быў тады вельмі зацікаўлены ў развіцці адносін з савецкімі рэспублікамі, што ўзніклі на руінах Расійскай імперыі. У 1922 годзе Германія пагадзілася пашырыць дзеянне дагавораў, падпісаных з Расіяй, на саюзныя з РСФСР рэспублікі і зрабіла заяву, што гэта будзе разглядацца як іх юрыдычнае прызнанне.

23 кастрычніка 1923 г. Германія і БССР абмяняліся ратыфікацыйнымі граматамі. [1]/

Дзеля гістарычнай праўды трэба адзначыць, што спроба ўсталяваць дыпламатычныя адносіны з Германіяй была зроблена яшчэ ў 1918 годзе кіраўніцтвам БНР. Але ва ўмовах вайны, нямецкай, а потым польскай акупацыі такое, канечне ж, было немагчыма. Аднак у 1919 г. у Берліне ўсё ж была адкрыта місія БНР (першая за межамі былой Расійскай імперыі), якая хаця і не мела афіцыйнага дыпламатычнага статусу, але праводзіла актыўную работу, выпускала інфармацыйныя бюлетэні і выдавала пашпарты, якія прызнаваліся ў замежжы. Першым афіцыйным прадстаўніком БНР у Германіі стаў кіраўнік Беларускай вайсковай місіі па справах ваеннапалонных капітан А.Борык. Трохі пазней урад БНР назначыў послом БНР у Германіі А. Смоліча [2]/, аднак немцы разглядалі яго толькі як прадстаўніка адной з некалькіх беларускіх палітычных сіл.

Гісторыя распарадзілася так, што дыпламатычныя адносіны паміж суверэннай Беларуссю і Германіяй доўгія дзесяцігоддзі чакалі свайго лепшага часу. Новыя магчымасці з'явіліся толькі пасля новых грунтоўных зменаў і падзей ў Еўропе ў канцы 1980-х і пачатку 1990-х гадоў.

Аб'яднаная Германія і суверэнная Беларусь прынялі рашэнне адчыніць свае пасольствы ў сталіцах – адпаведна ў Мінску і Боне. Першым паслом Рэспублікі Беларусі ў Германіі стаў П.Садоўскі, вядомы філолаг і палітык. Разам з ім мы аддалі многа сіл, каб дамагчыся афіцыйнага выкарыстання нямецкімі ўстановамі назвы "Republik Belarus" замест тэрміна "Weissrussland", які ўжо не адпавядаў новым рэаліям. Дзякуючы гэтым намаганням, улады Германіі прынялі адпаведную інструкцыю для

выкарыстання ў дзяржаўным справаводстве. Гэта была для нас важная палітычная (не толькі філалагічная) перамога. Гэта была павага да краіны і крок да большага разумення немцамі падзей, што адбываліся на прасторах былога СССР.

Адкрыццё пасольства Беларусі ў Германіі. Пачатак двухбаковых адносін.

У 1992 годзе я быў запрошаны з Масквы на працу ў МЗС Беларусі, дзе на той час не хапала спецыялістаў па Германіі. Праз некалькі месяцаў кіраўніцтва МЗС накіравала мяне на працу ў пасольства Беларусі ў Германіі, якое яшчэ трэба было стварыць. Пра пачатак дзейнасці пасольства добра, хаця мала і сьціпла, напісаў пасол П.Садоўскі ў сваёй кнізе “Мой шыбалет” [3]/. У нейкім сэнсе ён натхніў і мяне на ўспаміны.

На мой погляд, П.Садоўскі стаў вельмі яркай фігурай на гэтай пасадзе, высока паставіў планку для наступных паслоў Беларусі ў Германіі (амаль недасягальную) і змог закласці моцны падмурак двухбаковых адносін. Тут трэба шчыра сказаць, што дзейнасць і ініцыятывы пасла П.Садоўскага, мякка кажучы, часта неадэкватна ўспрымаліся ў Мінску, асабліва ў кабінетах Дома ўраду. Часам было дзіўна і крыўдна за лёс беларуска-германскіх праектаў і задумак, якія сталі ахвярамі ўнутрыпалітычных разборак у Беларусі або негатыўных адносін чыноўнікаў у цэнтры да пасла, які прыйшоў з шэрагаў апазіцыі.

Пачыналі мы пасольскую працу ў Германіі з вырашэння празаічных тэхнічных пытанняў. У лістападзе 1992 года я і П.Галавенка, які займаўся эканомікай, прыехалі ўдвох на літаральна пустое месца ў Бон, каб падрыхтаваць адкрыццё пасольства і прыезд пасла. Я зрабіў вельмі проста — прыйшоў у пасольства Расіі, якое размяшчалася ў будынку былога пасольства СССР, і папрасіў арэндаваць для пасольства Беларусі невялікі пакой для працы, аўтамабіль і кватэры. Сярод кіраўнікоў пасольства Расіі было шмат маіх калегаў па былой працы ў аддзеле Германіі Міністэрства замежных спраў СССР, пагэтаму нас сустрэлі даволі прыязна, дапамаглі. Мы, праўда, за ўсё плацілі і з самага пачатку падкрэслівалі, што размяшчаемся часова і абавязкова выедзем, як толькі знойдзем сабе адпаведны будынак.

Гэта кантраставала з пазіцыяй пасольства Украіны, якое таксама размяшчалася на тэрыторыі былога пасольства СССР у Боне, але не плаціла за арэнду і дамагалася падзелу савецкай маёмасці. Такім чынам, мы былі для расійскага пасольства нібы “лепшыя” за ўкраінцаў і атрымоўвалі некаторыя дывідэнды. Але з другога боку, сумна было бачыць, што кіраўніцтва Беларусі адмаўляецца і не прэтэндуе на сваю долю ў шматлікай маёмасці былога СССР.

Часам у гэтым расійска-украінска-беларускім трохвугольніку даходзіла да смешнага: просім у расіян, напрыклад, дадатковы стол, а яго ці няма, ці

трэба ўзгадніць (галоўны непрыступны начальнік, канечне ж, завхоз!), а ўкраінцы нам адразу ж: "Калі рускія вам одного стола нэ дають, то мы вам дамо два!". Іншы раз у гэтых разборках мне было па-чалавечы вельмі складана паводзіць сябе, бо і кіраўніцтва пасольства Расіі, і пасол Украіны І.Пісковый некалі былі маімі калегамі па аддзелу Германіі міністэрства замежных спраў СССР.

Здаралася, што некаторыя былыя расійскія калегі насцярожана адносіліся да мяне. Як не круці, ужо "не свой", а дыпламат іншай краіны. Той-сёй адпускаў жарты наконт "здрадніка" ці "кар'ерыста", які збег з Масквы ў Мінск пасля распаду СССР. Але гэта былі выключэнні. З удзячнасцю ўспамінаю сваіх былых калегаў-расіян: пасла В.Терехова, саветнікаў-пасланнікаў Ул.Грыніна і В.Курнікава, якія дапамаглі нам на першым этапе станаўлення пасольства Беларусі ў Германіі.

Добра і лёгка працавалася з украінскімі калегамі – саветнікам-пасланнікам В.Огрызко (потым стаў міністрам замежных спраў) і саветнікам Б.Сакалоўскім (потым працаваў эканамічным саветнікам прэзідэнта Украіны). Украінскае пасольства, дарэчы, было адзіным замежным пасольствам, дзе мы заўсёды і беспраблемна карысталіся беларускай моваи.

Паколькі спадкаемцам СССР стала Расія, Беларусь будавала адносіны з Германіяй літаральна з чыстага ліста, без цяжару былога палітычнага процістаяння. Гэта адчувалася і на практыцы: з самага пачатку беларускім дыпламатам, напрыклад, было дазволена свабодна перамяшчацца па краіне, а вось на расійскіх калегаў яшчэ нейкі час распаўсюджваліся абмежаванні, якія дзейнічалі для савецкіх дыпламатаў (ім трэба было за некалькі дзён рабіць пісьмовы запыт на паездкі звыш 50 км ад сталіцы).

Пачатак працы пасольства Беларусі быў вельмі складаны: пачыналі ж з нуля. Нямецкі бок нам шчыра дапамог з будынкам і нават некаторай мэбляй. Будынак адрамантавалі з дапамогай беларускай фірмы "Забудова". Часта праводзілі суботнікі. Сёння прыемна ўспомніць тыя першыя часы, калі ніхто не цураўся ніякай працы і ўсе дружна рабілі справу. "Навалімся, як мурашкі", — жартаваў П.Садоўскі. Нас яднала ідэя суверэннай Беларусі і прага канструктыўнай і канкрэтнай дзейнасці па рэалізацыі гэтай ідэі. Нам шчыра дапамагалі нашы куратары з МЗС Германіі – кіраўнікі дэпартаменту Усходняй Еўропы Й. фон Штудніц (потым працаваў паслом Германіі ў Маскве) і К.Нойберт.

У студзені 1993 г. пасол П.Садоўскі перадаў даверчы ліст прэзідэнту Р. фон Вайцзэккеру. Пачаўся рэгулярны палітычны дыялог па ўрадавай і парламенцкай лініі. У Бундэстагу была створана парламенцкая група "Беларусь" на чале з дэпутатам ад ХДС А.Крыднерам, з якой былі ў сталым кантакце беларускія калегі. Наша пасольства знаходзілася недалёка ад Бундэстагу, і туды можна было прайсці нават пешшу. Па суседству знаходзілася таксама і прадстаўніцтва зямлі Ніжняя Саксонія ў Боне, з якім мы мелі асабліва цесныя адносіны ў тым ліку і па чарнобыльскіх пытаннях.

Асабліва прыемна было бачыць, што не толькі шматлікія неўрадавыя арганізацыі гэтай зямлі, але і кіраўніцтва дбае пра беларускіх дзяцей. У прыватнасці, жонка прэм'ер-міністра Ніжняй Саксоніі Г.Шродэра (потым ён стаў канцлерам Германіі) асабіста збірала ахвяры для беларускіх дзяцей нават у час афіцыйных прыёмаў і мерапрыемстваў.

Стваралася салідная дагаворна-прававая база двухбаковых адносін у галінах палітычнага супрацоўніцтва, эканомікі і гандлю, культуры, барацьбы са злачыннасцю, кантактаў паміж моладдзю, адпачынку і лячэння дзяцей і г.д. Тэксты пагадненняў рыхтаваліся і падпісваліся на беларускай мове.

Многа часу ў пасольстве адбірала пратакольная дзейнасць, ноты, прыёмы, паездкі па краіне і г.д. Па просьбе нямецкага пратаколу даводзілася на амаль што ўсе афіцыйныя мерапрыемствы па краіне вазіць беларускі сцяг, бо ніхто не ведаў, як ён выглядае, і не меў яго ў запасе. На нямецкіх аўтабанах я прайшоў сапраўдную загартоўку як кіроўца. Памятаю, прыляцеў у Франкфурт-на-Майне міністр, сустрэлі мы яго, пасадзілі ў афіцыйны нямецкі картэж і паехалі на перамовы ў Бон (каля 140 км). Я быў вымушаны ехаць услед на службовым аўтамабілі пасольства. Каб не згубіцца, ехаў па аўтабану з той жа хуткасцю, што і нямецкія прафесійныя кіроўцы — месцамі больш 200 км у гадзіну! Пасля паездкі кашулю можна было хоць выкручваць!

Пасля афіцыйнага адкрыцця пасольства мы разаслалі адпаведныя ноты на бланках з "Пагоняй" у замежныя прадстаўніцтвы ў Германіі. Пасольствы суседніх з Беларуссю краін вырашана было наведаць асабіста. Запомнілася мая паездка ў пасольства Літвы. Літоўскія калегі пачыталі ноту, павіншавалі і, спыніўшыся на выяве вершніка, жартаўліва спыталіся, як жа нас немцы адрозніваць будуць. Мы доўга абмяркоўвалі тэму "Пагоні" — герба, які сведчыў пра наша агульнае еўрапейскае мінулае і, магчыма, пра агульнае будучае. Нажаль так не здарылася. Дыпламатычны старт у Германіі для Літвы і Беларусі быў амаль аднолькавы, але дзе зараз тая Літва і дзе Беларусь! Літва ўжо, напрыклад, раўнапраўны партнёр Германіі па ЕС і НАТО. А мы?

Вельмі важнае значэнне ў працы пасольства Беларусі надавалася гандлёва-эканамічным адносінам. Стартавыя ўмовы і тут былі неблагія: яшчэ ў савецкія часы Беларусь мела партнёрскія сувязі з Паўночным Рэйнам-Вестфаліяй, найбольш эканамічна развітай зямлёй Германіі. Паступова з'явілася новая інфраструктуры і ўмовы для кантактаў: у Германіі адкрыліся прадстаўніцтвы МТЗ ("Белімпэкс"), "Белавія", "Прыорбанку", у горадзе Карлсруэ з'явіўся Нямецка-беларускі дом эканомікі, навукі і культуры. Шмат новага ўзнікла і ў Беларусі: беларуска-нямецкі Міжнародны адукацыйны цэнтр, свабодная эканамічная зона ў Брэсце, прадстаўніцтвы некалькіх нямецкіх фірм. У канцы 1995 года ў

Мінску пачалі працу Кантактнае бюро зямлі Паўночны Рэйн-Вестфалія і прадстаўніцтва Гандлёва-прамысловай палаты г.Бона.

Трэба адзначыць, што разам з гэтым з'явілася і шмат якіх гэтак званых "прадстаўнікоў" і "кансультантаў", як беларускіх, так і нямецкіх, якія проста пацягнуліся за лёгкімі грашыма. Аднак шмат якія структуры не вытрымалі выпрабаванне часам і складанымі задачамі і паступова зніклі.

Германія ўвайшла ў пяцёрку галоўных гандлёвых партнёраў Беларусі. У 1995 годзе беларускі экспарт у Германію склаў каля 267 млн. USD, а імпарт з Германіі – каля 424 млн. USD (па выніках 2008 года об'ём узаемнага гандлю з улікам паслуг наблізіўся да 4 млрд. USD). У 1991-2001 г.г. Беларусь атрымала з Германіі ў рамках экспартных крэдытных ліній больш за 378 млн. USD, было прафінансавана каля 100 праектаў у розных галінах эканомікі. Толькі па праграме «Трансформ» з 1993 па 2003 г.г. Германія выдзяліла каля 40 млн. еўра для кансультацыйнай дапамогі. Аднак у параўнанні з суседзямі, напрыклад з Польшчай ці Літвой, гэта ўсё роўна было вельмі мала.

Актыўна развіваліся адносіны ў гуманітарнай сферы і ў галіне ліквідацыі наступстваў чарнобыльскай катастрофы. Уклад Германіі складаў у 90-я гады больш 40% ад ўсяго аб'ёму гуманітарнай замежнай дапамогі. У фінансавым плане гэта дапамога ў 1992-99 г.г., паводле нямецкіх дадзеных, склала 1 млрд. нямецкіх марак. Каля 400 фондаў, арганізацый і прыватных ініцыятываў усталявалі кантакты з партнёрамі з Беларусі. У 1990-я гады больш за 130 тыс. беларускіх дзяцей адпачывалі ў Германіі. Многія з іх бывалі там кожны год, набраліся нямецкага і еўрапейскага вольнадумства і склалі, як потым здалося ўладам Беларусі, сур'ёзны апазіцыйны патэнцыял. Чарнобыльска-гаманітарная праблематыка стала, такім чынам, значным імпульсам для трансфармацыйнага працэсу ў беларускім грамадстве. Вялікую ролю пры гэтым адыграла І.Грушавая, адна з асноўных арганізатараў беларуска-германскіх кантактаў па чарнобыльскай лініі.

У пачатку 1990-х я непасрэдна прычыніўся да ўсталявання супрацоўніцтва паміж "сілавікамі" Беларусі і Германіі на міністэрскім узроўні. Паколькі ў пасольстве Беларусі ў той час не было ваеннага аташэ, то мне прыходзілася, напрыклад, займацца і ваенна-палітычнымі справамі. У прыватнасці, суправаджаў у Германіі дэлегацыю Міністэрства абароны на чале з А.Мальцавым, дэлегацыю МУС на чале з міністрам Ю.Захаранкам.

Давялося ўдзельнічаць таксама ва ўсталяванні супрацоўніцтва паміж спецназамі памежных войскаў Беларусі і федэральнай паліцыі Германіі: у 1994 г. у Германію на першыя перагаворы прыязджала дэлегацыя на чале з генералам Я.Бачаровым, з якой мы наведалі ў тым ліку базу падрыхтоўкі вядомай нямецкай антытэрарыстычнай групы GSG 9 (я спадзяюся, што беларускі спецназ выкарыстоўвае атрыманы нямецкі вопыт па назначэнню – для барацьбы з тэрарыстамі!).

Былі і больш яскравыя для іміджу Беларусі мерапрыемствы па ваеннай лініі — напрыклад, незабыўнае выступленне ваеннага аркестра Міністэрства абароны Беларусі на "Музычным парадзе нацый" у студзені 1995 г. у Брэмене!

Умацаванне беларушчыны ў Германіі. Трагічныя старонкі сумеснай гісторыі.

У пачатку 90-х гадоў пра Беларусь у Германіі мала хто дакладна ведаў, яна ўспрымалася як частка былога СССР, а то і Расіі. Да таго ж, ня раз ўзнікала блытаніна з Расіяй і назвамі Weissrussland – Russland. У гэтай сітуацыі вельмі важным было паказаць беларускую адметнасць і зрабіць так, каб немцы ўспрымалі Беларусь як асобную незалежную краіну. Вялікую ўвагу мы прыдалі моўнаму пытанню. Усё справаводства ў пасольстве мы адразу ж перавялі на беларускую мову, уся афіцыйная нотная перапіска з МЗС Германіі вялася па-беларуску з перакладам на нямецкую мову (потым, праўда, мы пісалі толькі па-нямецку, каб спрасціць сабе працу). Памятаю, як збянтэжыліся адказныя асобы ў МЗС Германіі, калі перад першым візітам міністра П.Краўчанкі ў 1994 годзе мы паведамілі, што ён будзе весьці перагаворы на беларускай мове. У немцаў такіх перакладчыкаў не знайшлося, і яны спачатку ўгаворвалі нас перайсці на рускую мову, але потым былі вымушаны па нашай наводцы запрасіць на пераклад С.Ямшчыкова, нашага земляка, які стала пражываў ў Германіі, цудоўна гаварыў па-беларуску і прафесійна займаўся перакладамі. Такім чынам, з вуснаў міністра П.Краўчанкі беларуская мова ўпершыню афіцыйна загучала ў Германіі на ўрадавым узроўні.

Развіццё двухбаковых адносін не магло прайсці міма трагічных гістарычных падзей. Для немцаў, як і для беларусаў, вайна пакінула сур'ёзныя раны. Пасольства заўсёды ўдзельнічала ў мерапрыемствах па шанаванню памяці загіненых. Немцы рабілі шмат для таго, каб захаваць памяць аб канцлагерах і палеглых савецкіх салдатах, добраўпарадкавалі іх магілы. Доўгі час па ініцыятыве нямецкага боку мы вялі перамовы аб добраўпарадкаванні нямецкіх ваенных магілаў у Беларусі. Адпаведныя пагадненні Германія заключыла з усімі суседзямі, у тым ліку з Расіяй (1992) і Украінай (1996). На базе гэтых пагадненняў не толькі ўрады, але і ветэранскія, моладзёвыя і іншыя арганізацыі пачалі сумесную працу, якая садзейнічала ўзаемаразуменню і ўмацаванню дружбы.

У якасці жэсту добрай волі Германія прапанавала падпісаць разам са згаданым пагадненнем пагадненне аб супрацоўніцтве ў справе ліквідацыі ядзернай зброі, па якому для Беларусі планавалася выдзеліць 2 млн. марок. Беларускі бок падпісаў адобва пагадненні 28 чэрвеня 1996 г., аднак ратыфікаваў толькі адно — аб супрацоўніцтве па ядзернай зброі (27 верасня 1996 г), па якому выдзяляліся грошы.

Я вельмі шкадую, што пазіцыя ўладаў Беларусі і іх спасылкі на нібыта адмоўную рэакцыю ветэранаў не дазволілі нам давесці гэтую справу да канца. Такім чынам, Беларусь засталася адзінай краінай, якая адмовілася ад пагаднення аб ваенных магілах з Германіяй. Чуў недзе, што вайна лічыцца не закончанай, пакуль не пахаваны апошні салдат. Няўжо вайна з немцамі ў нас не закончана? Ці не прыйшоў час закрыць гэту старонку гісторыі? Новыя пакаленні людзей у Еўропе павінны, канечне ж, не забывацца пра мінулае, але трэба ісці наперад, ісці разам.

Зусім іншы лёс, на шчасце, напаткаў пагадненне аб кампенсацыі грамадзянам, якія былі сілаю забраны на працу ў Германію ў гады вайны. Перагаворы закончыліся падпісаннем у Боне ў 1993 годзе чатырохбаковага дакументу паміж Германіяй, Беларуссю, Расіяй і Украінай, паводле якога германскі бок абавязаўся выплаціць 1 млрд. марок. Сродкі былі размеркаваны такім чынам: Расія і Украіна — па 400 млн. марак, Беларусь — 200 млн. Дзякуючы гэтаму пагадненню каля 130 тыс. грамадзянаў Беларусі змаглі атрымаць ад ураду Германіі фінансавую кампенсацыю. Не магу тут не адзначыць самаадданую працу В.Герасімава, старшыні Беларускага фонду "Узаемаразуменне і прымірэнне", і У.Адамушкі, сённяшняга старшыні Камітэту па архівах і справаводству, з якімі мы цесна працавалі.

У Германіі я пазнаёміўся з беларускім ветэранам вайны А.Сільвашкам. Я ведаў яго завочна па легендарнаму фотаздымку пра сустрэчу саюзнікаў у 1945 годзе на мосце праз Эльбу ў горадзе Торгау, на якім камандзіры савецкага і амерыканскага ваенных патрулёў паціскаюць рукі адзін аднаму. У рамках мерапрыемстваў у сувязі з 50-годдзем заканчэння вайны гэтым камандзірам – А.Сільвашку і В.Робертсану ў 1995 г. прысвоілі званне "Ганаровы жыхар Торгау". Я прысутнічаў на гэтай урачыстасці ад пасольства Беларусі. Давялося зрабіць заўвагі і паправіць нямецкі пратакол і арганізатараў, якія спрабавалі ўжываць тэрміны "рускія ветэраны", "рускія салдаты" (як часта нам, беларусам, даводзіцца даказваць свой удзел у гістарычных падзеях!). Запрошаных савецкіх ветэранаў немцы падзялілі па пратаколу на расійскую і ўкраінскую групы, якімі апекаваліся адпаведна шматлікія дыпламаты з пасольстваў Расіі і Украіны. Апошняя акалічнасць трохі збянтэжыла А.Сільвашку, бо ён, як аказалася, быў толькі адзін з Беларусі, прычым прыехаў прыватна, і наша пасольства нічога не ведала пра яго прыезд. Аднак мы з ім хутка знайшлі, як кажуць, агульную мову і ўдвох, пад бел-чырвона-белым сьцягам прадставілі суверэнную Беларусь на ўрачыстым мерапрыемстве на Эльбе. Нам з ім было пра што пагаварыць, і не толькі афіцыйна: маё дзяцінства ж прайшло ў яго родным Клецкім раёне.

Тэма вайны паспрыяла майму знаёмству з І.Мюнцынг-Руф, цікавай нямецкай жанчынай з Баварыі, якая знайшла ў сямейным архіве і потым пры дапамозе пасольства перадала ў музей Вялікай Айчыннай вайны каляровыя

здымкі Мінска, зробленыя ў 1941 г. яе бацькам, афіцэрам нямецкай ваенна-паветранай выведкі.

Культура і міжчалавечыя кантакты на розных узроўнях, асабліва па лініі Мінск-Бон і гарадоў-пабратымаў (іх колькасць вырасла сёння да 20 з кожнага боку!), садзейнічалі ўмацаванню двухбаковых адносін. Беларускія дзеці і музычныя калектывы, якія прыязджалі на дні культуры Беларусі ў шматлікіх гарадах Германіі, дапаўнялі нашу працу народнай дыпламатыяй. З задавальненнем успамінаю пра сустрэчы і агульныя справы на нямецкай зямлі з А.Ваніцкім, В.Іпатавай, Л.Савік, А.Марачкіным, якіх мы суправаджалі ў Германіі. Вельмі цікавыя і змястоўныя дыскусіі праводзіліся нямецкімі навукоўцамі Р.Ліндерам і А.Зам з удзелам іх беларускіх калегаў А.Мальдзіса, У.Скалабана, З.Шыбекі і іншых. Не магу не згадаць і А.Майсеню (светлая яму памяць!), кіраўніка Нацыянальнага цэнтра стратэгічных ініцыятыў «Усход-Захад», які вёў актыўныя і шматлікія кантакты з нямецкімі партнёрамі і шмат зрабіў для разумення Беларусі ў Германіі.

Сярод кантактаў пасольства з рэгіёнамі Германіі асобнае месца займаў горад Ляймэн, што пад Хайдельбергам, які нам раней быў вядомы хіба што як радзіма вядомага тэнісіста Б.Бэкера. Аднойчы пасольства атрымала запрашэнне ад мэра горада, які са спасылкай на запавет аднаго з памерлых жыхароў прапанаваў сустрэцца і аформіць перадачу Беларусі маёмасці, што засталася. Тое, што мы ўбачылі і пачулі ў Ляймэне, вельмі ўзрушыла нас: памерлы Ю.Попка быў беларусам-эмігрантам з Пружаншчыны і запавядаў перадаць Радзіме свае тры кватэры (у адной ён стварыў беларускі музей), як толькі Беларусь стане вольнаю і незалежнаю краінаю. Ю.Попка таксама на свае грошы ўсталяваў у ваколіцах Ляймэна помнік беларусам, загіненым у 1939-1945 гг.

У 1994 годзе намаганнямі пасольства і мэра горада Ляймэн Х.Эрбара быў створаны кураторыум, які павінен быў рэгуляваць пытанні спадчыны і кантраляваць фінансавыя справы, у тым ліку тыя, што датычацца беларушчыны, выплаты ганарараў ці стыпендый пісьменнікам, журналістам, студэнтам і г.д. Шкада, што з цягам часу беларускі асяродак у Ляймэне затух, а сабраныя Ю.Попкам унікальныя экспанаты перавезены ў гарадскі музей. Я вельмі шкадую, што абставіны склаліся так, што я не змог прадоўжыць працу па стварэнню ў Ляймэне саліднай базы беларусазнаўства. Нямым укорам служыць мне ў гэтым сэнсе “медаль партнёрства” горада Ляймэн, які я ў 1993 г. атрымаў ад бургамістра за развіццё адносін з Беларуссю.

Асобна трэба сказаць пра нашага знакамітага земляка Б.Кіта, з якім мы пазнаёміліся ў Франкфурце-на-Майне і які натхняў мяне сваёй энергетыкай і самаадданай працай. Ён здзіўляў мяне тым, што, нягледзячы на сталы ўзрост, ніколі не страчваў веру ў беларускую справу. Б.Кіт, былы заходнебеларускі настаўнік і амерыканскі навуковец, быў захоплены ідэяй

стварэння нацыянальнага ўніверсітэту ў Беларусі. Ён працаваў нават над прыкладнай праграмай па ўзору еўрапейскіх і амерыканскіх універсітэтаў, шукаў спонсараў, сабраў значны беларускі архіў і перадаў яго ў Беларусь. Б.Кіт быў заўсёды жаданым госцем у пасольстве Беларусі. Вельмі падрабязна пра яго напісала Л.Савік у кнізе "Вяртанне", якую мне потым аўтар падаравала.

Яркія ўспаміны засталіся пра кантакты з Беларускай службай "Радыё Свабода". У 1994 годзе нас запрасілі на 40-годдзе "Радыё Свабода" у Мюнхен, дзе тады рэдакцыя знаходзілася. Разам з маім калегам В.Марковічам мы былі першымі беларускімі дыпламатамі, якія афіцыйна наведалі Беларускую службу радыё, сустрэліся з яе дырэктарам В.Станкевічам, пазнаёміліся з супрацоўнікамі, архівам і г.д.. Цяжка пераказаць нашыя пачуцці — здзіўленне, цікавасць, некаторае напружанне, — бо ўпершыню прыехалі на радыё, пра якое ў савецкі час нам расказвалі як пра "гняздо ідэалагічных дыверсій". Са свайго боку, супрацоўнікі Беларускай службы ніяк не маглі паверыць, што сапраўды прыехалі беларускія афіцыйныя госці, ды яшчэ і па-беларуску гавораць! Потым яны нам шмат дапамагалі ў працы, асабліва пані Ларыса Верас. Гэта тычылася як інфармацыйнага напрамку, так і культуры, навукі, адпачынку дзяцей. Супрацоўнікі радыё часта наведвалі пасольства ў Боне, беларускія мерапрыемствы ў Германіі, адным словам, рабілі разам з намі агульную справу на карысць Беларусі.

Пасольства Беларусі ў Германіі прычынілася да перадачы ў Мінск апарату для друкавання беларускіх нацыянальных пашпартоў з выявай "пагоні" і партыі нацыянальных банкнотаў, якія, праўда, так і не былі ўведзены ў абарачэнне. Аднак жа мы ўсе ў пасольстве вельмі радаваліся, што паспрыялі, наколькі змаглі міжнароднаму ўмацаванню дзяржаўнасці Беларусі. Пра гэтыя факты напісаў у сваёй кнізе "Мой шыбалет" пасол П.Садоўскі.

Па афіцыйнай просьбе нямецкай турыстычнай фірмы "Марко Поло" я асабіста рэдагаваў у 90-я гады беларускую тапаніміку ў геаграфічных атласах, якія рыхтаваліся выдавецтвам для аўтамабілістаў (транслітэрацыя назваў лацінкай з беларускай мовы). Для мяне гэта была вельмі цікавая і важная работа. Тут я быў гатовы ісці нават далей, бо заўсёды лічыў, што назвы павінны гучаць паводле мясцовага вымаўлення. Вось, напрыклад, палеская вёска Здзітава, адкуль мае карані па бацьку, называецца па-тутэйшаму "Здытув" або "Здытово". Я лічу, што так, без звонкага беларускага "дз", яна павінна пісацца і лацінкай. Ну а калі гаворыць пра транслітэрацыю нашых назваў на лацінку з рускай мовы, дык скажэнні будуць яшчэ большыя.

Натхненне і расчараванне

Так здарылася, што ў час сваёй камандзіроўкі ў пасольства Беларусі ў Германіі мне давялося працаваць пад двума рознымі дзяржаўнымі сцягамі. Пачынаў у 1992 годзе пад бел-чырвона-белым, якому прысягаў і які сам жа ўзняў над пасольствам, а закончыў пад чырвона-зялёным, які нечакана вярнуўся з мінулага савецкага часу і стаў (з касметычнымі зменамі) афіцыйным у 1995 годзе.

Палітычныя падзеі ў Беларусі ў 1994-95 гадах, змена ўлады і дзяржаўных сімвалаў, з'яўленне пасады прэзідэнта, супрацьстаянне прэзідэнта з парламентам, з'яўленне палітычнай апазіцыі,– усё гэта не магло не адбіцца на працы пасольства і на адносінах да нас з боку афіцыйных установ Германіі.

Змена сьцягаў для пасольства мела не толькі вонкавы бок, яна азначала грунтоўныя ўнутраныя змены ў характары працы пасольства і падзяліла яе на два розныя этапы. Умоўна я б назваў першы з іх незалежніцка-рамантычным, а другі – этапам расчаравання. Мне было цяжка асэнсаваць самаму і тым больш растлумачыць нямецкім суразмоўцам, чаму новая каманда маладых палітыкаў, якая на выбарах ў 1994 годзе ў Беларусі перамагла камуністычную наменклатуру і на якую насельніцтва ўскладвала вялікія надзеі, пачала, прыйшоўшы да ўлады, заўзята вынішчаць парасткі беларушчыны. Незразумела было, чаму пасольства зняло бел-чырвона-белы сьцяг і шыльду з "Пагоняй", якую з мастацкім густам зрабіў для пасольства Ф.Янушкевіч; чаму пасол П.Садоўскі, які з'яўляўся дэпутатам парламенту і часта ездзіў на пасяджэнні ў Мінск, раптам прыняў удзел ў галадоўцы і быў зьбіты спецназам у памяшканні парламента! Мне цяжка было растлумачыць, чаму добра вядомы ў Германіі дэпутат А.Лябедзька, намеснік старшыні Камісіі па міжнародных справах, якога я часта суправаджаў у Бундэстаг, выключаны з парламенцкай працы і не можа прыехаць у Германію. Шмат якія афіцыйныя дзверы ў Германіі для нас раптам зачыніліся, а палітычны дыялог прыпыніўся, прычым прыпыніўся, як аказалася, на многа гадоў.

У нашай пасольскай працы ў той час была яшчэ адна важная тэма, якая не давала пакою і цяжка паддавалася асэнсаванню. Вельмі бянтэжыла амаль штогадовае падпісанне важных інтэграцыйных дакументаў паміж Беларуссю і Расіяй, якое, як здавалася многім, ставіла пад сумнеў суверэнітэт Беларусі і перспектыву яе існавання як асобнай дзяржавы. Немцы сустрэлі ўсё гэта па-рознаму: хто са здзіўленнем, хто насцярожана, а хто нават з нейкай палёгкай. Некаторыя палітыкі ў Германіі, відаць стамлёныя парадам суверэнітэтаў былых савецкіх рэспублік, пэўна разлічвалі на тое, што будзе лягчэй дагаварыцца з адною Масквою і што не будзе нейкі там, напрыклад, Мінск блытацца пад нагамі. Як тут не ўспомніць, што такія прэцэдэнты ўжо неаднаразова былі ў гісторыі, калі

Германія і Расія, бывала, дамаўляліся між сабою і проста дзялілі ўсе землі, што знаходзяцца паміж імі.

У той складанай і незразумелай для многіх сітуацыі не абышлося і без асабістых кур'ёзаў. Аднойчы я пачуў па "Радыё Свабода" каментар яго мінскага карэспандэнта, у якім са спасылкай на прамаскоўскі курс беларускага ўраду гаварылася пра беларускую дыпламатыю і ў прыватнасці пра тое, што саветнікам пасольства Беларусі ў Боне працуе В.Чайчыц, які прыехаў з Масквы і які, маўляў, невядома чые інтарэсы прадстаўляе... Для мяне гэта быў цяжкі маральны ўдар. Усё было пастаўлена з ног на галаву, бо менавіта ў Маскве я ячшэ ў савецкія гады актыўна займаўся беларускімі справамі, быў у ліку стваральнікаў Маскоўскага таварыства беларускай культуры ім.Ф.Скарыны, а потым добраахвотна пераехаў у Мінск, каб дапамагчы беларускай дыпламатыі.

З таго часу шмат чаго адбылося і перамянілася, але нацыянальны рамантызм застаўся ў маёй душы, і я вельмі шкадую, што ён вельмі слаба прыжыўся ў беларускай палітыцы і дыпламатыі. Я лічу, што без натхнення і апоры на беларушчыну цяжка будаваць незалежную дзяржаву, якая мела б сваю адметнасць і свой твар. Інакш можам так і застацца для Германіі і ўсёй Еўропы як "Weissrussland". Можа я памыляюся, можа прынцыпы прагматызму і нямецкай "рэальнай палітыкі" больш эфектыўней дапамогуць нам? Можа мы цікавыя немцам і Еўропе перш за ўсё як бязлікі транзітны рэгіён, як "насельніцтва" ці проста еўрапейцы? Час пакажа. Кім мы станем і які будзе наш лёс — залежыць ад нас!

Замест эпілога.

Германія як лакаматыў еўрапейскай інтэграцыі мае для эканомікі і палітыкі Беларусі вялікае значэнне. Асабліва гэта бачна на фоне шматгадовага палітычнага крызісу ў адносінах паміж Беларуссю і ЕС, які пачаўся пасля сумна вядомага рэферэндуму 1996 года і фактычна завяршыўся ў канцы 2008 года, калі Беларусі і яшчэ пяці былым рэспублікам СССР быў прапанаваны ўдзел у праграме "Усходняга партнёрства". Канечне ж, перад Беларуссю пастаўлены пэўныя ўмовы і іх, безумоўна, трэба будзе выканаць. Але галоўнае, што краіна атрымала шанс выйсці з палітычнай ізаляцыі ў Еўропе, якая пагражала суверэнітэту і існаванню Беларусі як дзяржавы. Своеасаблівы прарыў гэтай ізаляцыі, што да двухбаковых адносін, адбыўся менавіта на германскім напрамку: у лютым 2009 года міністр замежных спраў Беларусі С.Мартынаў **упершыню за 14 апошніх гадоў** афіцыйна наведаў Берлін, а ў чэрвені 2009 г. у Мінску **ўпершыню ад 1996 г.** адбылося пасяджэнне Беларуска-Германскай рады эканамічнага супрацоўніцтва.

Чытаў я пра гэтыя беларуска-германскія падзеі са змешанымі пачуццямі. З аднаго боку, радаваўся, бо ўбачыў у гэтым, нарэшце, праця́г і сваёй шматгадовай дыпламатычнай працы. З другога боку, мне было балюча

і сумна ўяўляць, што страчана столькі гадоў для адносін паміж Беларуссю і Германіяй. Які быў сэнс у прыпыненні гэтых адносін? Якая шкода была нанесена Беларусі як маладой дзяржаве! Колькі за гэты страчаны час можна было б канструктыўнага зрабіць! Я думаю, што менавіта такія думкі маглі быць і ў ветэрана нямецкай палітыкі Х.-Д.Геншэра, які ў якасці міністра замежных спраў Германіі ўзнаўляў дыпламатычныя адносіны з Беларуссю ў 1992 г., а нядаўна, у верасні 2009 г., ізноў наведаў Мінск – фактычна ізноў дзеля ўзнаўлення палітычнага дыялогу з Беларуссю, якому ўсё яшчэ не хапае дынамікі і напаўнення.

Ад пачатку суверэнітэту Рэспублікі Беларусь адбыўся, фактычна, толькі адзін афіцыйны двухбаковы візіт на вышэйшым узроўні: у 1992 годзе С.Шушкевіч, Старшыня Вярхоўнага Савету, які ў той час з'яўляўся кіраўніком дзяржавы, наведаў Германію і быў урачыста, па ўсіх правілах пратаколу прыняты прэзідэнтам Р. фон Вайцзэкерам. Візіт у адказ з Германіі ў Мінск да гэтага часу па розных прычынах так і не адбыўся. Усе астатнія, даволі рэдкія сустрэчы на вышэйшым узроўні праводзіліся ў рамках міжнародных мерапрыемстваў і насілі рабочы характар, пакуль зусім не спыніліся з 1997 года ў сувязі з санкцыямі ЕС.

Гісторыя дыпламатычных і палітычных адносін паміж Беларуссю і Германіяй сведчыць аб нявыкарыстаных магчымасцях. Сёння з праграмай "Усходняга партнёрства" мы ізноў атрымалі шанс змяніць сітуацыю. Нас з Германіяй – у адрозненне ад пачатку 90-х гадоў — звязваюць не толькі гісторыя і нейкія маральныя аспекты, але ўжо і шматлікія двухбаковыя і шматбаковыя пагадненні, дзе мы выступаем як раўнапраўныя партнёры. Трэба напоўніць рэальным зместам гэтыя пагадненні, выйсці на новы ўзровень партнёрства і весці пастаянны дыялог з Германіяй на ўсіх напрамках, у першую чаргу на палітычным. Гэта дапаможа нам хутчэй выправіць памылкі, недапрацоўкі мінулага і ўмацаваць пазіцыі Беларусі ў еўрапейскай сістэме каардынатаў. Гісторыя вучыць, што калі не праяўляем актыўнасці (не хочам або не можам) і не дамаўляемся мы, то дамаўляюцца за нас, без нас і за наш кошт!

Для мяне беларуска-германскія адносіны – гэта не толькі мінулае і ўспаміны, нявыкарыстаныя магчымасці, але перш за ўсё сённяшні, прагматычны дыялог з той палітычнай, эканамічнай і грамадскай Германіяй, якая паспрыяе Беларусі вярнуцца ў Еўропу — туды, дзе яе карані, і, хочацца верыць, недалёкая будучыня.

1/ Документы внешней политики СССР. T.V. М., 1961. С. 663.

2/ Сакалоўскі У. Надзвычайная дыпляматычная місія БНР у Нямеччыне (1919-1925) // Архэ. №3/2009.

3/ Садоўскі П. Мой шыбалет. Бібліятэка Свабоды. XXI стагодзьдзе. Радыё Свабодная Еўропа/ Радыё Свабода, 2008.

Аляксей Марачкін

Лінія прыкрага падзелу

Велізарнае значэнне ва ўсіх сферах жыцця мае агульна-культурны патэнцыял нацыі. Гэта сапраўды велізарны нявыкарыстаны рэсурс. Адмаўленне ад традыцый, нацыянальных каштоўнасцяў непазбежна вядзе да страты нацыянальнай ідэнтычнасці і ў выніку – да страты дзяржаўнага суверэнітэту. Духоўнасць, маральнасць – сёння гэта палітычныя і эканамічныя катэгорыі. І тут велізарную ролю павінная адыгрываць нашая інтэлігенцыя, творчая ў першую чаргу. У выніку ад яе залежыць, куды будзе зарыентаваная нацыя. Развіццё нашай грамадскай супольнасці не павіннае ігнараваць традыцыйныя беларускія каштоўнасці: мову, культуру, гістарычную памяць. Іначай гэта будзе не нацыянальнае развіццё, а развіццё ў чужых інтарэсах. [...]

Русіфікацыя нашага краю сёння дасягнула апагею. У паўсядзённым жыцці [...] мова існуе на ўзроўні сувеніру. Ва ўладных установах Беларусі яе цалкам ігнаруюць. Магчыма, адзіным выключэннем будзе Міністэрства культуры з тае прычыны, што яго ачоліў беларускамоўны міністр культуры – Павел Латушка. Прэзідэнт краіны адносна мовы беларускай выказаўся адназначна: “На белорусском языке нельзя высказать нечто великое”. Калі б такое сказаў прэзідэнт Польшчы ці Літвы, то ягоная кар’ера назаўтра была б скончаная. Лічу неабходным заявіць, што сённяшняя моўная палітыка вядзе да этнацыду нацыі і страты суверэнітэту. Таму неабходна вярнуць беларускай мове статус адзінай дзяржаўнай у нашай краіне, як гэта было прапісана ў Канстытуцыі 1994 года. [...]

У беларускай мове начальнік краіны беспамылкова адчуў прысутнасць апазіцыі, і пры нагодзе, калі трэба таптаць гэтую апазіцыю, ён здзекліва пераходзіць на беларускую мову. Такое стаўленне фармуе ў шараговых людзей, ягонага электарату, негатыўнае стаўленне да беларускай мовы. [...]

Нігілізм у гістарычнай навуцы недапушчальны, але і засмечваць людскую памяць псеўдагероямі, кананізаваць – гэта дэзарыентаваць чалавека. На постсавецкай прасторы Беларусь – самая савецкая краіна. Кожны раённы цэнтр, абласны горад непамерна насычаны бальшавізмамі: вуліцы Свярдлова, Кнорына, Мяснікова, Фрунзэ... Па помніках Леніну мы, бадай што, стаім на першым месцы. Толькі адзін горад – Маладзечна – прынцыпова правёў дэкамунізацыю назваў. [...] І гэта дзякуючы дэмакратычным, нацыянальна сведамым дэпутатам гарадскога савету і, безумоўна, светлай памяці Генадзю Карпенку [і Генадзю Каханоўскаму – *уклад.*]. У той час думалася, што ініцыятыву маладзечанцаў падхопіць сталіца – Мінск. Але мы пайшлі па шляху блукаючых вуліц. Праспект Скарыны перабег на канец горада, Машэрава саступіла Пераможцам. Шыльды мяняюць, толькі партрэты адны і тыя ж.

"Лінія Сталіна" правяла па нашых душах крывавую мяжу, і мы заселі ў розныя акопы. Сталіністы па адзін бок, антысталіністы па другі. Асабліва гэтае размежаванне будзе адбывацца, калі АБСЕ прыраўняла сталінізм да гітлерызму. [...]

Нацыятворчыя працэсы ў Беларусі не скончаныя, тое, што мы маем у нашай культурнай спадчыне, магло б быць большым і якаснейшым, але калі параўнаць з 1910 ці 1913 годам, з Северо-Западным краем, то мы за гэты адрэзак зрабілі нямала. Беларускія энтузіясты ствараюць свае культурніцкія асяродкі, прыватныя музеі. За гэты час з'явілася шмат найцікавейшых кніжак, навуковых даследаванняў, унікальныя, на мой погляд, часопісы "ARCHE", "Дзеяслоў", па якіх будучае пакаленне будзе вывучаць наш культурны, духоўны набытак.

Бюлетень БЗБС "Бацькаўшчына", 2009, № 7

Алег Рудакоў

Хатні кансэрватызм.
Праблемы аб'яднаньня беларусаў у межах Расіі.

Выступленне на V з'ездзе Згуртавання беларусаў свету "Бацькаўшчына"
17 ліпеня 2009 г., Мінск

Дзень добры шаноўныя суродзічы!

У першую чаргу жадаю павітаць Вас ад імя Рэгіянальнага грамадзкага аб'яднаньня "Іркуцкае Таварыства Беларускай Культуры імя Яна Чэрскага"!

Павітаць і шчыра павіншаваць з нашым сёньняшнім сьвятам – чарговай сустрэчай беларусаў з усяго Сьвету! Бо кожная такая сустрэча, гэта, па-першае, і нейкі аналіз нашых спраў, а, па-другое, гэта магчымасьць намеціць новыя арыентыры ў нашай дзейнасьці. Але ёсьць і яшчэ адна акалічнасьць. Мы можам паглядзець адзін аднаму ў вочы, пагаманіць, параіцца, сустрэцца са "старымі" сябрамі, пазнаёміцца з новымі.

Дык чым ня Сьвята! Сапраўднае Сьвята! Дык з гэтым я вас і віншую!

І тут будзе, дарэчы кажучы, годна выказаць вялікую Падзяку нашаму кіраўніцтву, кіраўніцтву ЗБС "Бацькаўшчына", а асабліва Ўправе і Аргкамітэту правядзеньня гэтага З'езда. І ў большай ступені падзякаваць спадарыням Алене Макоўскай і Ніне Шыдлоўскай і іх камандзе. Бо я добра разумею, што гэта значыць арганізаваць такі З'езд. Колькі трэба высілкаў і часу, колькі трэба маральнай стойкасьці і ўпартасьці. А колькі трэба акумуляваць грошай...

Я думаю, што ўсе дэлегаты падтрымаюць мяне і наша плясканьне ў далоні будзе і азначаць нашу ўдзячнасьць!...

Увогале прыемна бачыць, што Беларускі Рух, **"Рух сапраўднага адраджэньня шчырага беларускага парыятызму"** не згасае, а я лічу, што дык і значна пашыраецца. І гэта робіцца ня гледзячы на, як бы мовіць, **зусім не спрыяльныя ўмовы.**

Я ня буду казаць за разьвіцьцё Беларускага Руху ў іншых краінах. Тут мне бракуе фактаў. Але я добра ведаю як разьвіваецца Беларускі Рух у Расіі, і, у першаю чаргу, у Прыбайкальлі. Тут я маю 13 год вопыта кіраўніцтва беларускай супольнасьці.

У сёньняшнім выступе я хацеў зрабіць невялічкі аналіз нашага Руха, зрабіць некаторыя параўнаньні і выказаць некаторыя прапановы.

Дык вось. У Расіі і зараз, дарэчы, доўжыцца ўсплёск нацыянальна-культурнай дзейнасьці народаў не рускай нацыянальнасьці. Хоць, праўда, некаторыя русафілы, напужаўшыся такога ўсплёску, пачалі ствараць і свае Цэнры Рускай культуры, пры гэтым утвараючы гвалт, што рускім у Расіі

цяжка жыць і “адраджаць” сваю нацыянальную культуру. Як быццам ім штосьці пагражае. Як быццам у Расіі больш не гамоняць на рускай мове, альбо не выходзяць газеты, альбо не працуюць на рускай жа мове тэатры, кінастудыі, альбо не вядзецца на рускай мове дакументацыя, альбо ВУЗЫ перайшлі на лацінку і г.д.

Так, у нас у Іркуцку, як толькі пачаліся ствараецца нацыянальна-культурныя аб’яднаньні, дык адразу зьявіўся і Цэнтр русскай культуры (ЦРК) пры Тэатры народнай драмы. Гэты тэатр, дарэчы, мае добры калектыў у плане творчага разьвіцьця. Для гэтага тэатра маецца асобны радок ў бюджэце нашай вобласці. Усе артысты і адміністрацыя працуюць стала на вызваленных пасадах, і ім яшчэ кожны год Упраўленьне па справах рэлігій і нацыянальных адносін пры ўрадзе Іркуцкай вобласьці як Цэнтру рускай культуры выдзяляе не малыя грошы з агульнага бюджэтнага пірага, які дзеліцца на ўсе нацыянальна-культурныя аб’яднаньні нашага рэгіёна.

Аняго ж, трэба, каб руская культура не згубілася ў межах Расіі. Дарэчы вось нам Рэгіянальнаму грамадзкаму аб’яднаньню “Іркуцкае Таварыства Беларускай Культуры імя Яна Чэрскага” (РГА ІТБК) не выдзелялася грошай з гэтага агульнага бюджэтнага абласнога пірага ўжо тры гады запар. Ані воднай капейчыны. А вось ЦРК дык без пытаньняў – грошы атрымлівае.

А прадстаўляеце, каб у Беларусі паўсюль паадчыняліся Цэнтры Беларускай культуры з абавязковай дзяржаўнай фінансавай патрымкай, якія б дбалі пра беларускасьць ва ўсім?

Увогуле ў Расіі я падзяляю ўсе нацыянальна-культурныя аб’яднаньні на чатыры групы.

Першая – умоўна назавём іх “метрапольныя” – гэта тыя якім добра і стала дапамагае іхныя Дзяржавы. У Іркуцку да такіх НКА належуць літоўскі, польскі, нямецкі, фінскі, габрэйскі цэнтры. Гэтым аб’яднаньням выдзяляюцца грошы з метраполій на розныя праграмы і нават проста на разьвіцьцё. Вось, напрыклад, літоўцаў у нас у вобласьці згодна апошняга перапісу (2002 года) налічваецца каля 1600 чалавек. Але ў іх маецца сваё консульства (праўда ганаровае – адна багатая літоўка па паходжаньню, якая стала жыве ў Іркуцку і з’яўляецца грамадзянкай Расіі – прызначана ганаровым консулам Літвы), і праз гэта консульства ідзе фінансаваньне Цэнтра Літоўскай культуры “Швітурыс” – “Маяк”. Даходзіць да сьмешнага. У студзені гэтага года да мяне прыходзіць старшыня Літоўскага цэнтра і кажа: “Алег, дапамажы. Нам Літва выдзяляе 500.000 расійскіх рублёў на разьвіцьцё на 2009 год. А я ня ведаю куды іх падзяваць? Што з імі рабіць? У цябе такі вялікі вопыт. Можа параіш што? А то ж у канцы года мне трэба рабіць за іх справаздачу.”

Шчыра кажу. Такая зайздрасьць мяне апанавала, што ледзь стрымаўся. Альбо іншы прыклад з тымі ж літоўцамі. У траўні Літоўскі

цэнтр і іх ганаровы консул дае шырокую абвестку, што яны будуць сьвяткаваць 1000-годдзе літоўскай дзяржаўнсьці. Таму запрашаюць усіх, але па спецыяльных білетах на Вечарыну і банкет. Прычым па тэлефоне паведамляюць, што на банкет дала грошы консульства, таму ён будзе шыкоўны. І што Вы думаеце, сабралася амаль уся іркуцкая эліта. Прыйшлі і дэпутаты, і чыноўнікі, і навукоўцы, і культурныя дзеячы. І вось усім ім "распавялі" пра мужную гісторыю літоўскага народа і гісторыю іх дзяржавы ВКЛ. Даходзіла да зусім сьмешнага. Адна бібліятэкарка (руская, але ёй далі даручэньне) распавядала пра літоўскіх пісьменьнікаў. І першым знакамітым на увесь сьвет літоўскім паэтам называе... Адама Міцкевіча, які нарадзіўся па яе словах... "ў Літоўскай губерніі". Дзе менавіта – не ўдакладнялася. Другая выступоўца (татарка, але ёй далі даручэньне) распавяла пра "літоўскіх татараў". Пры гэтым у яе дакладзе прагучала, што літоўскія татары дагэтуль захавалі сваю веру і маюць мячэці. Самая буйная ў Відзах... і хуценька прамовіла: "Праўда цяпер гэта тэрыторыя Беларусі". Прагучала гэта так, што можна было падумаць, што беларусы захапілі літоўскі горад Відзы.

На гэтым мерапрыемстве выступіў і я. Як змог, раставіў некаторыя акцэнты. Але мне далі слова ў канцы, пры гэтым папярэдзіўшы, што часу засталося мала і банкет стыне. Таму шмат казаць не прышлося. Праўда я потым зрабіў артыкул: "Сучасны літовец і гістарычны ліцьвін – ці ёсць розніца". Гэты артыкул надрукаваны ў "Маланцы" і ў прэстыжным каляровым іркуцкім часопісе "Іркуцкія кулуары", які чытае ўся наша мясцовая эліта.

Але гэтыя прыклады добра сьведчаць пра мэтанакіраваную працу Літоўскай дзяржавы і яе падтрымкі Літоўскага цэнтра ў Прыбайкальлі. Нагадаю, што літоўцамі запісаліся па перапісу толькі 1600 чалавек. Беларусаў жа там пражывае каля 50000 тысяч чалавек. Але мы ня маем у вобласці сваё консульства, мы ня маем ніякай падтрымкі з боку сваёй дзяржавы.

Другая група НКА – назавём іх "міграцыйныя" – гэта тыя, якія ў большай ступені займаюцца падтрымкай сваіх працоўных мігрантаў. Да такіх у Іркуцку належаць таджыкі, кіргізы, аўганцы, азербайджанцы, армяне, узбекі, кітайцы і інш.

Яны мала праводзяць культурніцкія мерапрыемствы. А калі і праводзяць, то ў асноўным мусульманскія сьвяты. Іх галоўная задача дапамагчы сваім мігрантам. І яны гэта пасьпяхова робяць. Схема такая. Прыязджае, напрыклад, таджык у Іркуцк на заробкі. Калі ён трапляе ў сваю дыяспару, то павінен плаціць даволі высокія грашовыя складкі, але яму ў гэтым выпадку дапамагаюць ўладкавацца на працу. І, самае галоўнае, дапамагаюць атрымаць за гэтую працу грошы. Таксама дапамагаюць вырашыць усе пытаньні з міграцыйнымі службамі. Калі ж

такі таджык будзе шукаць працу ў Іркуцку самастойна, то ніхто не дае гарантый, што яго не ашукаюць, альбо не “заграбе” міграцыёнка.

Трэцьцяя група НКА – назавём іх “дзяржаўныя” – гэта Цэнтр Бурацкай культуры і Цэнтр Рускай культуры. Яны маюць стаўкі. У іх маюцца людзі прафессіяналы, якія на вызваленых пасадах кіруюць рознымі гуртамі і адказваюць за розныя накірункі. У бурат, напрыклад, маецца каля 30 ставак.

Чацьвёртая група НКА – назавём іх “аматарскія” – гэты тыя, якія працуюць на аматарскіх пачатках. Зусім не маюць ні вызваленых пасад, ні сталай патрымкі з боку абласных ворганаў улады, і таксама амаль забытыя сваімі метраполіямі. Да такіх у Іркуцку належуць беларусы, украінцы, татары і чувашы. Праўда, іншым разам траім апошнім народам іхныя гістарычныя Радзімы так ці інакш дапамагалі. Беларусам жа Прыбайкальля пашэнціла меней. Праўда, некаторыя нават у нас сярод актывістаў ІТБК мяне папракаюць, што не умею прасіць. Можа гэта і так.

Але літоўцы, альбо палякі не просяць свае Дзяржавы. Яны атрымліваюць дапамогу стала, метадычна і ня толькі на праекты. Больш таго, у іх нават спрошчана сістэма справаздачы. Можна актам сьпісаць грошы.

Пры ўсім пры гэтым, я ні колькі ні павышаю, беларускае таварыства ў Іркуцку лічыцца самым актыўным, самым наватарскім, самым маладзёвым з усіх 40 НКА Іркуцкай вобласьці.

Сакрэт нашай актыўнасьці вельмі просты. Мы самаахвярна працуем на выхаваньне беларускага шчырага сапраўднага патрыятызму – у першаю чаргу сярод моладзі. Тыя беларусы, альбо нашчадкі беларускіх перасяленцаў, якія трапілі да нас, прыйшлі ў актыў, ужо не шкадуюць ні сваіх грошай, ні свайго часу, ні свайго здароўя на карысць беларускага культурнага адраджэньня. Такая ў нас мікраатмасфера. Я вельмі ўдзячны ўсім сваім паплечнікам за іх самаахвярнасьць. Асабліва тым, хто сёньня прысутнічае на гэтым форуме: Воле Галанавай, Алене Сіпаковай, Васілю Ракіце, Наташы Бакуновіч.

Наша суполка на сёньняшні дзень мае 11 адзяленьняў па Іркуцкай вобласьці, 17 творчых калектываў. Мы працуем па 20 накірунках. Пры ІТБК ствараюцца самастойныя юрыдычныя адзінкі – мясцовая нацыянальна-культурная аўтаномія “Беларусы Чарамхова” і Маладзёвы клуб “Крывічы”. Мы выдаем свой бюлетэнь, праводзім абласны фэст-конкурс “Гучы гоман Беларускі” і шмат робім іншых цікавых мерапрыемстваў. Кожны месяц у нас робяцца нейкія справы.

Але пры усім пры гэтым з 50000 беларусаў Прыбайкальля ў нашу суполку ўвайшлі толькі каля 1000 чалавек. Гэта толькі 2%. І гэта пры ўмове вельмі актыўнай 13-гадовай працы ІТБК.

У чым праблема? Я бачу праблему толькі ў характары беларуса.

Яшчэ ў час службы ў арміі я пачаў заўважаць. Вось нават два украінцы сустрэнуцца выпадкова і ўсё яны землякі "не разлей вода". А беларус беларуса сустрэў. "Во ты адкуль". "З Гомеля". "А, а я з-пад Полацка". "Ну добра, пакуль". І разышліся.

Я доўгі час ніяк не мог зразумець у чым прычына такіх паводзін. Я задаваў сабе пытаньне: "Чаму беларусы ў Расіі вельмі неахвотна аб'ядноўваюцца ў сваю нацыянальную супольнасьць?" А потым да мяне дайшло.

Я гэта называю агулам "Хатні кансерватызм". Але ён складаецца з некалькіх частак:

1. Самаіндэфікацыя (не ўсе беларусы ведаюць, што яны беларусы).

Вось адзін яскравы прыклад з маёй этнаграфічнай вандроўкі па беларусіх вёсках Прыбайкальля. У вёскі Тарнопаль, якая ўзнікла ў 1937 годзе я размаўляў з цёцяй Дусяй Заікінай, якой было болей за 60 год. На маё пытаньне: ці шмат тут пражывае беларусаў, яна мне адказала (даслоўна):

- У нас цяпер ужо пашці ўсе рускія, вось сятра мая дык яна была беларуска, а я і то ўжо руская.

- Дык яна што не родная Вам сястра --- пытаюся я.

- Не, радная.

- Дык як тады, атрымалася, Ваша сястра радная — беларуска, а Вы асабіста не?

- Ну яна ж нарадзілася яшчэ ў Беларусі ў Калядзічах, дзе та кажуць пад Гомляй, а я ж ужо нарадзілася тут, у Сібіры.

- Але па крыві Вы ж мусіць усё ж такі таксама беларуска.

- (Пасля некаторага роздуму) Па крыві можа і беларуска, але ж у пашпарце запісана, што руская. Я ж тут нарадзілася...

2. Самаізаляцыя (я беларус, але пра гэта лепш не згадваць, і увогале мне і аднаму добра ў сваёй хаце).

3. Сарамлівасць (я беларус, але мая мова ды культура нязначныя, ды і жыву я ў Расіі, дык што тут ужо...).

4. Недасьведчанасць (я беларус, мова і культура мае значныя, але асабіста я анічога пра гэта ня ведаю, дык лепш і не ўзгадваць).

5. Савецкая інтэрнацыянальная /прарасійская/ адукаванасць (мы можа і беларусы, аднак наш народ рускі).

6. Адсутнасць Бацькаўшчыны (я беларус, але каму я патрэбен).

7. Кепская праца актыва ІТБК з магчымымі сябрамі Таварыства. (Гэта не значыць, што мы кепскія, але ніхто ў нас не мае вызваленай пасады, што замінае штодзённай працы на карысць ІТБК).

На кожную частку ў мяне ёсьць канкрэтныя праклады з майго 13-гадовага вопыта кіраўніка беларускай супольнасьці ў Прыбайкальлі. Але гэтыя прыклады я зараз ня буду распавядаць.

Спачатку мне было крыўдна за беларусаў, а цяпер я ганаруся сваім Народам. Бо калі паглядзець нашу гісторыю, то што мы ўбачым? Усе

значныя войны праходзілі праз Беларусь. На гэтых войнах гінулі лепшыя, найбольш патрыятычныя. Заставаліся ў жывых толькі "прыспасабленцы". Больш таго, наша Радзіма была пад палітычным, эканамічным, культурным уплывам нашых суседзяў. Як можна было выстаяць? Колькі мы ведаем у такіх умовах асіміляваных зьніклых народаў.

Але нашы продкі выстаялі! Яны, дзякуючы сваёй упартасьці і свайму кансерватызму захавалі для нас нашу мову, нашу традыцыю, нашу гісторыю!

Цяпер прыйшоў наш час. Наша пакаленьне, у прыватнасьці маё пакаленьне, ня ведае што такое вайна. А як вядома, кожнае пакаленьне нараджае сваіх герояў. Нашы героі тут, сярод нас. Дык ці зможам мы адрадзіць Беларускі Рух, **"Рух сапраўднага адраджэньня шчырага беларускага парыятызму"!**

Мы проста абавязаны гэта зрабіць!

Увогале, нам, у тым ліку і дзяржаўным органам, трэба знайсьці адказ на пытаньне: "Каго Вы жадаеце выхаваць у Беларусі?"

Бо ёсьць вялікая розніца – жыхар Беларусі і шчыры патрыёт Беларусі! Жыхар Беларусі ня будзе размаўляць на беларускай мове, ня будзе адстойваць нашу гістарычную спадчыну, ня будзе за мяжой годна казаць: я – беларус!, ня будзе абараняць інтэрэсы сваёй краіны.

Але ўсё гэта самаахвярна будзе рабіць шчыры беларускі патрыёт.

Дык каго вы жадаеце ўбачыць у выніку. Да чаго імкнецца Беларуская інтэлегенцыя і да чаго імкнецца дзяржаўная улада? Ці ў адным накірунку гэтыя намаганьні?

І яшчэ адна заўвага. Вось я прыязжаю ў Беларусь і пераходжу на беларускую мову. Размаўляю паўсюль ї з усімі. Бываюць розныя здарэньні, але зараз я пра іх ня буду казаць. Галоўнае, што я паказваю тутэйшым жыхарам, што ёсьць яшчэ беларуская мова на вуліцы. І самае цікавае, што апошнім часам мне адказваюць таксама на беларускай мове.

Але мясцовыя беларускія патрыёты (можа ня ўсе, але я ведаю многіх), між сабой размаўляюць па-беларуску, але з народам на вуліцы толькі па-расейску. Я вось не разумею, гэта вы што, не давяраеце свайму народу? Альбо пагарджаеце ім? Альбо баіцеся размаўляць па-беларуску? А вось прадстаўце, што ўсе беларускія патрыёты выйдуць на вуліцу і пачнуць гаманіць з чужымі людзьмі па-беларуску! Дык можа гэта стане новай моднай хваляй?

Добра, зараз трохі прапаноў для нашага далейшага Беларускага Руху.

Я пазнаёміўся з праектам закона аб суайчынніках і плянам працы ЗБС на наступны перыяд. Гэта ўсё я ўхваляю і прапаноўваю:

✓ правесці ЗБС сумесна з дзяржаўнымі органамі Фэст у Беларусі беларускіх гуртоў замежжа;

✓ Стварыць пры ўрадзе РБ Міністэрства па ўзаемадзеяньню з Беларускай дыяспарай.

✓ Ствараць Рэсурсныя цэнтры ЗБС сумесна з дзяржавай на базе дыяспар.

✓ ЗБС праводзіць грантавую палітыку. Шукаць вялікіх грантадаўцаў і драбіць вялікія гранты для суполак за мяжой.

✓ Дзяржаве вярнуць льготы для дзяцей беларусаў Расіі пры паступленьні ў ВУЗы Беларусі, пры ўмове хадатайніцтва беларускай суполкі.

✓ Правесьці асобны Маладзёвы Сход – "Нашчадкі Беларускага народа".

✓ Падрыхтаваць і правесці ў 2010 годзе Навуковую канферэнцыю – 100 год Сталыпінскаму перасяленьню беларусаў у Сібір.

✓ ЗБС "Бацькаўшчына" узяць на сябе ініцыятыву выдаць падручнікі па беларускай мове і гісторыі беларускага народа для беларускай моладзі і дзяцей замежжа, у прыватнасьці для расійскіх беларусаў.

Вось такія прапановы. Спадзяюся, што наш Беларускі Рух будзе набіраць моц.

І будзе заўжды жыць Беларускі народ! І будзе жыць Беларусь! Жыве Беларусь!

Беларуская мова – аснова незалежнасці Беларусі

Зварот V з'езду Згуртавання беларусаў свету "Бацькаўшчына"

Мова – адзін з галоўных здабыткаў і галоўная прыкмета сталасці любой нацыі. Беларуская мова за час свайго існавання перажыла некалькі этапаў: ад дыялектаў да мовы дыпламатычных зносінаў, якой нараўне з лацінскай карысталіся на абшарах ад Эльбы да Урала, ад Балтыкі да Чорнага мора.

На жаль, на сённяшні дзень у Беларусі працягваюцца працэсы русіфікацыі, беларуская мова знікае з усіх сфераў ужытку: адукацыя, сродкі масавай інфармацыі, дзяржаўнае справаводства і інш. Гэта не гледзячы на тое, што з 1996 г. беларуская і руская мовы маюць роўны статус дзяржаўных. Але факты сённяшняга дня сведчаць, што на дзяржаўным узроўні падтрымліваецца толькі руская мова.

Да прыкладу, на сёння сайты многіх міністэрстваў, выканкамаў мясцовага ўзроўню не маюць паўнавартаснага беларускамоўнага варыянта, у банках краіны пасля ўвядзення сістэмы сканавання не прымаюцца плацёжныя дакументы на беларускай мове ад юрыдычных асобаў, узоры бланкаў накладных і ўсіх гаспадарчых дакументаў, падатковых дэкларацый зацверджаны толькі на рускай мове. Бланкі мытных дэкларацый па-беларуску былі аддрукаваныя толькі ў 2008 годзе і дасюль з'яўляюцца рэдкасцю на пунктах мытнага кантролю. Недапушчальная сітуацыя з беларускай мовай у сферы адукацыі. У Беларусі існуе некалькі беларускамоўных дашкольных установаў. На пачатку 2008-2009 навучальнага года колькасць вучняў усіх тыпаў школ склала 1 064 466, у тым ліку у школах з беларускай мовай навучання – усяго 195 592 (18,4% ад агульнай колькасці), з рускай мовай навучання – 792 535 вучняў (74,4%). У параўнанні з мінулым навучальным годам колькасць агульнаадукацыйных установаў з беларускай мовай навучання паменшылася на 1,7%.

У 2008-2009 навучальным годзе ў першых класах навучаліся 91 290 вучняў, з якіх 73 579 (83,3% ад агульнай колькасці) навучаліся на рускай мове, 14 712 (16,7%) – на беларускай.

З агульнай колькасці навучэнцаў першых класаў агульнаадукацыйных установаў гарадскіх мясцовасцяў на беларускай мове вучацца 1,9 %, на рускай – 98,0%. Па сельскай мясцовасці гэтыя паказчыкі наступныя: на беларускай мове навучаюцца 68,6% вучняў, на рускай – 31,4%.

Сярод 54-х вышэйшых навучальных установаў няма ніводнай з цалкам беларускамоўным выкладаннем. Фактычна адбываецца дыскрымінацыя навучэнцаў па моўнай прыкмеце. Гэта пазбаўляе матывацыі бацькоў вучыць дзяцей па-беларуску не толькі ў Беларусі, але і ў асяродках беларусаў замежжа.

Беларуская мова фактычна не гучыць на частотах FM-радыё. Рашэнне дзяржавы аб 75% квоце абавязковага гучання беларускай музыкі ў дзённым радыёэфіры не прадугледзела канкрэтнага моўнага патрабавання. Такім чы-

нам, у эфіры гучыць беларуская музыка амаль 98% на рускай мове. Беларуская мова амаль знікла з усіх каналаў дзяржаўнага тэлебачання.

Пры заяўленай роўнасці беларускай і рускай моваў у Беларусі асноўныя фінансавыя сродкі беларускіх падаткаплацельшчыкаў выдаткоўваюцца на падтрымку рускай мовы, якая такой падтрымкі не патрабуе. Мае месца фінансава-эканамічная дыскрымінацыя беларускай мовы.

Фактычная моўная сітуацыя ў нашай краіне прывяла да таго, што з-за беларускага чынавенства на пачатку 2009 года ЮНЭСКА – уплывовая структура ААН, — аднесла беларускую мову да моваў, якім пагражае знікненне.

У сувязі з гэтым **звяртаемся да ўсіх дзяржаўных органаў з патрабаваннем** забяспечыць беларускай мове гарантаваны законам рэальны статус дзяржаўнай мовы, гарантаваць яе прысутнасць ва ўсіх сферах жыцця дзяржавы і грамадства, у тым ліку:

- спыніць русіфікацыю, забяспечыць роўнае з рускай мовай фінансаванне з дзяржаўных крыніц сферы ўжытку беларускай мовы – тым самым забяспечыць рэальнае раўнапраўе беларускай мовы ва ўсіх сферах дзяржаўнага і грамадскага ўжытку;
- пачаць выпраўленне сітуацыі для хутчэйшага стварэння адукацыйных ланцужкоў “дзіцячы садок – школа – ВНУ”, што дасць магчымасць для кожнага беларуса атрымаць поўны курс адукацыі на беларускай мове;
- прывесці ў адпаведнасць з колькасцю жыхароў Беларусі, для якіх беларуская мова з’яўляецца роднай (74% у 1999 г.), час эфірнага вяшчання на беларускай мове дзяржаўных каналаў тэлебачання і радыё ў Беларусі;
- стварыць моўнае асяроддзе ў гарадах і вёсках Беларусі праз вонкавую рэкламу на беларускай мове назваў дзяржаўных установаў, крамаў, кафэ, назваў вуліц і інш.;
- штогод выдзяляць адпаведныя фінансавыя сродкі на падтрымку беларускіх садкоў, школ, класаў у асяродках беларусаў замежжа;
- стварыць усе ўмовы для папулярызацыі беларускай мовы сярод насельніцтва краіны з мэтай далейшага надання беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай у Рэспубліцы Беларусь.

Заклікаем усіх грамадзян Рэспублікі Беларусь, незалежна ад месца іх сталага пражывання, прыняць актыўны ўдзел у чарговым (пасля 1999 г.) перапісе насельніцтва Беларусі, які адбудзецца ў бягучым, 2009 годзе, і ад вынікаў якога на дзесяць бліжэйшых гадоў будзе залежаць лёс беларускай мовы і культуры, беларускамоўнай адукацыі, кнігавыдавецкай справы і палітыкі ўладаў у галіне рэкламы і візуальнай інфармацыі.

Пяты з’езд беларусаў свету МГА “ЗБС “Бацькаўшчына”
18-19 ліпеня 2009 г., г. Мінск

У СВОЙСКАЙ ПРАСТОРЫ

Гальяш Леўчык

Да 130-х угодкаў ад нараджэння паэта

Мая прадмова

Нічога ня хочу.., нічога, нічога –
Ні грошы, ні славы, ні шчасьця сьляпога,
А толькі ўсё жду я, каб родная мова
Хутчэй дачакала свабоднага слова!
Пакуль не даждуся багацця такога –
Нічога ня хочу.., нічога, нічога!

Белорусское эхо. Киев. 1918. №8. 30 сентября.

* * *

Ларыса Геніюш

Да 100-х угодкаў ад нараджэння

Не згінай мяне, я не сагнуся,
Не баюся ні страхаў, ні зла.
Нездарма я з зямлі беларускай
Непахіснай сасною ўзрасла.

Напрасткі йду няходжанай сцежкаю,
Мудрасць продкаў у гарачай крыві,
Ні прад кім не схіляю паспешна
Крыху гордай сваёй галавы.

Абмінаю ўсю набрыдзь, што вокал
Чалавечы мой блытае лёс.
Гляджу ўдаль, не маргнуўшы нат вокам.
Розум цемру праніжа наскрозь!

* * *

Мікола Ермаловіч

Чужыя кветкі на нашым полі,
Чужыя зоркі ў нашым небе,
Чужыя кветкі нам душы труцяць,
Чужыя зоркі нас з тропу зводзяць.
Чужыя кветкі хутчэй мы вырвем,
Чужыя зоркі смялей мы згасім.
Свае мы кветкі засеем ў полі,
Свае мы зоркі запалім ў небе.
Свае нам кветкі душу ўваскросяць,
Свае нам зоркі шляхі пакажуць.

З архіва ўкладальніка. Машынакопія.

* * *

Васіль Зуёнак

Адабраны мой край...

Адабраны мой край,
Край, стаптаны бязроднаю паствай,
Анямелы мой край,
У якую партапіў ты пастку?
Хто наставіў яе
І сыноў тваіх зманнаю сілай
Мусіў збэсціць свае
Карані, і шляхі, і магілы?
Хто забавіў і чым
Ад цябе адракацца самохаць?
Хто забіць і забыць навучыў
Слова роднае імем эпохі?..
Адабраны мой край,
Занядбаны, — далёка хаўрусаў
Ты зламысных сваіх не шукай, -
Гэта мы, гэта мы – беларусы...

Зуёнак В. Пісьмы з гэтага свету.
Мн.: Мастацкая літаратура, 1995.

* * *

Галіна Каржанеўская

О так, мы людзі на балоце…

О так, мы людзі на балоце,
Яго няпроста асушыць.
Здаўна ва ўціску і галоце,
Але за тое з прагай жыць.

Цярпець вучылі чужаніцы,
Хіліцца долу безь віны.
Наш чалавек таму баіцца
Начальства, сваркі ды вайны.

Была нязломнаю надзея
Займець уласны лапік свой.
Для нас капейка – як падзея,
А воля – птах над галавой.

Лёс, што ня песьціў і ня гушкаў,
Нам так абрыдзеў, хоць ты плач!
Лунае прывідная птушка.
Дасюль пацьвельваецца, бач…

Верш на свабоду. Бібліятэка Свабоды XXI стагоддзя. Радыё Свабода, 2002.

* * *

Марыя Рамок

Мучаць — кра́ты ці краты́?..

Мучаць –
кра́ты ці краты́,
Што за кратамі сядзяць?
Джаляць –
ска́ты ці скаты́?

Токам б'юць, хлуснёй сьмярдзяць!
Мы краты – і я, і ты.
Мы браты – і я, і ты.
Душаць –
 га́ды ці гады́?
Гвалцяць нас, рабуюць нас!
Разумеем я і ты:
Штось рабіць настаў нам час.
Кроч за мной і не дрыжы –
Да апошняе мяжы!

Верш на свабоду. Бібліятэка Свабоды XXI стагоддзя.
Радыё Свабода, 2002.

Аляксей Каўка

Масква Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча "Халімон на каранацыі"

Скрозь падарожнічае прыгожае пісьменства Беларусі ў Новым, адранжэнчым часе. Вандруюць аўтары і персанажы «Энеіды навыварат», «Тараса на Парнасе», «Путешествия...» П.Шпілеўскага, «каўказскіх» старонак Т.Лады-Заблоцкага, «ваколічных» — Ул. Сыракомлі. Нашто ўжо дамавіты шляхціч Завальня ў фантастычных замалёўках Я. Баршчэўскага, але ж і ён духоўна наталяецца прыгодніцкімі апавяданнямі менавіта з вуснаў падарожных— начлежнікаў у яго гасціннай сядзібе. Не менш прыстойна глядзіцца ў гэтым жа радзе і першы Беларускі Дудар — Дунін Марцінкевіч з «Халімонам на каранацыі».

Заўважаецца і скразны лейтматыў варухання творцы ў часе і прасторы: пазнаванне свету, сябе ў свеце, сцверджанне ўласнае духова-культурнае тоеснасці ў сутыкненні з іншымі народамі і культурамі. Гэтай самавыяўленчай якасцю найперш і прываблівае чытача каларытны вобраз гарадзецкага старшыні Забалотнага — здаецца першага ў нашай літаратуры беларускага чалавека, эстэтычна тыпізаванага на іншанацыянальным фоне.

Праўда, пад той час наша славеснасць ужо мела мастацкі прэцэдэнт беларускага, дакладней «літвінскага», у польскамоўнай выяве, самавыяўлення, праз інакшае, выклікальна-адчуджанае ўспрыняцце расійскае рэальнасці. Маем на ўвазе Міцкевічавы «Дзяды».

Абодва прыклады — і Марцінкевіча, і Міцкевіча — пры іх не аднолькавай мастацка-філасофскай каштоўнасці, могуць, мяркую, разглядацца як сузалежныя, хоць і процілеглыя варыянты ўспрымання расійскага свету: арыстакратычна-пратэстнага («Дзяды»); сялянска-патрыярхальнага, памяркоўнага, у пэўным сэнсе згодніцкага («Халімон...»). І першы і другі парадаксальна спалучаюцца ў гістарычным досведзе нацыянальнага самапазнання беларуса, стаючыся з часам устойлівымі рысамі яго светабачання, а нават ментальнасці.

Мо не вельмі перабольшаным было б прышушчэнне: і сёння, у XXI-м сталецці пэўная частка нашых суродзічаў імперскі сіндром у грамадзкім жыцці суседняе краіны ўспрымае конгеніяльна колішняму погляду на праблему славутага Наваградца: «Biedny narodzie, żal mi twojej doli, // Znasz tylko jeden heroizm: niewoli» («Бедны народзе, шкада тваёй долі, // Адзіны знаеш геразім: няволі» [1-с.374].

Але значны адсотак беларускага, даўно не патрыярхальнага соцыуму з захапленнем вітаў бы – у Маскве або Мінску – каранацыю "добрага царочка", нават, калі б той "дабрыні" спадарожнічала чарговая

інкарпарацыя Беларусі “в единое государство” з Расіяй. Прынамсі, дажыві аўтар разглядаемае “Быліцы” да нашых дзён, наўрад ці пярэчыў бы такому дзёрзкаму прыпушчэнню.

У крытыцы адносна вобраза Халімона заўважаюцца супярэчлівыя трактоўкі: носьбіт працарысцкіх вернападданіцкіх настрояў [2-с.143]; стоены выкрывальнік каранацыйнае ўрачыстасці як буфанаднага дзейства [3-с.222]. Абодва меркаванні патрабуюць удакладнення – хаця б з угляду на несупадзенне аўтарскага “я” Марцінкевіча і створанага ім літаратурнага тыпа. Асабіста Дудару з Люцынкі, пазней верагоднаму паўстанцу-“каліноўцу”, пэўна бліжэй спомнены ўжо пратэстны пачатак, хаця мастацкія сімпатыі пісьменніка-рэаліста скіраваныя на выяўленне “памяркоўнае” натуры суродзіча, тыпізаванай на канкрэтным гістарычным факце – дарэчы, не адзінкавым з гледзішча прамаскоўскага стаўлення беларуса[1].

Варты павышанае ўвагі завяршальны пасаж – своеасаблівы зместава эмацыйны камертон у роспаведзі гарадзецкага старшыні пра сваё ўзрушлівае падарожжа ў старадаўнюю расійскую сталіцу:

Кончыў Забалотны расказы шчасліва,
Глянуў кругом важна, выпіў шклянку піва,
Усе выхвалялі царочка дабрэнька,
Усім, баш, на сэрцы стала весяленька [5-с. 226].

Як відаць, маскоўскія ўражанні нашага героя ўдзячна падхоплены яго землякамі- слухачамі. Што выключалася б, трымай Халімон і яго спадарожнік-пінчук Шавалонак фігу ў кішэні (паводле меркавання пэўнага даследніка), калі разам з маскоўскім людам грымагалосным «ура» вітаў перад Успенскім саборам яго царскую Мосць. Зноў жа, не выпадае сумнявацца ў выяўленча-псіхалагічнай шчырасці і аўтара пры пераказе «каранацыйных» перажыванняў удзельнікамі ўрачыстасці:

Скончылась малітва добранькага панка,
Паказаўся людзям у краснага ганка,
Да быстранькае ж вока ён, дзетачкі, маець,
Ангельскае сэрца ў грудзях яго таець!
…………………..
А народ радзенькі, што цар міла глянуў,
Так у адзін голас «ура, ура» грануў [5-с.214].

Зрэшты, народ не памыліўся ў сваім абуджаным прадчуванні новае, непрыгонніцкае эпохі ў асобе новага імператара, які ўвойдзе ў гісторыю «одним из величайших реформаторов» [6-с.172] і якому сучаснік і наступнік Марцінкевіча пазней таксама не ашчадзіць некалькі ўхвальных słоваў[2].

Шляхетная, не пазбаўленая ілюзій, ідэя манаршага народазаступніцтва асэнсавана паэтам прываблівай выяўленчай экіпіроўкай: ад агульнага, светла зычлівага пагляду на Маскву, «сэрца рускай зямейкі» (параўнайма міцкевічава ўражанне ад Пецярбурга: «że budowały go chyba szatany» («яго ўзводзілі мабыць шатаны») да паасобных кранальных дэталей на жывапісным палатне:

Ад Тверскіх рагатак да сама Крамліна
Убраны палацы, баш, к вянцу дзяўчына!
На вокнах, на ганках атласы, дываны,
У квяцісты ўзоры дзіўна маляваны!
Часам, калі летам мак раскрасіць градкі,
Так цвіце ад Крэмля да Тверскай рагаткі [5-с. 212].

За галоўным персанажам «Быліцы» неадступна-непрыкметна крочыць яе аўтар, кіруючы цікавасць чытача да найбольш прыкметных мясцін і помнікаў першапрастольнае (саборы Крамля, царква іконы Іверскае Багамаці, Чудаў манастыр, Сухарава башня, Вераб'ёвы горы ...). Пэўна гарадзецкі старшына дапяў згаданых цікавостак. Але каб з такой тапаграфічнай дакладнасцю ўзнавіць свае ўражанні землякам? Без «падказкі» Марцінкевіча, верагоднага наведніка Масквы (магчыма днём каранацыі), наўрад ці абышлося. Словам, «маскоўская» старонка ў жыццяпісе нашага творцы-пачынальніка дасюль застаецца таямнічай, непрачытанай, на што ў свой час звяртаў нашу ўвагу Генадзь Кісялёў.

З неменьшай прываблівасцю, рэалістычнай дакладнасцю «схоплены» на агульным малюнку і прыўзняты настрой масквічоў, раскатурханых нязвыклай урачыстасцю:

А народу ж, дзеткі, адкуль узялося?
Вось на большым полі густое калоссе;
Стоўпіцца пры Крэмлі, на вуліцы мнецца,
Адзін на плот лезе, другі на дол пнецца;
На ганак палацаў, штоб месца здабылі,
Карбованцаў дваццаць ахвотна плацілі [5-с. 212].

Захоплены знешнім мільгаценнем урачыстасці, наш Халімон не вельмі бянтэжыцца, не «раствараецца» ва ўсеагульным узбуджэнні, успрымаючы з пэўнае дыстанцыі, не без лёгкага гумару, акаляючыя падзеі, спаталяючы, пры аказіі, і ўласную дацеклівасць у пазнанні іншага свету і горада. Абок захаплення цвяроза пацвельваючы над побытавыміператрымкамі (изъянами) маскоўскага жыцця — з неадчэпна «ахвочымі да дабра чужога» мясцовымі жулікамі, іх хаўруснікамі-паліцэйскімі (па-цяперашняму, міліцыянтамі-"крышавальнікамі").

Ласьне нутраная засяроджанасць, душэўна-маральная роўнавага нашага героя і дазваляюць яму ў крытычны момант праявіць сваю чалавечую сутнасць, выказаць «беларускую чэсць» — ратуючы з раскалыханага натоўпу ледзь было не задушаную ў каранацыйным віраванні кабету з дзіцёнкам. Потым ніколькі не спакушаючыся ні гераізацыяй свайго ахвярнага ўчынку (бо «другі, дай трэці штоб там падаспелі,.// Бліжняму даць помач...»), ні ўзнагародай за подзвіг: «За спамогу бліжнім не хачу я зыску..».

Гэтую ж хрысталюбную неадольнасць чалавечага ў чалавеку паўстагоддзем пазней адцеміць, з іншае «каранацыйнае» нагоды, волат рускага слова і думкі — згадаўшы падобны, ахвярна ратаўнічы крок мешчаніна Савелія, выбавіцеля малодзенькай княжны-масквічкі ў трагічнай вадаверці на Хадынскім полі. Той таксама далікатна адхіляючы «узнагародную» прапанову ўратаванае княжны па сутнасці агучыў евангельскую прыпавесць аб любові да бліжняга: «Нет, барышня, ступайте, чего еще благодарить... И он улыбнулся такой белозубой, радостной улыбкой, которую Рина вспоминала как утешение в самые тяжелые минуты своей жизни» [8-с.378].

Так і беларускі мужык, пакінуўшы па сабе ў сэрцах маскоўскіх арыстакратаў удзячную памяць, увечніўся і ў літаратуры (уключна з рускай, дзякуючы нядаўняму, высока паэтычнаму перакладу Івана Бурсава) незнарочыстым узорам чалавечнасці і хараства, «лепшых маральных рыс народа» [9-с.80]. Падкрэслім: беларускага народа. Блізкага, але не тоеснага народу рускаму, што пераканаўча й высвецілі старонкі марцінкевічавае «Быліцы». Магчыма перад гэтай «нетоеснасцю», не кажучы пра ненат ужлівае, «легкаватае», на беларускі лад, абыходжанне аўтара з імем Аўгусцейшага манарха і збянтэжыўся казённы цэнзар, блакуючы друкаванне знакамітага твора.

А ўсе ж, як аказалася, — твора трывушчага, нятускнага сваім вызнаннем нашае адвечнае ісціны: быць, трываць, заставацца сабою — чалавекам і беларусам. Здатным, пры належных абставінах, выказаць уласную годнасць. Не выпадае даўжэй запыняцца над выяўленчымі, адносна сціплымі кляйнотамі твора, як і ўсяе спадчыны Марцінкевіча. Стылістычную сціпласць яе пазней прыкмеціў М.Багдановіч, хоць мастацкая ўскрыленасць «Быліцы» троху і пярэчыць згаданаму папроку. Можа аўтар «Халімона» сапраўды сціплічае ў выяўленчай фантазіі, паэтычных прыёмах пры амбалёўцы падзей, персанажаў і тым прыкметна прайграе сучасніку — аўтару бліскучага «Тараса на Парнасе». Але ж і не саступае яму ў шляхетным імкненні: выйсці ў свет і застацца сабою. Няхай, пакуль, — пэўным коштам формы над зместам. Каб разняволіць беларускае слова на далейшыя форматворчыя адкрыцці, дзеля гарманізацыі этыкі й эстэтыкі ў літаратурна-мастацкім самасцверджанні беларуса.

Што дасканала здзейсніцца з надыходам эпохі Купалы-Коласа-Багдановіча — новага рэчышча, пульсоўнага з крынічна-творчых глыбіняў папярэднікаў.

[1]/ Вядома, што продак наш у сваёй масе не падтрымаў паўстанне 1863 году, а здаралася і выдаваў уладам інсургентаў. Прыкладам, другі, гэтым разам маладзечанскі старшыня міфалагізаваў тыя падзеі як проціборства рускага цара і "польскага караля", з непрытоенай сімпатыяй да першага: "Дужаліся з сабой, каторы сільнейшы <...> — або Расія, або Польшча. Цар рускі здужаў польскага караля і сказаў: "Ага, я сільнейшы, Расія вялікая, а Польшча малая; так вот і скажы сваім паўстанцам, жэбы болей не сядзелі ў лесе і ішлі дадому – бо ўсіх паб'ём" [4-а.25]. Рэмінісцэнцыі гэтага "дужання", з гэтым жа, процілеглым нераўнадушшам да абодвух бакоў адклаліся ў тагачасных ананімных "гутарках".

[2]/ «Растучы я развіваўся, а прада мною што раз харашэй расцілаўся свет: На царскім троне сеў слаўнай памяці Аляксандр II, насталі часы, аб каторых можна сказаць, што людзей нікчэмных яны не бачылі» [7-с.518] (як у такім разе ўспрымаць тэрарыстаў-царазабойцаў, сярод іх нашага земляка Грынявіцкага?).

Літаратура

1. Mickiewicz A. Dzieła poetyckie. — Warszawa, 1998. — T. 3.
2. Навуменка І. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. — Мінск., 1992.
3. Гісторыя беларускай літаратуры XI-XIX стагоддзяў. Мн., 2007. Т.2.
4. Аддзел рукапісаў ЦНБ АН Літвы. – Ф. 21-370.
5. Дунін-Марцінкевіч В. Творы. Мінск., 1984.
6. Алданов М. Истоки. – М., 1991.
7. Абуховіч А. Мемуары // Заняпад і адраджэнне. Беларуская літаратура XIX стагоддзя. Уклад. Ул. Казберук. Мінск, 2001.
8. Толстой Л. Ходынка // яго: Собр. Соч. Т. 14. М., 1964. Гл. таксама: Майхровіч С. Нарысы беларускай літаратуры XIX стагоддзя. Мн., 1957.
9. Гісторыя беларускай літаратуры XIX — пачатку XX стагоддзя. Мінск., 1998 (артыкул М. Грынчыка)

Диодор Дебольский

О Максиме Богдановиче*

Тому, о чем собираюсь рассказать, минуло более сорока лет и, несомненно, в рассказе моем словечки — "забыл" и "но помню" должны были бы встречаться на каждом шагу и относиться преимущественно, к самому интересному в воспоминаниях, к разговорам, к отдельным замечаниям и оценкам, что всего полнее характеризовало бы и человека и время. Но вот именно это и не запомнилось и ушло невосстановимо. А разговоров у нас с Максимом было множество, главным образом о литературе, поэзии преимущественно. Максим Богданович в те времена, когда мы учились в старших классах Ярославской гимназии, был мне, да и всей нашей семье, очень близок. Бывал он у нас, в нащей большой квартире у Пятницкого спуска на Волгу, раза два-три в неделю, не реже, и всегда притаскивал какие-нибудь книги. Мы жили в низком, первом этаже толстостенного каменного дома. Немного сутулая фигура Максима с книгами под мышкой, проходившего мимо окон наших комнат, запомнилась четко и навсегда. Книги он мне носил постоянно и, наверное, почти все содержимое огромного книжного шкафа Адама Егоровича, его отца, перебывало у меня.

Читал Максим много, больше, чем кто-либо из нас, его товарищей. Он знал это и никогда не отказывал себе в удовольствии поймать кого-нибудь из гимназистов также слывших "очень развитыми" в незнании той или другой книги или произведения и рассказывал он об этом хохоча и ударяя себя кулаком по коленке и, с полным удовлетворением, но без всякого злорадства.

Впервые я увидел Максима на широкой мраморной лестнице гимназии, где мне кто-то его показал. В этот день пошли в нашем классе разговоры, что приехал какой-то новичок из Нижнего, но что будет он учиться не в нашем, а в параллельном классе / в Яросл. гимназии все классы были двойными/. Первое, что бросилось в глаза и очень запомнилось — совсем необычный покрой гимназического костюма. Куртки и брюки у всех гимназистов были суконные и потому были плотными и сохранявшими форму. Костюм же Богдановича явно домашней работы и сшит он был не из сукна, а из чего-то скорее похожего на бумазею, а потому никакой формы не сохранял.

Слух о том, что новичок очень начитанный и «во» как знает литературу сейчас же дошел до нашего класса. Несколько человек из нас давно уже носилось с мыслью организовать литературный самообразовательный кружок. Тогда такие кружки были довольно обычны. Позвали, конечно, М.Богдановича. Обычно эти кружки начинались и кончались изданием журнала. Журнал всегда бывал лучшим организационным зерном. Но здесь о журнале почему-то речь не зашла и из кружка ничего не получилось.

Больше и не собирались. После этого первого нашего собрания Максим зашел ко мне и затем стал у меня бывать всё чаще и чаще. Общим нашим интересом оказалась литература, в особенности поэзия. Сборник стихов "Русская муза», составленной и несколько раз издававшийся П.Я. /Мельшин/, принесенный Максимом, всегда лежал у меня на столе. "А вот вы послушайте, Додинька"- начинал Максим, перелистывая сборник и читая что-нибудь не такое уж известное из Майкова, Фета, Тютчева, и жмурился от удовольствия (Очень ценил "Приметы осени" Грекова и Мея).

Те годы были временем "новой поэзии", она целиком и без каких-либо подразделений именовалась "декадентской", были бы только стихи издания "Скорпион" или "Грифом". В эту рубрику входил и Александр Блок, которого мы тогда не умели еще отличить от прочих и сколько-нибудь понять. Но вспоминаю, что Максим любил читать вслух «Выхожу я в путь открытый взорам, Ветер гнет упругие кусты». И с особенным выражением конец: «Буду слушать голос Руси пьяной, ночевать под крышей кабака».

Каждое “новое” стихотворение принималось как-то без критики. Оно было «новым», а потому уже должно было быть хорошим или во всяком случае интересным и какие-нибудь вздорные строки Бальмонта "Предо мной все другие поэты предтечи" принимались как констатация факта, не подлежащего сомнению. Это было, конечно, грустное заблуждение, но таково было веяние времени.

Преподаватель русского языка в классе Максима А.А.Лебедев организовал один раз в гимназии литературный вечер, и реферат о современной русской поэзии написал и читал на нём Максим. Реферат был небольшой, в качестве иллюстраций в него было втиснуто много отрывков из стихотворений современных поэтов. Запомнилось лишь одно из них, Бальмонта: "Хорошо меж подводных стеблей. Тишина, глубина. К нам доходит лишь тень кораблей и не слышна морская волна". Стихи эти, как и другие, читал Максим нараспев, даже как бы с небольшим завыванием, что нам всем казалось очень новым и необыкновенным, но все же не всеми было одобрено.

В ближайшую нашу встречу Максим рассказал мне, что к нам в Нижний Новгород приезжал какой-то московский поэт, который читал стихи именно так. Но все-таки в дальнейшем Максим уже никогда в такой манере стихов не читал. Читал он стихи неплохо и большое количество стихов не новых, а поэтов XIX в. знал наизусть. Память у него была редкостная, очень цепкая — прочитав два, самое большее три раза, большое стихотворение, он уже накрепко его запоминал.

Жили Богдановичи всегда неподалеку от гимназии. Говорю «всегда», потому что отец его часто менял квартиры, но все они оказывались в этом же районе лесной площадки. Почему-то каждая квартира была в деревянном доме и в первом этаже. Запомнился неизменно стоявший в коридоре запах нагретого дерева и детской, неоштукатуренные стены и потолки. Я заходил к Максиму редко и ненадолго, но побывал во всех квартирах. Максим с млад-

шим братом Левой всегда жили в отдельной и светлой комнате. Обстановка самая скупая — две железные кровати, два стула и перед окном большой, самый простой, из плотно сбитых досок стол. (Такие столы тогда назывались кухонными). Левая сторона стола — Максима, на ней неизменный белорусский словарь Карского**; правая — Левы. Лева с грифельной доской в руках решает задачи, он был очень способным математиком. В глубине квартиры помещалась вторая семья Адма Егоровича, жена и двое или трое маленьких детей. Там же где-то комната Адама Егоровича. Ни жена, ни ребятишки никогда не заходили в комнату Максима и Левы, и он никогда ничего о них не рассказывал. Не меньше десятка раз я заходил к Максиму и ни разу не имел случая поздороваться с хозяйкой, никогда не слыхал ее голоса. Два-три раза, через коридор в открытую дверь я видел спокойную, молчаливую женщину с шитьем или утюгом в руках. Но в комнате Максима всегда было чисто и прибрано, а в квартире было как-то скучно и мертво, как будто квартира была нежилая. Адам Егорович часто и подолгу бывал в командировках. Он работал тогда в Крестьянском поземельном банке.

У нас же Максим находил то, чего ему, очевидно, очень недоставало — уют. В очень большой столовой кабинетный боккеровский рояль, бронзовые канделябры на высоких черных столиках, ярко освещенный обеденный стол, кресло-качалка и всегда к вечернему чаю блестевший начищенной медью самовар. В середине декабря на рождественские каникулы приезжал из Москвы мой брат Ваня, тогда студент-медик. После ужина он с Максимом усаживались за шахматы. Это была не обычная тихая, сосредоточенная игра; всё время слышались возгласы, крики и хохот. Ни у того, ни у другого не было ни слуха, ни голоса, но они всё время пели, в особенности Максим, и самые нелепости. Готовясь сделать ход, Максим затягивал: "Самовары меди красной не боятся верблюдов", и, дальше, стуча в такт кулаком по коленке или столу:

Пуговица, вица, вица
Ля бутон, тон, тон,
Баранина, нина, нина,
Ля мутон, тон, тон !

И приговаривал: "Нет, Ванечка, у Вас ничего из этого не выйдет, ничего не выйдет".

В то время я кое-что играл на рояле. Максим был довольно равнодушен к музыке, но одна вещь, какую играл, нравилась ему чрезвычайно, и он не один раз просил ее сыграть. Это была "Песня без слов" Мендельсона №43. Это очень грустная песня.

Среди близко знакомых людей стеснительность его исчезала, но среди мало знакомых даже совсем посторонних, на набережной, на бульваре он делался неловок и застенчив невероятно, до дикости. Из-за этого он никогда не бывал в театре, в концертах, на вечерах в гимназии. Пойти туда было для него просто невозможно, а на какой-нибудь танцевальный вечер и непредставимо;

так же, как гулять вечером по бульвару, — обычное место прогулок гимназистов и гимназисток. Максим и по улицам шел, всегда немного наклонив голову, смотря исподлобья прямо перед собой, никогда не по сторонам, словом старался, чтобы его никто не заметил. Мы с ним выходили иной раз весной на набережную Волги, но никогда не на людную ее часть, с вековыми липами, которая была как бы продолжением бульвара, а бродили там, где стояли пароходные пристани, от церкви Петра и Павла, которой начиналась набережная и до Воздвиженского спуска; гуляющих там никогда не бывало.

Ярославль был городом необыкновенной красоты и художественной значительности. Спокойная широкая гладь Волги с великолепной очень высокой и прямой набережной. Чудесная архитектура церквей XVI-XVII вв., а их было очень много. Все это придавало городу совершенно особый, неповторимый облик. Ярославль в старой своей части, от стрелки и до бульвара, мог бы быть тогда назван подлинным произведением искусства. И это был очень тихий и спокойный город с просторными площадями и длинными пустынными улицами. Набережная кончалась "стрелкой", т.е. углом от слияния речки Котросли с Волгой, и замыкалась зданием Демидовского юридического лицея. Это было длинное двухэтажное белое здание с колоннами; архитектурные линии его были безупречны. Все здание тонуло в зелени. Максим, окончив гимназию, был студентом этого лицея.

В 1910 г. появилось в нашей семье маленькое очаровательное существо, наша первая племянница — Вероника. Для Максима она сразу же стала не менее близкой, чем для нас всех. Он всегда разговаривал с ней, притащил большой зоологический атлас со множеством зверей. Этих зверей она подолгу рассматривала, сидя на своем высоком стульчике и, когда приходил Максим, говорила глубокий шепотом: «Махим пришел». Года через три-четыре Максим написал по какому-то случаю обращение к ней, послание в галантном стиле кавалера XVIII века. А сейчас писал ей детские простенькие стишки. Моя мать рассказала как-то Максиму, что вот Вероника ей спать не дает, так рано просыпается. По этому поводу был написан стишок, четыре строчки которого сохранились в памяти, т.к. листок с ним, написанный Максимом, я хранил в его сборнике "Вянок":

Если Ронечка ты встанешь спозаранку,
Или спать не будешь по ночам,
Позову я к нам большую амку,
Этой амке Ронечку отдам.

Имя "Вероника" Максиму очень понравилось. От этой девушки и название его поэмы «Вероника». И тогда уже он начал замечать в чертах и жестах девочки женственное и материнское. И в этой поэме ему удалось создать образ девочки, которая:

У тэй, што з постаццю дзяўчыны
Звівала мацеры чэрты.

О, як прыгожы — дзіўны ты
Двайной красы аблік ядыны!

По окончании гимназии мы встречались очень редко, потому очевидно и запомнилось, как весной, надо думать, 1912 г. Максим, сидя в креслекачалке, рассказывал мне об этом, волновавшем его образе, как об его, Максима, открытии и как о влекущей к себе загадке.

Его отношение к женщинам и к женщине было в «том же ключе» — потаенно страстное, ждущее и редкостно чистое. Но он не успел выйти из своего одиночества; времени ему было отпущено слишком мало.

В последние гимназические годы Максим познакомился с семьей своего одноклассника Рафаила Кокуева и стал часто в ней бывать, подружившей не столько с братьями Кокуева, Рафаилом и Николаем, сколько с двумя их сестрами — Анной Рафаиловной и Варварой Рафаиловной. Максим, да и все другие товарищи братьев звали их всегда по имени и отчеству и никогда уменьшительными именами. Они учились в женской гимназии и с Максимом были примерно одногодки. Обе хорошо знали языки и были очень привлекательны, в особенности Анна, стройная, с тонким лицом и хорошими темными глазами. Весной Максим почти каждый вечер бывал у них; на большом дворе кокуевского дома по вечерам шла игра в городки. Максим был увлечен игрой, необыкновенно и с восторгом о ней рассказывал. В строках о "городках" в Веронике я сразу же узнал его рассказа о городках в весенние светлые вечера на дворе Кокуевых.

Как это ни странно, несмотря на свою прекрасную память, позволявшую ему заучивать наизусть целые страницы прозы, иностранных языков, Максим не знал и как-то не умел изучать их. В выборе французских и пр. эпиграфов, какие он непременно хотел поместить в «Вянке», ему помогала Варвара Рафаиловна. Знаю это по его же рассказам.

Знакомство с семьей Кокуевых и постоянные посещения в ту весну большого кокуевского дома были, может быть, лучшим временем его юности, не очень радостной, потому что болезнь все время напоминала о себе.

Особо стоит его поездка в Белоруссию, из которой он вернулся окрыленный с радостными рассказами о Янке Купале, Якубе Коласе и еще встречах, совместных прогулках и об интересных разговорах, раскрывавших перед ним огромные перспективы. Мне думается, что лишь после этой поездки Максим почувствовал и понял, что он действительно белорусский поэт. Не сразу после нашего знакомства он рассказал мне, что пишет стихи и на белорусском языке. Как-то раз, встретившись со мной в широком коридоре гимназии, он протянул мне тоненькую белую тетрадку; это был только что им полученнй номер "Нашей Нивы". Он подал его раскрытым, и я прочел:

"Чуеш гул? — Гэта сумны, маркотны лясун
Пачынае няголасна грацьּ:

Пад рукамі яго, навяваючы сум,
Быццам тысячы, крэпка нацягнутых струн
Тонкаствольныя сосны звіняць."

Мне понравилось. В ближайший же день у меня появились, извлеченные все из того же шкафа, небольшие, в зеленоватых обложках книжки, некоторые напечатанные латинским шрифтом. Это были старые, наверное, в шестидесятых годах XIX в. издания -книжки первых белорусских писателей, Сырокомли и еще кого-то. Так я был посвящен в белорусскую литературу, о существовании которой не имел до этого никакого понятия. С этого времени я стал постоянным читателем «Нашей Нивы».

Из наших "белорусских" разговоров запомнилось, как однажды Максим прочел мне свое прелестное стихотворение "Слуцкие ткачихи" — "когда, забывшись, ткет рука, взамен персидского узора, цветок родимый василька".

Когда Максим принес мне в подарок свой первый сборник «Вянок», многое из него он читал мне вслух и рассказал, что он хотел им показать, что в белорусскую поэзию могут быть введены все размеры, какие только существуют и применяются в любой другой, скажем, в русской поэзии, и что белорусский язык настолько богат, что на нем может быть дана и в любом размере любая поэтическая тема. Поэтому-то в сборнике есть и сонет, и рондо, и триолеты. Он говорил, между прочим, что по правилам сонета в нем не должно повторяться ни одно слово, даже союз "и". И в его сонете, посвященном А.Погодину, "и" встречается в самом деле лишь один раз. Не знаю хорошенько, действительно ли есть такое правило. Отсюда же его трогательная и чуть-чуть наивная забота об эпиграфах. Они также должны были доказать, что белорусская поэзия не дичком стоит и не на заднем дворе выросла.

Среди стихотворений Максима должно быть одно, не очень свойственное ему по теме. Оно называлось "Звезда". Помню, что Максим прочитал мне его, но напечатанным оно не попалось мне на глаза. Содержание его сохранилось очень смутно, в совсем неопределенных контурах. Дело в том, что один разговор наш произошел в то время, когда я был под сильным впечатлением только что прочитанной книгой Джеймса. Максим был настроен тогда более позитивистически, я — несколько менее. Это стихотворение интересно тем, что показывает силу поэтической восприимчивости Максима даже и к тому, что было ему не совсем близко, а лишь с какой-то стороны только заинтересовало.

Максим отличался одной очень характерной для него особенностью — к людям, которые хоть чем-нибудь обратили на себя его внимание, он подходил просто и сразу, как-то углубленно внимательно, почти минуя при этом неизбежный период внешнего знакомства. Он всегда начинал с того, что могло быть обнаружено у этого человека самого интересного, т.е. самого лучшего, и он совсем не требовал, чтобы тот своими интересами, увлечениями, умом был похож на него, Максима Богдановича. Максим умел нахо-

дить в самом простом, иной раз совсем незамысловатом душевном хозяйстве собеседника самое для них обоих важное и нужно. И это сейчас же и невольно позволяло человеку показать самое ценное, человеческое, что было в нем. Максим умел в очень короткое время стать близким с совершенно на него непохожими людьми — с молодой женщиной, ждущей ребенка, с пожилым человеком за 50 лет, с женщиной, уже обремененной семьей, матерью по меньшей мере восьми детей.

У меня хранились два письма-открытки Максима, к великому моему огорчению оба они пропали и не по моей вине. Относились они, надо думать, к 1916 году. Содержание одной из них я хорошо помню. В ней, между прочим, была такая фраза: "а Владимир Владимирович все по старому, по бывалому".

В.В.Белоусов был преподаватель латинского языка в нашей гимназии. В то время было ему лет пятьдесят с чем-нибудь. Он был очень образованный и, не в пример прочим людям его возраста, много читавший человек. Он хорошо знал не только древние, но и новые европейские языки. В молодости точно бы надеялся быть оставленным при университете, но это по каким-то причинам не состоялось, и он попал на обычную дорожку — стал преподавателем древних языков провинциальных гимназий. Жил он одиноко и обособленно, всегда в одной комнате, никогда не снимая квартиры. Это был человек неосуществленной жизни и эту свою долю он нес покорно и тихо, не стремясь и не считая возможным что-либо исправить. Он был два раза женат, и обе жены были живы, и где-то в другом городе рос его сын. В.В. был человеком необычайной, какой-то даже невероятной деликатности. Поставить двойку было для него настоящим мучением, он их и ставил в редчайших случаях. Сделать ученику замечание было для него почти невозможно, и когда какой-нибудь верзила, подняв ногу, разваливался на парте, В. В., немного откинувшись назад, говорил с некоторым ужасом: « »! (мой милый) примите менее фотографическую позу. Но вообще в классе у него ученики вели себя хорошо — деликатность действовала. По вечерам же он, зачастую, одиноко и молчаливо пил. Мы знали об этом, т.к. если латинский бывал первым уроком, В.В. был особенно мрачен и сидел за учительским столом, прикрыв рот рукой, чтобы запах перегара не долетал до первой парты. Примеры на всякие грамматические конструкции, какие он диктовал, были всегда такого рода: "Ты говоришь, что я жив, но я живу так, что не хочется жить", "действительность — страдание, идеал, мечта". Как-то раз В.В. по какому-то поводу рассказал, что он, обычно, не принимает участия в общих разговорах, хотя бы в учительской, во время перемен, а только с интересом отмечает логические ошибки, какие допускают беседующие.

Все это было Максимом замечено, мы с ним не один раз говорили о В.В. Почему-то я не спросил Максима, как и с чего началось его знакомство с В.В. Но, будучи в восьмом, последнем классе гимназии, Максим постоянно стал у него бывать, и разговоры у них велись долгие и, очевидно, инте-

ресные и нужные и для девятнадцатилетнего Максима и для стареющего В.В. О пустяках Максим вообще не умел говорить. В 1911-12 году, когда я уехал в Москву, Максим продолжал бывать в нашей, той же квартире; в ней оставался отец и старший мой брат, недавно женившийся. Вот с его женой, Марией Ивановной, тогда ждавшей первого ребенка, Максим и подружился. В той самой открытке, какую уже упоминал, он писал: «Ребеночек у М.И обозначается очень явственно». И вот эта беременность, вызываемое ею самочувствие, ощущения движения младенца особенно и интересовали Максима, и он выспрашивал о всем том с таким интересом и так просто, что Маруся, мы так ее звали, так же просто и отвечала, словно разговаривала с самым близким человеком. Разговоры такие велись не один день, потому что появлялось все новое для Максима захватывающее, интересное.

Максим не любил говорить о своей болезни и говорил очень редко и только то, что уже необходимо было сказать, но по некоторым словам его было ясно, что чувствовал он ее постоянно и в каком-то втором слое сознания знал, что конец жизни не столь далек. И потому, быть может, ему необходимо было эту жизнь понять и понять с самых первых моментов ее возникновения. Он не мог не знать, что у него-то никогда не будет того, чего он так ждал, не будет семьи.

В последний раз я видел Максима, зайдя к нему в один из приездов в Ярославль, надо думать, в 1916 году. Максим был нездоров и лежал, одетый, на кровати. На нем была новая, темно-зеленая студенческая тужурка. Пришел из своей комнаты Адам Егорович и, ласково погладив его густые, тогда длинные, каштановые волосы, зачесанные назад, любовно и шутливо сказал: «Белорусский Гомер».

Когда я писал эти странички, я вспомнил о нем, Максиме Богдановиче, только как о Максиме, гимназисте, и, немного меньше студенте, гимназисте, с которым я несколько лет был дружен. Его работа, все ее очень большое значение в формировании литературного языка и вообще в становлении культуры Белоруссии были вне моего внимания. Передо мной был только тот Максим, какого я знал. И я никак не ждал той волны тепла, какая поднялась во мне и все время окутывала мои усилия вспомнить и передать, что и как я встретил и видел в Максиме тогда и что я понял в нем сейчас.

Москва, Жаворонки, 1957 г., 26 июня.

Асабісты архіў Н.С.Дзябольскай. Машынакопія.

---

*/ Загаловак укладальніка

**/ *Словарь Карского.* – тут недакладнасць; М.Багдановіч карыстаўся беларускім слоўнікам І.Насовіча (*уклад.*)

Францишек Алехнович

Соловки – Москва – Минск – Вильня

В изоляторе

13 июля 1933 года, когда я в своем бараке доедал обеденную баланду, прибежал, запыхавшись, посыльной из ИСО[1] и потребовал срочно следовать за ним:

— Мигом! Вместе с вещами, — марш в ИСО!

Я прямо побледнел от ужаса. Что случилось? Никакой вины за собой я не чувствовал. Ах, да! Вспомнил, что несколько дней назад у меня стащили пропуск на право выхода за колючую проволоку. Тот, у кого воровали такого рода документ, наказывался обычно двухнедельным арестом. Но это не касалось ИСО. Что ж, коль вызывают в сие учреждение, значит, дело куда важнее. Но рассуждать не было когда. Быстренько связал я свой узелок, забросил на плечо и поковылял за моим провожатым. Из ИСО, ничего не сказав о причине моего ареста, повели меня в изолятор.

< … > Неопределенность моего положения, отсутствие табака (в изоляторе тюремные правила запрещают курить), духотища – все это вызывало во мне грустное настроение.

Ведь черт знает, что здесь случилось! За все время моего пребывания на Соловках меня ни разу не сажали в изолятор, и только теперь, на седьмом году отбывания срока угораздило меня и с ним познакомиться. Возможно какое-то недоразумение. А может, какой-то «сексот», отмщения ради, «настучал» на меня? Мог же я обронить какое-либо неосторожное слово, и это дошло до начальства?

Времени на раздумывание было достаточно, и в моей голове теснились самые различные догадки, подобно кучке воробьев, пойманных в клетку.

Ах, эта неопределенность!.. Как она мучает!

В дороге

Два дня спустя меня вывели из изолятора, дали семь соленых рыбин, полтора килограмма хлеба, посадили с двумя конвоирами на повозку и мы поехали на железнодорожную станцию. Куда едем, я не знал. Один их охранников сказал, что в Москву, другой что-то проворчал о Ленинграде. Это – система: не говорить заключенному правды. Моя тревога все возрастала, тем более, что конвой зорко следил за мной. Мне запрещалось вставать со скамейки, смотреть в окно. Каждое мое движение вызывало подозрительный встревоженный взгляд конвоиров.

Поразмыслив, я пришел к убеждению, что если в течение семилетнего моего пребывания в неволе ни голод, ни тиф, ни цинга и прочие болезни не смогли уничтожить меня физически, то решено пришить мне новое дело и – в лучшем случае – добавить еще 10 лет лагерей... Но какое дело? В чем меня обвиняют?

Приехали в Ленинград. На вокзале огромная толчея. Я сидел под надзором одного конвоира, поскольку другой пошел куда-то улаживать некие формальности. Теперь я знал наверняка, что едем в Москву. Время от времени обращался ко мне кто-нибудь из толпы, уточняя, когда отправляется поезд, что сильно озадачивало моего охранника: как заключенный я не имел права общаться с посторонними.

Замечу, что своим внешним видом, в каторжной одежке, я не очень отличался от этого бедно одетого люда. Прохожие думали, что и я – такой же путешественник, только еду в компании с солдатом. Никому в голову не приходило, что перед ними советский заключенный. А был я одет так, что у нас, в Беларуси, даже деды лучше одеваются... Из этого можно судить об общем внешнем облике публики в бывшей столице России.

Заняв места в другом поезде, направились мы, наконец, в Москву.

Бутырка

17 июля были мы уже на месте. Долго ждали на вокзале прибытия авто ГПУ – фургона без окон, с зарешеченной дверью, прозванного «черным вороном».

Было уже к полуночи, когда мы затормозили перед какими-то мрачными воротами. Вещи мои забрали, выдав квитанцию, затем повели в баню и, наконец, впустили в камеру, где на двухярусных нарах уже спали около 40 человек. Когда щелкнул ключ в замке, несколько фигур поднялись со своих постелей, начали ко мне присматриваться, расспрашивать, кто такой. Мой ответ, что прибыл я из Соловецкого лагеря, вызвал сенсацию. Посыпались вопросы. Ведь большинство – это были кандидаты в концентрационные лагеря.

— Товарищи, — спросил я, — где мы? На Лубянке?

— В Бутырке, — последовал ответ.

Я облегченно вздохнул. Ведь до этого был убежден, что очутился в ужасной Лубянке №2. Хотя и Бутырка принадлежит ГПУ, мне она почему-то не казалась столь опасной.

Затеплилась надежда, что дело мое через день-два прояснится. Но время шло, уплывали дни, недели, лето уже промелькнуло, началась осень, а я все томился в той же камере, не представляя себе, как долго продлится здесь мое заточение.

Это была «пересыльная» камера < … > В Бутырке встречал много обессиленных селян – преимущественно украинских, ибо Украина дает наибольший процент ссыльных поселенцев в северной тундре. Видел, как они после затяжного голода жадно глотали тюремный «паек» хлеба (400 г), не могли насытиться и подбирали возле «параши» очистки от огурцов и прочие отходы, выбрасываемые теми, кто получал передачи от родственников.

Тюремные сотоварищи здесь часто менялись. Едва ли не еженедельно, обычно ночью. Дверь камеры с грохотом открывалась, и надзиратели вызывали заключенных, отсортированных к этапу. Владелец зачитанной фамилии называл свое имя и отчество, затем быстро свертывал свои шмотки и уже был готов к путешествию в жуткое завтра, поджидавшее его в неизвестных краях. < … >

Запоздалые сожаления

Нередко, лежа вечерами на нарах, беседовал я со своими соседями. Среди этой, постоянно переменчивой волны заключенных, встретил двух земляков, родом из Вильны – рабочих стеклозавода, бывших громадовцев[2].

Очарованные миражом «социалистического строительства», они перешли границу, убежденные, что найдут здесь другое «рабочее отечество», а нашли острог, а затем и концентрационный лагерь. Теперь глаза их протрезвели, они сокрушались над опрометчивым шагом, проклинали агитаторов, с тоской вспоминали родную Вильну. Не раз беседовал с рабочим из Лодзи, бывшим коммунистом, приехавшим в СССР также нелегально с некой рабочей делегацией на какое-то советское торжество. Делегацию, разумеется, принимали весьма радушно. Это ему понравилось. Когда другие отправились назад, он остался. Пришелец с Запада, не освоенный с советскими порядками, он позволял себе публично довольно критические высказывания. Эдак попал за решетку и теперь, лежа рядом со мной на нарах, клял коммунизм и коммунистов в ожидании дальнейшей безрадостной судьбы. Встречался я и с дезертиром из польского войска: тот также горевал над опрометчивостью своего шага.

Запоздалые сожаления! < … > За все время моего пребывания в советских лагерях я ни разу не встретил «настоящего» контрреволюционера. Все здесь настолько запуганы, каждая мысль подавляется в зародыше, так что ни о каком революционном выступлении не может быть и речи. Более того, люди, осужденные за практическую или вымышленную вину, вместо ненависти к правящему режиму и своим притеснителям нередко сокрушаются: «Это справедливо.., власть знает, что делает.., я дал слабину, колебался, меня отправили на перековку, да и

что значит моя жизнь или даже тысяча подобных мне в сравнении с эти великим строительством… ».< … >

Неожиданности

4 сентября меня, занятого мытьем коридоров, оторвал от работы старший надзиратель. Подошел он вместе с парикмахером. Усадили меня на табуретку и остригли. Удивили эти хлопоты вокруг моей персоны, поскольку в «пересылке», где заключенные находились временно, подобные «услуги» не практиковались.

С этого момента события наплывали одно за другим с поразительной быстротой. Полчаса спустя меня повели в баню, где выдали новое белье вместо старого, не менявшегося уже шесть недель. Только успел я вернуться в камеру, начав рассказывать товарищам о своих странных приключениях, как распахнулась дверь, и меня вызвали с вещами в коридор. Затем повели в противоположное крыло тюрьмы и посадили в одиночной камере, снабдив приличной миской каши, кружкой чая, десятью папиросами, чистой постелью, подушкой.

За столько лет впервые раскошествовал я в одиночестве. Одно из двух: или дело мое хуже некуда, или – лучше всякого. Или обхождение со мной, словно с «важным» преступником, или … Впрочем, второе предположение не желало меститься в моей голове. После стольких разочарований опасался новых.

Однако на размышления не было времени. Дверь открылась и меня повели на нижний коридор, где нас поджидал некий агент ГПУ.

- Нет ли одежды поприличнее? – вежливо обратился ко мне, окинув взглядом мои лохмотья.

Я ответил, что ничего лучшего не имею.

— Сейчас поедем к советнику польского посольства… Вас обменивают в Польшу…

От нахлынувшего счастья дыхание сперло в моей груди. В глазах все закружилось. Я прислонился к стене, боясь потерять равновесие. Нервные спазмы сдавили горло.

— Как жаль… — пробормотал я хриплым голосом.

— Чего жаль? – удивился гэпист.

— Жаль, что уже не смогу принимать участие в социалистическом строительстве…

Гэпист покосился в мою сторону. Ирония была слишком выразительной.

К границе

Назавтра в открытом автомобиле – в компании с советским офицером и солдатом – ехал я на вокзал. Мы двинулись – к границе…

И все-таки в вагоне следили за мной столь же бдительно, словно ехал я не на волю, а назад, в Соловки, и была опасность, как бы не удрал. Даже по нужде я не мог пойти без конвоя…

Стремительно мчит поезд, а мне кажется, что он еле тащится. Наконец – Минск. Выходим из вагона.

До отправления состава в нашем распоряжении около двух часов. Сообщают, что я смогу встретиться с моей матерью, проживающей в Минске. И вправду, открывается дверь и входит, дрожа от возбуждения, старушечка. Отвели нам всего лишь полчаса на беседу. Прощаясь, отдаю матери с килограмм черного хлеба, которым снабдили меня на дорогу в Бутырке. Руки материнские затряслись.

— Сыночек мой! Это же такой подарок!.. Мы уже давно не имели столько хлеба! Но, может, тебе понадобится?

— Будь спокойна, родная… Мне этот хлеб уже не понадобится…

Едем дальше. Колосово – граница. Меня вводят в помещение пограничного ГПУ. Советский солдат ни на шаг от меня не отступает. На какой-то момент задержался пассажирский поезд. Мы все ждем. Промчались еще два товарняка. Ждем. Прошло более двух часов. Начинает смеркаться…

Когда же, наконец? Рассматриваю развешенные по стенам лозунги и портреты «вождей». Скоро расстанемся с вами – разве что навсегда…

Приближается какой-то поезд…

— Нет, это ветер гудит, — уточняет мой охранник-солдат.

Вдруг вбегает офицер, сопровождавший меня из Москвы.

— Срочно с вещами!

Последний раз слышу эту команду, которой столько наслушался по тюрьмам. Хватаю свои узелки и следом на перрон.

Но… в тот же момент ощущаю, что я уже не заключенный. Напротив – теперь я почетная персона. Ибо ведущий нашего шествия, некий чекист в длиннополой шинели, с ромбами на воротнике – свидетельство высокого военного ранга – скомандовал:

— Взять вещи!

Вмиг подскочил ко мне красноармеец, подхватил мои шмотки и мы пошагали. Впереди следовал этот самый гэпист с генеральскими отличиями, за ним – я, рядом – солдат с вещами, за мною – конвой и еще какие-то фигуры… Я на них не обращал внимания.

Обмен

Погода мерзкая. Ветер гудит в ближнем лесу и гонит тучи, плывущие быстро-быстро, наползая одна на другую, словно стремясь поскорее пересечь советскую пограничную арку, разделившую два мира.

Всматриваюсь в надпись: «Коммунизм сметет все границы», виденную мною так давно – в ноябре 1926 г., когда ехал в Советское государство с верою в возможность белорусской культурной работы там – в БССР. Тогда же была осень, но я ехал с надеждой на весну в сердце. Сегодня возвращаюсь, бродяга, в тюремном бушлате, протрезвленный на Соловках, счастливый, что вот-вот нога моя перешагнет границу страны, «строящей социализм», — в обратном направлении. И сегодня осень, но в моей душе нынче светло, солнечно, радостно…

Присматриваюсь к шествию, приближающемуся к нам – с той стороны.

Мой гэпист также вперил взгляд во встречную группу и по-секундно регулирует наши шаги.

— Медленнее!.. Быстрее!..

Видимо, надлежит прибыть к условленному месту на границе в строго установленное время. Было бы неэтичным заставить ждать себя, а чрезмерная спешка снижала бы престиж государства.

Так я понимал команду сопровождающего.

Я уже различал лица людей, подходивших к нам. Впереди шествовал какой-то высокий мужчина в цивильной одежде[3]. За ним – с двумя полицейскими по сторонам – тот, кого польское правительство обменивало на меня: Бронислав Тарашкевич [4]. В этот момент я ощутил не только духовный, но и физический контраст между нами. Узник «капиталистического государства» имел на себе элегантную фетровую шляпу, ладно скроенное осеннее пальто, до блеска начищенные сапоги… Советский зэк шел в стареньком, изодранном ватнике на соловецком бушлате…

Тарашкевич приближался, глядя на меня с постной улыбкой на лице.

Столько лет не видевшись, пристально всматривался я в этого человека, который, пусть и в благой вере, все же столько искалечил человеческих жизней, направляя взгляды сородичей на мираж за пограничными столбами…

Церемония обмена. Отдание чести, поклон шляпой, пожатие рук, подписание акта обмена. И мы, когда-то приятели, а нынче – чуждые себе люди, чьи пути расходятся в противоположные стороны, подали друг другу руки. Обычные осторожные комплименты: «Хорошо выглядишь». – «Ты также». – «Благодарю, но сомневаюсь, сомневаюсь…».

Затем – несколько горьких слов об обманчивых миражах, но здесь пресек нашу беседу председатель польской репатриационной комиссии:

— Panowie mieli mówić o sprawach prywatnych, a panowie mówią o polityce...[5]

Советский же генерал, услышав нашу беседу «на политические темы», не нашелся, что сказать, захваченный врасплох.

Наконец – последнее холодное рукопожатие.

— Будь здоров!..

Он из тюрьмы пойдет туда, где вся огромная страна – это сплошной огромный острог, где человеческая мысль зажата в тисках советского абсурда, где не только действовать и говорить, но даже думать и дышать надлежит согласно единому, всех обязывающему шаблону. Он пойдет в страну белого невольничества, голода, нужды, людоедства, а я – направляюсь на Запад, в «капиталистический» мир, где буду, по крайней мере, спать спокойно, не опасаясь, что ночные гости из ГПУ постучатся в мою обитель.

Только бы не видеть более кошмарных снов. Забыть о пятилетках, ударничестве, людоедстве!..

Я пьянею от счастья. Что-то говорю, много говорю... Идем в комнату отдыха пункта охраны пограничья. О чем-то рассказываю... О, ведь и правда, можно опьянеть от счастья! Какое же это удивительное чувство! Перу моему не описать этого состояния.

Рассказывают, что М.Сервантес, возвратившись из неволи у алжирских пиратов, нашел самым огромным счастьем, какое может испытать человек, радость от возвращенной свободы. Говорю о своей радости. Благодарю... Запинаюсь в словах... Что-то сдавливает мне горло от возбуждения...

Кто знает, может и стоит семь лет перетерпеть мучения в советских застенках, чтобы затем пережить тот неописуемый момент – момент самого большого счастья.

Этот час уже не повторится. Такое можно пережить только один раз...

Эпилог

И вот я на свободе. Утешаюсь, наслаждаюсь свободой. Места себе на нахожу. Не сидится на одном месте. Пойду сюда, загляну туда, встречусь с тем, надо навестить того. Как ни странно, никто за мной не наблюдает, не надо никакого пропуска, куда хочу, туда иду.

Где же эти умирающие от голода безработные, о которых я столько читал и слышал там, в Советах? В жилище моего приятеля, где я проживаю, часто звонят какие-то люди: мужчины, женщины... «Паночек! Пожалуйте, Бога ради, бедняге голодному, безработному, сегодня ничего не ел... Подайте чего по милости...» Хозяйка протягивает бедняге краюху белого хлеба с маслом, сыром... Во взгляде «голодного» разочарование...

Возвращаюсь домой... Что это на дверной ручке? Всматриваюсь. На ней влеплена булка с маслом и сыром... Откуда это? А! Тот безработный... Голодный.., не получив деньгами, со зла влепил булку в замочную скважину... «Подавитесь вы своим подаянием...».

Вижу, что в буржуазных странах люди не умирают от голода, как о том в течение своей лагерной жизни я читал в большевистских газетах.

< ... > В кабинете главного редактора «Słowa» С.Мацкевича звонит телефон.

— Кто говорит?

— Заместитель начальника 2-го отдела Ш. Что вы делаете? Зачем вы печатаете этого Алехновича? Вы ведь ничего не знаете! Это весьма темный тип! Что? Говорите, он был на Соловках... Ну, это еще вопрос, он ли там был... Вообще – не верьте ему и будьте осторожны... Мы располагаем сведениями, что он — агент ГПУ!

Вот это здорово придумано! Как, каким порядком ГПУ ухитрилось внушить эту «утку» польской Дефензиве, — не знаю. Пусть это остается их тайной: ГПУ и Дефензивы.

Понятное дело, в редакции думали, рядили, кумекали – и пришли к выводу, что у пана Ш. некудышняя информация...

Что-что, но чтобы Алехнович сотрудничал с ГПУ, — это ни в какие ворота...

И я продолжал писать. Послал свою рукопись на русском языке в газету «Возрождение», издаваемую в Париже. Напечатали. Прислали гонорар. Затем за свой счет издал эти воспоминания книгой на польском языке. Заработал. Книга разошлась. Подыскался издатель на второе издание. Обратилась ко мне фирма «G.Nerbini» из Флоренции. Напечатали по-итальянски «La verita sulla Russia Bolscevica». Последовало предложение из Рио-де-Жанейро. Результатом – «Sete annos nas garras sovieticas» на португальском языке. Печатало меня украинское «Діло», позднее издав отдельной книгой «7 літ на Соловках». И, наконец, в конце 1937 появилась «У кіпцюрох ГПУ», по-белорусски.

Сам занимался распространением книги. Рассылал знакомым почтой. Некоторые откликались деньгами, другие просто благодарили. Несколько экземпляров передал в виленские книжные магазины.

< ... > Заканчиваю. Доводилось слышать, что я слишком щадящее написал о Советах. Что поделаешь! Я писал правду. А что при ГПУ малость легче было, нежели при НКВД – в том не моя вина.

От когтей НКВД уберегся. Повезло. Случись иное, не писал бы я этих строк...

Вильно, 1942 г.

Перевел с белорусского А.Лямец

Из книги: Аляхновіч Фр. У кіпцюрох ГПУ. Мн.: Мастацкая літаратура, 1994.

1/ ИСО – Инспекционно-следственный отдел *(примечание переводчика)*

2/ *Громадовцы* – члены Белоруской рабоче-крестьянской громады, массовой прокоммунистически революционной организации в Западной Беларуси *(примечание переводчика)*

3/ Председатель польской репатриационной комиссии Куликовский *(примечание автора)*

4/ Тарашкевич Бронислав Адамович – белорусский ученый, публицист, поэт-переводчик, политический, общественный деятель; выпускник С.-Петербургского университета по классу филологии (ученик акад. А.А.Шахматова), автор «Белорусской грамматики» (1918), один из лидеров освободительного движения в Западной Беларуси под владычеством Польши; в ходе разгрома польскими властями БРКГ осужден как ее руководитель на несколько лет заключения (в тюрьме перевел на белорусский язык поэму А.Мицкевича «Пан Тадеуш», еще раньше – «Илиаду» Гомера). По прибытии в СССР работал в Аграрном институте Коминтерна; в 1937 г. репрессирован и тогда же расстрелян; реабилитирован посмертно *(примечание переводчика)*

5/ Господам позволительно говорить о частных делах, а не о политике *(польск.)*

Аляксандр Твардоўскі

Гармонь

З паэмы "Васілій Цёркін"

Пуцявінай прыфрантовай
Порстка, нібы на парад,
У шынялі спяшаўся новым,
Даганяў свой полк стралковы
Роты першае салдат.

З медсанбатам скончыў справы
І нагодаю такой
Ён махаў сваёю правай,
Як і леваю рукой.

Адляжаўся. Следам пільны
Лесам, крэкчучы, мароз
Націскаў, тужэй зашпільваў,
Падганяў, пад пахі нёс.

Раптам гул з-за паварота,
Дзверцай бразгатнуў шафёр,
Тармазнуў:
— Сядай, пяхота,
Шчокі снегам бы расцёр.

Нам куды?
— На фронт, падмогай.
Падлячылі, дзякуй Богу.
— Не герой?
— Ды не гарыць.
— Што ж, неблага й закурыць.

Кураць. Едуць. Швах – дарога.
Між сумётамі – тунель.
Тут пільнуй сябе, нябога,
Ў бок вільнуў – здымай шынель.

Добра – калі ёсць лапата,
Добра – далей ад нуды.
Добра – побач памагаты.
Добра – але не заўжды.

Грузавік гудзе трохтонны,
Зірк – калона з краю ў край.
Каб ты шэшы або конны,
А з машынай – стой, чакай.

Не журыцца ж ад стаянкі,
Хай перадыхне й матор.
Нахіліўся над баранкай,
Змоўк шафёр,
Заснуў шафёр.

Колькі сутак у знямозе,
Вёрст у замеці сляпой
На віхурыстай дарозе
Ён пакінуў за сабой...

І як ёсць глухія шаты
Разбудзілі да ракі –
Танкі, кухні і гарматы,
Цягачы, грузавікі,
Легкавушкі. А наўкола
Рух не спыніцца, цячэ, -
Ногі, гусеніцы, колы
Скрозь прасуюць снег яшчэ.

Аж прасторы вецер рэжа –
Люты сівер ля жалеза,
Працінае плоць, душу,
Снег жарствей: "Зацерушу..."

Ах, калі б у той калоне
Хоць які, але гармонік –
І мароз бы сцішыў злосць!..
Зняў пальчаткі, трэ далоні.
Хтосьгукнуў:
— Гармонік ёсць!

Снег таптуючы зярністы,
Прыгадаўшы скокі ў час,
Каля танка два танкісты
Ногі грэюць у запас.

— Хто тут на гармонь багаты?
— Не да музыкі, браток…
Азірнуўся вінавата
На вадзіцеля стралок.
— Можа, дай, мароз разгонім.
— Разагнаць бы ў самы раз.
— Што ж марудзіць? Чый гармонік?
— Чый.. Таго няма між нас.

І вадзіцель нейк скрушліва
Давяршае сябры сказ:
— Камандзір наш граў надзіва…
І загінуў вось не ў час.

— Так – Паглядам вінаватым
Да таварышаў кіўнуў,
Нібы ён балючай стратай
Нейчы боль наноў крануў.

І, каб скончыць, асцярожна
Дадае па прастаце:
— Думаў я, сыграць жа можна.
Што ж маўчаць ёй, сіраце?

А стралок:
— Ён з гэтай вежы
Вёў агонь, як і належы…
Трое – мы былі сябры.

— Нельга, — так і гавары.
Браце мой, я ўсё прымаю,
Сам другую ўжо вайну…
І раненне, значыць, маю
І кантузію адну.
Зноў жа – памяркуйце самі –
Можа заўтра – з месца ў бой…

Не паможаш тут слязамі,
На, музыка, Бог з табой.
Толькі ўзяў баец трохрадку,
Бачна зразу – гарманіст,
Гузікамі, для пачатку,
Церабнуўшы зверху ўніз.

Не забыты той з маленства –
І павёў, нібы застыў –
Мілай старонкі смаленскай
Сумны трапяткі матыў.

Ад гармоні, што не пела,
Што маўчала сіратой,
Раптам неяк пацяплела
На дарозе франтавой.

Ад машын народ рухава
Паваліў, як на агонь.
І каму якая справа,
Хто зайграў, чыя гармонь.

Толькі тыя два танкісты –
І вадзіцель і стралок,
Воч не зводзяць з гарманіста –
Успамін вядуць здалёк.

Праз замеценыя далі,
Праз траншэйныя палі,
Недзе быццам сустракалі
Ці падвозілі калі…

Той змяніў не наравіста
Пальцы, нібы на заказ,
Спеў расчаў пра трох танкістаў,
Трох таварышаў расказ.

Ці ж яны калісь не пелі
Тры танкісты, хлопцы тры?
І, застыўшы, спахмурнелі
Два, без трэцяга, сябры.
А ґармонь кудысьці ў лета
Кліча, чуліць навылёт.
—Ах, які вы, хлопцы, гэта

Малады наўкол народ!

І не тое я сказаў бы, -
Зберагу сваю тугу,
Мо не так яшчэ сыграў бы, -
Шкада, лепей не магу.

Захапіўся пад нагоду
І зайграўся на хаду,
Дык на жарт, давайце, з ходу
Гранне ўсё перавяду.

Да музыкі на паляне
Праз кальцо прабіцца ледзь.
— Варухайцеся, славяне,
Хто не хоча акалець!

— Адмарозіў хлопец пальцы, -
Дапамогу б скорую,
— Слухай, кінь ты гэны вальсы,
Сыпані каторую…

Знову вобземлю пальчатку,
Азірнуўся малайцом
І нібыта ён трохрадку
Крутануў другім канцом.

Пражыта – не забыта
Ды не час успамінаць,
Дзе і хто ляжыць забіты
І каму яшчэ ляжаць.

І каму таптаць жывому
Травы доля прыпадзе,
Да сям'і прыйсці, да дому, -
Дзе сям'я і дом той дзе?

Сыпанулі ў круг танцоры,
Што ні пара, то смялей.
Нават сонца па-над борам
Зіхатнула весялей.

— Ай, жвавей скачыце, дамы!
На наскі не наступаць!

І бяжыць шафёр той самы
Спрыт таксама паказаць.

Чый паілец, чый кармілец
Празяваў сваю пару?
Крыкнуў так, што саступілі:
- Дайце мне, а то пamру!..

І ў прысядкі скокам-смакам
Закружыўся, што вятрак,
Хоць рассыпся дробным макам,
Хоць памры, не зробіш так!

Як на вечарынцы ў свята
Памасніцы ў хаце гне.
Жартаў трапных, бы з лапаты,
Сыпануць не праміне.

Падае за штукай штуку:
— Эх, шкада, бракуе груку,
Эх, друг,
Быў бы рух –
Цвёрды брук,
Шырокі круг,
Каб валёнкі прэч адразу
Ды абцасам выдаць грук,
Прыпячатаць два-тры разы,
Каб абцасу – і каюк.

А гармонь кудысьці ў лета
Кліча, чуліць навылёт...
Не, які вы, хлопцы, гэта
На падзіўленне народ.

Дождж сячы, лютуйся вецер,
Вый буран, шугай агонь.
Не злічыць бяды на свеце,
Хоць бы што – гудзе гармонь.
І пяе-галосіць чыста,
Поўніць сэрца цераз край.
І сказалі два танкісты
Гарманісту:
— Пачакай...

Ці не даўнія з табою
Мы сябры, паслухай, брат,
Часам не цябе мы з бою
Дастаўлялі у санбат?

У крыві была адзежа
І прасіў ты піць ды піць…

Звёў мяхі гармоні:
— Можа. Нават вельмі можа быць.

— Нам пакуль стаяць ў рамонце.
У цябе напрамак свой.
— Гэта праўда…
— А гармонік,
Вось што, брат, — бяры з сабой.
Разганяй тугу ў ахвоту,
Грай, музыка ты – мастак.
Весялі сваю пяхоту.
— Што вы, хлопцы, як жа так?..

— Ат, — баец спатуліў вочы, -
Не пярэч нам, што з таго.
Камандзір наш быў ахвочы…
Маеш – памяць пра яго.

І з узлеску, з-пад адхону,
Дзе снягі перамяло,
Над даўжэзнаю калонай:
"Па машынах!" – прагуло.

Зноў калдобіны, узгоркі,
Стромкіх сосен перазвон…
Едзе далей Вася Цёркін –
Гэта быў, вядома, ён.

Пераклаў з рускае А.Каўка

Петрусь Бровка

Он и наш, белорусский

Впервые я встретился с Александром Твардовским в Минске в начале 30-х годов. Мне было тогда лет двадцать пять — двадцать шесть, ну, а Саше Твардовскому, как тогда мы его звали, лет двадцать с небольшим. Появился он в Минске как молодой поэт вместе с группой смоленских литераторов, в которую входили Михаил Исаковский, Ефрем Марьенков, Николай Рыленков, Николай Грибачев и другие. Наиболее известным из смолян был в то время Михаил Васильевич Исаковский, о нем даже писал Максим Горький. Да и прозаик Марьенков, постарше годами, как-то выделялся. Александр Твардовский держался скромно, на нем будто лежала еще печать какой-то сельской замкнутости. Он не стремился выступать в обсуждениях, но по его проницательным голубым глаза было видно, что он пытается как можно лучше понять окружающее. Ведь, как потом рассказывал нам Твардовский, его глубоко интересовала Советская Белоруссия как соседка Смоленщины, с которой он был связан кровными узами, и как республика,— с ее развивающейся культурой. Да и творчество некоторых наших поэтов уже в то время привлекало его.

Помню, что мы вместе со смоленскими гостями выступали на предприятиях и в клубах, обменивались обещаниями дружить и переводить друг друга. Да вот не скажу, что много обещаний давал молодой Твардовский, он и тогда на легкие обещания не был падок. В нем было заметно большое уважение к старшему — Михаилу Исаковскому, скромности, которого, мне казалось, он старался тогда даже подражать. С большой почтительностью он относился и к нашим классикам— Янке Купале и Якубу Коласу. И творчество их было ему известно.

Есть поэты, как бы постепенно набирающие свою высоту, а есть как бы стремительно взлетающие, и к ним относился Твардовский. Он как бы присматривался, изучая, познавая, вбирая в себя годами необходимые знания, и вдруг раскрылся перед миллионным читателем в своем ярком, мудром, искрящемся, неповторимом таланте. Всего через несколько лет я встретился с ним в Москве как с автором «Страны Мура-вии», наиболее яркого поэтического произведения о становлении колхозной жизни. Встретился случайно у Белорусского вокзала. Оказалось, что мы одним и тем же поездом приехали в Москву — он из Смоленска, а я из Минска. Мы были уже знакомы по нескольким прежним встречам, да и читали друг друга. Я, обрадовавшись встрече, не преминул ему высказать свое восхищение «Страной Муравией»

и почувствовал, что это понравилось моему собеседнику. А чтобы поговорить подробнее о наших поэтических делах, решили вместе позавтракать.

Зашли в ресторан «Якорь». Посетителей было многовато, и мы, выбрав наиболее укромный уголок, где можно было поговорить, принялись за трапезу. Я всматривался в своего собеседника и видел, что одет он скромно, даже, может быть, несколько провинциально. По его манере держаться чувствовалось, что успех не вскружил ему голову.

Твардовскому, конечно, было приятно слушать мои восторженные отзывы, хотя они не были первыми. Некоторые места поэмы ему самому нравились, и он не преминул прочитать их для меня. Читал он, не в пример многим поэтам, нажимавшим в то время на голос и на «пафос», выразительно и как-то весьма задушевно. Чувствовалось, что поэт знает цену каждому слову. Поговорили мы и о наших современниках, и о классиках.

— Ты Некрасова любишь?.,

— Ну конечно,— как-то обычно ответил я.

— Люби Некрасова... это очень большой русский поэт. Мало кто сделал столько, как он...

Мы вышли из «Якоря» и направились к Тверскому бульвару. У памятника Пушкину разошлись. Мне помнится, что молодой Твардовский говорил в то время о предстоящем переезде в Москву. Расставшись, я посмотрел ему вслед, и у меня было такое ощущение, что впереди у него большой поэтический путь.

Так оно и вышло.

Мне трудно вспомнить все наши встречи в те годы. Помню, что увидел я вскоре Твардовского уже в военной шинели. Это было в дни освободительного похода в Западную Белоруссию и Западную Украину, а потом в суровую зиму войны с белофиннами. А в 1942 году я встретился с Александром Трифоновичем в Москве. Мы сидели в Доме литераторов в укромном уголке, Твардовский не любил излишнего шума. Не помню, кто еще был с нами. Читал он новые главы из поэмы. Эти главы потрясли нас. Как все было мудро, глубоко и просто... Какие народные обороты, поговорки, живые притчи... Думаю, невпопад я сделал тогда замечание:

— Саша! А вот насчет фамилии Теркин — нельзя было выбрать поблагозвучнее?..

— Ты не понимаешь, Петя! — рассмеявшись, ответил он, — Во-первых, дело не в фамилии героя, все, что говорится о нем, сделает ее потом благозвучной, а во-вторых, а чем она не русская, не народная?

Я подумал, что действительно мое замечание неосновательно, и почувствовал даже неловкость.

Уже потом, после новых больших литературных удач Твардовского, я убедился, что у него ничто не было случайным. Он умел находить самое

центральное, что выражало интересы народа, и герои его произведений, и имена их были наиболее характерны для своей роли в его произведениях.

И вот смотрю я ныне на Васю Теркина и его боевых друзей — на картину Ю. Непринцева — и никак не могу представить: а как же иначе, как не «Теркин», мог бы называться главный герой?

Александр Твардовский работал неторопливо, но весьма основательно. С первых же заслуженных успехов труд его стал примером для многих и особенно для близких товарищей. Мы, его одногодки по творчеству, да и старшие, которых он так уважал, относились внимательно к его суждениям. Я хочу сказать хотя бы о наших классиках Янке Купале и Якубе Коласе. Похвалу Твардовского они ценили и прислушивались к его критический замечаниям. По возрасту они были много старше, и, казалось, годы отделяли их от Твардовского, но по своему поэтическому кредо, по направленности поэзии они были весьма родственны.

Помню их частые задушевные беседы и особенно ярко последнюю — в июне тяжелого 1942 года. В эти дни Янка Купала приехал в Москву из Печищ под Казанью, где он поселился после ухода из Белоруссии. Жил он в гостинице «Москва», помню, что в номере 412. В Союзе писателей я встретил Александра Твардовского, приехавшего в Москву по командировке с Западного фронта. Узнав, что Янка Купала в Москве, он высказал желание непременно повидаться с ним. И мы вскоре очутились у любимого нами поэта. Надо было видеть, как оба были рады этой встрече. Купала, глубоко переживавший потерю родной земли, весьма хмурый в те дни, как бы просветлел при встрече с фронтовиком. И потекла беседа. Было уже близко к полночи, так мы и не заметили, что наступило время, когда передвигаться по Москве запрещалось. Мы остались ночевать у Купалы, ну, и понятно, что беседа затянулась еще дольше.

Купала интересовался фронтовыми делами, а были они в те дни весьма грозными. Помню, что уверенность Твардовского хотя и в нелегкой, но безусловной победе над врагом вдохновляла старшего поэта.

— Так буду я дома, дорогой Трифонович? — всегда уважительно обращавшийся к Твардовскому, спрашивал Купала.

— Будете, и мы с вами будем, абавязкова будем,— допуская белорусизм в угоду Купале, — утверждал Твардовский. — Хотя и нелегкая еще впереди дорога.

И запыленная гимнастерка, и следы от фронтовых ремней на ней у Твардовского как будто говорили о еще нелегком фронтовом пути до победы.

Конечно, читали стихи. И, безусловно, «Василия Теркина». Купала восхищался. Всегда немногословный, в тот вечер он не раз повторял:

— Як гэта цудоўна!. Як гэта цудоўна! *(белор. — Как это чудесно!)*

Жаловался Купала Твардовскому на свое горе, на то, что где-то страдает в оккупации старая, беспомощная мать, и на то, что сгорело у него

все приобретенное годами, особенно жаль библиотеку и оставленные рукописи. Окрыленный встречей с Твардовским, его рассказами и прочитанной поэмой, Купала на прощанье приглашал Александра Трифоновича:

— Через несколько дней мне будет шестьдесят. Дорогой Саша,— и здесь он, хотя уже отступил от величания по отчеству, звал Твардовского, как всегда, на "вы",— вы не сможете приехать в Москву посидеть со мной, стариком, дела ведь у вас фронтовые… А после разговора с вами я уверен, что буду дома. Дайте слово, что проведаете меня на даче в Левках над Днепром...

— Даю слово, дядька Янка,— уже совсем по-белорусски и не шутя заверил Купалу Твардовский.

Они расцеловались. Но встретиться уже не смогли. Через несколько дней Янка Купала трагически погиб.

А с Твардовским повстречались мы уже летом 1944-го в освобожденном Минске. Как-то иду я, задумавшись, по улице города, да и улицей это было назвать трудно — одни руины да задымленные остовы былых зданий вокруг,— вдруг слышу знакомый шутливый голос:

— Да никак это сам товарищ Бровка по своей освобожденной столице шагает!..

Я обернулся и, узнав Твардовского, не преминул отшутиться:

— С вашею помощью, товарищ Твардовский!

— А что же ты думаешь?— И он продолжал полушутливо: — В этом и моя какая-то доля есть.

— Ну, раз так, пошли ко мне!..

Твардовский был вместе с Евгением Воробьевым. По дороге поделились фронтовыми новостями — радостными, в то время ведь гитлеровцев гнали все дальше и дальше... Поскорбели и о неисчислимых страданиях Белоруссии, о печальном облике Минска. Но ощущение приближающейся победы как бы отражалось на наших просветлевших лицах.

У меня в маленьком, но обжитом уголке мы, как водится, посидели по фронтовому. Что-то добыл из скромных пайков я, да и Твардовский с Воробьевым потревожили фронтовые сумки. В общем обед по тому времени получился на славу. А больше всего порадовали моих гостей свежие огурчики.

— Ну, ты понимаешь ли, Петя, что это значит,—говорил увлеченно Твардовский,— первые огурчики, выращенные на твоей освобожденной земле? Ну, ты полюбуйся только!..— И он возбужденно вертел, как некое чудо, зеленый огурец перед нашими лицами — А что за вкус! — восхищался он, бережно откусывая.

И нам действительно после таких восторженных отзывов свежие огурцы с белорусской гряды показались особенно вкусными.

О многом мы поговорили тогда. И, конечно, вспомнили Янну Купалу.

— Жаль, очень жаль, что не дожил Иван Доминикович. Вот бы поплакал на радостях, да и написал бы... Да и в Левках мы бы побывали...

Твардовский не очень любил читать во время таких бесед Но на этот раз читал вновь главы из «Теркина», да и стихи: Помню, что прочел ему и я свою небольшую поэмку "Ясный Кут". Были разговоры и даже споры о том, что хотелось бы видеть в нашей поэзии, но расстались дружески.

Вскоре после войны — это было в 1947 году — довелось мне быть с Александром Трифоновичем, Ильей Эренбургом и Павлом Тычиной в одной из первых заграничных поездок — в Польше. Это была моя первая поездка за рубеж, да, очевидно, и Твардовского. Хотя она была в братскую Польшу, все же волновала нас. Как быть? Как держаться? Илья Григорьевич Оренбург, проехавший к тому времени вдоль и поперев весь мир, был тем, на кого мы равнялись. Но вскоре я заметил, что Твардовский держится свободно: не очень печется о своем костюме, да и в разговорах с польскими писателями и иностранными корреспондентами,— а их тогда окружало нас много,— держится, как всегда, просто, обычно, рассуждает спокойно, пересыпая свою речь шутками, народными изречениями. И я понял, что вот так просто, непринужденно, но с чувством достоинства и надо держаться за границей.

Польские друзья принимали нас от всего сердца. По тому времени, может быть, даже слишком тратились на угощение. Обильно кормили и потчевали. Оно и понятно. Мы вместе отмечали в те дни радость общей победы. Но внутренняя скромность Твардовского проявила себя и на этот раз. Однажды вечером, делясь своими впечатлениями о прожитом дне, Твардовский сказал:

— А знаешь, как-то неловко получается — слишком щедро они нас потчуют. Ведь народу и нашему, и польскому живется еще нелегко. Карточки. Иногда с трудом рука к куску подымается.

Но это отступление. А поездка была весьма интересной, по-настоящему необходимой. Мы проехали тогда почти всю Польшу. И выступали, выступали... И среди рабочих в заводских клубах, и у крестьян, и у литераторов, и ученых. Надо было видеть, как восторженно везде принимали Твардовского. Поэзия его в то время была весьма популярна в Польше. Да и поэтическую, образную речь его, мне казалось, слушатели воспринимали легко.

Была у нас и одна тяжелая поездка. Это в Освенцим. Все мы ходили по хмурым баракам, где гибли тысячи и тысячи, стояли, опустив головы, у печей крематория, сквозь которые прошли дымом сотни тысяч, склоняли головы у стены, где расстреливали обреченных, с ненавистью смотрели на окна дома, где во время казни играл оркестр и веселились эсэсовцы. Твардовский весь день был молчалив; Я никогда не забуду, как у крематория он по-братски молча пожал мне сочувственно руку, как будто

поддерживая меня, зная, что здесь погибла и моя мать. Когда мы проходили огромный барак, в котором разостланными на полу хранились волосы, и детские, и седые, волосы всех оттенков, остриженные у жертв перед казнью, чтобы использовать потом для набивки матрацев, Твардовский заторопил нас к выходу.

В Катовицах новому народному воеводе генералу Завадскому был предоставлен для жилья прекрасный особняк, очевидно принадлежавший раньше кому-то из «бывших». Сам воевода, человек скромный, поселился рядом в небольшом домике, а особняк предоставили гостям. Довелось и нам несколько дней пожить в нем. Павла Григорьевича Тычину поместили в отдельной комнате, а мы с Твардовским жили вместе. Комната была огромная, кровати, тоже не маленькие, стояли рядом. Можно было и перекинуться впечатлениями на досуге.

Как-то вечером, переговорив обо всем, мы вздумали запеть, Твардовский, не обладая особым даром пения, тем не менее пел проникновенно. Вот мы и заводили все, что нам припоминалось. Больше народное: русские, белорусские да и украинские песни. И «Вниз по Волге», и «Ой, расцвіла ружа...», и «Реве та стогне...». И как-то незаметно мы остановились на «Коробейниках». Ну и увлеченно же затянули мы: «Эх, полным-полна…», даже находившийся рядом Павло Григорьевич не утерпел и пришел подтянуть.

А Твардовский, с каким-то особым удовольствием окончивший песню, вдруг неудержимо расхохотался.

— Ну и хороши же мы!.. Ну мог ли когда-то представить бывший воевода, что в его палатах загремит некрасовская «коробушка»?

И он опять перешел к Некрасову:

— Скажите, Павло Григорьевич... Вы, конечно, большой мастер пения и наших певческих данных высоко не цените... Но слова ведь, слова какие?.. — И в упор: — А вы любите Некрасова?

Милый Павло Григорьевич, застигнутый врасплох, да, очевидно, обожающий Некрасова, запричитал:

— А як же? А як же?

— Вот и Петрусь, — припомнил он давний наш разговор, — так же мне говорил: «А як жа?.. А як жа?..» — И Твардовский категорически заявил: — А я очень люблю Некрасова. Никто так, как он, не понимал русскую крестьянскую душу... Я читаю его неизменно и каждый раз открываю в нем новое для себя...

Разве можно теперь вспомнить все, что говорил он тогда... А говорил он вдохновенно, с глубоким знанием творчества Некрасова. И потом, когда мне доводилось слушать выступления Твардовского, я всегда убеждался, как неисчерпаем кладезь его знаний и как огромно умение находить новые аргументы. У него, прямо скажу, кроме великолепного поэтического таланта, был и большой литературоведческий дар. Правда, он редко

пользовался им. Но то, что осталось из выступлений Твардовского по вопросам литературы, особенно поэзии, весьма поучительно.

Он мало писал критических статей, хотя устно о творчестве того или иного товарища высказывался часто. Но вещи, особенно привлекавшие его, были всегда в центре внимания! Так, повезло Аркадию Кулешову. Твардовский писал и много говорил о его выдающейся поэме военных лет «Знамя бригады». Он же посоветовал своему старшему другу Михаилу Васильевичу Исаковскому перевести ее на русский язык.

Александр Твардовский хорошо знал белорусский язык. И потому белорусская поэзия была для него полностью открытой. Он глубоко уважал наших старейшин и высоко ценил их творчество. Правда, сам переводил мало. Но иногда обращался к тому, что было для нас неожиданным. Вдруг появились в его переводе стихи сравнительно малоизвестного белорусского поэта Николы Засима. И мы увидели, что проглядели их. А стихи по-настоящему народные, остроумные, с цепкой поэтической хваткой. И юмор в них острый, густой, партизанский...

Все мы в Белоруссии весьма ценили его замечания о нашей литературе, а его выступление на Втором съезде писателей Белоруссии воспринимается и ныне как очень значительное. Оно по-настоящему аналитическое, определяющее вехи дальнейшего развития литературы.

Когда Александр Трифонович заболел, мы все надеялись, что он одолеет свою тяжелую болезнь. Ведь мы знали, что он — богатырь.

Я вглядываюсь в его новую книгу, вышедшую в «Библиотеке всемирной литературы», и ставлю ее на полку в ряд с другими, самыми выдающимися именами мировой литературы. Чувствую, что это навечно.

Минск, 1973

Воспоминания о Твардовском. Составитель М.И.Твардовская. М.: Советский писатель, 1978.

Уладзімір Дубоўка

Успамін пра Уладзіміра Сасюру

У пасмяротнай паэме Уладзіміра Сасюры "Розстріляне безсмертя" (Вітчизна. 1988. №1) не адным спавядальным радком спомнены беларускія сябры-пакутнікі ўкраінскага паэта. З пачуццём найглыбей пранікнёным, трапяткім аўтар "Любіць Украіну" запыніўся над асобай другога Уладзі – свайго даўняга, з часоў маладосці, друга й творчага пабратыма:

"О Беларусь, моя шыпшына,
зальоны лист, червоны цвет!.."
Співав колись мій друг, поет
велікий, рідний друг Дубовка...
Але його скрутили ловко
ті, що ведуть свій рід од вовка...
В лице натхненне пістолет...
І доспівать не встиг поет.
Тепер в Москві він з бородою,
як у Тагора... Мій герою,
мій страднику за Білорусь!

"Мой герой", наш Дубоўка, наўрад ці пачуў балюча лірычны ўсплёск сябры з Кіева. Не прачытаў і Сасюра кранальна сонечнага, пададзенага ніжэй спаміну аб сабе. Але ж – напісанае засталося: шчымліва нятускнай старонкай духоўнага паяднання дзвюх светлых Постацей, двух народаў.

А.К.

Вярнуўшыся ў 1921 годзе з Чырвонай арміі, я паступіў у літаратурна-мастацкі інстытут імя В.Я.Брюсава. Адначасова пачаў працаваць у Беларускім цэнтральным бюро народнага камісарыяту асветы РСФСР. Там жа было і ўкраінскае цэнтральнае бюро, якім загадваў П.С.Шафран, а пазней — паэт Уладзімір Антонавіч Гарадзінскі, які перад там працаваў упаўнаважаным народнага камісарыяту асветы Украіны. У гэтых двух таварышаў я не толькі грунтоўна азнаёміўся з літаратырным жыццём Украіны, але меў поўную магчымасць рэгулярна сачыць за гэтым жыццём, паколькі яны атрымлівалі ўсе ўкраінскія часопісы і газеты. З іх я пазнаў і творы Уладзіміра Мікалаевіча Сасюры, тады яшчэ маладога паэта.

У сакавіку (березні) месяцы 1924 года я ўпершыню прыехаў у Харкаў (на Шаўчэнкаўскае свята), дзе асабіста пазнаёміўся бадай з усімі ўкраінскімі паэтамі і пісьменнікамі, у тым ліку і з Уладзімірам Мікалаевічам.

Спадабаліся мне ягоныя вершы, спадабаўся ён сам, як чалавек, але пры першым знаёмстве больш за ўсё мяне ўразіла тое, што ён заўсёды чытаў свае творы з памяці, без жадных паперак. Стваралася ўражанне, што ён не чытае, а імправізуе, тут жа іх творыць.

Нешта праз гады два (у 1925 г.), калі я разам з таварышамі беларусамі быў на Украіне ў другі раз, дык Уладзімір Мікалаевіч аднойчы ў сяброўскім гуртку чытаў так жа з памяці вялікі твор "Тарас Трясіло". Я ў яго пасля запытаўся: "Дружа! Чытаючы з памяці такі вялікі твор, ты напэўна нешта перайначваеш, даеш новыя варыянты паасобных радкоў?"

- Бывае! — засмяяўся Уладзімір Мікалаевіч. — Пасля, прыйшоўшы дадому, я раблю папраўкі ў рукапісе...

Гэткай сваёй якасцю паэт нагадаў мне старадаўніх украінскіх песняроў-кабзароў, якія так жа ў сваёй памяці захоўвалі незлічоны лік дум, легенд, песень. У маім уяўленні Уладзімір Сасюра тады яшчэ, у маладыя гады, пачаў вырысоўвацца як сапраўдны народны паэт.

У канцы 1925 году ў Мінску быў з'езд маладых беларускіх пісьменнікаў ("маладнякоўскі з'езд"). У складзе ўкраінскай дэлегацыі прыязджаў на гэны з'езд і Ул.Сасюра. Тады ж у Мінску было праведзена багата літаратурных вечароў, на якіх выступаў і Ул.Сасюра. Трэба сказаць, што карыстаўся ён дужа вялікім поспехам у нашай моладзі. Тут дапамагала як ягонае чытанне "без паперак", з памяці, прыгожы голас, вялікая сардэчнасць і задушэўнасць чытання, так і самыя яго прыгожыя, цудоўныя творы.

Я спыняўся на прыватнай кватэры. Адну ноч у мяне начаваў Уладзімір Мікалаевіч, бо мы загаварыліся былі і не было сэнсу ісці ў гасцініцу.

Пра тую ноч згадаў нябожчык у сваім лісце да мяне ад 05.10.1959 г.

... Хіба забуті...

І ту ніч, коли я ночував у тебе і ми один одному одкрили свої серця, повні любові: твоє — до Білорусі, моє — до України.

Як ми один одному читали про це вірші, повні гніву і любові.

Ні! Це назавжди лишилося в моєму серці. Та місячна ніч і ти, коло мене — босий на снігу. Це між іншим смішна деталь, якої я те ж не забув...*

Сапраўды, мы многа аб чым тады гаварылі, многа вершаў пачыталі і не толькі сваіх уласных, але і М.Рыльскага, якога я многа вершаў ведаў напамяць, і П.Тычыны ды і нашага Янкі Купалы. Гэта фактычна і было нашае самае грунтоўнае знаёмства аднаго з адным, пачатак нашага пабрацімства.

Сустракаўся я ў маладыя гады з Уладзімірам Мікалаевічам пасля гэтага ўсяго адзін раз. Пасля таго я надоўга адыйшоў быў ад літаратурнай работы, жыў далёка ад сваёй непасрэднай радзімы. Вярнуўшыся ізноў у 1958 г. да літаратурнай работы, я напісаў Уладзіміру Мікалаевічу ліст толькі ў 1959 г., калі выйшла з друку мая кніга выбраных твораў.

Атрымаўшы гэту кнігу, Ул.Сасюра напісаў мне вельмі сардэчны ліст, а крыху пасля — прыслаў мне верш, напісаны ім для мяне, які пачынаецца радком: "Дубовки пісня в серці лине". Але гэты верш мае выключна асабісты характар, дзеля чаго я не даю яго цалкам, а даю толькі апошнія радкі:

Співай і піснею цвіти
ще ж молоді у тебе очі,
хоч безліч ти зазнав доріг...
Пробач, мій друже, та я хочу,
щоб бороду свою остриг
ти ножницями й поголився...
То знову ти б відмолодився
й піснями старість переміг...

Мяне вельмі расчуліў сардэчны верш майго друга, усхваляваў, і я ў той жа дзень паслаў яму адказны ліст — верш, прычвечаны яму. Гэты мой верш надрукаваны ў маім зборніку "Палеская рапсодыя", а пасля і ў двухтомніку.

Толькі ў лютым месяцы 1961 году я меў шчасце сустрэцца ў Кіеве з Уладзімірам Мікалаевічам. Не бачыліся мы трыццаць пяць гадоў! І ў мяне, і ў яго набеглі непрошаныя слёзы.

- Валодзя! Як жа мы з табой пастарэлі, — звярнуўся ён да мяне. Я падбадзёрыў яго словамі з ягонага ж вершу:

... Ім старасці няма. Любоў іх да радзімы
дае ім маладосць пад поглядам тваім.
Затым і восень радасна сустрэну з імі
і да канца жыцця ўсё буду маладым...

Мы крыху пагаварылі (наша сустрэча адбылася на юбілейным вечары П.Г.Тычыны), дамовіліся, што абавязкова сустрэнемся яшчэ і пагаворым як мае быць, але гэтага шчасця мець не давялося. Адна радасць засталася нам усім — цудоўныя творы Уладзіміра Мікалаевіча, якія будзе заўсёды любіць і шанаваць украінскі народ і ўсе народы Савецкага Саюзу.

---

* Кладучыся спаць, мы надумалі выйсці глянуць на месяц і ясныя зоры. Ул.Сасюра накінуў на сябе кажух, а я выйшаў босы. Так мы доўга і пастаялі, пакуль па вершу не прачыталі ў гонар яснага месяца. Калі Ул.Сасюра заўважыў, што я стаю босы, дык ён аж зжахнуўся. Але я супакоіў яго, расказаўшы, што малым яшчэ я па кіламетры прабягаў па снягу, што ў мяне — загартоўка такая...

Аддзел рукапісаў Цэнтральнае навуковае бібліятэкі імя Якуба Коласа Беларускай Акадэміі Навук. Машынакопія.

Наталья Быкова

Петр Алейников – народный из Беларуси

Когда я впервые увидела его на киноэкране, кроме восхищения талантом, да и внешними данными артиста, почувствовала смутное беспокойство. Причину я поняла позже: в широко распахнутых его глазах легко угадывалась если не боль, то грусть. Впрочем, грустный комик — это почти актерское амплуа.

Совсем недавно я узнала, что очень похожее на мое впечатление игра Алейникова произвела на Дину Дурбин (!) — она адресовала ему восторженное письмо, которое он, разумеется, не получил, возможно, к счастью для него: письмо от заграничной кинозвезды в те не особенно либеральные времена могли иметь весьма предсказуемые последствия. Более того: высоко оценил его актерское мастерство Чарли Чаплин.

Отдаю себе отчет в том, что претендовать на серьезный анализ творчества Петра Алейникова я не имею ни малейших оснований. Но я уверена в том, что должна, обязана использовать любую возможность для привлечения к изучению феномена Алейникова не только киноведов, искусствоведов, но и специалистов в области психологии творчества. На мой непросвещенный взгляд, его творческий и личностный потенциал, специфика и масштаб дарования могли бы в полной мере реализоваться на «планете» под названием Ингмар Бергман. Тем более что не бывает пророков в своем Отечестве. Как бы то ни было, но ассоциировать Петра Алейникова с Ваней Курским так же нелепо, как Иннокентия Смоктуновского с Юрием Деточкиным. И еще: можно как угодно относиться к режиссеру Герасимову, но в его высокой требовательности в подборе актеров сомневаться сложно. А совсем молодой актер из Беларуси, «диалектику учивший не по Гегелю», пришелся ему ко двору, в отличие от руководства тогдашней белорусской киностудии (Ленинград) – дольше «массовки» способностей в Алейникове не разглядевших.

Мои заметки (не более того) о Петре Мартыновиче Алейникове вынужденно фрагментарны. Остановлюсь лишь на том, что, допускаю, известно не всем читателям «Скарынiча», а для меня самой явилось открытием.

В доперестроечные времена Петра Алейникова знал (или думал, что знал) каждый житель России, хотя бы один раз в месяц посещавший кинотеатр. И даже если знал поверхностно, то уж любил беззаветно и как-то породственному. Ну а сейчас, в начале XXI века, когда и кинозритель утратил свою былую массовость, и кинорепертуар, мягко говоря, претерпел изменения принципиальные?

К моему приятному удивлению, для вовсе не пожилых людей (не старше 40 лет) Петр Алейников — «знаменитый артист, друг Бориса Андреева, умер рано и похоронен на Новодевичьем кладбище». Почти дословно цитирую ответ работницы парикмахерской на мой вопрос, знает ли она артиста Петра Алейникова. Сначала ее удивил мой вопрос («Как можно не знать Ваню Курского?»), а потом смутила моя уверенность в том, что он белорус. Женщина деликатная — возражать мне не стала, но в ее взгляде угадывалась цитата из Чехова: «Этого не может быть, потому что не может быть ...». А ведь моя собеседница по-своему права: Ваня Курский, конечно, русский обаятельный парень, может быть, без царя в голове, но вечно живой персонаж советского киноискусства, и путь па Новодевичье кладбище ему заказан.

А вот Петр Мартынович Алейников, перефразируя Шекспира, «белорус был в полном смысле слова». В 1930 г. на вступительном экзамене в ленинградский Институт сценических искусств он читал по-белорусски «Тараса на Парнасе», «читал легко и непринужденно... Сохранялась и национальная тональность, и народная интонация» (Слесаренко А. Петр Алейников // Неман. 1979. №3. С.164).

Своему сыну он дал довольно редкое в то время и , уж| конечно, не модное имя -Тарас, да и имя дочери — Арина — тоже не особенно распространенное.

Его талант, все сыгранные им роли — «дар бесценный» киноискусству, и не только советскому. Похоронили его на Новодевичьем вследствие настоятельной просьбы его друга Бориса Андреева (теперь это уже не легенда, а установленный факт), что при поверхностном взгляде удивляет (ни Гамлета, ни даже Чацкого не играл), а по большому счету закономерно: каждый «его» кинозритель может приехать к нему на поклон. (Извините за прозаизм: найти могилу собственного родственника не всегда просто и на Ваганьковском кладбище).

Да, его искусство принадлежит всем нам, а вот его личность, сердце — любимой Беларуси, вовсе не баловавшей своего знаменитого сына.

Читателям «Скарыніча», конечно, известна биография Петра Алейникова, да и то, что «мы родом из детства» — не тайна. Но, наверное, так и останется тайной, как из вечно несытого ребенка, потом подростка, самостоятельно зарабатывавшего свой «хлеб насущный», формируется гармоничная и многогранная личность. А с другой стороны, чтобы просто выжить при наличии такого «стартового капитала», требовался некий изначальный стержень. Ну а если много дано — много и спросится.

Борис Андреев и Петр Алейников — «закадычные друзья» — так говорил Андреев. Это-то неудивительно, но вот что Андреев утверждал, что Алейников и талантливее, и сильнее его самого, — заставляет задуматься. Подозревать Андреева в неискренности более чем странно, но когда один

актер заявляет, что есть кто-то талантливее его самого — это близко к сенсации.

Кстати, недавно выдающийся русский актер (фамилию опускаю) назвал себя гением, при этом явно испытывая неудобство из-за аксиоматичности сказанного

Попытаюсь и я быть искренней: я очень высоко ценю Алейникова-актера и, пожалуй, согласна с Борисом Андреевым, но личность Петра Мартыновича Алейникова заинтересовала меня еще глубже, чем его талант (хотя разделить их можно лишь условно).

Каждая личность неисчерпаема, но гармоничная — большая редкость в нашем разорванном мире. Актриса Тамара Макарова писала: «...В каждом поколении остаются в памяти современников единицы... [Алейников] был достоверен как сама жизнь».

В моем восприятии Алейников — самоцвет, щедро излучающий и свет, и тепло. А Ваня Курский — его подарок русскому народу, порабощенному кремлевским драконом («в утешенье живущим», как Беловежская Пуща).

Русский народ и любил, и любит его — по-русски, как умеет только он. Алейникова носили на руках, не метафорически, а в самом прямом смысле слова. Им восхищались. Хирург, подойдя к столу и собираясь оперировать Петра Мартыновича, произнес: «Передо мной лежит Аполлон» (то есть воплощенная гармония). Как известно, восторженная сентиментальность не очень свойственна хирургам. Но: «Люблю Отчизну я, но странною любовью». Когда умирающий в больнице Алейников начал задыхаться и сидевшая у его постели дочь попросила, чтобы ему дали кислород, — ей отказали: «Зачем? Ему это уже не поможет». Вот такая любовь...

А Ему не хватало кислорода — не только медицинского.

А кому хватало? Королеву? Ростроповичу? Нобелевскому лауреату и «тунеядцу» Иосифу Бродскому?

Видимо, их «чёрт угадал … родиться в России с умом и талантом»... Но ведь он родился в Беларуси…

И все-таки: «Свет во тьме светит…».

Іван Бурсаў

Гартаючы мінулага старонкі...

У 1965 годзе я канчаткова атабарыўся ў Маскве.

Вярнуўся з Менску, дзе пасля заканчэння Літаратурнага Інстытута амаль тры гады рупіўся ў якасці рэдактара аддзела прозы ў часопісе "Неман". Здаў Саюзу пісьменнікаў аднапакаёвую кватэру, незадоўга перад тым атрыманую, развітаўся з "Неманам", сябрамі і калегамі па рэдакцыі і падаўся ў Маскву, там мяне чакала Рыта, — яшчэ не жонка, але мілы і не абыякавы мне чалавек.

Невялікі двухпавярховы дамок у цэнтры Масквы, на рагу Большой Бронной і Богословского завулка, дзе жыла Рыта, — сівы ад часу і тапалінага пуху, якім замятала яго такая ж старая таполя, што расла побач, — дажываў свой доўгі век. На другім паверсе гэтае будыніны ў трохпакаёвай камунальнай кватэры Рыта мела невялічкі пакойчык – спадчыну ад прыёмных бацькоў. Гэты куток, з невялічкай, падпаясанай медным абручом кафлянай печкай-буржуйкай у вуглу, і стаў на два гады нам сямейным прытулкам. А я зрабіўся "карэнным масквічом" і мусіў усю зіму калоць пад вокнамі, прама на вуліцы дровы, пад нязлосную буркатню дворніка, якому перашкаджалі чысціць тратуар.

У Маскве былі ўжо ў мяне нейкія творчыя сувязі і набыткі. Яшчэ ў 1960 годзе, калі я вучыўся на трэцім курсе Літінстытута, у выдавецтве "Молодая гвардия" выйшаў мой першы паэтычны зборнік "Близкие звезды", ды і як перакладчык набыў ужо пэўную вядомасць, — пераклаў на рускую мову каля паўтузіны кніг маладых украінскіх і беларускіх паэтаў, — Ліну Кастэнка, Дзмітра Паўлычку, Сцяпана Гаўрусева, Веру Вярбу, Рыгора Барадуліна, — чые кнігі выйшлі ў тым жа выдавецтве.

Дарэчы, пра барадулінскі зборнік варта расказаць крыху падрабязней. Уключыў Рыгор у яго невялічкую нізку вершаў "На зямлі цаліннай", якую напісаў у 1956 годзе, цягам выправы беларускіх студэнтаў на першае цаліннае жніво. Вершы былі надзіва жывыя, таленавітыя, надзённыя, як нельга лепш. Вось рэдакцыя і прыдумала зборніку пафасна-узнёслую назву — "Целиноград". І хаця Барадулін мусіў згодна кіўнуць галавой, але ўспрыняў яе, як лыжку дзёгця ў паэтычную бочку мёда. І потым, падпісваючы сябрам кніжкі, заўсёды, як бы апраўдваючыся, казаў: "Маглі б і маю назву пакінуць – "Маладзік над стэпам"...

Але гэта – паміж іншым...

Доўжачы аповяд, мушу сказаць, што за тры гады мае адсутнасці ў Маскве працярэбляныя некалі літаратурныя сцяжынкі замуравелі, а каб іх узнавіць патрэбны былі і час, і цярпенне. Напачатку выручалі розныя рэцэнзіі. Рэцэнзаваў нават рукапісы абітурыентаў, якія прыходзілі на творчы конкурс у Літаратурны інстытут.

Раніцой, а дзевятай гадзіне, Рыта бегла ў свой навукова-даследчы інстытут адпрацоўваць свае 88 рублёў, — стаўку малодшага навуковага супрацоўніка. Пакідала мне, як яна казала, “время для творчества”, і поўную патэльню смажаных, шасцікапеечных магазінных катлет, з разлікам не толькі на мяне, але і на магчымых гасцей. Наконт апошніх яна рэдка памылялася. Амаль заўсёды да яе вяртання патэльня аказвалася пустой. Неўзабаве “рыціны катлеты” займелі пэўную вядомасць як сярод даўніх, так і новых маскоўскіх сяброў.

Пакаштаваць маскоўскіх “рыціных катлет” давялося і Рыгору Барадуліну. Здаецца, ён вяртаўся з Дальняга Ўсходу, дзе праходзіў, — разам з Уладзімірам Караткевічам і Генадзем Кляўко, — двухмесячныя вайсковыя зборы ў акруговай флоцкай газеце. Згаладалы за доўгую дарогу “дэмабілізаваны” Рыгор з апетытам ўплятаў танныя магазінныя вырабы і пахваліваў: “Самыя смачныя катлеты, якія я калі-небудзь еў у гасцях..”.

Калі ж казаць, наогул, аб нашым маскоўскім меню той пары, то было яно даволі аднастайным – смажаная бульба з катлетамі і абавязковы чай, — адным словам, такім, як дазваляла Рыціна скромная зарплата і мае рэдкія ганарары. Аднак, культ госця заўсёды шанаваўся.

Але ўсё паступова ўваходзіла ў сваю каляіну. Як любіў паўтараць адзін з маіх сяброў-беларусаў, парадыруя нейкага, толькі яму вядомага літаратурнага мэтра: “Трэба, браце, напружацца, каб працерабіць сваю пуціну ў мастацтва…”

І я быў згодзен з тым невядомым мне мэтрам і “напружаўся…”

Узяўшы напракат раздзёўбаную пішучую машынку “Масква” – лепшых у “Бюро проката” не было, — старанна друкаваў на паперы няроўныя радкі рэцэнзій і іншае літаратурнае падзёншчыны. Ад рукі – з павагай – рабіў пераклады. У той час я пачаў якраз перакладаць цудоўныя балады Уладзіміра Караткевіча для яго першай рускамоўнай кнігі вершаў “Вечерние паруса”, якую паабяцала выдаць “Молодая гвардия”. І, што асабліва радавала, сталі неяк самі сабой пісацца дзіцячыя вершы і казкі. Менавіта ў гэты час напісалася невялічкая дзіцячая кніжка “Матрешкины сказки”. Потым, перакладзеная на нямецкую мову, яна ў тагачаснай ГДР вытрымае аж чатыры перавыданні.

Але ўсё гэта – і шматтысячныя тыражы дзіцячых кніг, і ўласныя кнігі лірыкі, і кнігі перакладаў былі яшчэ недзе там, наперадзе, у тым будучым, якое жыло толькі ў невыразных марах і баязліва-прыемных спадзёўках. Пакуль жа з такімі надзеямі было толькі прыемна гуляць па Маскве. Гуляў

звычайна па Цвярской (тагачаснай вуліцы Горкага). Калі было сумна, кіраваў у бок Беларускага вакзала, калі быў мажорны настрой, — што было часцей, — ішоў у напрамку Красной плошчы. Па дарозе заходзіў у Цэнтральны кніжны магазін "Москва", каб пагартаць у аддзеле паэзіі новыя зборнікі, потым перасякаў вуліцу, каб зазірнуць у магазін "Дружба", дзе прадаваліся кнігі краін так званай народнай дэмакратыі і ў польскім аддзеле выбраць які-небудзь танны дэтэктыў, бо кнігі такога жанру на рускай мове купіць было немагчыма...

Ды і, наогул, такія прагулкі не былі марнай тратай часу. Гэта была духоўная падзарадка, наладка настрою, пошук жывых зярнятак, здольных зачапліцца паэтычнымі парасткамі. Нараджаліся нейкія вершаваныя радкі, нагортваліся ў запісных кніжках, натаваліся думкі на розных паперках. Чакалі свайго часу, застаючыся толькі загатоўкамі.

Сярод пажаўцелых папер той пары захавалася і гэтыя невялічкія замалёўкі.

Хлеб и зрелище

Над Москвой жара.

Зноем дышат иссеченные каблучками тротуары, обвявшие кроны пропыленных лип, отшлифованные, рябящие бликами булыжные торцы широкой площади. Южным зноем веет от коричневых, стройных ног женских манекенов, застывших в изящных позах за широкими стеклами гумовских витрин.

Зной зыбким маревом поднимается над землей; ели у кремлевской стены кажутся подрезанными снизу и будто парят в воздухе прохладными голубоватыми кронами.

Около мавзолея толпа. Ждут смены караула.

Веселые, куцые платья москвичек, белоснежные рубашки иностранцев, тяжелые пиджаки командировочных, — выгоревшие ковбойки, цветастые блузки, плененные шпилькой локоны и лихо разметанные чубы, распахнутые вороты и обнаженные плечи, угольные щелочки раскосых глаз и потные небритые затылки. Блики очков и фотообъективов.

За мраморным парапетом, у входа в Мавзолей, два отглаженных до хруста часовых. Стройные, прямые и неподвижные они кажутся изваяниями.

— Бедненькие, даже не моргают...— вздыхает, вытянув морщинистую шею, белоголовая старушка.

— Моргают, мать, моргают, успокаивает ее кто-то из толпы, — им это не запрещено.

Стриженый под ежика мальчуган в застегнутой на все верхние пуговицы рубашке дергает за руку женщину с перекинутым через плечо мужским пиджаком:

— Мам, а мам! А почему здесь стража?

— Не стража, сынок, а почетный караул.

— Они и ночью стоят?

— Стоят, стоят... Только не одни и те же. Сейчас посмотрим, как будут меняться.

Минутная стрелка на часах Спасской башни, огромная, ослепшая от собственного блеска, медленно подбирается к двенадцати.

Тяжелолицый тучный милиционер с твердыми крылышками старшинских погон на куцей форменной рубашке, почерневшей под лопатками от пота, разведя в стороны руки, медленно наступает на толпу:

— Граждане, давайте пройдемте на тротуар! Все пройдемте на тротуар! Ещё, ещё!..

Он по лебединому машет руками и довольно поощряет:

— Вот так!..Вот так...

Тяжелолицый старшина волноломом доходит до угла Мавзолея, коротко и резко свистит:

— Граждане, слезайте с барьера, освобождайте дорогу, сейчас пойдет смена!

На дальнем конце мраморного парапета, под прохладными елочками, сидят две женщины в трикотажных вылинявших кофтах, из-под длинных широких юбок видны истертые кирзовые сапоги. Рядом, на туго стянутых, похожих на парашютные ранцы, баулах примостился небритый мужчина в засаленном пиджаке и вздыбленной серой кепке. Все что-то жуют.

— А вы чего устроились как у себя дома? — строго насупился старшина. — Это же мрамор, его и поцарапать можно. Давайте, уходите отсюда! Быстро, быстро!..

На широких плечах отца удобно устроилась девочка с белым бантом и задорно вздернутым носиком. В руках розовый воздушный шарик, похожий на большую варёную сосиску.

— Папа, а какая такая смена сейчас будет?

— Сиди спокойно, сейчас увидишь.

Но девочке с шариком-сосиской не сидится спокойно. Придерживаясь рукой за отцовскую, аккуратно подстриженную голову, она не унимается сверху:

— Папа, а почему Ленин в пещере? Он, как спящая царевна, да?

— Да ну тебя! — смущенно улыбаясь, оглядывается по сторонам мужчина, — я тебе сказал не в пещере, а в помещении.

Мужчина с девочкой на плечах бочком пробирается поближе к Мавзолею,— белый бант и шарик-сосиска медленно плывут над колышащимися в солнечном свете головами.

За спинами толпы, на отшиби, сосут папиросы двое мужчин. Разговор неторопливый, «мужицкий». По говору — белорусы.

— Дождж трэба, згарьць усё...

— У нас жа нядаўна быў...

— Які гэта дождж? Накрапаў толькі...

И неожиданно:

— А я тут лёску купіў. Ух, лёска! Бабу павесіць можна!..

— А навошта? Хай жыве...

Оба громко и весело смеются.

Вдруг толпа зашевелилась, вытянулись шеи, подсолнухами запрокинулись лица.

— Идут! Идут!..

От Спасских ворот, чеканя шаг, идет смена караула. Три солнечных луча, примкнутые к застывшим карабинам в такт тяжелым шагам вздрагивают на расправленных плечах.

Гэх! Гэх!

Гэх! Гэх!

Ухают сапоги по исходящей знойным маревом брусчатке.

Обгоняя караул, и не глядя под ноги, ко входу в Мавзолей устремились, наталкиваясь друг на друга, люди. Задние поднимаются на цыпочки. Еще больше вытягиваются шеи.

Гэх! Гэх!

Гэх! Гэх!

Над головами взлетают руки с фотоаппаратами. Колючими бликами вспыхивают линзы,

Гэх! Гэх!

Ближе! Ближе!

Раз! Два! — скользнули вниз три солнечных луча, громко стукнули оземь приклады.

И вот уже — Гэх! Гэх! — по мраморным ступеням — выше, выше!

И вот уже из-за вскинутых голов видны молодые широкие спины, обтянутые шерстяными с иголочки гимнастерками.

Бьют куранты. Мелодично и пронзительно звонко, будто серебряный дождь рассыпался по торцам брусчатки.

Карабины в руках солдат вздрагивают.

Раз! Два! Шаг вперед. Поворот через левое плечо. И —

Гех! Гех!

Гех! Гех!..

Представление закончилось. До следующего сеанса можно походить по магазинам, посмотреть, может там выбросили что-нибудь хорошенькое?..

1965

Казачны певень дзяцінства

Зарніцы ўспамінаў выхопліваюць з пацёмак мінулага ўсё такім жа страката-прыманлівым, якім бачыў яго некалі праз вакно дзедавай хаты. Поўны прывабнай таямнічасці, як і усё ў дзяцінстве, ён ускокваў на пахілы паркан дзядзькі Ксеня і, выцягінаючы шыю са стракатага пярынага каўняра з пёраў, галосны выводзіў:

— Ку -ка-рэ-ку!

На што бабуля, каб адвесці ад хаты бяду, нязменна адгукалася:

— На сваю галаву!

Адгукалася незласліва, як звычайна патураюць малым, аберагаючы ад шкоды. А мне здавалася, што гэты вогненна-стракаты певень і ёсць той самы Пецечка, пра якога пяецца ў калыханцы:

Кукарэку, пятушок, кукарэку!
Паваліўся стары дуб цераз рэку.
А хто па тым па дубочку пераходзіць?
Пецечка Йванічку пераводзіць.

Гэта калыханка была звычайна як бы запеўкай да бабуліных казак. Бабуля была хоць і непісменная, але казак ведала шмат і расказвала іх з захаплядьнай выразнасцю і непасрэднасцю. Так звычайна расказваюць пра нешта добра вядомае, нібы ўсё, аб чым яна апавядала, дзеялася на яе вачах, і сама яна мела дачыненне да ўсяго гэтага.

Мо, таму і вогненна-стракаты певень, які прапецъ сваё "кукарэку" ускокваў на пахілы паркан дзядзькі Ксеня, так лёгка ўвасабляўся для мяне ў песенна-казачнага Пецечку з бабулінай калыханкі.

Ён быў маім праваднікам у Краіну Казак.

Пад бабчын аповед мы пераходзілі паваленым дубочкам "цераз рэку" — невялічкі ручай, які гулліва журчаў за тры хаты ад дзедавай, які ўсе Клімавічы з павагай называлі рэчкай, і ішлі праз гароды з высокім — пад пахі — бульбоўнікам, потым па зарослым вішняком узмежкам, пятлялі разам са сцяжынай праз каласістае жыта, нарэшце ўздымаліся на ўзгорак, дзе над пазелянелай ад часу драўлянай капліцай, пахілымі крыжамі самотна шумелі высокія сосны.

Мне было прыемна адчуваць у сваёй руцэ пецечкава казытлівае крыло, — лагоднае, як бабуліна далонь, і мы ўсё ішлі ды ішлі: па імху, па ігліцы, па пяску, па зялёнай травіцы — да самай Лабжанкі, ля сонечнага берага якой, на мелізне, мітусіліся рухавыя малькі, а з другога боку глядзеўся ў ваду векавечны бор.

Гэта была мая айкумена таго часу, — вядомае мне наваколле, якое пад уздзеяннем чарадзейнага казачнага слова і дзіцячага светаўспрымання ўяўлялася мне трыдзесятым царствам, поўным розных дзівос, — дзе жылі злыя страшыдлы і харобрыя асілкі, якія ў завірушныя зімовыя ночы скрабліся ў вокны і скуголілі ў коміне. Менавіта аб іх так зняважліва адзывалася бабуля: "Бач, разышліся!.."

Паглыбляючыся ў гэты казачны свет, я не ведаў тады, што гэта і вандроўка ў далёкае мінулае, у працяг "пустак і балот беларускай зямлі", прарадзімы нашых продкаў, дзе жылі яны на працягу многіх і многіх стагоддзяў. Там, у імгле часу, у дымнай смузе паганьскіх вогнішч, яшчэ не не задзьмутыя рэхам царкоўных званоў, нараджаліся ў маёй свядомасці чарадзейныя вобразы казачных персанажаў з іх дзівоснымі магчымасцямі і фантастычнымі ўчынкамі.

З перапляцення святла і цені, явы і мроі нібы ажывалі казачныя героі, стыхійныя сілы, з'явы прыроды. Жыццёвы вопыт нашых продкаў падказваў правіла суіснавання, вучыў ладзіць з гэтымі сіламі, загадзя шукаць спосабы засцярогі.

Казка была першым падручнікам чалавецтва, які вучыў распазнаваць дабро і зло, быў букваром этыкі, маралі.

Мяняўся спосаб жыцця, асяроддзе — трансфармаваліся міфічныя вобразы, казачныя героі набывалі новыя рысы характару, новыя погляды, але не парывалася тканіна беларускага казачнага эпасу, не губляўся і не блякнуў яго выхаваўчы гуманістычны пафас.

Вобразы і сюжэты пераходзілі з пакалення да пакалення, працягваючы ткаць казачную традыцыю, пашыралася тэматыка, множыліся ўзоры, арнаментыка, але і ў гэтай разнастайнасці трывала захоўваўся малюнак нацыянальнага светаадчування, выразна адлюстраваны народнай фантазіяй...

У казцы, дзе неразрыўна звязаны мінулае і сучаснае, жыве душа народа, якая ўвабрала ў сябе і слодач радасці, і шчымленне самоты, і безнадзейнасць, і спадзяванне...

Перагортваю аб'ёмістыя тамы акадэмічных выданняў народных казак, запісаных у розных кутках Беларусі, раз-пораз натыкаюся на казкі, чутыя мной у дзяцінстве ад бабулі, і штосці цёплае і ласкавае агортвае маю душу, вяртае ў той край, дзе ўсё заліта ружовым святлом, а на пахілым паркане дзядзькі Ксеня да гэтае пары старанна выводзіць сваё "кукарэку" стракаты певень майго дзяцінства.

І зноў мне здаецца, што зараз казачны певень Пецечка працягне мне сваё пярэстае казытлівае крыло, запрашаючы ў далёкае чарадзейнае падарожжа.

Другую руку я падам сваёй маленькай унучцы, і мы ўсе разам пярэйдзем "паваленым дубочкам цераз рэку", якая нясе і нясе свае бясконцыя воды ў Лету, і пойдзем, пойдзем, — па імху, паігліцы, па пяску, па зялёнай травіцы,- у тую дзівосную краіну, куды вадзіў мяне некалі і казачны Пецяпятушок, і якую адкрыла мне мая бабуля. Гэта не толькі Свет Казкі, гэта наша Мінулае, наша Гісторыя, паэзія народа, з якімі мы звязаны кроўнымі непарыўнымі ніцямі.

P.S. З сумам адчуваю, што далоні мае пустыя.

1987

З запісных кніжак

Ня раз вяртаюся да тае старэнькае вярбы, якую некалі пакінуў каля невялічкага ручая збоч дарогі. Яна схіляецца над балоцінкай, дзе сярод пузыркоў з гразі, булькаючы, прабіваецца жвавая крынічка. Вярба хіліцца да гэтай жывой крынічкі ўвесь той час, калі яе ведаю. Крывая, з выгрызенай слотаю сэрдцавінай, яна трымаецца толькі на адной агрубелай абалонцы — каравая, з апушчанымі да самай зямлі зялёнымі галінамі, з аднаго боку, і пустацелая, з павыкрышыванымі рэшткамі драўніны, з другога... Мне чуваць, як ціха ўздыхаюць яе вузкія лісты, як пругка адзываецца мяккім штуршком кропелек расы яе перабалелае нутро. І я адчуваю яе адчайную напружанасць, з якой старая вярба учэпіста трымаецца за родную зямлю.

І гэта напружанасць перадаецца мне...

Шпакі прыляцелі!..
Адкуль?
Мо з таго вясновага краю,
Дзе знаёмы ласкавы голас
Будзіў мяне кожны ранак:
- Уставай, унучак,
Ужо сонейка ўстала!..

Вычытаў у летапісе і неяк самі па сабе выдыхнуліся радкі з запозненай спагадай:

Висят на городских стенах,
покинутые москалями на муки -
между венцов
защемлены руки.
В холщевых рубахах, -
голубоглазы,
русы,
еще никому неизвестные -
белорусы.

***

...Люлі-люлінькі-люлі,
Жылі пчолкі ў вуллі.
Мёд збіралі з кветак -
Частавалі дзетак.
Калі дзетка будзе спаць, -
Пчолкі мёдам угасцяць...

***

Схаваўшы неба пад вейкамі,
Валошкі спяць на мяжы...

***

Адкуль ты, песня?
З глыбіні душы...

***

Соладка кожнае слова -
Родная мова...

***

"... otoż haworka, jazyk i jość adzieża duszy". Maciej Buraczok.

Я толькі зараз зразумеў, што ўсё жыццё пражыў не ў сваім апярэнні, карыстаўся не той мовай, што змалку жыла ва мне, тварыла маю асобу, што ўсё жыццё быў толькі птахам-перасмешнікам, імітаваў з большай ці меньшай доляй чуласці чужыя галасы і не праспяваў сваёй роднае песні на мове, дадзенай мне Богам...

Нина Дебольская

Другой народ, страна другая

Мои детство и молодость были освещены замечательным человеком, младшим братом моего отца – Диодором Дмитриевичем Дебольским, дядей Додиком. Однажды, войдя в его кабинет, я увидела довольную усмешку на его обычно сосредоточенно-серьёзном лице и услышала: «Можешь себе представить – получил гонорар из Минска. Вот уж чего никак не ожидал». При пятидесятирублёвой пенсии, когда на счету была каждая копейка, и 13 рублей были деньги, но не им он был так рад, а вниманию – ведь совсем недавно он вернулся из мест, не столь отдалённых. Дядя Додик показал напечатанные в газете воспоминания о друге по Ярославской гимназии Максиме Богдановиче: «...Я никак не ждал той волны тепла, которая подняла во мне и всё время окутывала мои усилия вспомнить и передать, что и как я встретил и видел в Максиме тогда, и что я понял в нём сейчас». Эти заключительные строки воспоминаний при первом же прочтении поразили – я привыкла к большой сдержанности в выражении чувств в семье...

Так впервые услышала имя белорусского поэта Максима Богдановича и поняла, как был дорог ушедший друг Диодору Дмитриевичу. Тогда можно ли было предполагать, какую роль сыграет это имя в моей жизни.

В начале 60-х годов мне пришлось сопровождать группы иностранных туристов из Бреста до Москвы в качестве гида-переводчика. Дядя Додик всегда готов был слушать мои впечатления от этих поездок. Запомнился один случай. Французский автобус мчится по ничем непримечательной равнине, когда в нём раздаются крики, обращённые к водителю: «Фото! Фото!» Как только автобус останавливается, то одни туристы выскакивают наружу, а другие лихорадочно фотографируют через ветровое стекло сцену, достойную кисти художника. С востока на нас движется огромная, синяя туча, прямое шоссе, освещённое яркими лучами заходящего солнца, кажется разделённым на две полосы: левую — тёмно-фиолетовую, и правую — оранжево-желтую. Это сушится зерно. Женщины в белоснежных косынках — надвигающаяся туча подчеркивает их белизну — стоят на краю дороги, готовые собрать просушенное на горячем асфальте зерно и погрузить его на телеги, запряженные лошадьми. Но как только наш автобус останавливается, они начинают что-то кричать, какой-то мужчина, наверное, бригадир, бежит в нашу сторону, машет руками. Опытные французы запрещают мне говорить по-русски, и сами пытаются объяснить ему, что они фотографируют эту поразительную красоту. Туча растекается по небу, зерно, как золото, блестит на шоссе, убеждаю французов в том, что белорусы их приняли за немцев.

Программа пребывания иностранцев в Белоруссии была продуманной и насыщенной. Никогда не было никаких недоразумений, чего не могу сказать ни о России, ни об Украине. Храню купленный тогда в Бресте прибор на шесть персон: подставки для яиц, ножей, солонка, маслёнка..., выполненный в национальных белорусских традициях. Одна из моих московских подруг защитила диплом по прикладному искусству благодаря этой керамике.

Из всех студентов переводческого факультета Иняза мне особенно запомнились два белоруса из-под Пинска. Эти скромные мальчики сразу же обратили на себя внимание своим вдумчивым отношением к учёбе. Они, в составе небольшой группы, учили французский с нуля, поступив в институт с немецким. За год группа освоила программу школы, начала читать в оригинале Мопассана и переводила несложные газетные статьи на французский. С этими статьями произошел конфуз. В спешке (я вела все 14 часов в неделю) подбирала статьи для перевода, стараясь найти наиболее лёгкие. На уроке прессы один из белорусов прерывает моё чтение, говоря, что так не может быть написано в газете, это не по-русски. Я внимательно перечитываю текст – на самом деле, он составлен совершенно безграмотно! На экзамене за решающий третий курс всем полюбившиеся белорусы выглядели настоящими денди даже на фоне самовлюблённых москвичей, бывших спецшкольников, с которыми они сравнялись в языковой подготовке... От африканских студентов узнавала с удивлением, что самые приятные впечатления от шестилетней учёбы в Союзе у них остались от Минска, где в течение года их обучали русскому языку и где на каждом углу можно было купить такие вкусные пирожки...

В 1981 году в Минске было принято решение о создании литературного музея Максима Богдановича, о чём я узнала от Веры Ивановны Микуты, сотрудницы музея, настоящего исследователя. Она заразила меня своим энтузиазмом и включила в активную работу по розыску предметов быта конца XIX, начала XX веков. Каждый раз, когда музейщики бывали в Москве проездом в Нижний или Ярославль, с радостью передавала им альбомы, фотографии, рамки, книги, часы, зная, что моих детей прошлое семьи не интересует. А вот минчане, никогда не видевшие Диодора Дмитриевича, очень тонко понимают его личность. И если есть не только видимый мир – а он есть – то я ощутила это в то посещение могилы моего дяди, на котором настояла Вера Ивановна – будущая монахиня монастыря Святой Ефросиньи...

К сожалению, не смогла быть на открытии музея Максима Богдановича, но в первый приезд, лет десять тому назад, меня восхитило всё и, прежде всего, вкус, высокий стиль его оформления, тот вкус, как потом поняла, который присущ белорусам во всём: в оформлении книг, интерьеров, парков с их интересной скульптурой. Я видела немало музеев, но такой теплоты, и изысканности одновременно, такого трепетного отношения к поэту – глав-

ному герою – не встречала. Тогдашний директор Микола Трус провёл для нас с сыном экскурсию, которая начинается со стихотворения Максима Богдановича, посвященного другу Диодору Дебольскому:

І ў новым свеце пройдзе ўсё
Былое прада мной…

Скажу без преувеличения, что знакомство с Беларусью дало и дает возможность не только увидеть многое в другом свете, но и что-то изменить в жизни. Именно сотрудники музея убедили написать воспоминания о моём дяде. Именно в Минске узнала на одной из конференций в музее об открывшемся доступе к архивам в Москве, где хранятся дела репрессированных. Впоследствии смогла более полно написать и о дяде, и об отце.

Каждая поездка в Минск – праздник, а дни поэзии в Ракутёвщине – особый. Рано утром к музею подаётся автобус. Он везёт по полям и лесам, мимо памятника Гастелло, мимо костёла в селе Красное к фольварку, где когда-то гостил летом белорусский поэт. За усадьбой – природой созданный амфитеатр спускается к небольшой эстраде с портретом Максима на ней. Слева – источник к воспетой им кринице. Поэты читают свои стихи, посвященные Максиму, стихи-признания в любви к Родине, к родному языку. Вдруг в небе возникает аист и медленно кружится над фольварком, над эстрадой… Всеобщее волнение. Кто-то говорит убежденно: «Это душа Максима пролетела над нами». Пережить эти незабываемые моменты – настоящее счастье! После выступлений ансамблей Молодеченского района – трапеза на какой-нибудь полянке в лесу, тосты за процветание Беларуси, за её успехи. Организатор этих праздников, директор музея Татьяна Эдуардовна Шелягович, представляет гостей, и каждый новый человек чувствует себя непринужденно, как если бы давно был знаком со всеми. Обмен остроумными репликами… И вот волнующее пение барда Эдуарда Акулина. Высокий голос, незнакомые мелодии, которые сразу принимаешь, лиричность и такая любовь к Родине:

Божа, не дай нам лёсу
Без Беларусі жыць!

И какое трепетное отношение к поэзии Максима, к его значимости:

Да цябе мы ўсе ляцім, як можам…
Да цябе даляцець нам сіл дай, Божа!

И, в заключение, самое пронзительное:

Над Радзімаю ночь савы,

Цень драпежны ўпаў на пожні,
Хто адстоіць твае правы,
Мой народ, хіжых сіл заложнік?..
Гэта я, гэта ты, гэта мы, гэта мы!

И все подхватывают: «Гэта мы!», и эти слова ещё долго звучат в ушах, как гимн.

Благодаря исключительно внимательному отношению сотрудников музея к приглашенным из России очень легко было освоиться и принять Минск как родной город. Посчастливилось увидеть балет «Сотворение мира» до того, как театр Оперы и балета был закрыт на ремонт. Какая грандиозная постановка! Какие великолепные панно в фойе театра! Такой же размах в оформлении интерьеров и в Национальной библиотеке, где Инна Иосифовна Думанская, которая была некоторое время директором музея, провела для нас экскурсию. Со смотровой площадки, куда поднимаешься на бесшумном прозрачном лифте, видна окраина города с новым автовокзалом, с комплексом жилых домов вдоль шоссе на Москву, фонтаны парка, разбитого вокруг Библиотеки, и далёкие леса. А внутри – это и музей книги, и картинная галерея, и зимний сад, и огромное количество читальных залов, конференц-зал. Как передать ощущение пространства? Стоишь, как завороженная, и смотришь, как откуда-то из-под небес спускается телелифт, подающий заказы из книгохранилища, изящной змейкой проходит через этажи с полупрозрачными полами.

Стараясь узнать город ближе, объездили его вдоль и поперёк на метро, на трамваях, на автобусах. Нас, москвичей, удивляет то, что в метро – одна молодёжь. Приятно выйти на «Каменной горке» и увидеть работающий на склоне широкого пологого холма комбайн, дорогу, бегущую в село, и представить на другом конце города огромный кристалл Национальной Библиотеки, радужно светящийся по вечерам. Слышала, что москвичи стремятся переехать в Минск. Хорошо их понимаю: в городе много зелени, никто не спешит, не выговаривает своих претензий водителю или соседу в транспорте, мало кто курит. Однажды ночью после спектакля ждали автобуса, чтобы попасть на вокзал. На остановке было человек 30-40. Я обошла всех – никто не курил! На нашей остановке «Неопалимовский переулок» даже если одна женщина стоит, то и та курит.

В тот вечер возвращались из драматического театра Янки Купалы со спектакля «Эрик XI» по пьесе Стринберга. Поразительные декорации. Действие разворачивается по сторонам находящегося в центре сцены бассейна, вода которого играет живую роль. В моменты примирения действующих лиц бассейн мелеет и персонажи сходятся по щиколотку в воде. Во время ссор сине-зелёная вода угрожающе переполняет бассейн, и спорящие должны разойтись по его сторонам. Великолепная игра актёров и детей, изумительные костюмы. Мне не с чем сравнить эту постановку. Пьеса очень не-

долго шла в Москве и была снята с репертуара из-за трудностей в исполнении. Хотела проверить, насколько я поняла белорусский, но и Стринберга не нашла ни в библиотеке, ни в Библио-Глобусе.

Приезжая в Минск, устраиваем походы по книжным магазинам, галереям, выставкам, музеям. На скромный музей 1 съезда РСДРП набрели случайно. На стендах можно прочитать полные биографии всех участников этого съезда. Сколько ненаписанных романов!

В музее в Дудутках переносишься в ещё более далёкое прошлое, в мирную жизнь селян, так любовно воспетую белорусскими поэтами.

Но вот Хатынь. Сколько бы ни слышать, ни читать о Хатыни, там надо быть, видеть эти ступени, ведущие в пустоту, в уничтоженную жизнь, впитывать эту звенящую тишину, слушать эти колокола: «Не убий, не убий, не убий!»... От шоссе до Хатыни и обратно шли пешком, мимо людей, косивших траву вокруг наземных ламп, установленных вдоль дороги. Благодаря этим рабочим удалось избежать грозы – нас подобрал их переполненный автобус и довёз до автостанции.

Вскоре после первого знакомства с Беларусью понимаешь, что в стране нет проблем ни с транспортом (дороги идеальные по сравнению с Россией), ни с едой (всё значительно дешевле), ни с гостиницами. И вот в двадцатиградусный мороз добираемся до Бреста, смертью поправшую смерть, и побывать в Беловежской пуще. «Мороз и солнце, день чудесный». Занесенный снегом мостик через «темный и седой поток, не скованный зимой...» В музее – чучела невиданных птиц, хотелось зарисовать каждую из них. Трудно обойти все обширные вольеры со знакомыми и незнакомыми животными.

Нас предупредили, что в этом сказочном, необъятном лесу легко заблудиться, но не страх, а мороз загнал нас в ресторан. На стене зала в рамках: диплом лучшего ресторана Брестской области и благодарность Патриарха Алексия II... На самом деле, обед был исключительный...

Мои рассказы о наших поездках по Беларуси вдохновили руководителя знакомой группы москвичей – можно сказать, профессиональных туристов – и уже в составе этой группы мы заранее проделали интереснейший маршрут: Барановичи, Слоним, Жировичи, церковь в Сынковичах, Новогрудок, Несвиж, Мир, Минск. Руководитель группы заранее проделала почти весь путь и была приятно удивлена тому, как легко было обо всём договориться. И у всех нас во время поездки было впечатление, что группу ждут как дорогих гостей и в кафе, и в ресторанах, где мы питались, и в гостиницах. В Новогрудке было время на то, чтобы отдохнуть и самостоятельно пообедать. Зашли в какое-то кафе-столовую, в одном из помещений которой большая группа детей лет 12-14 молча обедала. В какой-то момент закралась мысль, что дети немые, так было тихо. Я специально пошла к раздаточной. Дежурные мальчики спокойно пересчитывали компоты и разносили их; ни споров, ни шума, ни криков, столь характерных для московских детей, оставленных без присмотра. Только после окончания обеда появился руководитель (это

была, наверное, спортивная школа) и попросил дежурных расписаться в своей тетради. Тут дети позволили себе какую-то шутку – в ответ на лице руководителя они увидели улыбку любящего человека. В том же Новогрудке, в книжном магазине наша группа набросилась на проспекты и путеводители. Как только заведующая отделом увидела, что прилавок пустеет, она позвала одну из продавщиц, и они быстро принесли из запасников всё, что могли. Предупредительность везде и во всём. В Барановичах православный священник подробно рассказывал историю своей церкви, в Слониме, в костеле, ксёнз прочитал нам целую лекцию на белорусском языке по истории города и страны, молодой монах в Жировичах поразил своей эрудицией, экскурсоводы во всех музеях удовлетворяли наше любопытство вполне. По дороге из Мира в Минск уже столичный экскурсовод предупредила, что скоро будем проезжать коттеджи «наших богачей», но мы просто не поняли, чем они отличались от других домов, разве что лишним балконом или скромной башенкой. Удивляет другое: в стране не видно ни разрушенных строений, ни сгоревших домов, ни покосившихся заборов или сараев, увы, столь типичных для России.

В последний день пребывания в Минске одна пожилая женщина, выходя из магазина сувениров в Троицком предместье, оступилась и сломала ногу. После оказания первой помощи в больнице ей предложили там остаться до полного излечения, но она отказалась – в Москве её ждала дочь. Медперсонал доставил пострадавшую прямо в вагон, в медпункт Белорусского вокзала была дана телеграмма о том, что нужны носилки. По приезде в Москву нас никто не встретил. Пятеро мужчин несли женщину вдоль 12 вагонов до медпункта, где у неё потребовали прежде всего паспорт и страховой полис, а всех «посторонних» грубо попросили удалиться.

Когда мне говорят в России, что это Лукашенко навел порядок, я отвечаю, что один человек тут не при чем, просто белорусы – такой народ, они – другой народ, Беларусь – другая страна. Смотрим на карту, составляем маршрут и проделываем его безо всяких для того, чтобы полюбоваться на очень удачную скульптуру бобра в шляпе, с тросточкой и цепочкой от часов, стоящую в центре рыночной площади, чтобы увидеть восстановленную деревянную крепость в Мозыре, великолепие – архитектурное и ландшафтное –дом-музей Суворова и его парк в Кобрине... И везде можно рассчитывать на прекрасную кухню! Особенно любим бывать в Полоцке, ходить по его музеям, сидеть на его уютном бульваре, слушать органные концерты в костеле, посещать монастырь, где ослепшая инокиня Вера продолжает активную работу по редактированию (на слух) издаваемых монастырем трудов.

Насытившись Беларусью, пересекаем на поезде границу с Россией, нашли короткий путь в Михайловское. Но прежде приходится увидеть безлюдную железнодорожную станцию вдали от Невеля – города, лишенного

тротуаров – и вдали от автостанции — если так можно назвать небольшой деревянный сарай. Мы у себя…

В атласе «Взгляд на Беларусь» чаще всего рассматриваю страницу «Охрана природы». Хотелось бы посетить все заказники, заповедники, Национальные парки, и невольно вспоминаются строчки Бородулина:

Над мапай шатрую далоні:
Беларусь – лісцінка кляновая,
Якую аб'елі суседскія коні.

На одной из конференций в музее Максима Богдановича узнала, что его переводили на английский. Но почему не на французский? Его стихи ближе к французской поэзии, которую он видимо очень любил, если брал эпиграфы из Буало, Гюго, Верлена… При первой попытке перевести белорусские стихи на французский с удивлением обнаружила, что они легко ложатся в рифму при дословном переводе. Только как подсказкой пользовалась различными вариантами переводов на русский, выбирая небольшие по объему лирические стихи, описания природы. О моих переводах узнал Сергей Степанович Панизьник, с которым познакомилась на одном из лучших вечеров памяти поэта 9 декабря 2003 года в театральном зале костела Святой Анны, где шел яркий, искренний музыкально-поэтичный спектакль «У краіне светлай, дзе я уміраю». Сергей Степанович попросил перевести «Ксты» Рыгора Бородулина и дал координаты Ивана Терентьевича Бурсова. В его лице получила не только консультанта по языку, но и живую энциклопедию белорусской поэзии и белорусской сущности. Без его объяснений мало что удалось бы понять. Открыв «Ксты», стала искать какое-нибудь краткое стихотворение для пробы – получится ли что-нибудь? Выбрала «Хмарны настрой». При дословном переводе – идеальная рифма Это обрадовало и подвигло на дальнейшую работу. Но главное не в этом. Удивительно, что в непередаваемо трудную минуту жизни мне была дана такая мудрая книга: «Прафессіяй рабіць не трэба злосць»… Переводя Рыгора Бородулина , чувствовала, что прикасаюсь к истинной поэзии, к глубокой философии, к самобытному языку. Один недоброжелательно настроенный французский журналист (Беларусь– одна из немногих стран, куда его не пустили) редактировал по моей просьбе перевод «Ахвярынак». Когда я прочла по-французски:

Je suis prisonnier du pays
où ma mère brille comme une étoile
au-dessus de mon lit.

Я да скону заручаны з той стараною,
Дзе мама, як зорка,
Стаіць нала мною

Он не смог скрыть своего восхищения. У человека, исколесившего весь мир, давно расставшегося со своей родиной – Северной Африкой, расшири-

лись и вспыхнули глаза, и мне показалось, что в них была зависть к поэту, к его чувству, к его счастливой судьбе… Чем больше я переводила, тем более ясно понимала, что для французов знакомство с белорусской поэзией было бы приятным открытием. Поэт Анатолий Вертинский прислал мне Антологию белорусской поэзии на французском языке, изданную в восьмидесятые годы под эгидой ЮНЕСКО в Париже, дав понять, что я не первооткрыватель. Но Антология разочаровала. Надеялась найти в ней примеры для подражания, а нашла только точную передачу содержания вне поэтической формы (за редким исключением).

Известно, что французский язык более краток, чем русский, но белорусский ещё более краток, чем французский и, по-моему , в чём-то более тонок и выразителен, чем русский, и обладает каким-то особым шармом, что делает его вполне доступным для поэтического перевода. В конце 2004 года прислал свою книгу «Пры свячэньні» Сергей Панизьник, а вначале 2005 года, сидя в очередях на предоперационные обследования, читала её и невольно смеялась, вызывая удивление окружающих:

Эўропы пуп у нас! Праз нас
Вараг і Грэк плылі караблікам…

Казалось, что этот легкий, ироничный язык, игра слов непереводимы. Зато стихотворение «Хапіце міг» -- находка для переводчика. Удалось найти девять синонимов глагола «хапіць», что подчеркнуло и ускорило изначально быстрый ритм стихотворения. Оказалось, что и «Золкая зёлка», наполненная именами цветов и птиц, не теряет своего очарования и оригинальности при переводе. После чего захотелось перевести «Казкі і краскі» Василя Витки, чьё имя значится в Почетном списке датского сказочника. А сколько иронии у поэта:

Калі тварыў ты свайго Адама
Яшчэ не маючы практыкі,
Тады не было ў цябе ні праграмы, ні плана,
Ні чарцяжоў Галактыкі.

На одной страничке уместить всю историю человечества от Адама до нас – рабов телеэкрана, для которых Прометей украл голубой огонёк, в чем кается с запозданием.

Каждый новый сборник стихотворений становился для меня открытием и источником радости, особенно полюбилась книга Алеся Рязанова «Дождж, возера у акупунктуры». Какая краткая поэтическая форма, наполненная самыми неожиданными ассоциациями. Такое чувство, что между моим детством и этими днями, когда работала над переводом «Дождя» не было ничего, настолько ярко вернулось детское восприятие:

Тут толькі лета і зіма,
Світальны позірк,
Сон глыбокі,
і белаплынныя аблокі,
і міг, што быў
і ўжо няма.

И так просто сказать о творчестве:

Перекладаю шэпт дажду,
Пагляд вачэй,
Трымценне гаю…
Кранаю,
Слухаю,
Гляджу,
Я не пішу – перакладаю.

Жаль, что «вершаказы» Рязанова непереводимы. Особенно поразил «Волк», где обыгрываются все славянские имена этого зверя и вырисовывается национальный характер, в том числе и украинский, знание которого так необходимо в наше время.

Что располагает к более глубокому знакомству с белорусской поэзией? Это прежде всего любовь самих поэтов к родной земле, их преклонение перед такими величинами как Максим Богданович. Янка Купала, Якуб Колас, трепетное отношение к родному языку. Как только я узнала, что белорусская поэтесса Нина Мацяш владеет французским, послала ей свои переводы Максима Богдановича и нескольких её стихотворений. Сколько объяснений тонкостей белорусского языка (да и французского тоже) я получила в двух ответных письмах, которые храню как самое дорогое. Читая их, я и представить себе не могла, с какой тяжелой болезнью она борется, продолжая активно работать… «А сейчас могу только сказать пару слов о переводах из Богдановича. Смысл «Триолета»: когда-то, как-то я созерцал (смотрел, видел) солнце, и оно меня ослепило. Но вечная тьма (ночь) уже не пугает, не имеет значения для меня, ведь я видел солнце, и значение имеет только это. Вот почему меня не трогают и насмешки света (над моей слепотой): у меня было солнце, оно ослепило меня, в нём моё счастье. Мне кажется, что важно сохранить во всех повторах это j'ai regardé, действие в прошлом. И, возможно, уточнить это quand, заменить его: autrefois. Тогда всё встанет на свои места – в авторском смысловом наполнении… С Вашего позволения, вернусь ещё раз к Вашим переводам: немного смутила La Crieuse. В оригинале – Скрыпуся, это имя. Я не уверена, что Богданович имел в виду Крикуху, Крыксу. Героиня его стихотворения – недалекая простушка со страстным желанием выйти замуж – так сказать, «мы за ценой не постоим!» Поэт вы-

шучивает и это желание и мужскую неверность, обоюдное легкомыслие, не выпячивая других негативных черт характера, но и не давая повода невольно посочувствовать «селезню», ищущему утешения на стороне, уставшему от сварливой (la crieuse) женщины…»

Я была счастлива получить эти разъяснения в двух душевных письмах. А ведь мы никогда раньше не общались. Как эти письма вдохновили, и как горько и тяжело было узнать о кончине поэтессы…

Не стрымлівайце слёз, благаю вас,
О мае вочы, дайце ім праліцца,
Не высыхае мук маіх крыніца –
Хай выплачуся ў волю я хоць раз!

Так замечательно переводила поэтов Плеяды Нина Мацяш.

О поэтах Беларуси и о самой стране могу говорить бесконечно. Посещение её для меня лично – глоток свежего воздуха, возвращение в молодость, возможность удивляться и надеяться. Теперь, когда и в Москве смотрим телеканал «Беларусь», стараюсь не пропустить передач «Карані» и «Мая Краіна» — столько ещё можно и нужно узнать об этой красивой зеленой стране с её приветливыми, спокойными и такими талантливыми людьми.

Июнь 2009

Анатоль Вярцінскі

Масква — вачыма беларуса, Беларусь — вачыма масквіча

(Над пытаннямі анкеты)

1. Адразу агаваруся, што ў дадзеным выпадку размова будзе ісці найперш і ў асноўным пра сустрэчы з Масквой літаратурнай. Па той простай прычыне, што прыязджаў я ў "Белакаменную", як правіла, у ролі літаратара, прадстаўніка, так бы мовіць, беларускай пісьменніцкай арганізацыі.

Упершыню Маскву ўбачыў на ўласныя вочы позняй восенню 1968 (ці, можа, 1969) года. Працаваў на пасадзе літаратурнага кансультанта ў Саюзе пісьменнікаў і быў запрошаны на "усесаюзны" семінар, прысвечаны стану паэзіі для дзяцей. Семінар праходзіў на базе нейкага падмаскоўнага дома адпачынку з паэтычнай назвай "Бярозкі" (гэта, здаецца, Дзмітраўскі раён). Так што, у мяне была магчымасць пазнаёміцца не толькі з Масквой, але з яе ваколіцамі, што ў сваю чаргу дазволіла пачуць ўпершыню зблізку жывую, натуральную рускую мову і зазначыць не толькі фанетычныя, але і пэўныя ментальныя адрозненні яе ад мовы беларускай. Ну, а што тычыцца самаго семінара, то ён запомніўся добразычлівай, нязмушанай атмасферай, што панавала падчас творчых дыскусій, гэткімі ж знаёмствамі з маскоўскімі пісьменнікамі, выдавецкімі работнікамі. Памятаю, з якой увагай слухаў мае вершы паэт, геолаг па прафесіі, Валянцін Берастаў, які прыязна паставіўся да свайго маладзейшага беларускага калегі па пяру...

2. Найперш, натуральна, усё тое, што было звязана з маёй прафесійнай працай, з перакладамі маіх вершаў і паэм на рускую мову, з маёй дзейнасцю як аднаго з кіраўнікоў беларускага пісьменніцкага саюза. А гэта — і наведанне рэдакцый такіх маскоўскіх выданняў, як "Новый мир", "Дружба народов", "Литературная газета", выдавецтваў "Советский писатель" (тут выходзілі зборнікі маіх вершаў у перакладзе на рускую мову) і "Прогресс" (прымаў удзел у падрыхтоўцы анталогіі беларускай паэзіі ў перакладзе на англійскую мову), і ўдзел у розных ладжаных Саюзам пісьменнікаў і рэдакцыямі перыядычных выданняў мерапрыемствах, нарадах, "круглых сталах", канферэнцыях і г.д. Ну і гэта ж, вядома, такі немалаважны, істотны чыннік, як знаёмствы, творчыя і сяброўскія дачыненні з шэрагам маскоўскіх калегаў па пяру, у прыватнасці — з Андрэем Вазнясенскім, Рымай Казаковай, Грыгорыем Куранёвым, Валянцінам Асноцкім, Юрыем Сураўцавым і інш. Тут, безумоўна, мелі месца і пэўная літаратурная школа, і духоўна-культурнае ўзаемаразуменне, маральная і дзелавая падтрымка.

3. На гэтае пытанне я ўжо, па сутнасці, адказаў. Згаданыя толькі што дачыненні і кантакты былі шчырымі і трывалымі як з таго, так і з іншага пункту гледжання.

4. Прызнацца, цяжкавата мне сказаць тут што-небудзь больш-менш пэўнае. Па вядомых прычынах колькасць і характар кантактаў змяніліся, дачыненні з калегамі і знаёмымі падвергліся, вядома ж, пэўнай трансфармацыі. Але ў той жа час нядаўняя мая размова ў Мінску з маскоўскім беларусам-палітолагам Кірылам Коктышам пераканала: мае месца і адэкватнае ўспрыняцце сённяшняй Беларусі і расійска-беларускіх дачыненняў.

Навогул жа, пытанне няпростае. Вымагае асобнага даследвання. Але калі разглядаць яго, зноў-такі, у плане дачыненняў з маскоўскімі калегамі па пяру, то з добрым, удзячным пачуццём зазначу наступнае.

І ў Маскве, і ў Мінску, і падчас сумеснага ўдзелу у розных днях літаратуры, што праходзілі ў Ташкенце, Кіеве, Рызе і г.д., даводзілася чуць ад іх, масквічоў, нямала добрых слоў на адрас Беларусі і беларусаў, іх нацыянальнага характару і культуры. Тут мне згадваюцца імёны Віктара Бокава, Юліі Друнінай, Уладзіміра Сакалова і іншых. Сам за сябе гаворыць таксама той факт, што на творчым рахунку Андрэя Вазнясенскага, Рымы Казаковай, Грыгорыя Куранёва (нажаль, двух апошніх ўжо няма з намі) ёсць вершы, звязаныя з беларускімі ўражаннямі, прысвечаныя нашай краіне і яе людзям.

Што тычыцца пытання, наколькі адэкватна мае расійскія калегі і сябры ўспрымаюць сёння гістарычны лёс Беларусі, у прыватнясці, расійска-беларускія адносіны, то я прывяду тут у якасці паказальнай ілюстрацыя два выказванні, дзве цытаты. Першае належыць Юрыю Сураўцаву. Выступаючы на Міжнародным кангрэсе ў абарону дэмакратыі і культуры "Посттаталітарная грамадства: асоба і нацыя", які праходзіў па ініцыятыве Беларускага ПЭН-цэнтра ў Мінску, маскоўскі літаратуразнаўца гаварыў:"Если иметь ввиду продолжающееся белорусское возрождение-самоопределение, то речь следует вести о новой белоруссизации (первую тоталитаризм — сталинизм с его псевдо-интернационалистским фасадом задавил в 20-30 годы), — белоруссизации многосторонней, как понятия, в котором интегрируются и подлинная национально-демократическая суверенность и ее хозяйственная, внешнеполитическая и культурная самостоятельность, идентичность и бытие самого белорусского языка, который, будучи объявленным государственным, не перестал нуждаться в умной поддержке, равно как и само белорусское самосознание: оно пробудилось, оно уже не заснет, хотя темп его роста и подъема удовлетворяет не всех. Да и то сказать как в историческом опыте этноса, так и в современных противодействиях его самостоятельному развитию очень многое мешает. Ну, и усилия

определенных неоимперских сил из "братской" России по возвращению Беларуси в разряд "частей единого целого" не прекращаются до сих пор".

Як кажуць, залатыя словы і ў час сказаныя.

Другое, — крыху іншага плану, але датычнае тэмы, — выказванне належыць ужо згаданаму вышэй Валянціну Аскоцкаму. Падчас адкрыцця помніка Алесю Адамовічу ў ягонай роднай Глушы, ён, апроч іншага, зазначыў: "Прощаясь с Алесем Адамовичем в Москве, в Доме кино, мы говорили о том, что его преждевременная кончина ставит всех нас перед тяжким испытанием: нам предстоит научиться жить без него. Без его деятельного участия в жизни, кипучей энергии и напора, без его душевного обаяния и каждодневной опоры на его авторитет. Полтора года уже прошло без него, а мы все примеряем себя к нему, прикидываем, что бы он сказал, как бы он поступил на нашем месте в том или ином случае".

Такое, вось, красамоўнае прызнанне, такая, вось, канкрэтная праява, канкрэтнае, чалавечае вымярэнне расійска-беларускіх адносін.

5. Падчас гутарак з беларусамі-масквічамі, якія прыязджалі на нядаўні 5-ы з'езд беларусаў свету, раблю выснову, што беларуская прысутнасць у Маскве магла б, здаецца, быць больш актыўнай, больш дзейнай у палітычным плане, у плане кансалідаванага рэагавання сумесна з дэмакратычнымі сіламі Масквы на шмат якія негатыўныя рэаліі, якія маюць месца ў сённяшнім жыцці Беларусі.

Ирина Копчинская

"Наша дзяўчыначка..."

Утро города

Я стою на балконе. Очень рано. Я «мешаюсь» под ногами родителей в комнате. Папа уходит на работу. Я могу быть без присмотра на балконе – «корабле». Корабль плывёт по зелёному морю. Это Тверской бульвар, а за ним, там дальше над крышами домов, четыре башни, на них звёзды. Их то видно, то не видно. Это со звёздами «играет» ветер. Потом мне папа скажет, что звёзды Кремля вращаются на оси. Надо же! А я шагаю по балкону, иду, иду, иду за угол, потом обратно – большая прогулка. Смотрю, видны ли сегодня звёзды. Солнце светит ласковое, нежное, белое. Ветра нет. Слышен бой курантов. Удары сливаются. Я не могу их сосчитать. Это просыпается мой город Москва.

Мой двор

Крылья дома и стена гаражей как крепость охраняют нас, детей; от шума и суеты улицы. Мы гуляем ватагой без присмотра родителей в скверике двора. Подходить к арке и воротам дома нельзя. Нас может забрать в свою машину «страшный Берия». Недавно на нашей улице он кого-то посадил и увёз. Все об этом знают. Нас много, и страхи тают. Мы играем в «салочки», «колдунчики», «лапту», «казаки» И всегда конец считалки, когда последний «водит»: «... стану резать, стану бить – всё равно тебе водить». Каждый раз водить выпадает мне. Все вокруг прыгают и смеются: «Это он водит, ха-ха-ха, Губаревич водит, он, он, он...» Я обижаюсь: «Я не он, я она» Все прыгают вокруг и смеются: «Он, он, он...». Если буду дуться, меня больше не возьмут в игру, и я буду одна. Я топчу свою обиду и включаюсь в игру.

Вечер набегает быстро, все расходятся по домам.

Всплывают обида и недоумение: «Почему я – он? – спрашиваю у мамы – почему нас называют Губаревич, ведь все имеют фамилии Иванова, Назарова, Радухина, Сальников?

«Твой дед из Белоруссии. Это далеко. Мы носим его фамилию» – говорит мама и добавляет – «Никому не говори о нём, он враг народа, но это неправда. Молчи, всегда молчи». Я усаживаюсь на перекладину под

обеденным столом. Здесь моя защита. В школу я поступлю ещё очень нескоро.

Другое время

Моя школа в соседнем доме. Уже нет запрета и страха, когда идёшь на улицу и в школу. Не надо бояться «страшного Берии». Его давно уже нет. Мы учимся во вторую смену. Утром можно доделать уроки и немного погулять. Только во дворе друзей теперь встретить трудно – утром никто не выходит гулять, а после школы уже темно Ватагой бегаем только в воскресенье. Это у нас один выходной день.

Дома мама решает, что будем кушать утром, а что вечером. В тарелке всегда каша и морковка. Французскую булочку, как называет её бабушка, надо караулить в «Козихинской булошной». За хлебом и за всеми продуктами у магазинов выстраиваются длинные очереди, на длину двух-трёх домов. Все мы дети тоже заняты стоянием в очередях, так как продукты продают только на человека в очереди.

Сидим на уроке в школе. То на одном, то на другом уроке приоткрывается классная дверь, и чья-то мама просит учителя отпустить сына или дочку то в поликлинику, то к старой бабушке. А на самом деле мои одноклассники, да и мы с мамой, бежали к магазину в очередь встать вдвоём, чтобы взять горох, кукурузу, овсянку – то на Никитские ворота, то на «Козиху», то на «Патрики» (Патриаршие пруды). Как-то досталось четыре пачки болгарской «Юфки». Что за вкуснота эта «Юфка» – по-нашему «макаронные ушки»!

Вот так же в 1928 году ночью у магазина на Страстной площади стояла со своей мамой за продуктами папина сестра.

«О родных в Белоруссии не вспоминать и их не тревожить» – так тогда говорила моя бабушка – тётина мама. Дед где-то на Колыме с 1933 года, бабушка лишена права работы. 58-я статья, часть вторая – беда рода.

Важное событие

Пасмурный день. Уроков на дом не задали. До школы ещё три часа. Странно, что по радио звучат позывные «Широка страна моя родная». Сигналы повторяются много раз. Странная тревога. Я говорю маме: «А вдруг кто-то уже полетел в космос?» Помню, что папа тайно говорил у нас дома об этом своим друзьям. Вот, наконец, Левитан говорит, что Юрий Гагарин уже в космосе. Сегодня 12 апреля

1961 года. А в школе у нас праздник – уроков нет, всех отпустили домой.

Вёска дзеда

Мы с тётей добираемся в далёкую вёску Кашубинцы. Сначала едем до Гродно, потом в Скидель, а там отыскивается автобус, который нас везёт и высаживает в поле. Дальше идём пешком через поле по размытой дождём дороге. Идти далеко. По дороге нас подсаживают в телегу. Такой телеги в Подмосковье не увидишь. Мы едем к родным. Селянин, хозяин телеги, Губаревичей знает, их в селе много.

Доехали. Изгородь из жердей огораживала поместье. Заходим в хатку. Хозяин – наш родич Пётр Губаревич. На стене портрет деда Степана. Потом мы вместе идём к хате деда, где сейчас живёт его сестра, моя двоюродная бабушка. Она встревоженно выходит из хаты, встречает нас, причитает и радуется нежданным гостям. Проводит нас в хату, и мы оказываемся в огромной хате с невиданной печью.

В углу, в правом восточном, под иконами вышитый узорами «ручник». Занавески на окнах вышиты белым шитьём «ришелье». На кровати тканое покрывало – веточки ёлок и шестилепестные цветы. Всё так необычно и нарядно. Бабушка Надя ведёт к шкафу, открывает створки, а там... Снизу доверху уложены льняные полотнища и шерстяные покрывала. Потом она ведёт меня в сени и показывает ткацкий станок и прялки. Я в восторге и горжусь, что у нас такие умелые родичи.

Быстро становится известно, кто приехал из далёкой Москвы. Все сходятся в дом моей двоюродной бабушки. Родичи приходят на нас посмотреть. Приходят другие родные на нас посмотреть. Суета, готовится стол. Ко мне подходят, заглядывают в лицо. «Наша дзяўчыначка» – говорят и похлопывают по моим плечам. Огромный деревянный стол заставляется селянскими угощениями. Так всё необычно!

Я смотрю на родные лица и понимаю, что схожесть моего лица с их лицами – это и есть родство. Я – их, а они – мои. Я – часть большого круга людей, которые так далеко живут от Москвы. За столом с угощением звучит «Туман ярам, туман даліною, за туманом нічога ня відно...»

Пройдёт очень много лет, когда я узнаю и выучу все слова этой песни и сама смогу её петь, как пели её тогда мои родичи...

«Обознатушки»

Иду к подружке Верке. Собрались погулять. Звоню в дверь. Открывают и ведут меня по длинному коридору «коммуналки» до веркиной комнаты. На пороге стоит её отец: «Нет Верки дома, ушла гулять с Губаревичем. Всё болтается с какими-то парнями. А то её подружка ищет!» – сокрушается он. Я молчу. Как ему сказать, кто я? Мы с Веркой просто разошлись по дороге. Опять меня сочли за «его».

Опознание

Меня везут на машине Скорой помощи. Через час я на операционном столе. Подходит профессор: «Мх, Губаревич, белорусска! Надо же, терпит! Белорусская партизанка!»

Терпение прогнало боль. Неужели кто-то может увидеть и признать меня белорусской.

Служу стране и обороне

На предприятии важная комиссия. Генералы, генералы, большие чины предъявляют рекламации на оборонные изделия. Знаю, что коллектив предприятия не виноват, и я должна это доказать. От лица всех создававших «изделие» – разработчиков, испытателей, настройщиков – защищаю общую работу восьми тысяч сотрудников. Прохожу анфиладу стендового оборудования, подхожу к группе военпредов, начальников, ответственных лиц, сажусь за стенд и … слышу: «Девушка, немедленно уйдите, вам здесь не место! Где Губаревич? Когда придёт этот Волшебник-Губаревич?» Я оборачиваюсь и начинаю настройку – «Это я – Губаревич, это я подтвержу параметры технических условий изделия». И как-то моя несклоняемая фамилия стала сочетаться с ответственностью за выполняемую мною работу. Помня о традициях отношения к работе моего деда, отца, бабушек, я поняла, что другой – несерьёзной и безответственной – я не могу быть. В моём характере память традиций рода.

Дорогая подруга

Моя подруга – поэт, член Союза писателей Москвы. Она умный и тонкий человек. Я доверяю её мнению и чувствам. «Аня, ты знаешь, какие замечательные мои белорусские песни! – говорю я – Как они отличаются от русских лаконичностью, строгостью и выразительностью!» Аня смот-

рит на меня: «Что ты дуришь? Нет такого белорусского языка, есть вульгарный русский»…

Как мне больно – я теряю подругу…

Память сердца

Город Брест. Я на экскурсии и целый день предоставлена самой себе. Иду по городу, останавливаюсь и узнаю то, что не могла раньше увидеть. Наваждение. Такое ощущение, что я здесь жила, ходила, дышала воздухом этого города. Перед глазами образ прабабушки с дореволюционной фотографии. Почему я ощущаю, что она здесь жила? А сейчас она ведёт меня по улицам и говорит – «Смотри!» Так мало сохранилось памяти о ней: портрет в национальном костюме, фамилия без имени. В мыслях вопросы: «Как она жила? Почему приехала в Москву?» На фотографии она в самой нарядной одежде, какую имела – ту, что привезла с собой. Вышла замуж, родила детей и рано умерла. Не могла знать, что дочка найдёт себе мужа на фронтах Гражданской войны, который окажется сыном Осипа Губаревича из Кашубинцев с Гродненщины. Её фамилия Каленка – звучит так красиво! Я ещё найду её имя, а может, и нить родства на Брестщине.

Когда «утекло много воды»…

Уже давно я собираю и пою белорусские песни, шью костюмы по фотографиям из этнографических музеев Беларуси, собираю в ансамбль всех, кто, так же как и я, чувствует свою причастность к родным белорусским корням. Я одеваю сшитую мной одежду, и начинается действо. Я пою и проживаю кусочки невидимой для зрителей жизни дальней Родины моих предков. Я смотрю на зрителей и слушателей в зал со сцены и думаю: «Как относятся они к звукам народной белорусской песни?»

2009 год. Ансамбль на сцене Московского Дома Музыки. Мы поём «Ой рана на Івана…» Аплодисменты. А из зала слышно: «Спойте, спойте ещё!» Это ли не награда за мои усилия, за сомнения, за трепет души перед белорусскостью.

Пусть наша народная белорусская песня радует всех своей глубиной и красотой!

Святлана Міхайлоўская

Беларусамі – становяцца

Шаноўнае спадарства!

Дзякуй Вам за зварот надрукавацца пад тэмай: «Беларус у маскоўскай прасторы». Я не змагу адказаць на вашы пытанні, таму што для мяне гэта зусім глабальная тэма, якая ахоплівае больш за два стагоддзі ў часе і тэрыторыю ад Варшавы да Чукоткі, а можа далей на Аляску. Я проста не ведаю, але гэта зусім магчыма, што выхадцы з нашай зямлі таксама былі «піянерамі» ў адкрыцці Аляскі. Так што для мяне «маскоўская прастора» — гэта, як цяпер бы сказалі, «зона стратегических интересов России».

Апошнім часам я заняўся сваім радаводам і гэта вельмі добра адчуў на прыкладзе сваіх продкаў і продкаў другіх сваіх «віртуальных» знаёмых, якіх знайшоў у інтэрнэце. Што не чалавек, дык свая эпапея на маскоўскай прасторы. Са знойдзеных архіўных матэрыялаў гэта асабліва яскрава відаць пасля 1795, 1830 і 1863 гадоў, калі літвінаў-беларусаў дзесяткамі тысяч высылалі ў Сібір і на Далёкі Ўсход. Мяне больш за ўсё здзівіла тое, што высылаліся не толькі ўдзельнікі паўстанняў, але і ўсе іх суседзі «за недонос». Вось на гэтай глебе мы і сышліся, сустрэўшыся на форуме сайта па генеалогіі. Абмяркоўваем актуальныя пытанні нашага сённяшняга жыцця. Напрыклад, са Святланай Уладзіміраўнай з Менску — артыкул Севярына Квяткоўскага: «Беларусамі не нараджаюцца, беларусамі становяцца». З яе дазволу прапаную вытрымкі з нашай перапіскі і частку гісторыі яе сям'і, дзе добра відаць, што сапраўды БЕЛАРУСАМІ НЕ НАРАДЖАЮЦЦА, БЕЛАРУСАМІ — СТАНОВЯЦЦА!

Міхалоўская Святлана Ўладзіміраўна, 1952 года нараджэння, скончыла Мінскі радыётэхнічны інстытут у 1976 годзе, працавала інжынерам на заводзе ЭВМ імя Арджанікідзэ ў Мінску. У "ліхія 90-я" некалькі гадоў была прадпрымальнікам. Зараз пенсіянерка, мае адну дачку, замужняя.

З павагай, Алесь Каляда

Масква, 24.07.2009

Святлана Міхайлоўская – Алесю Калядзе

Першы ліст

Дзень добры, Алесь!

Пагатаваўшыся некалькі гадоў у "генеялагічным супе", я стала заўважаць, што праблемы пошука продкаў хвалююць тых людзей, у якіх у жыцці , скажам так, ня ўсё спраўдзілася.

Каб чалавек адчуваў сябе ў жыцці цалкам упэўнена, ён павінен мець пад сабою моцны падмурак, якім з'яўляецца вялікая дружная сям'я, дзе суладна жывуць некалькі пакаленняў. Стагоддзе таму гэта натуральна, без усялякіх умоў, успрымалася, як галоўная мэта жыцця. З прыходам Саветаў старыя каштоўнасці прымусова былі вытрасены з галоў людзей, а пустата запоўнена камуністычнай лухтой. Чалавек атрымаў свабоду не выконваць Божыя запаветы. Не марнаваць сілы і час на нараджэнне і выхоўванне дзяцей. Свабода жыць толькі для сябе. Можа, пагэтаму зараз знайсці сям'ю, у якой усё добра, якой па-добраму можна пазайздросціць – так складана. Можа, для гэтай упэўненнасці ў жыцці, людзі і падмацоўваюць свой падмурак, шукаючы гэтую вялікую і дружную сям'ю ў мінулым? Мой бацька, сын сасланага "кулака", пасля вайны застаўся ў арміі. Сям'я, як павялося ў ваенных, пераязджала з аднаго месца службы на другое. Мне пашанцавала – нарадзілася ў Беларусі, у Паставах. Вучылася і скончыла школу ў Чавусах. Потым паехала вучыцца ў Мінск. Паставы амаль не памятаю. Дзесяць гадоў у Чавусах – памятаю сваё колішняе адчуванне, што я там часовая, прыезджая. Хаця зараз, калі езджу на магілку маці, сэрца трохі хвалюецца ад успамінаў. Мінск, у якім пражыла сорак гадоў, люблю – так, як можна любіць награмаджэнне шкла і бетона. Але зараз выбрала б жыццё бліжэй да прыроды, спакайнешае, без мітусні. Сасланая бабуля Алена памерла заўчасна, дзед Васіль трохі пазней – аднаго разу пабачыў мяне, гадавалую.

Калі жыла ў Чавусах, ва ўсіх сяброў былі дзяды і бабулі ў вёсцы, свая alma mater, было куды з'ездзіць на летніх канікулах. У мяне гэтага ня было ніколі. (З маёй маці бацька ажаніўся на Урале, яна адтуль). Мае генеалагічныя пошукі далі нечаканы для мяне вынік – я знайшла ня толькі продкаў, але і сваю радзіму – дакладней прарадзіму, як вы трапна заўважылі – Случчыну. Трохкутнік, у якім перамяшчаліся мае продкі: Осаў – Бярэзінка – Смольгаў – намалёваны на Случчыне. (Можа і было што яшчэ да Осава – калі пашанцуе, знайду).

У Смольгаў з'ездзіла. Калі на радаўніцу з дачкой садзіліся ў аўтобус на Магілёў, з нябёс прагучала запрашэнне наведаць і Осаў: адначасова з нашым адпраўляўся аўтобус Мінск-Бабоўня, праз Сунаі, Шышчыцы, Строхаў... Сэрца ад гэтай аб'явы скаланулася – гэта ж мая прарадзіма мяне запрашае! Так што мая замалёўка ў колішнем пісьме пра жыццё продкаў на

гэтай зямлі цалкам спісана з маіх уяўленняў, на жаль...

З павагаю,
Ваша віртуальная зямлячка Святлана М.

Другі ліст

Добры дзень, Алесь!

Пісала Вам з кампутара дачкі на рускай мове (ў яе не настроены беларускі рэгістр), і такое ў мяне было адчуванне, гледзячы на гэтыя радкі, што пішу ня я, а нейкі другі чалавек. Хаця на беларускай мове дасылаю лісты толькі Вам і Васілю Грыбоўскаму-Гурыновічу з форуму "ЗБШ".

Дасланае Вамі інтэрв'ю пра "беларускасць" мне падалося вельмі цікавым. На гэтую тэму даўно пара пісаць дысертацыі, а ня толькі артыкулы ў газеты. Адразу прыгадала ўсіх сваіх сяброў і родных, "пратэстыравала" іх на беларускасць.

Калі ж іх "раскласці" па катэгорыям, што ж атрымаецца?

Першая: гэта тыя, якія амаль што ўсё жыццё жывуць на беларускай зямлі (перайначыўшы словы рускага класіка – сала беларускае ядуць!), але адносяцца да гэтага пытання амаль што варожа: "ненавіджу гэтую беларускую мову!". Гэтая катэгорыя падзелена на дзве групы.

Першая – гэта выхадцы з тэрыторыі нашай вялікай суседкі, якія ген велікадзяржаўнага панавання атрымліваюць, здаецца, ўжо ў момант нараджэння. З маіх блізкіх – гэта мае родныя брат і сястра, і жонка майго пляменніка. Чамусці гэтыя людзі нізавошта не жадаюць прызнаць Беларусь сваёй другой радзімай, хаця з'язджаць адсюль ніхто з іх не збіраецца.

Другая частка гэтай катэгорыі яшчэ страшнейшая – гэта людзі, народжаныя на беларускай зямлі, якім "беларускасць" здаецца нечым другавартасным, зневажальным. Гэта – нашыя беларускія "янычары", якіх выгадавала савецкая ўлада. Нажаль, гэта мой любімы татачка, які гадаваўся ў сям'і сасланага "ворага народу", і якому ў расейскай школе ва ўральскім шахтпасёлку ўдзяўблі ў галаву, што гаварыць па беларуску – сорамна. Словы "Ўсё ж-такі я беларус!" я пачула толькі напрыканцы яго жыцця. Гэта таксама мой муж, народжаны і ўзгадаваны на Беларусі, які калісці на маё пытанне: так кім жа ж ты сябе лічыш? — адказаў: я – рускі! Ці пытаўся ў мяне: бабуля мне часта гаварыла: трасцы табе! – а што такое "трасца"? Пэўна, колькі гадоў таму была такой і я, але ж нешта ў ва мне схамянулася, і я зразумела, што быць чалавекам без Радзімы – проста немагчыма.

Ёсць катэгорыя людзей, якую цікавяць толькі матэрыяльныя аспекты жыцця – нацыянальнае пытанне для іх проста не існуе, не цікавае яно ім. Абы грошай больш. Дык такія, пэўна ж, ў кожнай краіне ёсць.

Дзве гэтыя катэгорыі складаюць прыкладна трохі больш за палову насельніцтва Беларусі (на мой суб'ектыўны погляд).

І, нарэшце, трэццяя катэгорыя – людзі, ў якіх абуджана пачуццё нацыянальнай годнасці, якім балюча, калі зневажаюць іх Радзіму, якія на 100 адсоткаў лічаць сябе беларусамі. Іх можна таксама падзяліць на дзве часткі: пасіўную і актыўную. Да пасіўнае я зараз далучаю сябе: ў будзённым жыцці я карыстаюся рускай мовай, але калі да мяне звяртаюцца па-беларуску, адказваю гэтаксама. Калі шмат чытаю ці пішу на беларускай, пачынаю і думаць на гэтай мове. Лёс Радзімы, яе эканамічнае і культурнае жыццё для мяне неабыякавыя. У пашпартах маці і бацькі была напісана, што яны – рускія. Спачатку я сябе таксама лічыла рускай, пакуль не перасекла ўпершыню вясною беларуска-расійскую мяжу і не заўважыла розніцу паміж нашымі і расійскімі палеткамі, пакуль не пачула там дзіцячую дражнілку: "Васька трус, беларус!". Тады зразумела, што мы ўсёж-такі розныя.

Зараз у Мінску часта можна сустрэць размоўцаў на беларускай мове: гэта студэнты адпаведных спецыяльнасцей, навукоўцы, "нефармалы". Але ж, каб чалавек сам абраў беларускую мовай паўсядзённага ўжытку і карыстаўся ёй "без дай прычыны", а проста па ўласнаму жаданню – я ведаю толькі адзін такі прыклад. Мне вельмі прыемна, што гэта – мая сяброўка. Лёс прымусіў яе з'ехаць з Мінску назад у вёску, каб даглядаць нямоглых бацькоў. Пасля іх адыходу яна там і засталася жыць. Дык вось, у вялікіх Багушэвічах (Бярэзінскі раён) яна амаль што адна размаўляе па-беларуску.

Не мая жаночая справа аналізаваць глабальныя прычыны такога стаўлення беларусаў да сваёй мовы. Канешне, тут можна згадаць і позняе узнікненне менавіта беларускай граматыкі і незалежнай беларускай дзяржаўнасці, і моўную палітыку савецкай ўлады. Але, мне здаецца: каб вырашыць пытанне з нашай мовай, трэба нам вырвацца з жалезных абдымкаў нашага "старэйшага рускага брата". У гэтых абдымках мы апынуліся яшчэ да першага падзела Рэчы Паспалітай і знаходзімся зараз: патрэбны танныя нафта і газ, патрэбна кудысці прадаць тавары ўласнай вытворчасці. Дзіўна, але каму больш за ўсіх трэба, каб талерантныя недарэкі-беларусы адчувалі сябе рускімі? Адказ адзіны – больш за ўсіх – Расіі.

А прыкладам могуць быць усе былыя савецкія рэспублікі, акрамя нас.Там калі і ёсць моўныя праблемы, так яны ў тых, хто размаўляе па-руску, а не на мове тытульнай нацыі. Каб выйсці з гэтых абдымкаў, трэба перастаць прыкра замоўчваць гістарычны факт, што да акупацыі 1795 года Расія была першым нашым ворагам. А зараз аб гэтым гучна гаварыць нельга. Вось, цікава, як ставяцца да праблемы гістарычных адносін паміж Англіяй і Францыяй самі англічане і французы зараз? Яны ж амаль увесь час ваявалі паміж сабою?

Ну і яшчэ мне лезе ў вочы факт, які можа быць прычынай. У нас у афіцыйнай палітыцы паміж паняццямі "радзіма" і "ўлада" стаіць знак роўнасці. Здрадзіў уладзе = здрадзіў радзіме. Хочаш змяніць уладу = здраджваеш радзіме. Хаця радзіма для мяне – гэта мая сям'я, мой дом, мой горад (вёска), мая Беларусь. Сказаць: мая радзіма – гэта мая ўлада – язык не варочаецца.

А пра пратэстантаў Квяткоўскі нешта загнуў. Не секта гэта. (У мяне стрыечная сястра ходзіць у пратэстанцкі храм). Мне беларусы здаюцца больш падобнымі не на пратэстантаў, а на адвечных партызанаў: увесь час вымушаны хавацца і думкі свае хаваць...

І пра тое, што беларусамі не нараджаюцца, трэба ўдакладніць. Не нараджаюцца – гэта ў сем'ях, дзе муж і жонка (часам, толькі хтосьці адзін) адносяцца да першых дзвюх маіх умоўных катэгорый. А калі зараз у сям'і свядомых, адданых сваёй Радзіме сужэнцаў народзіцца дзіця – яно і народзіцца адразу беларусам ці беларусачкай. Адсюль можна зрабіць аптымістычную выснову: ў нашай нацыі ўсё яшчэ наперадзе!

З павагаю,
Святлана М.

Трэці ліст

Добры дзень, Алесь!

Цікава, ў які перыяд жыцця чалавек пачынае атаясамляць сябе, як прадстаўнік пэўнай нацыянальнасці? Не ведаю, што гавораць пра гэта псіхолагі, а ў мяне гэта здарылася нейдзе гадоў у дванаццаць, калі ў нашай школе (ў адным з райцэнтраў Магілёўшчыны) было дазволена вучням "вызваляцца" ад вывучэння беларускай мовы. Спачатку толькі дзецям вайскоўцаў, пасля – дзецям бацькоў небеларускай нацыянальнасці. Гэта адбывалася прыкладна ў сярэдзіне шасцідзесятых. Зараз сорамна, але тады я гэтаму ўзрадавалася і хуценька папрасіла бацькоў напісаць такую заяву. Прынамсі, асоба настаўніцы беларускай мовы адыграла ў гэтым не апошнюю ролю. Урокі праходзілі нецікава, вучні яе не паважалі і не баяліся, пагэтаму на гэтых уроках заўсёды было шумна, і кожны рабіў, што хацеў. Напрыканцы гэтага "вызвалення" ў класе з дваццаці сямі вучняў на ўроку беларускай засталося нейдзе з сем "гаротнікаў", бацькі якіх аказаліся самымі "ўпартымі" і не хацелі пісаць гэтую адмысловую заяву. "Вызваленыя", гуляючы па школьным двары ў час урока, вельмі спачувалі сваім "нявызваленым" сябрам.

А падставай для напісання заявы было тое, што і маці, і бацька "па пашпарту" ў мяне былі рускімі. Натуральна, што пры запаўненні формы на атрыманне першых у жыцці ўласных "корачак", я напісала тое ж самае. Якое ж маё было здзіўленне і, між іншым, абурэнне, калі ў сваім пашпарце я

прачытала, што я — беларуска! Не буду тлуміць галаву чытачу падрабязным "псіхааналізам"сваёй асобы. Скажу толькі, што ў той час не афішавалася, але мелася на ўвазе, што быць рускім – прэстыжна, а другія нацыянальнасці стаяць на ўзровень ніжэй. Прычым у штодзённым жыцці гэта само сабою разумелася і ніяк не тлумачылася. Тыповая фраза: "Што ты хочаш, ён жа,..(паляк, яўрэй, татарын і г.д. – устаўце патрэбнае)!". Прычым пра беларусаў так не гаварылі. Пэўна, яны падразумяваліся зусім недарэкамі нейкімі, не вартымі назвы. Ці хутчэй за ўсё, таксама лічыліся рускімі. Матчынай мовай (дакладна: роднай мовай маёй матулі) для мяне была руская, у сям'і чыталі толькі рускія кнігі і газеты. Не памятаю, каб у сям'і гучала беларуская гаворка. У такой атмасферы ў мяне не было ніякага сумневу ў тым, што я – руская.

Амаль у кожнага з сяброў майго дзяцінства была "свая" вёска, дзе жылі дзед з бабуляй, да якіх можна было паехаць на летніх вакацыях, ці проста ў ягады ці грыбы. У мяне такой вёскі не было. На маё запытанне бацька неахвотна адказаў, што дзеда "раскулачылі" і саслалі за Ўрал. Дзіцячае сэрца схамянулася: "саслалі" – значыць, яны былі злачынцамі! "Мае" дзядуля і бабуля аніяк ня могуць імі быць! Хаця ніколі ў жыцці я іх ня бачыла, але ж люблю і ведаю, што яны добрыя! — "А за што саслалі?" – " За тое, што не хацелі ісці ў калгас." — Не паверыла…

Задумвацца аб сваёй нацыянальнай прыналежнасці сур'ёзна пачала толькі ў сталым узросце. Пасля адыходу з жыцця бацькоў, адасобленых ад блізкай радні, захацелася да каго-небудзь "прытуліцца". Маміна радня па-за Ўралам, далёка – з ёй амаль някіх кантактаў, акрамя рэдкіх паштовак на святы. А ў бацькі ў пашпарце было паказана месца нараджэння : вёска Смольгава Любанскага раёна. Любіўшы разглядаць у дзяцінстве бацькоўскія дакумэнты, мне вельмі падабалася гэта прыгожая назва. Вось яна і паклікала мяне ў дарогу пошукаў сваіх "каранёў" у Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі і Мінскі абласны архіў, каб даведацца, кім жа былі мае продкі.

Першае ўражанне ад працы ў архівах: як многа застаецца "паперак" ад пайшоўшага з жыцця чалавека! Пасля двух гадоў "генеялагічнай" працы зразумела, што ў кароткім вусным аповядзе распаведаць пра ўсе мае архіўныя здабыткі проста немагчыма. Так з'явіўся мой расказ пра продкаў, напісаны для нашчадкаў і родных.

А пасля заканчэння (чаму ж заканчэння, праца яшчэ будзе працягвацца!) адчула, што нарэшце знайшла ня толькі продкаў, але і прарадзіму сваю, і сапраўдную нацыянальную прыналежнасць.

З павагаю,
Святлана М.

Юры Карэйва

Прамяністым раем чыстым…

Прамяністым раем чыстым
Сьніўся нам наш Край айчысты,
А прачнуліся: над Краем
Сьцяг Люцыпара лунае.
Чорт ятрысты, дух нячысты
На сьвяты наш Край айчысты,
На Хрыстовы сьцяг з Пагоняй
Ланцугі наклаў сягоньня.
Хоць свабода зруйнавана
І над намі здань тырана,
Але верма: час настане –
Духу тут яго ня стане!
Хутка мы ізноў разгорнем
Волі сьцяг – штандар з Пагоняй,
Край сьвяты, наш край айчысты
Мы ад нечысці ачысцім!

SCORINIANA

Митрофан Запольский

Доктор Франциск Скорина

По поводу исследования Владимирова "Доктор Франциск Скорина, его переводы, печатные издания и язык". 1888 г.

В истории нашего белорусского края остаётся ещё немало тёмных вопросов, требующих исследования и разрешения. Покамест и напечатано и печатается немало материалов для истории нашего края (изд. Вил. Археогр. Комм. и др.), но общество ещё ждёт обработки этого сырого исторического материала, а вместе с ней и выяснения тёмных, печальных страниц из истории родного края.

Вышедшее недавно исследование г. Владимирова о докторе медицины Краковского университета Франциске Скорине, полоцком уроженце, известном и плодотворном белорусском деятеле первой четверти XVI века, разъясняет, именно, один из весьма тёмных вопросов нашей истории. Эпоха, к которой относится деятельность Франциска Скорины, один из интереснейших моментов из истории нашего края. Достаточно сказать, что в эту эпоху подготовлялась знаменитая уния католичества с православием, а также и мужественный отпор со стороны последнего.

Останавливаясь на общих чертах умственной и нравственной жизни северо-западного края России в данную эпоху, мы видим, что она во многих случаях представляет собою далеко не отрадное явление. Так, даже высшее православное духовенство, которому надлежало главное руководство в умственной и нравственной жизни народа, состояло большею частью из людей, почти не получивших никакого образования. Польские короли раздавали места в церковной иерархии не самым достойным людям, но по своему усмотрению, людям, которые так или иначе заслужили королевское благоволение; таким образом случалось, что даже светские лица, выслужившиеся на королевской службе, но совершенно не подготовленные к пастырской деятельности, занимали высшие духовные должности. Так, например, в 1520 г, король выдал грамоту пану Василию Евлашковичу, которою жаловали ему, при жизни епископов, Луцкую или Владимирскую епархию, смотря по тому, которая из них скорее освободится. В 1551 г. король Сигизмунд Август пожаловал Стефану Белькевичу за "вѣрные, пильные николи неомѣшканные, цнотливые службы" Киевскую метрополию при жизни метрополита Макария; этот Белькевич, человек необразованный, едва умевший читать, был настоятелем монастыря и наречённым метрополитом, оставаясь в светском звании (стр. 3-4 назв. соч.). Вообще места духовной

епархии занимались лицами, избранными светскими людьми, что доказывает, напр. "Челобитная русскихъ князей къ Цареградскому Патріарху о благословеніи на Киевскую митрополию *избраннаго ими* Полоцкого Архиепископа Іоны"*/ а также и много других фактов. Вообще православная церковь, в лучших представителях которой современники могли только найти поддержку в нравственной жизни и руководительство в умственной, была настолько несамостоятельна, что представители её часто подвергались всевозможным гонениям и притеснениям. Таких фактов немало: в 1497 г. князь Константин Острожский письмом приказывает своему туровскому наместнику не *чинить обид* священнику Старожевецкой Покровской церкви в Турове: "Жаловалъ намъ богомолецъ нашъ съ Турова Старожевецкій Покрова Пречистой Деонисій о томъ, ижъ дей ему кривду и переказу вчинилъ земянинъ нашъ Тимко Вовчькевич" и т.д.**/

В 1507 г. король Александр приказывал Бельскому подстаросте перенести из замка церковь Рождества Богородицы на другое "годное мѣсто"; это было по жалобе священника этой церкви, что ему затрудняют отправление богослужения в замке: "дай онъ трудность маетъ, какъ приходить на утреню и на всякъ часъ: ворота замыкають, а къ тому жъ дей на праздники сего жъ горей" и т.д.

Если уровень умственного и нравственного состояния высшего духовенства был настолько низок, то нечего и говорить, что представляло собою низшее духовенство, бедное, зависевшее от властей и магнатов, не имевшее ни средств, ни времени для образования. История даёт немало этому примеров. Да и не одно духовенство страдало всевозможными пороками. Пьянство, угнетение низших, самоуправство, взяточничество и другие пороки господствовали в тогдашнем обществе. Один из современников, Михалон Литвин, вот что говорит: "въ городахъ литовскихъ нѣтъ болѣе частныхъ заводовъ, какъ тѣ, на которыхъ варится из жита водка и пиво... День начинается питьемъ водки; еще въ постели кричат: "вина, вина!" и пьют этот яд мущины и женщины и юноши, на улицахъ, на площадях... крестьяне, оставивъ поле, идутъ въ шинки и пируютъ тамъ дни и ночи" и т.д. (стр. 12).

Все эти и другие факты свидетельствуют о крайнем умственном и нравственном упадке тогдашнего общества. В это-то время, то в одном, то в другом месте Западной Руси начало проявляться некоторое оживление, начали появляться люди, посвящавшие свой труд на пользу общества. Такие люди действовали или совместно в виде церковных братств, или отдельно.

Главная заслуга деятельности братств и отдельных личностей, как Григорий Александрович Ходкевич, Константин Острожский, Митрополит Виленский Иосиф Солтан, и, наконец, Франциск Скорина, заключалось в издании и распространении книг священного писания — "къ наученію людемъ христіанскимъ закону нашего греческаго". Издание книг св. писания имело уже то огромное значение, что, по понятиям тогдашнего общества, право-

славный человек был русский, а русские люди, принимавшие католичество или протестантство, отстранялись от своей народности, относились к ней, как и все ренегаты, с презрением. Таким образом, вместе с православием поддерживалась и русская национальность.

Мало того. В книгах св. писания заключалась вся тогдашняя образованность; все знания и житейскую мудрость старались почерпать оттуда. Как относились к этим книгам лучшие люди того времени, чего они ожидали от издания книг св. писания, ясно видно из многих мест в предисловиях Франциска Скорины. Так, он говорит в предисловии к притчам Соломона: "Эти книги полезно читать всякому человѣку, мудрому и безумному, богатому и убогому, молодому и старому; особенно же темъ, которые хотятъ имѣть добрые обычаи и познати мудрость и науку. Ибо в этихъ притчахъ сокрыта мудрость, какъ сила въ дорогомъ камнѣ, какъ золото въ землѣ, какъ зерно в орѣхѣ". Издание своё он посвящает "Людямъ простымъ, посполитымъ на пользу и размноженіе добрыхъ обычаевъ, чтобы они научились мудрости" и т.д. (стр. 104 — 105).

Таким образом мы видим, что лучшие люди того времени искали в книгах св. писания основ нравственной философии. Мало того. Тогдашние учёные видели в этих книгах средство к ознакомлению со всеми известными тогда науками. Вот каким образом говорит об этом Скорина в одном из своих предисловий: "для наученія логики, которая учитъ разузнавать правду от кривды, читай книгу Іова или посланіе Апостола Павла". Для риторики, или *красномовности*, он рекоммендует книги Соломоновы. "Еси ты хочешь знать арифметику, которая учитъ скоро и правильно читать, читай четыре книги Моисеевы. Если же имѣешь предъ глазами геометрию, т. е. по-русски землемѣріе, читай книги Іисуса Навина" и т. д. (стр. 115). В священных же книгах полагалось знание истории: "Если имеешь желаніе знать о военныхъ и богатырскихъ дѣлахъ, читай книги Судей или Макавейскія".

Какое влияние оказали эти книги на западно-русское общество XVI в., ясно доказывает последующая история: почти все западно-русские люди, за немногим исключением, сохранили свою национальность в борьбе с униею.

Теперь, зная состояние тогдашнего общества конца XV и начала XVI века, зная также, какое отношение было к книгам св. писания и какое они могли оказать влияние на западно-русское общество, мы вполне поймём и оценим значение издательской деятельности Франциска Скорины, который посвятил все свои силы и средства этой цели. Он был один из западно-русских людей, обративший серьёзное внимание на печальное состояние современников и положил посильный труд для поднятия уровня умственного и нравственного их состояния и охранения национальности.

Данные для биографии и скромной деятельности Франциска Скорины крайне скудны. Поэтому о нём, о его происхождении и деятельности ходили разнообразные, часто противоречивые мнения. В настоящее время, благода-

ря исследованию г. Владимирова, личность Франциска Скорины несколько выясняется. Он родился в Полоцке в последней четверти XV века (ок. 1490 г.), по происхождению он был русский (другое имя его было Георгий), "нароженный въ русскомъ языку". Русский язык был его "прироженным", и деятельность свою он посвящает на пользу "своей братіи Руси, наболей съ тое причины, ижъ мя милостивый Богъ съ того языка (русского) на свѣтъ пустилъ." Он так подписывался на предисловиях и послесловиях к своим изданиям "*Францишеки Скорининъ сынъ съ Полоцка, въ лекарскихъ наукахъ докторъ*".

Скорина происходил из богатой купеческой семьи, но о родителях его мы ничего не знаем; известно только, что он имел брата Ивана Скоринина, владевшего в Полоцке недвижимым родовым имуществом и занимавшегося торговлей в Риге. У этого Ивана Скорины был сын Роман.

Неизвестно, что заставило молодого Франциска отправиться в Краков. Известно только, что он поступил в число студентов медицинского факультета Краковского университета около 1504 г., т. е. на 14 году жизни. Когда он кончил образование — неизвестно; даже нельзя положительно утверждать, где он кончил образование и получил степень доктора медицины, в Краковском или Пражском университете. Знаем только, что Скорина в 1517 г., получивши уже степень доктора, жил в Праге и занимался там переводом и изданием книг св. писания. Первый перевод его — Псалтирь — вышел 6 августа 1517 года, когда ему было около 27 лет. Таких лет он изображён на найденном портрете, относящимся к этому же времени. Затем деятельность его продолжалась без перерыва до 1519 года. За это время были изданы: книги Иова, Сираха, кн. Соломона и проч. С 1519 года начинается перерыв в его деятельности, продолжавшийся до 1525 года. В этом году Скорина издаёт уже в Вильне "Апостол". Таким образом доктор переехал в Вильну и здесь продолжал свою деятельность. В Вильне он основал типографию, по его собственному свидетельству, "въ дому почтиваго мужа Якуба Бабичанай, старшаго бурмистра славнаго и великаго мѣста Виленскаго". Между 1525 и 1529 годами Франциск Скорина женился на вдове Юрия Одверника Маргарите. По делу о её имуществе в Вильне, он вёл в 1519 году дело в суде и выиграл.

Важнейшими изданиями Скорины в Вильне были Апостол и Малая надорожная книжица — собрание употребительных молитв и чтений. Однако деятельность его продолжалась недолго, вего около двух лет. Как причину прекращения её нужно считать запутанные денежные дела Скорины и его хлопоты по судебным делам брата, причинившие немало неприятностей доктору. Брат его Иван, торгуя в Риге, занял у виленского мещанина Петра Соколовского 22 копы грошей — сумму немалую по тому времени. После его смерти, так как имущество братьев Франциска и Ивана не было разделено, началось судебное дело с первым. Доктор перетерпел много неприятностей и притеснений. Есть известие, что Скорина ещё жил в 1535 году, но

когда он умер — неизвестно (стр. 43 — 67 назв. соч.)

Таким образом мы видим, что деятельность Франциска Скорины сосредотачивается на переводах и издании книг св. писания. Переводил он, пользуясь преимущественно изданием чешской библии 1506 г., но как человек образованный и знавший классические языки, сверял свои переводы с латинскими и греческими контекстами. Эти переводы имеют то особенное значение, что они делались не на церковно-славянский язык, который тогда уже сделался непонятным для большинства тогдашнего общества, но на русский, т. е. белорусский язык того времени. Вследствие этого писания получали литературное значение.

Что же касается связей Скорины с Прагой и чехами, то нужно заметить, что Чехия и чешская литература имела в то время преобладающее значение; знание чешского языка и литературы считалось верхом образованности. Пражский университет того времени славился своими профессорами и изданиями. Влияние Чехии из Польши перешло на Западную Русь (стр. 37). Это влияние было настолько сильно, что оно отразилось даже на форме актов и актового языка. Замечание это ещё недавно высказал Яков Головацкий в своей брошюре "Черты домашнего быта русских дворян на Подляшье, по актам XVI века" (Вильно, 1888 г.). Он сравнил только один чешский акт, предоставив исследованиям филологическим и историко-литературным выяснить вполне вопрос о влиянии Чехии на Западную Русь. Почти одновременно вышедшее исследование г. Владимирова вполне разъясняет и подтверждает догадку Якова Головацкого. Рассмотревши вопрос о Скорине, мы приходим к заключению, что это был человек с горячим желанием принести посильную пользу обществу, родной земле, поднять умственный и нравственный уровень своих современников. Он говорит сам в одном из своих предисловий, что издаёт книги "своей братіи — людямъ рускаго языка", "своему природному рускому языку ко науцѣ всего добраго" (стр. 50). Он полагал, что всякий человек, следовательно и он, рождён для пользы общества: "не толико сами себѣ народихомся на свѣтъ, но болѣе ко службѣ Божіей и посполитаго добраго". Поэтому он считал долгом трудиться на пользу "своего русскаго языка", сделать для него всё, что он в состоянии: "мы братія не можемъ ли во великихъ послужити посполитому люду рускаго языка сие малые книжки праци нашее приносимо имъ". Собственных сочинений Скорина не оставил, но свои мнения он излагал в предисловиях и послесловиях к своим изданиям; в этих-то предисловиях он и старался внушить русским людям, что наряду с чтением св. писания, нужно не забывать о приобретении и прочих знаний.

Теперь обратимся к исследованию г. Владимирова "Доктор Франциск Скорина, его переводы, печатные издания и язык". Это сочинение послужит ценным вкладом в русскую науку. Оно выясняет окончательно тёмный вопрос о Скорине и его деятельности. Это является тем более важным, что до этого времени о Скорине, вследствие недостатка сведений, ходили самые

разнообразные мнения, начиная с того, что некоторые сомневались в русском его происхождении, полагая, что деятельность его была направлена то на распространение протестантства в России, то католичества; не было выяснено также отношение Скорины к современной ему эпохе, а также значение и влияние его типографской деятельности. Надеемся, что исследования г. Владимирова уничтожило все эти предположения. Сочинение г. Владимирова охватывает вопрос со всех сторон. Он не только знакомит нас с личностью и деятельностью самого Скорины, но предлагает литературу вопроса, изложив вкратце мнения своих предшественников. Затем он даёт читателю ясное представление об умственном и нравственном состояниях общества данной экохи и прочее. Особенно много материала даёт г. Владимиров для истории книгопечатания в России; он представляет образцы шрифтов, даёт подробное описание каждой книги и пр. Особенно важное значение имеет выяснение вопросы о влиянии Чехии на Западную Русь в XVI в., что разработано г. Владимировым вполне добросовестно и полно. Немало сведений даёт это исследование о тогдашнем белорусском языке, которым писались книги Скорины; вопросу о языке посвящена значительная часть труда. Вообще г. Владимиров исследовал интересовавший его вопрос вполне добросовестно и разобрал его всесторонне. Одно только можно было бы указать ему, как на некоторый недостаток, — это отсутствие целостности во всём произведении. Сведений весьма много, но они как-то разбросаны, так что не в состоянии дать полного, ясного отчёта о произведении. Многое слишком растянуто, многое, как очерк умственного и нравственного состояния тогдашнего общества, можно было бы распространить. Есть повторения. В изложении мало живости и выразительности. Однако же не смотря на эти и многие другие недостатки, труд г. Владимирова весьма капитален и заслуживает полного внимания со стороны общества и печати.

---

*/ Археогр. Собр. изд. Вил. Арх. Комм., т.1, ст.2
**/ Акты Археогр. Комм., т.1, №3

Минский листок, 1888, №№ 42, 44

Генадзь Кісялёў

Брат

Мінае год, як адышоў ад нас у іншы свет Генадзь Кісялёў. Гэтае імя было і застаецца ўвасабленнем адметнага раздзела ў гісторыяграфіі, літаратуразнаўстве Беларусі, школы Кісялёва ў гуманітарнай навукова-даследніцкай практыцы. Абок неадольнага захаплення яго неспасціжнымі кнігамі – "З думай пра Беларусь", "Сейбіты вечнага", "Героі і музы", "Ад Чачота да Багушэвіча", "Кастусь Каліноўскі", "Жылі-былі класікі" ды інш. – мелісьмы ў гэтай светлай Асобе, мудрым і чулым таварышу і настаўніку, праніклівага чытача і аўтара "Скарыніча". У Мінску – на выхадзе ў свет пасмяротная праца Генадзя Васільевіча, над якой да апошніх дзён сваіх рупіўся наш нястомны шукальнік-адкрывальнік беларускіх таямніцаў духатворчых. З ласкі Яніны Міхайлаўны Кісялёвай прапануем ніжэй раздзел з апошняе кнігі славутага навукоўца і пісьменніка.

А.К.

Адразу пасля вайны, у 1946 годзе, у часопісе «Беларусь» сярод іншых гістарычна-краязнаўчых матэрыялаў рубрыкі «Наш даведнік» была надрукавана нататка «Браты Скарыны» (такі своеасаблівы быў выбраны для гэтай маленькай публікацыі ракурс). Вось яе поўны тэкст:

«Беларускі першадрукар Георгі-Францішак Скарына быў сынам багатага купца Лукаша Скарыны з горада Полацка, які вёў гандаль з Рыгай, Граднскам, Пазнанню і іншымі гарадамі на захадзе. Вядома, паводле дакументальных звестак, што ў Лукаша Скарыны, бацькі першадрукара, былі яшчэ два сыны. Адзін з іх, Іван, жыў у Пазнані, дзе гандляваў скурамі. Памёр ён у 1529 годзе. Друі брат, імя якога для гісторыі не захавалася, таксама быў купцом. Сын яго Раман, пляменнік Скарыны, жыў у Гданску»[1].

Подпісу няма. Магчыма, аўтарам нататкі быў гісторык Ф.Дамінікоўскі, які працаваў у гэты час над даведнікам "Выдатныя людзі Беларусі" і актыўна супрацоўнічаў з часопісам «Беларусь», падпісваючы свае краязнаўчыя нататкі поўным прозвішчам або крыптанімам Ф.Д., а часам пакідаючы іх зусім без подпісу.

У любым выпадку нататка адлюстроўвае тагачасны не надта высокі ўзровень нашых ведаў. Беларуская гуманітарная навука пачала толькі-толькі прыходзіць у прытомнасць пасля бязлітасных сталінскіх рэпрэсій і цяжкіх ваенных страт. Побач са слушнымі звесткамі ў публікацыю трапіла яўная блытаніна. Сёння скарыназнаўцы, канешне ж, гавораць толькі пра аднаго Францішкавага брата Івана (Раман быў якраз яго сынам).

Пачаткі радаводу Скарынаў як выхадцаў з «паспалітага люду» не дакументаваны. Аднак прозвішча само змяшчае ў сабе важную інфармацыю, з'яўляецца своеасаблівай каштоўнай біяграфічна-генеалагічнай крыніцай. Пра гэта дакладна і змястоўна сказаў В.Чамярыцкі ў артыкуле пра Скарыну для шасцітомнага слоўніка «Беларускія пісьменнікі»: «Сямейнае прозвішча паходзіць ад старажытнага славянскага слова "скора" (скура), адсюль — скарняк, па-старабеларуску — скарыніч, што азначала прафесію рамесніка, які займаецца апрацоўкай скур. Відаць, роданачальнікам Скарынаў быў гарбар, нашчадкі якога разбагацелі і заняліся гандлем. Скарынічам называў сябе Францішак Скарына ў сваіх акафістах-акравершах. Пад гэтым прозвішчам часам згадваецца ў дакументах і яго родны брат Іван"[2]. Яшчэ больш падрабязныя звесткі такога кшталту, грунтоўныя этымалагічныя даведкі, знаходзім у Я. Неміроўскага, які ўпэўнена сцвярджае: «У вытокаў прозвішча *Скарына,* бясспрэчна, палягае старажытнарускае слова *скора,* што значыла *скура, футра, сырая скура»*[3]. І далей: «Бацька і брат Францыска Скарыны гандлявалі пушным таварам і скурамі. Прафесія, відаць, была фамільнай і спадчыннай. Адным з роданачальнікаў сям'і быў, напэўна, рамеснік — *скарыніч,* які, разбагацеўшы, стаў займацца гандлем»[4].

Як і належала купцу, бацька быў энергічным і смелым чалавекам. Прафесія была рызыкоўнай. Купцоў у тыя часы падпільноўвала шмат небяспек, іх нярэдка рабавалі на дарогах, ды і самі яны былі не без граху і пры выпадку маглі штосьці прыхапіць звыш звычайнага купецкага барышу, тым больш ва ўмовах частых парубежных ускладненняў, войнаў і сутычак паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай. У 1492 годзе шаноўны Лука Скарына «засвяціўся» ў гістарычным дакуменце — пераліку прэтэнзій і крыўдаў парубежных маскоўцаў да жыхароў ВКЛ. Трапіла ў пералік і такое: «Да в Поло[т]ску пограбили лучанина Дороню Иванова купци полотцкіе Лукіан Скорина да Прокофьев, а взяли грабеж[у] на сорок рублев...»[5]. Як там было насамрэч, мы не ведаем[6] — для нас сёння гэта ўсяго толькі сведчанне суровай і няпростай рэальнасці далёкай эпохі[7]. Прынамсі гэта паказвае, што бацька быў не з баязлівага дзесятка. Яго, як і іншых купцоў таго часу, не палохалі далёкія і небяспечныя дарогі, ён спадзяваўся на свой купецкі фарт, быў гатовы да любых паваротаў лёсу.

Энергію і жыццёвую сілу бацькі наследавалі сыны Іван ды Францішак. Толькі пуцявіны ім выпалі розныя. Старэйшы Іван прыняў на свае моцныя плечы купецкую справу бацькі, схільны да навукі і тонкасцяў

прыгожага слова Францішак абраў іншы шлях. Зусім як у біблейскіх братоў Ісахара і Завулона, якіх нам нагадаў англійскі скарыназнавец Г.Пікарда (гл. параграф «Геральдычная сюіта "Людие израилевы..."»).

Некаторыя рысы купца-негацыянта, уменне ашчаджаць і выгадваць капейчыну можна заўважыць і ў Францішка. Ужо не гаворым пра тое, што сама справа, якой ён сябе прысвяціў — выданне «Бівліі Рускай», — патрабавала немалых дзелавых якасцяў. Звернем увагу на некаторыя іншыя прыклады разважлівасці і ашчаднасці. Хоць паходзіў з сям'і досыць заможнай, ён дзеля эканоміі сродкаў умеў абмежавацца ў выдатках, а часам і зусім прыкінуцца бедняком. Паступаючы у 1504 годзе ў Кракаўскі універсітэт, ён заплаціў 2 грошы. Віктар Дарашкевіч каментуе гэтую акалічнасць: «Скарына ўнёс ва універсітэцкую касу сярэднюю (па сутнасці, мінімальную, ці блізкую да мінімальнай. — *Г. К.)* суму грошай. Як паказвае спіс шкаляроў таго ж факультэта, Венцаслаў, сын Венцаслава са Слуцка, заплаціў 4 грошы, Георгій, сын Якуба з Ваўкавыска, — 2 грошы, Мікалай, сын Андрэя з Ашмян, — 7 грошаў. Гэты запіс дае падставу меркаваць, што Скарына жыў у бурсе для бедных»[8]. Ну няхай сабе — гэта ранняе юнацтва. Але бедным чалавекам Скарына адрэкамендаваўся ў 1512 годзе і ў Падуі пры атрыманні ступені) доктара медыцыны. Звычайна такая працэдура пагражала немалымі выдаткамі. Праўда, да гэтага часу памёр бацька (і гэта адлюстравана ў актах Падуанскага універсітэта), але грошы ў сям'і вяліся — прыбытковую сямейную гандлёвую справу паспяхова працягваў брат Іван, як мы даведаемся ніжэй, была ў братоў і нейкая супольная зямельная ўласнасць.

Сям'я Скарынаў вылучалася дынамічнасцю, рана завязала цесныя сувязі з вялікакняскай сталіцай Вільняй. З дакумента 1518 года відаць, што «Іван Скарыніч, палачанін» быў у Вільні сваім чалавекам і называўся нават «віленскім грамадзянінам». Фіксуюцца і іншыя яго тагачасныя шырокія сувязі (аж да Львова)[9].

Вядомы скарыназнавец Я.Неміроўскі характарызуе Івана як "аднаго з найбуйнейшых і заможных купцоў Вялікага княства Літоўскага"[10]. Для нас гэта мае прынцыповае значэнне, бо высвечвае маштабы асобы.

Як і бацька, Іван узнімаўся-багацеў на скуры. На гэты хадавы тавар быў сталы попыт і дома, і за мяжой. Скура абувала і апранала, засланяла ў баі, з яе рабіліся даспехі паспалітых воінаў (тых жа апалчэнцаў-гараджан[11]). А колькі скуры ішло на конскую вупраж, на кніжныя пераплёты і выраб пергаменту. Вазы са скурамі — звычайная карціна на дарогах ВКЛ.

Купецкі інтарэс вымагаў пастаянных паездак на Захад, сталай там прысутнасці. Еўропа была вельмі зацікаўлена ў бесперабойных пастаўках скуры і футраў, на прамілы бог чакала купецкіх абозаў з ВКЛ. Пэўным цэнтрам, перавалачным пунктам у гандлі скурамі была Познань, дзе трывала атайбаваўся Іван.

У Івана быў сын Раман (па дакументах, таксама «віленскі грамадзянін») і дзве замужнія дачкі (іх мужы — полацкія мяшчане Міхна Аўсянік і Еска Сцяпанавіч).

Апрача купецкіх капіталаў і наладжаных дзелавых сувязяў браты Іван ды Францішак атрымалі ў спадчыну пасля бацькі нейкае «именье» (маёнтак) і «дворыща» ў полацкім замку. Маёнтак не такі ўжо вялікі. Тым не менш прэстыж сям'і гэта падвышала. Паводле мабілізацыйнага попісу 1528 года палачанін «Иван Скорник» выстаўляў у войска са свайго маёнтка аднаго коннага ваяра[12]. У наступным годзе Іван памёр. З дакументаў 1535 года відаць, што "именье" трымаў «у опеце» зяць Еска і спрачаўся з другім знаёмым нам зяцем Міхнам у сувязі з уплатай нейкіх даўгоў цесця Івана Скарыніча. Раман — па ўсім відаць, паваротлівы, граматны, а можа, і па-еўрапейску адукаваны чалавек — служыў тады «в Немцах». У маёнтку «была часть доктора Францышка Скорыны», якую апошні даручыў таксама Ескавай «опеце»[13]. Паводле матэрыялаў полацкай рэвізіі 1552 года, зяць Бека валодаў у горадзе зямлёй, якую арандавалі мяшчане (хутчэй за ўсё гэта скарынаўскае «дворыща») і разам з сынам Міхны трымаў «именье сяло Тройдевичы», з якога ставіў у войска коннага ваяра[14]. Несумненна, гэта той самы маёнтак Скарынаў. Трэба пагадзіцца з вядомым расійскім спецыялістам па генеалогіі А.Нарбутам, які пісаў, што «Еску Сцяпапавічу, мужу адной з дачок Івана Скарыны, удалося захаваць у сваіх руках большую частку спадчыннай маёмасці Івана і Францыска ў Полацку»[15]. У Полацку яго цанілі. У 1553 годзе радцу Еску Скарыну (такім чынам — і гэта паказальна — часам называлі ў дакументах Еску Сцяпанавіча) палачане пасылалі ў Рыгу з важным даручэннем[16].

Вялікае значэнне для скарыназнаўства, у прыватнасці для высвятлення маёмаснага становішча Івана Скарыны і яго ўзаемадачыненняў з Францішкам маюць так званыя «пазнанскія акты» 1529-1532 гадоў, якія захаваліся ў Пазнанскім архіве (Польшча) і ў найбольш поўным выглядзе надрукаваны ў складзеным В.Дарашкевічам зборніку дакументаў і матэрыялаў "Францыск Скарына" (1988).

Нагадаем сцісла калізію гэтых дакументаў. У 1529 годзе памёр Іван Скарына. Пад домам-камяніцай самавітага пазнанскага купца Якаба Корбы[17] застаўся склад з таварамі нябожчыка — скурамі. Не прымусілі сябе доўга чакаць, азваліся і крэдыторы. Высветлілася, што Іван дзеля поспеху сваіх маштабных гандлёвых аперацый смела браў крэдыты, залазіў у даўгі. Гарадскія ўлады Познані ў прысутнасці Францыска і Іванавага сына Рамана як законнага наследніка ў кастрычніку 1529 года зрабілі вопіс і ацэнку скур. Усяго было налічана 47 468 скур рознага памеру і якасці, за кошт якіх належала задаволіць крэдытораў. Запазычанасць Івана пазнанскаму купцу і радцу Клаўсу Гоберлянду складала 500 фларэнаў [18], нейкаму Фальковічу 200, брату Францішку 400 і г. д. Нейкі Ешка Стафановіч выставіў іск на 100 коп Літоўскіх грошаў. Гэта была сума жалавання, затрыманага Іванам за 10 гадоў. Я.Неміроўскі не без падстаў ідэнтыфікуе

гэтага Ешку Стафановіча з Іванавым зяцем Ескам Сцяпанавічам: Еска, відаць, служыў у свайго цесця[19]. Сапраўды, для маштабных купецкіх аперацый Івана патрэбны былі самавітыя і верныя памочнікі. Ды і хто ж, апрача блізкага сваяка, згадзўся б 10 гадоў чакаць жалавання. З усімі крэдыторамі і ісцамі акуратна разлічыўся Раман за кошт скураў, што засталіся на Іванавым складзе. Францішак выступаў у гэтым выпадку не толькі ад сябе, але ад імя сваёй жонкі Маргарыты, якая таксама ўдзельнічала ў крэдытаванні Івана. Усяго Францішку перадалі 26 тысяч скур на суму 520 фларэнаў. Крэдытары прызналі сябе цалкам задаволенымі і ўрачыста засведчылі, што не маюць прэтэнзій да нябожчыка і яго наследнікаў.

Але, як вядома, праз некаторы час, у лютым 1532 года, калі кароль Жыгімонт быў у Вільні, да яго звярнулліся яўрэі Лазар і Майсей са скаргай, што нябожчык Іван Скарына нібыта задаўжаў ім звыш 12 тысяч Літоўскіх грошаў (звыш 400 фларэнаў), а яго спадчыннік доктар Францішак злосна ўхіляецца ад уплаты братавага доўгу. Ва ўсёй гэтай гісторыі шмат незразумелага, падспуднага: чаму гэтыя Лазар ды Майсей так доўга чакалі? Ды і сапраўдны наследнік Раман чамусьці ў такой якасці на гэты раз зусім не згадваўся. Кароль (чаму так паспесшпва і лёгкаверна?) аддаў загад зняволіць Францыска ў турму. У сакавіку таго ж года наш асветнік, які прыехаў у Познань, апынуўся за кратамі. З найлепшага боку ў гэтай сітуацыі паказаў сябе пляменнік Раман, які, паводле дакументаў, жыў тады ў Гданьску. Ён адразу ж прыехаў у Познань на выручку і заявіў, што, будучы законным спадчыннікам бацькі, даўно прыняў на сябе ўсе яго даўгі. Тым не менш кароль загадаў да суда не вызваляць Францыска. Нарэшце, 24 мая 1532 года (мяркуецца, пасля ўмяшальніцтва апекуна Францыска віленскага біскупа Яна) кароль выдаў указ вызваліць нашага асветніка. Адметны штрышок: выйшаўшы на волю, Скарына запатрабаваў, каб несумленны ісцец Майсей кампенсаваў яму маральны ўрон у памеры 6000 фларэнаў. (Сума астранамічная. Скарына вельмі высока цаніў сваю чалавечую годнасць.)

У лістападзе 1532 года Раман дамогся аўдыенцыі ў караля ў Кракаве, пасля чаго выйшлі два новыя каралеўскія ўказы, якія вельмі высока ўзнімалі статус доктара Францыска Скарыны: аб'яўлялася, што ніхто, апрача самога караля, не можа прыцягваць яго да суда. Праўда, звестак аб грашовай кампенсацыі за панесеныя крыўды, за маральныя страты ў дакументах не захавалася.

«Пазнанскія акты» — важныя для даследчыкаў у многіх адносінах. Яны паказалі, па-першае, што сям'я Скарынаў валодала значнымі капіталамі, а па-другое, што дачыненні паміж прадстаўнікамі сям'і (роду) былі самыя добрыя, сваяцкія. Брат Францішка Іван і пляменнік Раман Іванавіч былі еўрапеізаванымі людзьмі, цалкам здольнымі ацаніць значэнне асветніцкай дзейнасці Францішка. Цікава таксама, што Францішак, як і яго жонка Маргарыта, прымалі нейкі ўдзел у камерцыйных аперацыях Івана.

У святле сказанага цалкам натуральным уяўляецца меркаванне, што Іван быў (мог быць) адным з фундатараў гістарычнага выдавецкага праекта Францішка. Такая думка выказвалася многімі вучонымі.

Вось і геральдыст А.Шаланда лічыць, што менавіта Івану належыць знак «трохкутніка» на ілюстрацыях скарынаўскай Бібліі.

Спалучэнне сонца-месяца з «трохкутнікам» увасабляла б у такім выпадку плённы тандэм двух братоў (фінансіста і гуманітарыя),

Пошукі ў гэтым намрамку могуць мець важныя вынікі.

Дададзім да сказанага пару невялікіх назіранняў.

Не пазбаўленымі цікавасці, напрыклад, нам падаліся звесткі ў вядомым слоўніку У.І.Даля, які фіксуе самыя глыбінныя пласты ўсходнеславянскай лексікі. Слоўнікавы артыкул на слова «скара́» (такі націск прапануе Даль) шмат у чым пераклікаецца са звесткамі Я.Неміроўскага і В.Чамярыцкага, прыведзенымі намі вышэй: *«Скара́, скора́* ... скорье ... шкура, кожа, сырье, шкура товарная і мягкая рухлядь, пушной товар... *Скорнячить, скорняжить,* выделывать шкуру на мех, сбивать мездру, квасить, выминать, словом, заниматься *скорнячеством, скорняжничаньем, -няжным, скорнячьим* промыслом, или *скорняжничать,* кормиться промыслом *скорняка. Скорняк* нередко бывает сам же тулупником, швецом». Вось і Даль са свайго боку пацвярджае тэзіс аб перарастанні адной роднаснай прафесіі ў другую. Але найбольш мяне зацікавіла завяршэнне гэтага слоўнікавага артыкула: *«Скорняк,* или вернее ускорняк, треугольник, угол, вырезок косячком; гусек под. полку, треугольничком»[20]. Вынікае, таямнічыя глыбіні мовы. непараўнаным знаўцам якіх быў Даль, няхай ускосным чынам, зноў выводзяць нас на трохкутнік.

І яшчэ. У свой час Г.Пікарда, захоплены ідэяй звязаць нейкім чынам, зблізіць Скарыну з піянерам англійскага кнігадрукавання Янам (Іванам) Ліцвінам, заўважыў на некаторых буквіцах скарынаўскіх выданняў мініяцюрныя ініцыялы І. Л. (гл., напрыклад, у энцыклапедычным даведніку «Францыск Скарына і яго час» на с. 346 буквіцы «І» і «И»). Ён прапанаваў чытаць іх як Іван Ліцвін. Я не падтрымліваю гэтай ідэі, але мне здаецца цалкам рэалістычным такое прачытанне: «І[ван сын] Л[укі]».

Высновы:

1) Брат першадрукара Іван, цалкам верагодна, мог быць адным з галоўных яго паплечнікаў — фундатараў.

2) «Трохкутнік» скарынаўскіх выданняў, магчыма, з'яўляецца мяшчанскім,купецкім знакам Івана і ўшаноўвае актыўны ўдзел апошняга ў славутым выдавецкім праекце Францыска Скарыны.

---

[1] Браты Скарыны // Беларусь. 1946, № 1. С. 60.

[2] Чамярыцкі В. А. Скарына Францішак // Беларускія пісьменнікі: Біябібліяграф. слоўнік. Мінск, 1995. Т. 5. С. 329.

[3] Немировский Е. Л. Франциск Скорина: Жизнь и деятельность белорусского просветителя. Минск, 1990. С- 152.

[4] Тамсама. С. 153.

[5] Францыск Скарына: Зб. дак. і матэрыялаў / Уклад. В. Дарашкевіч. Мінск, 1988. С. 46.

[6] Прэтэнзіі такога кшталту былі ўзаемныя. Пра абрабаванне Б.Онкава ў Маскоўскай дзяржаве мы згадвалі вышэй.

[7] Дарэчы, знакаміты рускі першадрукар Іван Федараў, будучы кіраўніком манастыра пад Астрогам ва Украіне, таксама ўдзельнічаў у жорсткіх разборках з суседзямі — крыўдзіцелямі манастыра. Вядомы гісторык-кнігазнаўца Я. Няміроўскі каментуе гэта так: "Іван Фёдараў не быў ні добранамерным "дыяканам", ні разбойнікам з вялікай дарогі. Ён жыў у жорсткі час і падпарадкоўваўся яго законам" (Немировский Е.Л. Путешествие кистокам русского книгопечатания. М., 1991. С. 133).

[8] Францыск Скарына: Зб. дак. і матэрыялаў. С. 319.

[9] Тамсама. С. 46-48.

[10] Немировский Е.Л. Франциск Скорина: Жизнь и деятельность белорусского
просветителя. С. 489.

[11] Ткачоў М. А. "Зброя» гарадскіх жыхароў Беларусі ў часы сярэднявякоўя // Из истории науки и техники Белоруссии: Тез. докл. конф. Минск, 1988. С. 182.

[12] Русская историческая библиотека. Пг., 1915. Т. 33. Стб, 196.

[13] Францыск Скарына; Зб. дак. і матэрыялаў. С. 46-50.

[14] Тамсама. С. 51-52.

[15] Нарбут А.Н. Родословная рода Франциска Скорины / / Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 87-88.

[16] Францыск Скарына: Зб. дак. і матэрыялаў. С. 52-53.

[17] Па звестках Г. Лебедзева, дом знаходзіўся ў цэнтры Познані на Рынкавай плошчы і захаваўся дагэтуль. Гл.: Лебедзеў Г. Дом Скарыны ў Познані // ЛіМ. 1990. 18 мая.

[18] У адным фларэне лічылася 30 грошаў.

[19] Немировский Е.Л. Франциск Скорина: Жизнь и деятельность белорусского просветителя. С. 491.

[20] Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка, М., 1980. Т. 4, С. 192-193

Публікацыя Яніны Кісялёвай

АРХІЎ. ЛІСТАВАННЕ

Иван Лабойко

О Радзиловском архиве

Записка,
доставленная
Его Сиятельству
Г-ну Г.К.Графу
Николаю Петровичу Румянцеву
от Профессора И.Лабойка.
Вильно, 25 июня 1822.
Писано в самом архиве.

Главный архив прежде был в Несвиже, другой в Бялой, третий в Вольше на Волыни. Во время войны 1812 года Несвижский архив и библиотека пострадали попущением главных военных Начальников Чичагова и Тучкова. Комнаты онаго и библиотеки были заняты военным лазаретом. Солдаты резали пергаментные документы и подшивали ими подтяжки. Другие документы исторической важности похищены разными лицами. Печати, не только украшенные алмазами, но [*слова нечыт.*] были и имели приятную наружность, тогда от документом оторваны. Об утраченных документах производилось дело. В 1763 году во время конфедерации Барской библиотека, архив и музей Несвижского замка также были разграблены. Князь Карл Радзивил спасал достопамятности и сокровища оных, многие отправил за границу и в Швейцарию, откуда сколько известно они уже не возвращались.

С учреждением Радзивиловской комиссии все сие три архива соединены в одно место в городе Вильне.

Сей архив размещен в четырех комнатах; на всех стенах устроены полки наполненные бумагами и документами. Почти половина сего архива писана по руски и сие документы равно и как латинские суть важнейшие. Сей архив имеет хорошие каталоги и описи бумаг и документов. Каталог прежнего Бяльского архива, писанный в 1757 году in folio составляет 1485 страниц. Из сего каталога для Вашего Сиятельства сделана выписка из статьи о государственных актах, которая при сем препровождается. Важнейшие бумаги взяты под расписку Е[го] С[иятельства] Князя Чарторыйского в Пулавы, список которых также препровождается.

Радзивиловский архив подле моей квартиры. Он ежедневно открыт. Из него удобно можно выписывать.

По Несвижскому каталогу показаны весьма многие важные акты, большею частью писанные на пергаменте, коих уже не находится. Утраченные акты означаю их годами суть:

1401. 13. 17. 32. 34. 37. 39. 40. 42. 99
три три

1501. 6. 28. 36. 37. 42. 44. 49. 63. 64. 69. 70. 76.
три два два три пять три два

1501. 87. 88. 90. 1559. 63. 65. 67. 80. 98. 1644.
два два три

1413. 14. 57. 92. 1506. 29. 22. 47. 51.
два

Они писаны на латинском и польском и изданы державными лицами большею частию по дипломатическим отношениям.

Утрачены руские по большей части пергаментные и иные суть: годов 1401. 1564. 1580. 1637 акт разграничения с Росиею. 1644 грамота от Михаила Федоровича.

* 1422 Примирительный акт Князя Тверскаго Бориса с великим Князем Витовтом, писан в Твери (Tfer).

1481 Руский документ Князей Новосельских и Одоевских, як начали служить Князю Казимиру.

1544 Примирительный акт Царя Ивана с Королем Зигмунтом.

1555 Подтверждение вечнаго перемирия Александра воеводы Молдавского и Бояров его с Королем Зигмунтом Августом.

1556 Примирительный лист Царя Московскаго Ивана с Зигмунтом Августом.

1591 То же между Зигмунтом и Федором Иоановичем.

1601 То же между Борисом Федоровичем и Зигмунтом III.

** 6608 — (1100) Документ господаря Волоскаго писанный по руски на пергаменте с большою печатью.

** 6683 — (1175) По руски малый лист на пергаменте.

** 6683 — в реестре означено, документ руский на пергаменте начинающийся: Се азъ Казимир Королевич.

** 6648 По руски на пергаменте, не описан.

Не смотря на сию утрату и двукратное разграбление сего архива остается все еще множество руских пергаментных актов, а особливо записей на имения.

Расійская дзяржаўная бібліятэка. Аддзел рукапісаў. Ф.Р.а.Карт.12. № 36. Аўтограф.

На пакутным алтары Адраджэння

З паказанняў па справе “Саюза вызвалення Беларусі”

Драматычны фінал беларускага Адраджэння 1920-х гадоў прадстаўлены шэрагам архіўных публікацый, даследніцкіх прац (Ул.Міхнюка, Ул.Калесніка, Р.Платонава, Н.Васілеўскай, А.Вялікага, Т.Процькі і іншых). Апублікаваныя – цалкам або ўрыўкамі – паказанні некаторых зняволеных па справе “Саюза вызвалення Беларусі”- В.Ластоўскага, Я.Лёсіка, А.Цвікевіча, А.Баліцкага, С.Некрашэвіча, А.Смоліча, І.Краскоўскага, М.Гарэцкага, Ул.Дубоўкі, Б.Эпімах-Шыпілы, М.Улашчыка, але далёка не ўсіх з тае пакутніцкае “сотні” (105-ці) руплiўцаў-ахвярнікаў Беларусі, Беларушчыны.

Прынамсі, прапануемыя ніжэй тэксты-фрагменты мне на вочы ў друку не трапляліся. Хаця дапільнаваць здаля сучасны інфармацыйны бум у Бацькаўшчыне немагчыма. Публікацыя падрыхтавана на падставе дакладных выпісак з архіва КДБ РБ (ф.20951-с), зробленых мною летам 1992 г. Паказанні натаваліся следчымі АДПУ цягам 1930 г. Лёс абсалютнае бальшыні і падследных, і сведкаў – раней, пазней – трагічна абарвецца ў гулагаўскіх казематах.

А.К.

Мікалай Красінскі

О белоруссизации костёла я слышал за время моей работы в Вильне. Работу по белорусизации костёла в Западной Белоруссии вела целая группа ксендзов во главе с ксендзами Адамом Станкевичем и Абрантовичем. Работа по белорусизации костёла шла довольно успешно: так Станкевич издал Евангелие на белорусском языке; в одном из важнейших костёлов Вильны вся группа ксендзов говорила проповеди на белорусском языке. Когда я был в Вильне в период работы в белорусской гимназии, кс. Станкевич говорил мне о целесообразности создать единую религию для белорусов — католиков и православных — и видел такую религию в униатстве. По мысли Станкевича создание такой единой религии способствовало бы более тесному и крепкому объединению белорусов как особой национальности. Станкевич работал в области создания на Беларуси униатства и насколько мне помнит-

---

Красінскі Мікалай Фаміч (1891 — 1938) — тэатральны дзеяч

ся, был связан по этому вопросу с украинским метрополитом А. Шептицким.

Вопрос о белорусизации православной церкви известен мне по моей работе в Вильне. Патриарх Тихон прислал на имя правительства БНР в Ковно разрешение на перевод Евангелия на белорусский язык и на совершение дополнительных богослужений на белорусском языке. Соответствующие указания патриарх разослал архиереям. Перевод Евангелия был сделан Смоличем, в обработке текста принимала участие целая компания, в том числе и я. Ещё был сделан перевод молебной Евангелии М. Горецким.

Когда Варшавским митрополитом был назначен Георгий, к нему обращались неоднократно белорусские делегации, в которых принимали участие Рак-Михайловский и я, по вопросам белорусизации церкви. Митрополит Георгий пошёл навстречу.

Уладзімір Пракулевіч

Цвикевич информировал, что Минск на переезд наш также смотрит благожелательно. О необходимости созвать в ближайшее время конференцию согласились все мы, в вопросе же о ликвидации БНР резко отрицательно ставились Кречевский и Захарко. Они полагали, что ни в коем случае не следует оголять пражский фронт, что самый уже факт существования БНР как политической организации явился стимулом для большевиков, национально-культурного роста БССР, как бы для "подтягивания" БССР. Не веря в силу советов, они считали, что рано или поздно правительство БНР будет иметь возможность развернуть работу, что солидаризировавшись с советским Минском, мы ставили под удар всё белорусское движение в Польше, ибо оно будет рассматриваться также как советско-настроенная часть Белоруссии и вследствие этого подвергнется репрессиям, что ориентация на Минск вообще недопустима при централизме Союза Советов и диктатуре Компартии.

Наша же позиция была совершенно противоположной, вполне солидаризировалась с Тарашкевичем, ибо о банкротстве БНР мы давно уже сознавались сами.

В добавление к ранее сказанному о Берлинской конференции добавляю следующее. Момент созыва конференции в Берлине совпал с конференцией Лиги Наций в Локарно. Хорошо помню, как мы в течение трёх дней не начинали своей конференции, выжидая, во что выльется Локарно. Чувствовалась напряжённость во всём Берлине — он как бы притих.

Немецкие дипломатические сферы нас предупредили, что они не допус-

---

Пракулевіч Уладзімір Міхайлавіч (1887 — 1938) — палітычны дзеяч, адзін з кіраўнікоў Слуцкага паўстання 1920 г.

тят резких выступлений против Лиги Наций, в орбиту которой и они начинали входить со времени Локарно. И вот, когда физиономия Локарнского совещания начала выясняться, когда вся Европа как бы поделилась на две части: Советы и вся остальная Европа, когда началось отгораживание от Советов экономическим забором, перед нами встала дилемма: по-прежнему кружиться в Антантовской обстановке, причём в связи с позицией Локарно для существования БНР могли оказаться некоторые перспективы, или же резко порвать со старым и перешагнуть в новый мир — идти с Советами, то у нас ни малейших колебаний не было.

Мы решительно рвём со старым, признаём Минск единственным национально-государственным центром БССР, единственной реальной силой, которая может освободить Западную Белоруссию от белопольского ига, признаём, что власть рабочих и селян действительно стремится возродить белорусский народ в культурном, экономическом и государственном значении.

Впечатление от конференции, усиливавшееся благодаря общему политическому моменту, было сильное и ослабить его действие пытались многие белорусские организации, стоящие на незалежнической платформе. О незаконности конференции, о сменовеховстве, о незаконности акта передачи мандатов БНР в руки правительства БССР и т.д. писали и заявляли протесты: эсеры в своём "Бюллетене" (группа Гриба), Сувязь нацыянальна-дзяржаўнага вызваленьня Беларусі (группа Ластовского), Кречевский от Рады БНР, виленская "Крыніца" ксендза Адама Станкевича, "Сялянская Ніва" Яремича, ковенский "Крывіч" и другие. Все вышеперечисленные организации и лица резко протестовали против "ориентации на Минск" и измены делу незалежности.

В отношении же БНР они ставились несколько иначе. Когда правительство БНР начало принимать новый курс политики и решило не связывать себя такими тесными узами с Литвой, как это было раньше, Ластовский не согласился с такой политикой, остался в меньшинстве, подал в отставку и стал чиновником литовского правительства. А так как он был выбран Председателем Правительства БНР Радой БНР в 1919 году, то это дало ему повод утверждать, что новый состав с Цвикевичем во главе неправомочен ибо составлен несогласно с Конституцией Рады БНР. Такая же позиция была и Мамоньки, и Бадуновой (члены Рады БНР), которые требовали своего участия при новых назначениях.

И вот после Берлинской конференции, желая подорвать её политическое значение, эти деятели перенесли вопрос на принципиальную почву и считали по формальным причинам правительство Цвикевича незаконным. Если же принять во внимание, что вопросы самолюбия у наших "генералов" (особенно же с больным самолюбием всегда были Ластовский и Луцкевич) играли часто главнейшую роль, то многое станет ясным.

Переработка старой идеологии на новую, советскую, требовала громадного времени и сил. Как древне-египетские жрецы, мы, старые национальные работники Беларуси, были хранителями и исключительными носителя-

ми всех знаний белорусской премудрости. Ну и, конечно, ещё потому, что знающих белорусский язык было очень мало. Кстати о языке. В области языкознания наиболее ярко выражались нацдемократические настроения и работа. Как вобщем все молодые государственные организмы, Белоруссия старалась накопить в себе наиболее отличительных черт (чтобы обособить себя от других народов и этим приобрести право на самостоятельное существование). И вот в области белорусского языка прибегали к изобретению слов, а не вводили интернациональные слова, и отбрасывали вошедшие в белорусский язык русские слова даже тогда, когда они прочно вкоренились в обиход.

Это были пережитки старого царского режима, когда объединение белорусских сил шло главным образом в национальной плоскости (например, "Наша Ніва", в которой сотрудничали почти все течения белорусской политической мысли). Мы ещё и в 1918 году встречаем на одной и той же платформе крупного помещика Скирмунта и эсеров. Этому способствовало, конечно, а может быть, и играло доминирующую роль то, что великодержавный шовинизм нелегко отказывался от своих старых позиций. Нужны были постановления X и XII съездов партии, чтобы выкорчевать его. На этой почве и происходили столкновения.

Нас "обидела" речь А. Червякова на XIII партсъезде, где он проводил мысль (так по крайней мере расшифровывалась нами), что ликвидация БНР на Берлинской конференции — это только тактический ход для продолжения нацдемократической политики на территории БССР; нам непонятны были аресты, которые имели тенденцию разрастаться; статья в газете "Звезда" за подписью Я., где приводились одесские документы, так связывала прошлое с настоящим, что нам казалась программной, следствием которой будут оргвыводы. Неясным было, насколько широкий охват будут иметь предстоящие аресты, а что они будут, мы не сомневались, это чувствовалось в воздухе. Статьи А. Цвикевича, которые он передавал печатать в "Звезду", "Полымя", "Чырвоную Беларусь" возвращались назад и не печатались, в чём мы усматривали систему, наконец, мы боялись, что в такое время это произведёт ложное и даже смешное впечатление, что мы своей группой как бы стараемся отсепарироваться скорей от других и стремимся избавиться от участи, ожидающей всех нацдемов.

Я хочу перечислить тех нацдемов, которых знаю. Однако должен оговориться, что этот список будет иметь характер сбора самой разношёрстной компании, объединённой только одной платформой возрождения Беларуси.

За пределами этого идёт сильнейшая дифференциация в программных и тактических вопросах. Имеется, например, я бы сказал, чисто зоологический тип нацдемов, не особенно пощиренный — лозунг их: "Белоруссия для белорусов". Типичным крайним выразителем таких взглядов является ковенский "Крывіч" Ластовского. Любопытны, для характеристики "Крывіча" 1927, № 11 "дзесяць загадак народных", среди них имеются такие: 6. Не соединяй

себя узами брачными с иностранцами (т.е. не белорусами). 9. Не пересаживай чужих культур на свою белорусскую почву. 10. Ни языка чужого, ни поэзии, ни общественных форм, ни обычаев, ничего, что не выросло из народной почвы, кроме технических знаний, которые являются выразителем общечеловеческого гения.

В вопросе национальном у меня безусловно не изжиты нацдемовские настроения. Простую, вместе с тем яркую формулу "национальная по форме, социалистическая по содержанию" я на самом деле подменивал, смазывал классовую сущность, считал, например, одно время общенациональный фронт.

В вопросе нацполитики, в области конкретного проведения национального вопроса я во многом был несогласен. Например, считал кампанию, поднятую по чистке (партии) на Жилуновича тактически (а не принципиально) ошибочной, имея в виду его сильные заграничные связи среди писательских кругов "Общества друзей СССР" Чехии и Германии, а также популярность его среди нашей молодёжи. Считал также тактической ошибкой покаянное письмо Игнатовского, в лице которого, мне казалось, должен был ослабеть авторитет БАН; известные статьи в "Комсомольской правде" мне казались сильно сгущёнными, искажавшими правильную перспективу и потому как бы специальным вызовом белорусскости и признаком наступления великодержавного шовинизма. Борьба с белорусским национализмом и великодержавным шовинизмом, мне казалось, велась не пропорционально тому, как должно быть и незаслуженно, несправедливо по отношению к национальному делу.

Я старался добросовестно проанализировать сейчас же по приезде в Минск, честно работать под руководством партии, однако пришёл к выводу, что ответственных постов мне не следует брать, ибо старое нацдемовское выпирало бы в том или ином виде, невольно происходили бы более или менее серьёзные оспаривания линии советской власти, что следует отойти в сторону и не стараться играть главные роли.

Таким образом я устроился в Госбиблиотеке по своей второй специальности — библиография (наспециализировался ещё в Праге, где я был представителем от белорусов в Комитете Славянской Библиографии и в связи с подготавливаемыми работами проводил всё время в библиотеке). Я чрезвычайно увлёкся этой работой, всецело отдался ей. Меня даже называли "поэтом от библиографии". Старался по мере сил развернуть эту довольно новую для нас отрасль науки. Я не буду останавливаться на характере работы, что по программе предполагалось в этом году (1930-м) закончить печатанием до 800 петиту (без оплаты гонораром).

Я теперь вижу, что даже на таком, казалось бы маловажном фронте, тоже могли быть нацдемовские уклоны. Так, главнейшими ошибками, которые я делал в области библиографии, были следущие:

1. Объективизм, в результате чего собирался совершенно излишний

материал, который в настоящий момент для целей социалистического строительства не мог быть использован.

2. Коллекционерство — собирание "редкостей", скрупулёзное собирание фактического материала, которое только засаривало библиографию, тратило непродуктивно время, отвлекало от главного.

3. В некоторых работах, начатых в 1926-27 годах, проводился принцип этнографической территории, то есть собирались материалы по Смоленщине, Северной Черниговщине и т.п., например, в библиографии "Прыродныя вытворныя сілы Беларусі" (в нажиме на такую постановку определённо обвиняю Смолича).

4. Мало обращал внимания на популярную, массовую библиографию.

5. Стремление к полноте собирательского материала — это гурманство, роскошь, от которой следует отказаться, ибо силы и темпы не позволяют настолько расширяться.

6. Исключительно практическое направление в работе — перегиб, ибо теоретическая разработка библиографических вопросов, в виду многих специфически белорусских особенностей, совершенно необходима.

Много ещё, конечно, и других вредных уклонов, часть которых я заметил и раньше и старался выправить, часть осталась до сего времени.

Адам Бабарэка

11 августа 1930 года мне предъявлено следователем Арговым обвинение в принадлежности к контрреволюционной организации. Неслыханность обвинения и неожиданность того момента, в котором я очутился, так меня поразили и ошеломили своим ударом, что это не могло не отразиться на характере моих объяснений 1 и 11 августа на допросе. Они, выделяющиеся полным отказом факта обвинения, только усугубили трудное и тяжёлое разрешение моего положения заключённого и обвиняемого...

Национал-демократизм как мировоззрение есть мировоззрением тех классов и социальных групп, которые исторически обречены на отмирание. Его основной лозунг "адраджэньне Бацькаўшчыны", который нередко вводится в ступень "адраджэньня нацыі", всегда брали себе за основу, как это показывают исторические материалы, группы, которые в прошлом были всем, а своём настоящем стали ничем, это значит, группы, которые потеряли своё господство и осуждены на отмирание.

Так было с группой шляхты в XIX столетии, к которой принадлежал Ду-

---

Бабарэка Адам Антонавіч (1899- 1938) - пісьменнік, літаратурны крытык

нин-Марцинкевич и которая в его миропонимании мечтала о "возрождении" отечества в формах "Старопольскі" на Беларуси, как говорил тот же Марцинкевич, этому он подчинял и свою практическую деятельность, по крайней мере об этом свидетельствует всё литературное творчество этой группы.

Так было и с группой Богушевича, когда над "адраджэньнем Бацькаўшчыны" форме консолидации негосударственной нации в границах рабов по возрождению польской государственности (участие в польских восстаниях) *[так у тэксце- уклад.]*.

Это же самое делает и так называемое "белорусское движение" нашенивского и более позднего революционного времени, меняя только формы для "адраджэньня Бацькаўшчыны", но никогда не выходя, как и его предшественники, из границ западно-европейских примеров этих форм (Англия, Черногория, Чехия, Польша).

В одном Купаловском стихотворении "Вярні нам Бацькаўшчыну, божа, Калі ты цар неба і зямлі...", — когда Купала, сопутствуя в то время нашенивскому движению, обращается в поэзии к богу, то практики этого движения в годы революции с таким же кличем, уже в прозаической форме, обращаются к более реальным силам, а именно к контрреволюционным силам Запада, прося вернуть им "Бацькаўшчыну" от большевиков.

Я считал и считаю, что для рабочего и крестьянина Беларуси нет чего "адраджаць", кроме своего крепостничества. Не "адраджаць", а бороться против такого "адраджэньня Беларуси" и создавать новую социалистическую Беларусь как пример советской формы практики пролетариата Востока.

Практические заключения: 1) Предъявить мне документальные данные, на основании которых предъявлено мне обвинение, 2) дать мне очную ставку с называнными выше лицами (Чаржинский и др.), 3) Предъявить мне данные, на основании которых я подведён под такой режим заключения, который для меня оказался не чем иным, как режимом медленного умирания, для выяснения их действительности, так как такого положения я не заслужил.

Іван Кіслякоў

Кафедра беларусазнаўства в Горецкой сельхозакадемии основана осенью 1925 года. Кафедра исполняла свою главную и непосредственную задачу белорусировать студенчество, т.е. обучить его читать и говорить (последнее считалось особенно важным) и прививать интерес к белорусской художественнай литературе. В этом отношении на её пути были определённые трудности, особенно в первые годы. Студенчество, загруженное десятками

Кіслякоў Іван Андрэевіч (1895-1955) – вучоны-аграрнік

предметов, обременённое "хвостами" и подгоняемое "минимумами", в массе недружелюбно (выражаясь мягко) отнеслось к Кафедре и на её работу смотрела как на "Египетскую" кару. Органам управления Академии приходилась улаживать несколько конфликтов, возникавших у студентов с кафедрой. Во всяком случае я не завидовал работникам кафедры и не был бы удивлён узнав, что студенты поколотили Гаврука или Горецкого. Плохо также шла работа кафедры с научными работниками. Кружок по изучению белорусского языка научными работниками просуществовал недолго и ликвидировался, не дав замечательных результатов.

Более весёлое натроение и удовлетворение своей работой кафедра получила от "кружка белорусской культуры", который был организован кафедрой и состоял исключительно из студентов (40-50 чел.).

Тов. Мядзёлка приехала в Горки зимой 1926-27 года. Я видел перед собой девушку довольно богато одарённую, нежную, чуткую, отзывчивую, по которой немилосердно проехала жизнь колесницей, измяла её, подорвала физические и духовные мочи. Я когда глядел на неё, то она представлялась мне насмерть подстреленной птицей и мне всегда было её до бесконечности жалко.

Как понимал я Мядзёлку с точки зрения общественно-политической? Она представлялась мне стопроцентной белоруской-патриоткой, но не шовинисткой, так как я никогда не слышал у неё выражений нелюбыи к другим нациям (русским, евреям и т.д.). Она бесконечно любила Беларусь, безотносительно (как мне казалось) к её социальному содержанию, ей важно было,. чтобы "росла и цвела" Беларусь. Строй Советского Союза она искренно приняла, как строй, обеспечивающий Белоруссии экономический "рост и процветание". Во всяком случае при мне она ни разу не критиковала в целом этого строя (критика отдельных мероприятий и лиц не в счёт), а насколько я хорошо помню её фразу, сказанную о Грибе (передаю приблизительно): "Странный он человек, носится со своими эсеровскими идеями и идеалами философскими; бросил бы всё, покаялся и приехал сюда работать".

Работая на кафедре и на рабфаке, Мядзёлка безусловно старалась привить у студентов любовь к белорусскому языку и к белорусской поэзии, радовалась, когда ей это удавалось и ударялась в чёрный пессимизм, когда встречала противоборство (а это с ней было часто). С рабфаковцами, кроме того, Мядзёлка ставила несколько спектаклей.

Отношение к белорусам со стороны студенчества было в массе не совсем дружелюбнее, а в некоторой части прямо ярко враждебное. Мне самому пришлось слушать: "Вот если бы Кисляков читал по-русски, то был бы совсем хорошим преподавателем". Во всяком случае титул "белорус" на научном работнике не располагал к нему студентов, они больше тянулись к "русским" .кафедрам, что объясняется, по видимому, и тем, что во главе последних стояли люди с именами "светил" (которые, правда, светили, но не грели), а это импонировало студентам. Правда в последний 1928-29 год по-

ложение несколько изменилось.

Старшие научные работники (профессоры и доценты) за редким исключением все относились отрицательно к белорусизации и не придавали ей серьёзного значения, чему свидетельством то, что за 5-10 лет пребывания в Горках они не "смогли" овладеть белорусским языком. Однако видя в молодых, белорусски настроенных работниках известную силу, они заигрывали с ними и делали вид полного согласия с курсом белорусизации и коренизации Академии.

Уладзіслаў Чаржынскі

Начну с моей работы в области белорусского языка и культуры. Здесь прежде всего необходимо остановиться на разработке белорусской научной терминологии. Руководящие установки и директивы в этой работе давались центром "Саюза Адраджэньня Беларусі" а затем СВБ (Лёсик, Некрашевич, Смолич, позже Ластовский). Эти установки и директивы сводились главным образом к тому, чтобы белорусский книжно-литературный язык оградить непроницаемой стеной от русского языка. Никаких аналогий в белорусской научной терминологии с русской не допускать — вот основной лозунг этой работы. Когда мне в 1923 гаду было поручено разработать проект терминологии обществоведческой (вышел в печати лишь в 1927 г.), то такие именно директивы я получил от Лёсика и Некрашевича, потому что я хорошо владею польским языком, а стало быть, смогу в достаточной мере насытить её западным, т.е. польским элементом. Особенно характерна в этом отношении терминология литературная, проект которой разработан Я. Купалой. Она в общем и целом является ни чем иным как сколком с лексики польской.

Моя литературоведческая работа. Первым моим шагом на этом пути был перевод и редактирование труда профессора Янчука "История древней белорусской литературы". Эту работу поручил мне Некрашевич с указанием, чтобы я придал ей достаточно национальную окраску в духе национально-демократического понимания исторического процесса вообще и литературного в частности, происходящего на территории Белоруссии. Эту работу я выполнил добросовестно, что было отмечено мною в рецензиях на эту книгу проф. Янчука, который к моменту выхода его работы в свет умер и, стало быть, опротестовать мои "редакторские" поправки на было кому. Вторым моим выступлением в области литературы

Чаржынскі (псеўд. Дзяржынскі) Уладзіслаў Вікенцьевіч (1897-1974) — літаратуразнавец

была пространная статья-рецензия на книгу "История белорусской литературы" академика Карского. И эту работу поручил мне Некрашевич, дав основные положения.

Что нужно понимать под националистической пропагандой? Прежде всего идею единого, неделимого на классы белорусского народа (отсюда теория белорусского самоопределения), затем идею белорусского национального возрождения в той форме, как это пропагандировала "Наша Ніва"; это значит, не развитие новой советской белорусской культуры, а возрождение, хотя бы искусственное, пережитков старой, восходящей к феодализму, белорусской культуры. Советская Белоруссия мыслилась только как временная, переходная форма белорусского государственного правления. Настоящее белорусское "отечество" еще придёт (см. предисловие Лёсика к журн. "Адраджэньне" и т.д.). Подобная националистическая пропаганда проводилась через печать, публичные лекции, учительские курсы, художественную литературу и т.д. Так, специально для этих целей было создано издательское товарищество "Адраджэньне", каковое выпускало почти исключительно националистические сборники ("Дудка беларуская", “Смык беларускі" Богушевича, "Спадчына" Я.Купалы, "Над родным небам" Бядули, "Водгульле" Коласа и др.). С этой целью издавались такие журналы как "Вольны Сьцяг", "Адраджэньне", "Маладая Беларусь" (в Москве). Этой же цели служили почти все белорусские пособия того времени, начиная с "Граматыкі" Лёсика и кончая "Гісторыяй беларускай літаратуры" М. Горецкого.

Перед лекторами, уезжавшими на (учительские) курсы, ставились агитационно-пропагандистские задачи. Они сводились к следующему.

1) Убедить провинциальное учительство в том, что в центре, в столице БССР, национальное белорусское дело стоит на твёрдой почве, то есть, что в свою очередь, руководство в Наркомпроссе находится в руках действительно белорусов; чтобы провинциальное учительство ясно чувствовало, что это говорит не только Х., а Минск. Этим имелось в виду достигнуть двух целей: морально поддержать, окрылить надежды и уверенность национально сознательное (разумеется в нацдемократическом духе) белорусекое учительство, что оно имеет мощную опору в Минске — с одной стороны, а с другой стороны — терроризировать ту часть провинциальных учителей, которая была или враждебно настроена к белорусизации или понимала последнюю не в национально-демократическом, а в советском понятии этого слова.

2) Намечать среди учительства элементы наиболее преданные национальному делу, чтобы впоследствии эти элементы выдвинуть на руководящие посты районного, окружного а возможно и столичного масштаба. Такая тактика должна была не только укрепить наркомпросовский [авторитет], но и готовить учительство к проявлению им большей национальной активности, поскольку это учительство на жи-

вых примерах видело, как национальные элементы идут в гору. Для отбора национально надежных учителей практиковался такой способ. Давалась для письменной работы тема: КАК Я СЕБЯ ОСОЗНАЛ БЕЛОРУСОМ. Читая затем ответы, лектор легко устанавливал физиономию учителей и приступал к дальнейшей, уже чисто индивидуальной работе. Подчёркиваю, что вся эта работе велась не самотёком, а имела стройный планомерный характер. Уезжающих на курсы обыкновенно инструктировал Некрашевич. По приезде с курсов лектор должен был давать отчёт о своей работе тому же Некрашевичу или на заседании Инбелкульта.

В этот период организация имела и свой легальный журнал под тем же названием "Адраджэньне". За махровые национал-демократические статьи и стихотворения Янки Купалы контр-революционного содержания он был вскоре конфискован. Об Октябрьской революции, о советском строе в нём ни слова. Если бы на обложке не стояла дата, никогда не догадался бы, что этот журнал издаётся на средства белорусского комиссариата. В художественной части печатались произведения преимущественно архаического содержания (первод "Слова о полку Игоревом"). Что же касается публицистического отдела, то тут вовсю развивалась национал-демократичесяая теория. Эта национал-демократическая распоясанность доходила до того, что на обложке одного из номеров была нарисована "Литовская Погоня" — символ самого реакционного белорусского национализма, видевшего свой общественно-политический идеал в феодальной Белоруссии.

В конце 1926 и начале 1927г. Некрашевич неоднократно в присутствии меня, Лёсика и других говорил о том, чтобы укрепить белорусским элементом Университет. Он приблизительно выдвигал следующее соображение: на должность ректора вызвать из-за межи Тарашкевича, кафедру белорусской литературы передать Луцкевичу. Кандидатура последнего на должность руководителя кафедры ставилась Некрашевичем вполне серьезно.

Помню, я раз вошёл в кабинет Некрашевича и застал там Лёсика, Бузука, Ластовского и Жилуновича. Говорили как раз о Волк-Леоновиче и как зададут ему перцу на дискуссии. Лёсик приводил цитаты из черносотенной газеты "Крестьянин" и сопоставлял их с тезисами доклада Волк-Леоновича. Другие ему поддакивали. Во всём пробивалась уверенность, что Волк-Леонович окончательно засыпался, хотя, в общем, для своего выступления выбрал очень удачный момент: борьба партии с "белорусским элементом" или, как выражался Ластовский, с белорусчиной.

Прежде всего нужно отметить работу научных экспедиций, снаряжавшихся ранее ИБК, а затем БАН в восточную Белоруссию. Эти экспедиции имели своей целью на основании лингвистических и фольклорно-

этнографических исследований доказать то положение, что 1) в пределах РСФСР находятся значительные белорусские территории и 2) что на этих территориях происходит дальнейшая русификация белорусского населения. Эта установка проникала в публицистику. Например, в "Вестнике Народного Комиссариата Просвещения" 1921, №1 статья "Кароткі агляд беларускага нацыянальна-рэвалюцыйнага руху" Старога Піліпа (А.Бурбис); "Полымя", 1923, №3-4, статья "Пазнаньне Беларусі як навуковая і рэвалюцыйна-грамадзянская праблема"; газета "Савецкая Беларусь", 1922, № 267 — статья "Беларуская праца на ўсходзе Беларусі" *(цытуюцца адпадведныя фрагменты з пералічаных публікацый – уклад.)*.

Эта же установка, понятно, находила своё отражение в учебных программах, а затем в учебниках. Возьмём, например, программу по географии Беларуси для 6-ти месячных учительских курсов за 1923 г. Схема этой программы следующая: лекции 11 и 12 - БССР, лекции 13 и 14 - Западная Белоруссия, лекция 15 - Восточная Белоруссия (общие замечания). Смоленщина. Но эта установка не ограничивается только учебником географии. На арену выступает и учебник, не имеющий прямого отношения к географии. Вот "Чырвоная Беларусь", 1929г., авторы Мазур и Шепелевич. Раздел IX этого пособия, озаглавленный "Прырода і багацьці нашага краю", начинается стихотворением "Наш край". Вот как определяется территория этого "нашего края":

Там плывуць Дняпро і Сожа
Ды Дзьвіна і Нёман,
Белавежы, Налібокаў
Там чуваці гоман.
Гарады там Менск і Вільня,
Магілёў, Гародня
І Смаленск з сьцяной цаглянай
Разьляглі выгодне.
Аб вялікай нашай славе
Сьветчаць на сьвет цэлы,
Як жылі мы, панавалі
Ў нашым краі сьмела.
Бо ўсё гэта, мае дзеткі,
Ад межаў да межаў
Беларусяю завецца
І да цябе належа
(Янка Купала)*

* *Цытаванне, не саўсім дакладнае, верша паэта "Сын і маці" (1921) – уклад.*

[Далей цытуецца верш Я.Коласа "Нас падзялілі, Хто?- чужаніцы..."- уклад.]

Относительно русификации советской восточной Белоруссии на страницах "Савецкай Беларусі" (1922, № 27) читаем следующее: "... І ў першы чарод перад намі павінна паўстаць пытаньне: а што рабіць з беларускай культурнай справай на Магілёўшчыне, Вітабшчыне і Смаленшчыне, а ці ёсьць там беларускія школы, а хто працуе ў гэтым кірунку, а ці не перашкаджае хто ў гэтай працы, а ці прымаюцца якія крокі супраць русіфікацыі гэтага краю (...) Пара ўжо сьмела зірнуць праўдзе ў вочы, пара голасна сказаць, што калі пагражае сьмяртэльная небясьпека беларускай нацыі, беларускай нацыянальнай культуры, то гэтае небясьпекі якраз трэба чакаць на ўсходніх абшарах этнаграфічнае Беларусі. (...) А на Ўсходзе нацыянальнай сьвядомасьці бадай што няма. Русіфікацыя, пастаўленая на рэйкі яшчэ Кацярынай царыцай, коціцца па гэтых рэйках да сёньняшняга дня. А мы маўчым. Наш друк заняты нечым іншым, не зьвяртае на гэта ўвагі. Гэтак далей быць не павінна! Пара нам гэта зразумець, пара зірнуць у другі бок!"

Мікалай Гуткоўскі

Политическое завещание вождей первого этапа [белорусского национального движения] А. Вериги-Даревского, В. Дунина-Марцинкевича, Ф. Богушевича и других было бережно сохранено и передано "нашенивцам" Эпимахом-Шипиллло, этим подлинным отцом современного белорусского национал-демократизма.

Кроме легальных способов обработки общественного мнения в стенах ИБК в процессе работы над белорусской научной терминологией, устраиваются вечеринки, используются семейные праздники отдельных "щирых", праздники рождества и пасхи, приезд отдельных известных культурников для устройства банкетов, собраний и т.д. Из таких собраний можно указать на вечеринку у Сушинского в 1923 г., на которой Лёсик зачитал свой перевод "Коммунистического манифеста" Маркса перд ужином, а за ужином призвал к стойкости для достижения чаяний "белорусского народа"; банкет в моей квартире в 1924 г. в честь А. Богдановича, выписанного в Минск Дылой с рукописями своего покойного сына.

Особое же внимание уделялось празднику пасхи и рождеству. Эти праздники начинали входить в традицию и на них проходил подлинный

Гуткоўскі Мікалай Макаравіч (1886-1938) – юрыст, працаўнік асветы. Праходзіў сведкам па справе "СВБ"

смотр всем белорусским кругам. На этих праздниках у Купалы, Лёсика, Некрашевича собирался "цвет белорусской нации", не исключая и партийных белорусов. Пасхальные традиции начинали завоёвывать себе права гражданства, о чём свидетельствовал тот факт, что на пасху 1927 г. Купалу навестили высшие представители советской и партийной власти в Белоруссии.

Нужно отметить, что было установлено полное равноправие двух пасх — католической и православной, причем Лёсик принимал гостей одинаково, как на католическую, так и на православную пасху. Вообще вопросам религии отводилось значительное внимание. Так, например, в начале 1923 г. была выработана за подписями "белорусских кругов" декларация о необходимости учреждения автокефалической (независимой от московского патриархата) церкви и ставился вопрос о переводе на белорусский язык церковного богослужения. Организация подписания декларации была проведена небезызвестным, перешедшим вскоре к полякам Гуриным-Морозовским. Подписал и я эту декларацию, так как Гурин мне говорил, что эта декларация — политический акт, проводимый компартией для определенных целей. Носились слухи, что в Вильно проводится также работа по белорусизации православной церкви и виленские белорусские круги намечают белорусским епископом Николая Красинского, эмигрировавшего из Белоруссии в Польшу в конце 1921 или начале 1922 г.

На указанных выше торжествах или иных собраниях шли самые откровенные беседы о судьбах Беларуси. Лёсик проводил приблизительно такую мысль: советская власть — временная власть на Беларуси. Необходимо собирать силы для новой белорусской государственности, которая должна в самом недалёком будущем заменить советы. Необходимо наметить будущие политические роли, особенно важно подумать над дипломатическими представителями в европейских государствах. Так как будущее белорусского государства не имеет в настоящем материальной базы, то необходимо наметить такую базу, поэтому без участия Польши, с которой Беларусь была в свое время связана тесными узами, восстановление (независимой) Беларуси невозможно. Неважно, в какую форму выльется первоначально белорусская государственность; хотя бы даже и в форме федерации с Польшей. Важно всеми силами стремиться к отделениею от России, от русской культуры. Подлинная культура находится на Западае. Восток же — Россия — синоним самого дикого, варварского. Восток выдумал советскую власть с её нереальными социальными реформами, которые для Белоруссии неприемлемы, ибо они несут гибель белорусскому народу, его культуре.

Белорусская государственность должна воспринимать принципы культурно-европейских стран, именно — широкое народовластие, парламентарную систему. Вместе с мобилизацией старых белорусских культурных работников необходимо обратить самое серьёзное внимание на подготовку кадров, настроенных непримиримо к русской культуре и способных проводить белорусскую политику. Для подготовки "молодняка" самыми благопри-

ятными учреждениями оказались белорусский педтехникум и Белгосуниверситет, преподователем которых состоял Лёсик. Его лекции по грамматике белорусского языка далеко выходили за пределы лингвистики. Лёсик, делая экскурсы в область белорусской истории, археологии, обрабатывал национальное самосознание своих слушателей, прививал им ненависть к "Московщине", закладывал в них прочный фундамент шовинизма. Его публичные выступления проникнуты были огненным воодушевлением "беспощадной любви к своему народу". Его наставления переплетаются с текстами Священного писания и белорусские события приводятся по аналогии с библейскими событиями. Речь его носит, в представлении "щирых", характер пророчества "народного вождя".

Однажды, обращаясь к Круталевичу, Лёсик заявил: "Если ты, Алесь, не бросишь посещать Пиотуховича, то мы откажемся от тебя, как отказались и от него". Назначение на должность декана педфака БГУ проф. Пиотуховича, помимо "санкционирования" Лёсиком, вызвало бурю негодования со стороны последнего. Лёсик в обществе "щирых" заявил: "Назначить Пиотуховича деканом педфака равносильно тому, если бы хозяйка взяла и вымазала меня грязной тряпкой по лицу".

Первое время нацдемы смотрят на свои неудачи и на "дерзость" их самокритиков, как на недоразумение, как на травлю со стороны великодержавного шовинизма, русификаторских элементов. Байков, например, говорил мне в июне 1930 г.: "за каждого белоруса они", т.е. русификаторы и вообще все, кто осмелился нападать на "щирых", "отдадут десять голов".

Русификаторский ветер, по мнению "щирых", периодически задувался из ЦК КП(б)Б. Работа тов. Гамарника рассматривалась как работа русификаторская, за которую он поплатился, как в своё за это поплатились тт. Кнорин и Криницний. Уход указанных товарищей из Белоруссии рассматривался как победа "белорусских кругов", ибо такие секретари могут быть только русификаторами и московскими властелинами.

Один из нацдемов Поречин, находившийся одно время под влиянием Лёсика, говорил мне: "Мы должны обработать белорусский язык так, чтобы через пять лет он был для "расейца" совершенно непонятен".

Пётра Бузук

Нацдемовские цели преследовало и название "Вайсрутэния", против абсурдности и ненаучности какового я всегда протестовал.

Бузук Пётра Апанасавіч (1891-1938) - мовазнаўца. Па справе "СВБ" праходзіў у якасці сведкі.

У Лёсика, кроме терминологической работы, нацдемовские тенденции проявлялись в его взглядах на правописание и вообще на нормы белорусского литературного языка. В вопросах правописания он стоял за неотступное проведение в письмо центральных минско-виленских особенностей, а часто особенностей его и Коласа родины, отстаивая их, как нашенивскую традицию и протестуя против уступок другим диалектам — восточным (напр., в вопросе о написании формы дательн. и предложн. падежей), южным (об этом он писал в статья о языке Цишки Гартного); я обычно отстаивал варианты (можно писать и "у лясох", и "у лясах"), ссылаясь на варианты в русском правописании.

Очень ярко нацдемовщина у Лёсика проявилась в вопросе о причастиях (існуючы, існаваўшы); он обычно протестовал против их употребления в белорусском языке, видя в них влияние русского языка, а главн. образом на том основании, что этих форм не знают "народные" говоры.

Я лично всегда боролся против этого взгляда, как в отношении к украинск. литературе, так и в отношении к белорус. литературному языку.

Нацдемовские тенденции часто связывали работу Лёсика и Некрашевича, при всех их разногласиях, объяснявшихся, главным образом, борьбой за влияние: Лёсик неохотно делился славой с делавшим свою карьеру Некрашевичем. Дополнительно вспоминаю ещё о словаре Некрашевича-Байкова (русско-белорусский). В дополнение к приведённым выше примерам, особенно много прибавить можно было бы из начальной части словаря. Только на одной странице мы находим такие переводы слов, как самарух ("автомат"), самаход ("автомобиль"), самаурад ("автономия"). Если взять из того же словаря перевод слова фотография словом сьветапіс, получится перевод фразы "автомобиль поехал в фотографию", очень близкий к тому, который предлагали украинские шовинисты (самопер попер до світопісу), что так и высмеивали первое время на Украине.

Нацдемовщина проявилась, наконец, и в собирании "своего", "родного", как в прошлом, так и в настоящем. Ластовский в своей "Гісторыі крыўскай кнігі" относит к старо-белорусским рукописям такие, которые никогда белорусскими не были, а написаны были или украинцами, или русскими.

Это в прошлом. А в настоящем нацдемы занялись "собиранием земли белорусской". До меня, т.е. до того, как я занялся изучением диалектологии в ИБК, нацдемы начали изучение говоров Гомельщины и Себежск[ого], Невельск[ого] и Велижск[ого] у[ездов]. Мои заявления о переходности этих говоров нацдемов (особенно Смолича и Лёсика, заявивш. мне, что "мае словы зрабілі на беларусоў дрэннае ўражаньне") возмутили. Я исходил всегда из той точки зрения, что можно говорить только о преобладании тех или других (т.е. русских или белорусских или украинских) черт языка. Правда, я исходя из этого считал, что больше отстаёт политическая граница от этнографической границы, проведённой хотя бы у Карского, в сев.-зап. углу Смоленщины и обратил туда внимание экспедиций, но видя присоединение Гомельщи-

ны к Сов. Белоруссии, помня слова т. Луначарского на 200-летии Всес[оюзной] Акад[емии] Н[аук], я не находил ничего преступного в том, то очень небольшая часть Смоленщины могла бы отойти к Сов. Белоруссии. Но когда я понял, что самый Смоленск экономически тяготеет к Москве, а с другой стороны (в связи с изучением сев.-кавказск[их], украинских говоров) увидел, что разрешение национального вопроса может быть в части Смоленщины выявиться в расширении сетки белор. школ, я летом и осенью 1929 г. в экспедициях, совместно предпринятых Белькевичем и Одинцом, занялся изучением лишь узкой полоски к зап. от Смоленска. И цель, которая ставилась этими экспедициями, была исключительно научная: Белькевич взялся за составление 4 карт (из которых 3 именно относятся к великорус. чертам), Одинец же написал общего характера работу, главной целью которой я ставил для него проштудировать литературу по вопросу. И когда он в введении позволил себе определённо говорить о близости изученных говоров к белорусским, я заставил его переделать введение. Понятно, что доклад его (приблизительно в мае с.г.) нацдемов, Некрашевича и особенно Лёсика, не удовлетворил. Лёсик заявил, что нужно доказать, что данные говоры чисто белорусские: "ведь русские в ново-открываемых землях водружают свой флаг", сказал он...

Васіль Мачульскі

[*У кнізе М. Гарэцкага "Гісторыя беларускай літаратуры" пісьменнік*] ...сеял белорускость, а то что его белорускость была направлена на закабаление крепостных, это Горецкому не так важно. Вот этот подход проводится через всю книгу. Артём Вериго-Даревский — "найбольш сьвядомы будзька (абуджальнік) беларускасьці". Алесь Гарун — "гарачы адрэджэнец і чулая кволая душа" (с.319) и т.д. Оценка произведений тоже подчинена этому принципу (с. 323 и пр.). Свой зоологический национализм М. Г. проводил и в практической педагогической и научной деятельности. По педагогической деятельности он особенно выявился в качестве преподователя белорусского языка в Горецкой сельхозакадемии, о чём свидетельствуют все его бывшие студенты. На заседаниях в БАН, где М. Горецкий работал после возвращения из Горок, он особенно резко выступал за решительные мероприятия в деле становления белорусской терминологии, в деле борьбы о русофильством и т.п. Его за это называли "исправником", за его зоологически-нацдемовские

Мачульскі Васіль Фёдаравіч (1893-1937) — літаратуразнавец. Паказанні ў якасці сведкі.

высказывания и предложения.

Бабареко А. — другая разновидность национал-демократизма. Он, на мой взгляд, наиболее полно развил теорию национал-демократизма в приложении к белорусской литературе вообще и к литературе после-октябрьских времен в частности. Он к тому же стремился под свои критические рассуждения подводить философскую базу. В результате таких его стремлений получилось, что "Узвышша" — "это один из отрядов белорусской пролетарской литературы" (Узвышша, 1928, № 6, с.104). Дубовка — пролетарский писатель и его творчество — это "формула нацыянальнай сьвядомасьці пралетарскага характару". Это значит, у Дубовки пролетарское содержание в национальной форме, т.е. то самое существенное, что требуется от пролетарского писателя. При этом Бабореко считает, что в творчестве Дубовки, "как в реке" сошлись и выплыли ручейки творчества А. Гаруна (который служил в дефензиве) и М. Богдановича (представителя буржуазного "адраджанізму" из "Нашай Нівы"), что не только Дубовка, но и Гарун, и Богданович в полной мере пролетарские писатели. А что касается Я. Пущи, то он, согласно оценки Бабореко, целиком пролетарский писатель.

Мне представляется, что из этих коротких замечаний мой взгляд на творчество и научную работу Горецкого и Бабореко ясен.

Своеобразна роль Бабореко как критика. "Маладняк" и "Узвышша" ставили его часто в положение проводника марксизма в белорусской современной литературе. И вот этот "марксист" всеми силами хвалит писателей, которые ему близки идеологически, как Дубовка, Пуща.

Дубовка — более характерный представитель буржуазного течения нацдемовщины в современной белорусской литературе. Но из того, как Дубовка защищается от нападения критиков на него, как он не признаёт своих ошибок, а также нз того, какие он продожает давать произведения ("Комбайн") видно, что Дубовка крепко стоит на занятых им позициях и не сдает их, только хитрит (например, как он в "Комбайне" высказывает своё отношение к политике партии через машиниста и крестьянина). В произведении "Крыху восені і жменька кляновых лістоў" он к чертам, присваиваемых им партии в прежних своих произведениях, прибавляет и продажництво. У него полное неприятие современности:

Перайначыць, спыніць, можа сілы няма,
А плысьці насупроць плыні магчыма...
("Пярэсты букет").

Ничего мне из его творчества неизвестно, чтобы говорило, что он больше не хочет "плысьці супроць плыні".

Интересно отметить, что у Дубовки, как и у Пущи, мы встречаем строки о "масках" ("Ці хаваць пад маскаю аблічча" — Дубовка), — "Усе мы носім маскі" (Пуща). Ещё кажется в 1927 году в газете

"Беларускі дзень" от 15 или 17 мая была напечатана статья известного провокатора Гурина с заголовком "Пад совецкай маскай". Сопоставление заслуживает внимания.

Міхаіл Піятуховіч

Исходя из теории "самобытности" Бабореко, как и все другие национал-демократы, народную старину, суеверные обряды и легенды возводит на ступень какой-то "национальной святыни"; об этой стороне он всегда говорил в тонах величественного преклонения и любования — во имя все той же "самобытности" и выработки особенного "национального стиля" в искусстве. Эта "философия" дикого обскурантизма выражается у Баборерко в связи с его оценкой поэмы Якуба Колоса "Сымон музыка" как национального произведения. "Там, где растут и будут расти колосья, там, говорит он, и "Сымон музыка" будет вольной песней-гимном росту этих колосьев, потому что в ней текут, слившись в один источник, живые воды из недр народного творчествта, недр народного духа формы и из тайных углов реальной природы и жизни "забраных краёв", которые, не зная плодов цивилизации, смогли сохранить в себе богатую формальную (духовную) культуру, смогли дать ей созреть (выспеліць) в особых цветах обыкновенной, но разнообразной красоты природной. Источник этот не разукрасился в бархат и шелка, побрякушки и блеск "цивилизованной" поэзии. Он нашёл свою "самобытную" культурно-художественную форму единства "реализма" и "романтизма", котрую можно определить как "возрождением" (Узвышша, 1927, №3, с. 146).

Так Бабореко от теории "самобытности" переходит к теории "адраджэнізма". Эта последняя по существу представляет собой центральный момент национал-демократической идеологии, момент, где национал-демократизм уже переходит в национал-фашизм. Сущность теории "возрожденизма" можно свести к следующему: "необходимо, утверждают демократы, возродить то, что когда-то было, т.е. возродить шляхетско-буржузаную культуру". Отсюда вытекает скрытое или явное противопоставление культуры шляхетско-буржуазной и пролетарской, идеализация прошлого и принижение современности; идея преемственности рассматривает революционную действительность наших дней как непосредственное развитие начал, заложенных в реакционном прошлом, перебрасывает мостик от прошлого к настоящему и т.п.

Піятуховіч Міхаіл Мікалаевіч (1891-1937) — літаратуразнавец. Паказанні ў якасці сведкі.

Стремясь к "возрождению" культуры на началах прошлого, национал-демократы тем самым уже выявили устремления и к "возрождению" социально-политического строя на началах прошлого. В условиях обострения классовой борьбы эти устремления, заложенные в самой социальной природе национал-демократизма, переходят в действие: отсюда переход национал-демократизма в национал-фашизм, отсюда его скрытая или явная борьба против диктатуры пролетариата, за диктатуру буржуазии.

Пётра Каравайчык

В 1917 г. отмечалось 400-летие со дня первой белорусской книги в Праге чешской. Никто об этом юбилее не вспомнил и не беспокоился, как бы он не прошел неотмеченным. Написал я об этом статью и оставил в редакции [*газеты* "Вольная Беларусь" – *уклад.*]. Когда Лёсик (редактор) прочел, то пришел ко мне на чердак (я вместе с другими из белорусской молодежи жил тогда на чердачном помещении по Захарьевскому пер.) и предложил мне работать в газете. Я согласился, хотя материальные условия были хуже, чем в Земсоюзе.., а работы было больше. Тогда вся редакция и контора газеты состояла из 3-х человек: Лёсика, меня и его теперешней жены [Ванды Лёсік – *уклад.*]. Руководящие статьи писал Лёсик, я обрабатывал поступающую корреспонденцию, хронику; жена Лёсика корректировала, выпускала и рассылала. Занятый работой в газете, я мало принимал участие в разных собраниях и выступлениях. Из съездов я присутствовал на июльском съезде белорусских организаций, сам не выступал, но вел запись для газеты. Что касается моего отношения к действовавшим тогда в Минске большевикам, то онобыло отрицательным. Работа их велась с полным игнорированием белорусского языка и национальных особенностей края, а подчас они и выступали против белорусского языка, что белорусским рабочим и крестьянам важно не это, а совсем другое и т.д. Но в работе столкновений не было – они сами по себе, а мы сами по себе. Поэтому и резкого обострения отношений не было.

В Октябрьской революции участия не принимал ни на той, ни на другой стороне. Занимался наукой и ждал, что будет дальше.

Каравайчык Пётр Гілляравіч (1896-1937) – крытык, публіцыст, паэт.

Мікола Каспяровіч

Вся работа краеведческой сети была рассчитана на воспитание краеведов, а через них и более широких масс в нацдемократическом духе. Ко всему этому специальной ролью краеведческой сети БССР было представление нацдемократической науке нужных ей фактов (а также обеспечение работы местных нацдемократов).

Приезжающим краеведам с мест давались ценные советы и разъяснения и почти всегда их препровождали к Ластовскому, [в] диалектическую комиссию (к Некрашевичу), словарную комиссию (к Белькевичу) и т.д., по линии которых краеведческая работа велась наиболее интенсивно. Там они получали наиболее устные указания. В этом устном инструктаже нацдемократические тенденции проявили себя наиболее глубоко. Инструктора, выезжая на места для инструктажа местных организаций, проводили там общие установки нацдемократов. Возвращаясь, инструктор посещал наиболее заинтересованные учреждения БАН и инфоромировал их об успехах проведенной работы.

Моя отдельная книга "Краеведение" ["Краязнаўства", 1929 – *уклад.*] была также построена по принципу националистическому. Словом, все мои большие и малые работы имели националистическую целеустремленность, отравляя нацдемократическим ядом краеведческие ряды, и все их Ластовский одобрял.

Каспяровіч Мікалай Іванавіч (1901-1937) – дзеяч культуры, мовазнавец, краязнавец

Ніна Мацяш – Ніне Дзябольскай

Уважаемая Нина Сергеевна!

Было крайне приятно получить от Вас письмо и талантливые переводы моих стихов. Благодарю Вас за эту радостно впечатляющую неожиданность! Сергею [Панізніку] уже сказала свое сердечное спасибо: он умеет быть неординарно внимательным и заботливым – совершенно бескорыстно.

Ваши переводы, по сути, безупречны. Сначала, правда, показалось, что в стихотворении "Je n'ai qu'un nom", возможно, стоило бы точнее передать мысль: не просто me jeter dans le torrent de la vie; имя обязывает, оно – носитель информации, которую желательно бы знать и соответствовать светлому смыслу того именного шифра. Что мы и пытаемся делать – преобразовываем, превращаем, как алхимики, дарованное произведение – имя – в содержание, в суть собственной жизни. Бестолково высказываюсь, уж простите. Вы значительно лучше, совершеннее владеете и французским. Я не решилась, отказалась от перевода «Пинской шляхты», а вы, если не ошибаюсь, сделали его! И мои стихи в Вашей интерпретации звучат отлично! Обратите внимание только еще на слово inutile (с.35) в строке une journée ordinaire … Может, лучше бы infertile – бесплодный. Мне думается, что бесполезных дней нет. В моем тексте день – без событий, обыкновенный, будничный.

Дорогая Нина Сергеевна, а владеете ли Вы компьютером и пользуетесь ли электронной почтой? На всякий случай вот Вы мой электронный адрес: galena1@tut.by.

Ваше письмо добиралось в Белоозерск целых 8 дней. Интернет же сводит все расстояние практически к нулю.

Еще раз благодарю Вас за возможность творческого общения и надеюсь на его продолжение.

Крепкого Вам здоровья и всего наилучшего.

Ніна Мацяш
30.04.2008

Лісты – “Скарынічу”

Уладзімір Дарагуш

Добры дзень, шаноўны Аляксейка!

< ... >

Шмат энергіі аддаю “Ветразю”. Яму даўно прысвоілі б званьне “народны”, каб не палітычныя погляды кіраўніка. Апошняе пасяджэньне – Ліна Кастэнка і Ніна Мацяш, зразумела, і Маруся Чурай. Цікава, вершы па-украінску і па-беларуску, песьні. Але ўсё часцей чую ад дзевак: навошта нам беларусы, давайце нам Асадава, ён пісаў пра жыццё.

У жніўні ўдзельнічаў у двух экскурсіях на паўночны захад краіны – Мядзель, Паставы, Камаі, Глыбокае, Удзела, Мосар – райскі куточак, які называюць беларускім Вярсалем. Заходняя Беларусь, тут бальшавікі гаспадарылі на два дзесяцігоддзі меней, чым у нас. Засталося таму шмат помнікаў архітэктуры.

< ... >

24 верасня ў Палацы мастацтваў была прэзентацыя новай анталогіі Скоблы, якую я чакаў пяць гадоў ... Але мая сяброўка да гэтага набыла білеты ў філармонію на юбілейны канцэрт Лучанка. Да лямпадкі мне гэты Лучанок! Але каб не пакрыўдзіць жанчыну, атаварыўшыся, перабег з аднаго будынку ў іншы і надта шкадую. Нямытая эстрада! І аркестр Жыновіча зусім не тое, што калісьці. Два дзесяткі цымбалаў, столькі ж мікрафонаў, але цымбалаў амаль не чуваць. Усё глушыць ударнік. А узмацненьне, акурат як у Чэрвеньскім доме культуры, для глухіх. Гэта выпрабаваньне доўжылася аж тры гадзіны... Вельмі шкада страчанай прэзентацыі...

Бывай, мой дарагі. Часьцей прыязджай. Твой Уладзімір Дарагуш.

Чэрвень, 02.11.2008 г.

* * *

Алена Васілевіч

Дарагі Аляксей Канстанцінавіч,

... Учора пазваніла Ганна Запартыка і сказала, што ў “Архіве” мяне чакае Ваш “Скарыніч” <...>, і вось я сёння гартаю яго, чытаю, перагортваю і плачу-плачу ... <...>

Перачытала Вашу апошнюю сустрэчу з Янкам Брылём і “сонечнай Ленай”. І Янка ўжо не пазвоніць: “Ну як ты маешся – не ў расійскім сэнсе слова?”. Спынілі свой узлёт і, відаць, не маюць у ім ужо патрэбы, крылатыя

лісты з Крылатских Холмов… Яны мне былі такія патрэбныя! Вось Вам і "Сонечная Лена"…

На здымку ў маскоўскім Крамлі я з мілымі, сапраўды сонечнымі беларусамі – з Янкам Брылём, Васілём Быкавым, Леанідам Прокшам – яно і праўда, і я як быццам яшчэ "сонечная"… І вось нікога ўжо няма. І нібы змерклі нябёсы!

Дзякуй за "Скарыніч". Мне вельмі цікавы і патрэбны ён.

У Мінску, як вядома, уладныя "энцыклапедысты" зруйнавалі Скарынаўскі Цэнтр на чале з такой славутай Асобай, як Адам Мальдзіс. Сапраўдны энцыклапедыст. Не "да твару" здаўся дзяржаўным "знаўцам" і праспект Францішка Скарыны… (можна штосьці падобнае ўявіць сабе з праспектам Шота Руставелі ці Тараса Шаўчэнкі?). Але ж і вуліца Карла Маркса №38 з яе замко́м не зманіць людцаў-мінчан прагуляцца па ёй. А варта? А забарона: "Ходить запрещается!"

Яшчэ раз дзякую за "Скарыніч" – няхай сабе і маскоўскі.

Сакавік 2009 г. Мінск.

* * *

Галіна Галіеўская

Добры дзень, нашы любыя родныя і такія далёкія…

Прачытала "Песню Івана Моцарта" і нахлынулі ўспаміны сваёй маладосці, юнацтва, ды і навогул пражытага жыцця <…>

Хочацца крыху паразважаць наконт мовы. Гэта тэма вялікая і складаная.Вось я вучылася па беларускіх падручніках, тады на сельскія школы друкавалі такія, а ў райцэнтры Чэрвені, у той жа час, падручнікі былі на рускай мове. Алёша мой з першага класа вучыўся па рускіх падручніках. Праз два гады Міколка пайшоў у школу, і нас абрадавалі, што дзеці будуць вучыцца на беларускай мове. Падручнікаў жа не было, і настаўніца перакладала з рускага падручніка на беларускую мову. Праз год ізноў назад усё вярнулася, і калі я спытала на сходзе школьным, чаму так, — адказалі: "Приказ свыше". Многа бацькоў усхвалявалася, але нас ніхто слухаць і прыняць наша жаданне не захацеў. Канешне, гэта адбілася на вучобе, дзеці блыталіся з "і". Галоўнае, што тое, што закладзена з самага пачатку, застаецца з табою назаўсёды. А ўзяць вышэйшыя навучальныя ўстановы, школы, армію і г.д. – усё рускае. І не мы ў гэтым павінны, а чыноўнікі. Калі ж вы і вашы аднадумцы, у каго больш магчымасцей, не можаце зладзіць з гэтай сістэмай, то што можам мы змяніць? На ўвесь Чэрвень застаўся адзін Дарагуш верным "матчынай мове" і Беларусі, а астатнія "двулікія янусы" – белаРусісты. Мы ж засталіся такімі, якімі былі, памятаем, дзе жывём, зорак з неба не хапаем, не дадзена гэта нам. Бабская доля спрадвечная – нарадзіць

дзяцей, выгадаваць іх, мужа даглядзець, ублажыць, дамоўка на нашых плячах. На больш "высокае" часу не хапае, а калі хто ідзе па гэтай сцяжынцы, значыць мае надзейны тыл і падмогу родных, сяброў і г.д. Ды на такую дзейнасць патрэбны дар Божы, якім ён адорвае далёка не ўсіх <...>

На рэферэндуме аб змене сцяга і герба "Пагоня", які ў нас калісьці праводзіўся, я напісала:"Якая краіна мяняе дзяржаўны сцяг як пальчаткі!?". Я зрабіла заўвагі па кожнаму пункту, ну вельмі ўзрушыла мяне гэта падзея! І што?! Ды нічога, у газеце не надрукавалі, што ёсць нязгодныя з гэтым, а надрукавалі толькі, што рэферэндум прайшоў актыўна, гладка і г.д. Вось вынік майго "бунта".

Напісала ўспамінальна-спавядальна-развважальнае пісьмо. Можа і не трэба было. Але ж хочацца выказацца, вы прачытаеце. Даруйце, калі што не так, ну не пісьменніца я...

І любім мы вас не за тое, што вы робіце для нашай краіны (за гэта мы ганарымся вамі), а за тое, што вы наша кроў. Пагэтаму не крыўдуйце на нас, а прымайце такімі, якія мы ёсць, другімі мы ўжо не станем.

Абдымаю вас. Да пабачэння.

Галя і ўсе Галіеўскія.

* * *

Уладзімір Конан

Дарагі Аляксей Канстанцінавіч,

Днямі я сустрэўся з Нілам Гілевічам. Ён перадаў падрыхтаваную Табою цудоўную кнігу – выбраныя творы Івана Луцэвіча (Янка купала паводле асноўнага псеўданіму) "Молодая Беларусь", апублікаваную несмяротным выдавецтвам "Советский писатель" (М., 2008). Савецкі Саюз даўно памёр, але пакінуў добрую спадчыну – выдавецтва, якое моцна і прынцыпова адрозніваецца ад газеты "Советская Белоруссия" - спадчыны наменклатуры былой БССР.

У тэхнічным і мастацкім аспектах гэтая кніга дасканалая. Дзякую табе, што дагадаўся ўключыць ілюстрацыі, што сведчаць аб нашым Янку Купалу на этапах яго творчага і чалавечага росквіту. Добра, што няма замучанага бальшавіцкім фашызмам зломленага і хворага паэта з дурацкай папяросай, якая чамусьці "свеціцца" на вокладцы энцыклапедыі "Янка Купала".

Яшчэ варта пахваліць складальнікаў і каментатара за публікацыю (паралельную) рускамоўных перакладаў паэзіі нашага вялікага паэта і прарока, а поруч – арыгіналаў гэтых твораў. Трэба прызнацца, што былыя "савецкія" пераклады Купалавых шэдэўраў вельмі недакладныя, і часам нават сфальсіфікаваныя: выкінутыя "ударныя" фрагменты гэтых твораў. Лепш пераклалі нашыя беларускія "рускамоўныя" паэты, бо яны добра

ведалі не толькі рускую, але і беларускую мовы. Упэўнены, што Ты звярнуў увагу на павярхоўнасць некаторых перакладаў, скажэнне думак і паэтыкі арыгіналу.

Напрыклад, у вершы "Лясное возера" Гр.Курэнеў заключны радок верша "Недзе запелі Узвіжанне гусі" абязбожыў варыянтам "Где-то запели незримые гуси" (с.157). Савецкі пісьменнік А.Пракоф'еў сказіў "Маю малітву": замест Купалавага "Магутнаму Богу – Ўсясвету малюся" замяніў Бога "великой Вселенной" (с.92). У вершы "Прыстаў я жыць..." перакладчык выкінуў "душу" твору – таленавіты пратэст супраць расійскай калаанізацыі. Ты цудоўна зрабіў, што выдзеліў гэтыя радкі.

Адным словам, ты зрабіў усё, у чым "моц твая была...". Спадзяюся, з'явіцца новае пакаленне перакладчыкаў твораў Янкі Купалы.

Ёсць у мяне таксама прапанова да перавыдання гэтай кніжкі, бо 5 тыс. экземпляраў для Расіі – гэта капля ў моры. У кніжцы акцэнты перанесены на паэта-прарока, духоўнага лідэра нацыянальнага Адраджэння. Сёння якраз гэта самае актуальнае. Але варта было б больш рэльефна прэзентаваць паэта-лірыка, вершы пра любоў і каханне.

...

Персанажы віцебскага мастака М.Шагала лятаюць над віцебскімі драўлянымі хацінамі, а героі Янкі Купалы лятаюць да сонца і зорак. Як у фрагментах "Боскай камедыі" Дантэ.

Я спадзяваўся, што ты прыедзеш на юбілейную канферэнцыю, прысвечаную В.Дуніну-Марцінкевічу. У праграме твой даклад значыўся ў пленарнай частцы. Расходы на паездку аплачвала ЮНЭСКА.

Але я разумею, не заўсёды нам спадарожнічае здароўе. Вось і я часта хварэю ў апошні год. І зараз "здаровы" толькі на палову.

Прыедзеш у Мінск – тэлефануй. Я хочу прэзентаваць табе копіі апошняй публікацыі пра спадчыну Яна Луцэвіча.

Бывай здаровенькі. Прывітанне маскоўскім беларусам і беларусістам.

Уладзімір Конан. Мінск, 28.07.2008 г.

* * *

Арсень Ліс

Дарагі сябра Аляксей!

Дзякуй за мілы гасцінец. Сёмы нумар "Скарыніча" – актуальнае інтэоектуальнае чытанне для браткоў-беларусаў, і тутэйшых, і тых, хто даўно выйшаў з "тутэйшасці". Праект твой – паважаны і без сумневу застанецца ў гісторыі беларускай перыёдыкі, як засталіся "Крывіч",

"Полымя" 1920…90-х гадоў, "Узвышша", "Калосьсе" і мо яшчэ дзе што з перыёдыкаў. І ў гісторыі грамадскай думкі – таксама ад "Скарыніча" застанецца.

<…>

Цяпер што да апошняга нумара альманаха.

Пачаў я, выбачай, з матарыялу Б.Савінкава. Дык жа разумеў "белорусский вопрос", не блудзіў у ім як, не раўнуючы, сучасны патрыярх расійскай дэмакратыі г-н Салжаніцын. Але ж, бедны, < ... > даўся злавіць сябе на такую простую нажыўку. Шчыра спачуваю: колькі б яшчэ мог напісаць і раманаў, і мемуарыстыкі, што, напрыклад мне, старому, было б асабліва цікава.

Структура твайго выдання разумная, а з навуковага пункту гледжання – рацыянальная. Я неяк звык не чытаць папарадку. Заглянуў, паглядзеў, што там новае, у "архіў ды эпісталярый". Па-новаму глядзяцца матывы "узбуйнення" БССР і беларусізацыі. Ну, вядома, расправа з зямляцтвамі на фоне агульнага разбою, знішчэння інтэлігенцыі выглядае драбнейшай дзіччу, але там шкада людзей. Вось не ведаем сільвэткі Супінскага. Некалі сустракаў у інстытуцкім архіве яго допіс з поўначы часу пасляваеннага. Яшчэ жыў бедалага. Даследчыкам Дубоўкі вы гэтым разам добра дапамаглі. Нямала цікавых драбностак зацікаўлены чытач знойдзе і ў лістах.

Але я пачаў не папарадку. Адразу трэба было ацаніць канцэпцыю выдання. А яна ў мяне ў структуры згубілася.

Удала складзеныя, як і ў іншых нумарах, анкеты, усіх, праўда, не чытаў, на жаль.

Што ж да пытання анкеты, што значыла Масква ў жыцці асобных землякоў, то выдатнае бачанне ўсяго, перад усім нашых грамадска-палітычных рэалій і перспектыў, уразліва даў Віктар Чайчыц. Прозвішча ў яго старое. Успомнілася аўтабіяграфічнае мастака Фердынанда Рушчыца: продкі да XVII ст. мелі фамільнае найменне Рушчыч. У працэсе паланізацыі адбылася такая маленькая фанетычная трансляцыя.

Прыемна і балюча было ўбачыць публікацыю І.Ласкова. Відаць, бедачына, і загінуў ён праз сваю грамадзянскую пазіцыю. Вядома ж, не абмінуў я ўвагай генератара "Скарыніча", яго асноўнага аўтара. Успаміны пра св.п. Янку Брыля – лепшае, што давялося чытаць з згадак пра гэтага рабачая і волата беларускага духу. "Сумуючы над вечным" – важка, дакладна сказана.

Што да выступу "Идентичность белорусов: современное измерение", то больш скрупулёзнага даследвання па згаданай тэматыцы і канкрэтна пастаўленай тэме не было ў былых тутэйшых. <...>

Не чакаў нешта знайсці ў артыкуле «Из истории русского театра». А тым часам… Адным словам, "Беларус у маскоўскай прасторы" гэтым разам аказаўся не тым прастаком, якім ён бачыўся прафесару Абэцэдарскаму і ягоным сучасным паслядоўнікам.

Віншую, цісну руку. Трымаймася!

Арсень Ліс. 29.11.2008

P.S. Нечакана так ладна прарэзаўся аўтар "Сакавіцкай сагі". А ў тэксце без подпісу бачыцца нехта знаёмы...

* * *

Язэп Янушкевіч

Дарагі весялун, Аляксей Кастусёў Каўка,

Ціха-ціха кажу Вам, маркотна-маркотна... Бо аніяк не Калядна й непераднавагодна на маёй душы...

Я пракраўся-перабраўся сюды, у слынны пакоік №205, ды пішу за сталом вялікім, колісь нашым. Дзе мы пачасту сядзелі зь ІМ разам, з незабыўным для мяне Г[енадзем] К[ісялёвым]. Цяпер тут нікога няма. Нібы распачалі рамонт. Але і сьлядоў адновы няма. Пакуль што толькі, як слушна ЁН пісаў у лісьце да Вас – *"сабе ва ўзнагароду боракраты адхапілі нашы памяшканьні"*. Гэта так... і не так. Практычна, паралізаваўшы Інстытут Літаратуры – замахнуліся на будучыню літаратуразнаўства.

Не, дарагі й незабыўны Кротус Генус! Не, масквічыку Аляксей! Яна адхапілі не проста нашыя акадэмічныя пакоі, яны адабралі нашыя душы! Колькі тут прагаворана, навукова ці летуценна, похапкам ці гаманліва – але заўсёды зь ІМ – шчыра! І на паховінах стылых, стоячы на Кальварыйскай лістападаўскай зямлі, і нядаўна на сарачынах перадкалядных у ягонай кватэры – казаў і паўтаруся: я не змог бы ўжо працаваць у гэтым акадэмічным, коласаўскім кабінеце №205 – безь ЯГО.

Вусьцішна, маркотна, гола. Банальна паўтараць, але не верыцца, што ён больш не зойдзе з бадзёрым "Го! Каго бачу! Прывітаньне!.."

А што ўжо казаць пра бядовых сямейнікаў?! Як ім цяпер у той кватэры, дзе ўсё было хай сабе не на ім, вечна зануранім й засяроджаным над паперамі-кнігамі, але – зь ІМ.

А што ўжо казаць пра нас, хто быў ці не быў на паховінах. Ці мы з Вамі над магілай, ці зямляк Рагойша з тактоўным Уладзям Дзянісавым, што не ведалі, а таму й не прыйшлі на разьвітальны панядзелак 17 лістапада – усе мы, паверце, да канца не асэнсавалі: КАГО МЫ СТРАЦІЛІ.

Мне зажадалася таму разьбіць маўчаньне, дакладней, наладзіць між намі ліставаньне, што прачытаў ліст ЯГОНЫ сакавіцкі да Вас у апошнім "Скарынічы". Сьпяшаю прызнацца ВАМ – робіце Вы там, па-над Масквой-ракой, сваім "Скарынічам" тое, чаго тут й акадэмічныя аддзелы ці новаўтвораныя сектары не здольныя рабіць.

Вось і ўсё. *"Словаў й клятваў не трэба лішніх..."* Шлях наш да праўды і скрышэньня каменьняў няведаньня, паназвожаных-панакіданых-пананесеных на загоны нашыя – навек абраны. Ім не запраторыць мінулага нашага ў нябыт. Хутчэй, чым "маёнткі, пушчы й палацы" нашыя – мы адновім, мы вернем нашае мінулае. Гераічнае – а таму велічнае й несьмяротнаае.

Яны кажуць, што са зьбіцьцём ля кватэрнага пад'езду Ул.Мархеля, са сьмерцю Кротуса Генуса, з маім звальненьнем прымусовым (спыненьне кантракту) – прыпыніцца раскрыцьцё пазамінулага стагоддзя? Не! Як няблага рэкнулі мне сёння ў нейкім міністэрскім кабінеце – "Талент беспрацоўным не бывае".

Таму, не зважаючы, што ўжо больш за паўгады мне не прапануюць працы нідзе і нікуды (шчыра! Ніхто не сказаў: Язэп, вяртайся да нас у Інстытут; ці ідзі ва ўніверсітэт; ці нейкае там выдавецтва-рэдакцыю) – я не скаруся перад сарамлівым "бамжоўствам". Абы толькі мне не заміналі і, як мінімум, — у бібліятэкі-архівы пускалі. А ўжо адтуль я выцягну сучасьнікам чарговую сенсацыю. Кшталту – "Былі ў Вінцэнта два зяці і абодва Васілі..."

Ну, не літаратурна, а вобразна. Прабіваецца ў мяне цяпер акурат рэч адна – невераемная! Што класік наш з Люцінкі меў двух зяцёў з аднолькавым імём ды ...прозьвішчамі!

Ды тут ужо без паўлітэркі не разбюярэшся. А пакольні Вы далёка – дык і спынім пакуль гэты ліст. І так лічу астатковым, што, калі "не пяцідзесяцігадовую маўчанку лістоўную між намі", дык некалькі гадовую – я дакладна разьбіў.

Сардэчна – Язэп, сын Язэпа Янушкевіча.

P.S. Пра "гістарычна-хамскі" адказ адносна аўтобуса на паховіны – Я Вам што? Аўтабаза!? – іншым разам.

[01.09.2009]

* * *

Уладзімір Дамашэвіч

Дарагі калега!

Шкада, што мы так рэдка бачымся і сустракаемся, бо тое, што можна сказаць чалавеку сам-насам, ці нават у невялікай кампаніі, не выкажаш і дзесятай долі ў доўгім лісце, тым больш, калі паступова лісты (не ведаю, як у Вас) робіцца цяжка пісаць. Я вось якраз хаджу каля нашай паштовай скрынкі (скрыні – цяпер некаторыя кажуць і нават пішуць) і кожны раз прамільгне думка: а колькі лістоў ты даеш у гэтую скрынку за месяц ці за

год? І атрымліваецца, што вельмі мала, што пошта на мне мала зарабляе. А раней я пісаў даволі шмат, і не толькі віншаванняў пад Новы год. А цяпер адрасатаў робіцца ўсё менш і менш – на вялікі жаль. Вось ужо больш як паўгода пайшоў на неба мой найлепшы сябра Алег Лойка, з якім нас яднала яшчэ студэнцкая дружба. Мы разам у 1948 годзе паступалі ў БДУ, жылі разам у інтэрнатах, пасля сябравалі сем'ямі, я нават быў рэдактарам дзвюх яго кніжак яшчэ на пачатку яго літаратурнай творчасці. А колькі разам перагаворана-перадумана! Ды цяпер вось яго няма…

Мо і дарэмна я Вам пра гэта распавёў, але мяне вельмі моцна турбуе лёс Алегавага літаратурнага музея, і я нават збіраюся паехаць у Слонім, схадзіць да раённага начальства, каб неяк паўплываць на сітуацыю, каб музей быў хутчэй арганізаваны і каб ім кіравала менавіта Алегава былая гаспадыня Раіса Дзідкоўская.

Яшчэ што? Старэйшыя нашы пісьменнікі (Брыль, Шамякін і інш.) паволі адышлі ў лепшы свет, засталося зусім мала. Вось Петрашкевіч Алесь, наш знакаміты драматург, надта хворы, перанёс інсульт, нешта падобнае было з Генадзем Бураўкіным, з Нілам Гілевічам.

Вельмі-вельмі трывожная ў нас сітуацыя ў гэтым плане. Да таго ж, наш Саюз [беларускіх пісьменнікаў] зусім апынуўся ў падвешаным стане, няма ў яго ні свае сядзібы, ні якога-небудзь адміністрацыйнага статусу. Хоць колькасна мы з кожным годам расцём, у нас нашмат больш сяброў, чым у новага, Чаргінцовага саюза. Аднак жа яны занялі наш Дом літаратара, выдавецтвы, робяць сваю пагоду. Хоць часопісы – афіцыйныя – не пустыя, часам ёсць, што пачытаць, выплываюць новыя імёны. Праўда, новыя выданні, як "Дзеяслоў" і "Архэ" пераважваюць па цікавасці афіцыйныя, але можа гэтае спаборніцтва пойдзе на карысць нашай літаратуры. Аднак жа: колькі так можа працягвацца і да чаго давядзе? Цяжка нават сказаць…

Цяпер я сяджу на сваіх нататках, якіх яшчэ зусім не надрукаваў (у "Маладосці" за паўгады — 1987), а іх у мяне шмат, я нават пішу іх і цяпер.

Чытаў рэкламу пра Ваш "Скарыніч", але яшчэ не набыў, а змест, здаецца, цікавы.

Агульны душэўна-духоўна стан мой даволі складаны, больш чорны, чым светлы, надзеі на нейкае прасвятленне зусім мала, песімізм часта бярэ верх над здаровым аптымізмам. Але мо гэта часова? Няўжо мы не выйдзем, урэшце, на добрую дарогу?

Дарагі сябра! Ці былі Вы на 5-м з'ездзе беларусаў свету? Мне здаецца, што Вы павінны былі быць, аднак жа ніякага сігналу ад Вас я не меў. Мо Вы думалі, што там буду і я, але мяне не запрасілі, а сам я не захацеў ісці. Ужо неяк цяжка перамяшчаць старыя косці, хоць і цікава было б паслухаць, што разумныя людзі кажуць, што думаюць пра наша беднае жыццё. Хоць мо не такое яно і беднае, як нам часам здаецца.

Дарагі дружа, абдымаю Вас моцна і цісну Вашу працавітую руку, якая не мае спакою, і гэта вельмі добра. Хай Вам Бог дае сілы ў Вашай асветніцкай працы!

Ваш Ул.Дамашэвіч, 21.08.2009 г.

* * *

Янка Саламевіч

Братка Аляксей!

Дзякую табе за ліст, за тэкст ліста Г.Леўчыка да А.Луцкевіча. Чытаю 7-ы выпуск "Скарыніча", у ім знаходжу нешта новае для сябе.

Звярнуў увагу на артыкул Гэб.Палісандэра (І.Луцкевіча). Успомніў, што Зора і Вітаўт Кіпелі ў сваёй бібліяграфіі "Беларускі друк на Захадзе" (Нью-Ёрк — Варшава, 2006, с.27) нечаму гэты артыкул, хоць з пытальнікам, зноў прыпісваюць Антону Луцкевічу. Добра, што далі ў 7-м выпуску адлуп Івана Ласкова Салжаніцыну [...], які хацеў даказаць, што нас няма, што беларусы, як кажа дасюль наш Лукашэнка, гэта рускія. Думаю, што гэты артыкул самы моцны ў 7-м выпуску.

[...] Хачу прапанаваць "Скарынічу" фрагменты з маёй перапіскі пра псеўданімы. Ажно на нумары 9 і 10. Вялікі матэрыял, але чытач даведаецца, адкуль паходзяць многія выдуманыя прозвішчы: ад дзявочага прозвішча маці, прозвішчаў дзеда, бацькі, цесця, мясцовай рэчкі, лесу, горкі і інш. Ці дасылаць?

[...] 1 снежня на філфаку БДУ былі Кісялёўскія і Лойкаўскія чытанні. Выступалі В.Чамярыцкі, Л.Сянькова, А.Бразгуноў, я. У мяне ёсць матэрыял пра У.Дубоўку з Брусаўскага інстытуту. Ён быў вельмі рады, што я знайшоў дакумент, дзе гаварылася, што Дубоўка будзе ўзначальваць кабінет паэтыкі. Так вырашыў сам В.Брусаў. Ці рыхтаваць для "Скарыніча"?..

Янка Саламевіч.

P.S. "Маладосць" распачынае рубрыку "Займальнае мовазнаўства". Мне прапануюць весці. Ці спраўлюся? А даваць ёсць што: адкуль паходзяць назвы беларускіх гарадоў, як правільна пісаць па-беларуску, хто прыдумаў словы, якім цяпер усе карыстаюцца, фразеалагізмы як адметныя ўласцівасці мовы, памылкі на радыё і тэлебачанні, націскі і многае іншае.

[снежань 2009]

* * *

Мікола Сангіеўскі

Рака Геракліта

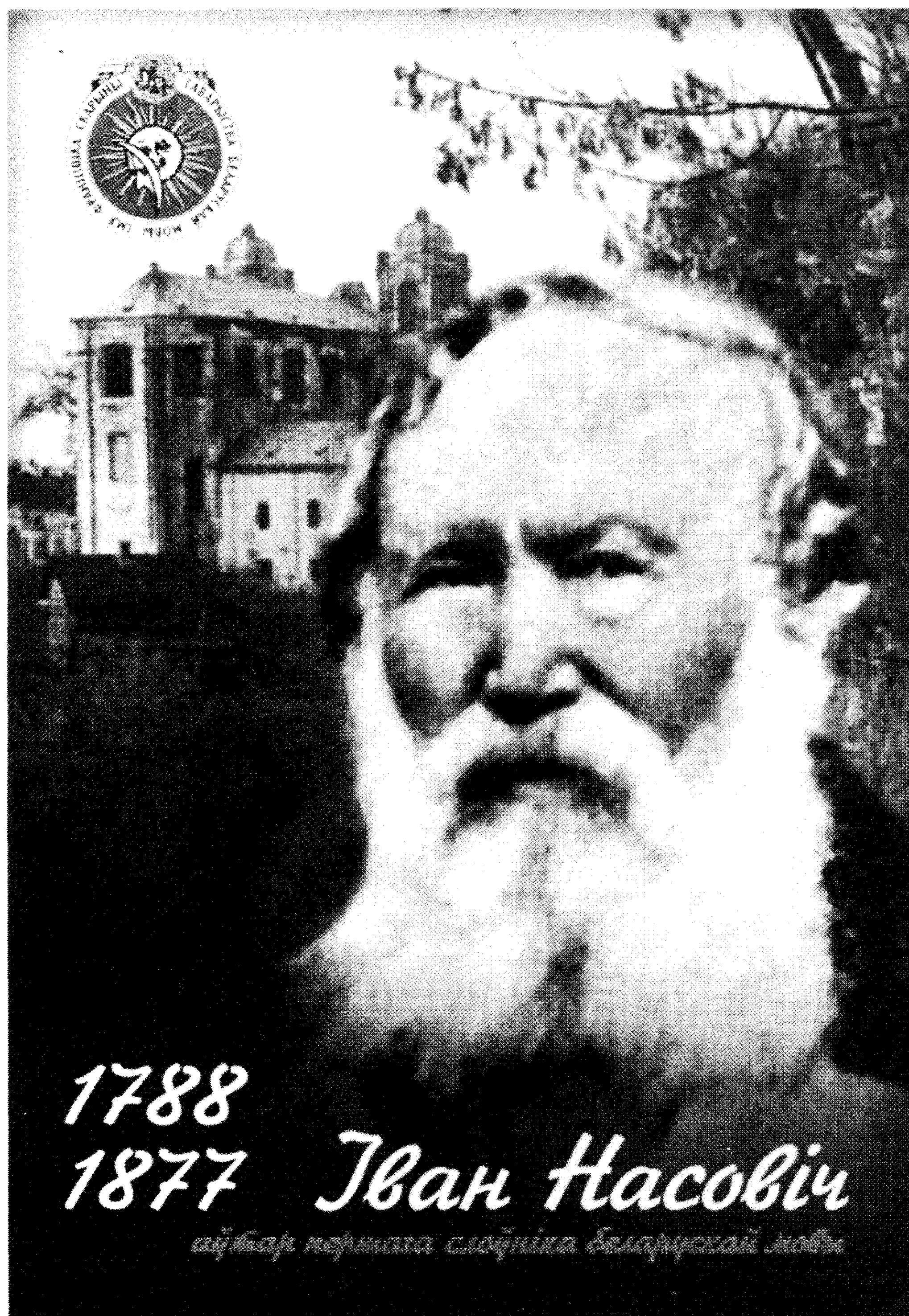
Восень сыплецца весткамі –
Жоўты ліст на плячы,
А рацэ Геракліта -
не стамляцца, цячы.
Не ступіць табе двойчы
Святлынёю тугі,
Дачакаемся іншае
восеньскае смугі.
У чаканні адчуцьмем да болю ня раз,
Што, нажаль, на зыходзе
твой дзень і твой час.
Каб жыццё перайначыць, ды лёс не пыні,
Хоць прыдбалася мала
табой дабрыні.
Спамінаць, рахавацьме –
Сэрца сум апячэ –
А рака Геракліта
скрозь цячэ і цячэ…

Пераклад з украінскае К.Атрашэўскага

Леў Сапега, канцлер Вялікага Княства Літоўскага

Леў Сапега, канцлер Вялікага Княства Літоўскага

Іван Насовіч, аўтар першага Слоўніка беларускай мовы

Ўзьвійся, бел-чырвона-белы…
Адкрыццё Пасольства Рэспублікі Беларусь у Германіі, Бон, 4 сакавіка 1994 г.
Справа-налева: міністр замежных спраў Пётра Краўчанка і пані Галіна Краўчанка, пасол Беларусі ў Германіі Пётра Садоўскі і пані Валянціна Садоўская, пані Хілтруд Шродэр, жонка прэм'ер-міністра зямлі Ніжняя Саксонія, ля флагштока – радца пасольства Віктар Чайчыц.

"Нашы дзяўчыначкі…" Маскоўскі беларускі фальклорны гурт "Кірмаш".
Кіраўнік Ірына Капчынская (з Губарэвічаў). 2010 г.

Дзіадор Дзябольскі – гімназійны сябра Максіма Багдановіча.
З асабістага архіва Н.С.Дзябольскай.

Творчыя браты: Пётра Алейнікаў, Барыс Андрэеў

Аляксандр Твардоўскі, Пятрусь Броўка (з фондаў музея П.Броўкі)

Тады былі мы маладымі... Іван Бурсаў, Рыгор Барадулін, Еўдакія Лось. Гомель. 1961 г. *З асабістага архіва І.Бурсава*

На паэтычнай паверцы: Уладзімір Сакалоў (Масква), Анатоль Вярцінскі, Ніл Гілевіч. Мінск, 1978 г. *З асабістага архіва А.Вярцінскага.*

Пётра Машэраў. *Фота М.Амельчанкі.*

“А хто там ідзе..?” Беларусы. XXI стагоддзе

СКАРЫНІЧ
Литературно-научный ежегодник
Выпуск 8–9

Обложка *Т. Вышловой*

Шчырая падзяка фундатарам і спрыяльнікам выдання: Зосі Астроўскай, Міхаілу Быкаву, Ганне Багулінай, Ганне Запартыцы, Алесю Калядзе, Алесю Чайчыцу.

На лицевой стороне обложки:
Памятный знак Ф.Скорине на здании Вильнюсского университета.

ISBN 978-5-265-06415-8

Издательство «Советский писатель»
123995, Москва, Поварская 11, стр.1

Подписано в печать 25.02.2010 г. Формат 60×90 $^1/_{16}$
Печ. л 18,375. Тираж 400 экз. Заказ № 132

Отпечатано в типографии ООО «Оптим Принт»
125413, г.Москва, ул. Флотская д.15, корп.2